

Національний науково-дослідний інститут українознавства
МОН України
Дрогобицька районна державна адміністрація та районна рада
Кафедра теорії та історії української літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. Івана Франка
Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова
Благодійний фонд ім. Івана Франка

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ – 2010

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ІДЕЇ
ІВАНА ФРАНКА
ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД
УКРАЇНОЮ Й УКРАЇНСТВОМ**

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
Нагуєвичі, 28 серпня 2010 р.

Дрогобич
Посвіт
2010

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного науково-дослідного інституту українознавства
МОН України, протокол № 7 від 18 жовтня 2010 р.*

УДК 821.161.2
ББК 83.3(4УКР)5
Н 16

Н 16 Нагуєвицькі читання – 2010: Цивілізаційні ідеї Івана Франка та сучасні виклики перед Україною й українством / Ред. кол. П.Іванишин, Я.Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2011 – 336 с.

Редколегія:

доктор філологічних наук, професор **Петро Іванишин** (голова), доктор філологічних наук, професор **Сергій Квіт**, доктор філологічних наук, професор **Петро Кононенко**, доктор філологічних наук, професор **Тарас Салига**, доктор філологічних наук, професор **Любомир Сеник**, кандидат філологічних наук, доцент **Олег Баган**, кандидат філологічних наук, доцент **Ярослав Радевич-Винницький** (заст. голови)

ISBN 978-966-2248-48-7

ББК 83.3(4УКР)5

Рецензенти:

Ігор Набитович – доктор філологічних наук, професор Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської

Володимир Погребенник – доктор філологічних наук, професор Київського національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова

Тарас Салига – доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка

Матеріали публікуються в редакції авторів

ISBN 978-966-2248-48-7

© Редколегія
збірника, 2011
© Посвіт, 2011

**РОЗДІЛ І.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО.
МОВОЗНАВСТВО**

ЛИСТИ З ДРОГОБИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА ВІД ОСВІТЯН ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ

*Володимир ГАЛИК
(Дрогобич)*

Епістолярна спадщина до Івана Франка посідає значне місце у сучасній франкознавчій науці. Такі матеріали використовуються дослідниками-франкознавцями для реконструкції відносин І. Франка не лише з видатними особистостями, а й дають змогу простежити історико-краєзнавчу, етнографічно-фольклорну та дослідницьку діяльність вченого. Серед значної кількості листів до І. Франка трапляються практично невідомі дотепер твори, які і привернули нашу увагу.

У даному дослідженні нами представлені сюжети співпраці І. Франка із громадсько-культурними та освітніми діячами, які були його частими адресатами, а свої кореспонденції відправляли із поштової скриньки Дрогобича¹. В цілому нами опрацьовано кореспонденції від таких адресатів: освітянина Жеготи Дашка (Ігнація Дашинського), громадсько-політичного діяча Атанаса Мельника, власника книгарні в Дрогобичі Ф. Щепанського, книгаря Віктора Унгара, громадсько-політичного діяча Ксенофонта Охримовича, суспільно-політичного діяча Антона Березінського, книгаря Саля Геїнсберка, польського драматичного актора Адольфа Валек-Валевського, філософа Володимира Левинського, просвітян з Ясениці Сільної Якова Олексювського, Василя Сторонського, Івана Яцуляка, радикала Жигмонта Бичинського, громадського діяча Михайла Губчака, освітянина й доброго приятеля Івана Франка із студентських років Івана Кобилецького.

Однією із цікавих постатей вище вказаного переліку Франкових кореспондентів є Жегота Дашко (псевдонім – Ігнацій Дашинський), який в час свого перебування у Дрогобичі двічі писав до Івана Франка. Варто зазначити, що листи були секретками (писалися латинкою на українській мові). Перший лист датовано 4 лютого 1884 р. з Бичого Города. Бичим Городом І. Дашинський називав Дрогобич, тому, що у краєзнавстві цього міста використовувалася легенда, яку записав Іван Вагилевич у першій половині XIX ст. Згідно з нею татари на чолі з ханом Батиєм зруйнували місто Бич під Бескидами. Ця легенда є близькою до іншої відомої на Дрогобиччині легенди про заснування після спалення міста

¹ Тексти листів будуть опубліковані в: АДРЕСАТИ З ДРОГОБИЧА ДО ІВАНА ФРАНКА / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич: Коло, 2011.

первісного Бича Другого Бича, тобто Дрогобича, щоправда у місцевому переказі йдеться уже не про татар, а половців[2]. Часто Дрогобич називав Бичом і І. Франко.

Отже, у своєму листі до І. Франка від 4 лютого 1884 р. І. Дашинський пише: “Перед кількома днями прийшов до мене д[обродій] Мельник з Волі Якубової і просив мя, аби му позичив “Молот”. По кількох днях знову прибігає до мене і каже, що хоче ся на гвалт женити, але з ніким іншим, іно з Аннов Павлик, так му ся дуже а дуже сподобала стаття ей в “Мо[ло]ті” уміщена. Просив отже мене дуже усильно, щоби до Вас написав і попросив Вас о щирю інформацію що може з того бути, чи ні? Мельник має, а принаймі може мати, коли схоче, газдівство, невелике правда, але своє і певне – при тім [Са]рбінський виступив з уряду податкового і хоче також купити ґрунт і разом з Мельником уґрунтувати основу під вепільне газдівство, а я також може за паробка в них стану; отже без жінки, сами знаєте то добре, газдівства нема, тому може би що з того було? Прошу Вас дуже, зносїт ся сами з Мельником і напишіть до него, чи може що надїятися, чи ні?”[3].

За словами Я. Грицака, Атанас Мельник належав до “селян-соціалістів”[4]. Саме свідченням того є цитата листа, з якої видно, що А. Мельник був прихильником соціалістичних поглядів і мав постійне зацікавлення соціалістичною літературою. І на сам кінець, після того як він ознайомився із статтею Анни Павлик, то вона справила на нього таке враження, що він мав намір одружитися з авторкою [5].

Другий лист від І. Дашинського вчений отримав 26 березня цього ж року. З листа дізнаємося, що його автор на кінці квітня цього року збирається поїхати “на село на Поділю коло Гусятина”, де має намір зайнятися перекладацькою роботою. У зв’язку з тим має прохання до І. Франка: “Ви яко в тім взгляді для мене повага, можебисьте схотіли вибрати яку книжку (не дуже велику) німецьку; може то бути повість – новели – розправа наукова або і що інше. Волівбим однакож щось з реалістичної школи або фізіологічну яку розправу”. З цитованих рядків бачимо, що І. Дашинський мав намір робити переклад німецькомовних творів І. Франка на польську мову[6].

Проте у 1887 р. Ігнацій з братом покидають Дрогобич і їдуть до Львова, а мама з 13-річною Зосею до Перемишля. Спочатку Ігнацій оселився у шевця, де читаючи його дітям лекції отримував скромну винагороду. Невдовзі Ігнацій став організатором лівих гімназистів, вважав себе соціалістом, марксистом, багато читав соціалістичної літератури, спостерігав життя руських селян і робітників. У 1888 році він екстерном склав екзамен на атестат зрілості і вступив на філософський факуль-

тет Ягеллонського університету[7]. У вересні Ігнацій повертається до Львова. Тут він став одним з творців Галицької робітничої партії, яка з 1892-го виступала як Соціально-демократична партія Галичини. У 1897 р. вона трансформується у Польську соціал-демократичну партію Галичини і Сілезії. І. Дашинський від початку був одним з її лідерів і саме Івана Франко мав вирішальний вплив на формування його світогляду в молодості [8].

І. Дашинський був редактором газети “Prasa”, головним редактором “Робітничої газети”, яку видавали польські соціалісти у Берліні. Поряд з цим редагував двотижневики “Робітник” і “Сила”, після закриття яких у 1893 р. став редактором часопису “Naprząd”. Ця газета стала адептом Робітничої партії, у якій часто друкувалися новели Івана Франка[9].

У 1897 році І. Дашинський обирається послом до Віденського парламенту і пробув на цій посаді 21 рік, засідавши у парламенті Австро-Угорської імперії. З цього часу він стає одною з головних постатей політичної арени Галичини. У 20-х рр. XIX ст. І. Дашинський стає маршалком польського сейму, а з 1930-го р. після важких сутичок з політичними опонентами відходить від активної парламентської діяльності. Також стає почесним президентом Польської соціалістичної партії, займається публіцистикою, пише спогади. 30 жовтня 1936 р. І. Дашинський помирає після важкої хвороби[10].

На загал, зазначимо, що Іван Франко познайомився з братами Дашинськими в кінці 70-х – початку 80-х рр. XIX ст. у Станіславі, про що він згадує у одній із своїх літературно-критичних статей: “Ще з кінця 70-их років я познайомився з деякими польськими письменниками... З університету я познайомився також з двома станіславівськими учениками Дзвонковським і Феліксом Дашинським, якого брата Жеготу (Ігнасу), пізнішого проводиря галицько-польської соціал-демократичної партії, я ще 1881 року пізнав у Дрогобичі як ученика гімназійального”[11]. З Ігнацієм Дашинським Іван Франко листувався з 1883 до 1896 р. про що вказують збережені листи з архіву І. Франка, проте листів від Івана Франка до І. Дашинського не збереглося[12].

Наступним дописувачем, про якого нам відомо із листів І. Дашинського, є Панас (Атанас) Мельник. Панас Мельник був родом із Волі Якубової. У 1883 р. внаслідок перевороту у читальні, який вчинили його прихильники, став її головою та виключив з неї сімох своїх опонентів. Мельник звинуватив стару владу у зловживанні громадськими грошима. На виборах 1884 р. його партія здобула більшість у сільській раді (10 із 18 радників), а у 1885 р. йому не вистачило одного голосу, щоб обрватися на посаду сільського вайта. Він закінчив дяківську школу в Пере-

мишлі. Його зусиллями та за підтримки графа Гарнавського зі Снятинки за рішенням Дрогобицького повітового виділу було збудовано біту (шутрвану) дорогу з Дрогобича до Волі Якубової завдовжки 9 км. Атанас Мельник викупив корчму і побудував з неї громадський дім – радницю, у якому разом з парохом села о. Никифором Лешищакком заснував читальню товариства “Просвіта”. Атанас Мельник був знайомий з Іваном Франком, який бував у його хаті. За “бунтування селян” був засуджений австрійським судом. За деякими твердженнями у тюрмі в Самборі він захворів на сухоти, які передчасно у 1905 році звели його у могилу на 48 році життя. Вийшовши із в’язниці, Атанас Мельник наприкінці 1890-х рр. входив до керівництва Русько-Української Радикальної Партії й був довіреною особою І. Франка під час кандидатування його до австрійського парламенту під час виборів 1897 р. [13].

У контексті зауважимо, що у Атанаса Мельника народився син, якого назвали Андрієм. Він пішов тою ж стежкою, що й батько, і у 1940 р. став провідником Організації Українських Націоналістів [14].

У листі до Івана Франка від 13 квітня 1884 р. П. Мельник пише: “Відомо вам [т]е через Дашеньского же наміревієм сталий замір жени тиси і завести своє господарство. Довго намислив [й]а си над тим предметом, аж раз прочитав [й]а в [“Молоті”] статію Анни Павлікової, і від того часу йєдиним мойім бажанем було і йєст єсли можно взяти йїїі за товаришку жити”. Саме для налагодження таких відносин П. Мельник просить І. Франка, щоб той у свою чергу посприяв йому в цьому [15].

Невдовзі І. Франко отримав листівку від П. Мельника, де той розповідає, що “Дуже жалував Тігерман старий що неміг з Вами видітись, так просит Вас а щоби зробилисьє му тойє ощо він Вас просив т.є. (що до його доньки – щобисьєте поговорили ским належит ... аби тїїі йей непсували – і щоби она добру клясу дістала”[16]. Про цю ж проблему писав від 21 червня 1884 р. І. Франку і книгар з Дрогобича, який привозив для вченого замовлені ним книжки із Львова – Унгар Віктор, і теж повідомляв, що “Ізидор Тігерман, доручивши звернутися до Вас і просити Вашого втручання в справу його сестри п. Антонїни Тігерман, учениці учительської семінарії. Точніше, йдеться тут про Професорів Бічя і Партицького, які нібито небезсторонньо ставлятьє до неї”[17].

У цих листах мова йде про сестру І. Тігермана Антонїну Тігерман, яка навчалась у Львівській жіночій учительській семінарії. Саме у гімназії два вчителі погрожували їй поганою оцінкою з поведінки. І. Тігерманам з вітчимом тому звернулись за допомогою до І. Франка, тому що в тій семінарії вчителювало чимало його добрих знайомих. Одним із таких був Омелян Огоновський, в журналі “Зоря” якого працював Іван

Франко, та ще один знайомий – вчитель математики Іван Бічай. Саме до них просили звернутись за допомогою Ісаак Тігерман та його вітчим Ківа Тігерман. Справа, очевидно, була полагоджена, бо Антоніна успішно закінчила семінарію у 1886 році, а опісля працювала учителькою в Дрогобичі, однак невдовзі померла[18].

Дізнавшись про те, що І. Франко після свого одруження у 1886 р. має намір придбати маєток, П. Мельник 12 листопада цього року пише йому листа. У ньому мова йде про те, що П. Мельник віднайшов для вченого маєток на продаж: "...в Ролеві 100 моргів отого 24 ліса 15 толоки дуже добрий на котрі росте солодке сіно (чорнозем і торф) добра жерелова вода і легко [дальше] запровадити став. Посесор зато платит 500 з. р. До того належит [пронація] несе 100 почта. Комунікація дуже близько (Добрівляни). Ціна 12. 000 г/ Кренуверку. Хороше помешканє огород сад і 8 морг орного. Ціна 3. 500 почта [...] з на глинім. Красний огород з деревами дуже гарна околиця ціна 100 і в тім самім містци добувайесь уголь кам[']яний дотого йе добрий чоловік с котрого був би добрий сосід для Вас"[19]. Ще одним, дописувачем, який пропонував І. Франку придбати маєток був Сальо Гаїнсберк (Salo Heinsberg) – приятель Віктора Унгара. Дізнавшись у В. Унгара про те, що вчений хоче придбати в Дрогобичі господарство, пише: "Якщо Ви ще й тепер залишаєтеся при тій думці, мій батько може Вам продати гарно розташований родючий ґрунт з двором, збудованим, як Ви забажаєте"[20]. Проте, ні цей маєток, як і попередні, І. Франко все ж таки не купив.

Від 22 квітня 1884 р. І. Франко отримує лист від власника книгарні в Дрогобичі, куди приходили на продаж його книги – Ф. Щепанського, який пише: "Прошу покійно про присилання мені через пошту зі стрічкою на рахунок 2. "Захар Беркут" і 1. "Фауст", Аркуш 1, тобто стор[інки] 1-16, яких бракує в одному із залишених у мене в комісії екземплярів"[21].

Із листа від 17 липня 1889 р. до І. Франка дізнаємося, що Ф. Щепанський займався редакторською роботою в демократичній газеті, яка виходила в Дрогобичі 1889-1890 рр. під назвою "Kurjer Drohobzcki"/"Nowy Kurjer Drohobzcki"[22]. Долучаючи проспект новозаснованого часопису до листа, Ф. Щепанський звертається з проханням, щоб І. Франко до першого сигнального номера газети надіслав фейлетон або новелу, які вона буде друкувати протягом наступних номерів. За цю послугу редакція гарантувала заплатити відповідний гонорар. В кінці листа Ф. Щепанський додав: "Ласкаву відповідь, будь ласка, адресуйте безпосередньо до редакції "Кур'єра" в Дрогобичі"[23].

Із Дрогобича Іван Франко отримав від 23 липня 1884 р. лист можливо від Ксенофонта Охримовича – громадсько-політичного діяча, дрогобицького бургомистра, гімназійного учителя Івана Франка. Ксенофонт Охримович народився 1846 р. в Галичі у сім'ї греко-католицького священника Юліана Охримовича. Навчався спочатку в Тернополі у місцевій гімназії, потім у Станіславові, де й отримав середню освіту. Вищу освіту здобував, за одними даними, на філософському факультеті Львівського університету, за іншими – на відділі загальної філології Віденського університету. 2 травня 1871 р. розпочав трудову діяльність на посаді заступника вчителя Дрогобицької гімназії. У 1876 р. переїг на виборах до Галицького сейму. Водночас, був членом міської і повітової ради. У 1887 р. К. Охримович здобув перемогу на дрогобицьких міських виборах. Чотири рази перемагав на виборах по округу Дрогобич-Підбуж (сеймові каденції 1877-1882, 1883-1889, 1889-1895 і 1895-1901 рр.)[24]. У своєму листі К. Охримович повідомляє І. Франка, що він “за пізно прислав свій відчить, помежи с[т]ароста вже все [я] пославь до Львова – тепер нема [ніякої] ради яко тільки щоби Пань Франко постарався о позволене вирость вь Нам[і]стничества. Прошу програму вечерка оголосити і запросити до [нихь] найбільшого участія вс[і]х Русинів”[25].

На слідуючий день (24 липня 1884 р.) І. Франко отримує телеграму від Антонія Березінського – українського суспільно-політичного діяча, редактора, перекладача. Він був товаришем І. Франка з університетських студій. У період 1891-1897 рр. А. Березінський займав посаду відповідального редактора “Правди”, пізніше співробітник “Діла”, “Народної Часописі”, для якої готував переклади творів визначних зарубіжних письменників (найбільше – А. Чехова та М. Горького). В редакції “Народної Часописі” пропрацював до останніх днів існування видання[26]. У телеграмі А. Березінський просить взяти лист К. Охримовича, який адресувався І. Белею, та піти до намісництва, щоб затвердити програму вечора, який організував К. Охримович [27].

Від 29 грудня 1889 р. І. Франко отримав лист з поштової скриньки Дрогобича, мабуть, від А. Л. Валека-Валевського. Він був польським драматичним актором, режисером, драматургом, перекладачем і театральним критиком. У 1876-1900 рр. актор і режисер польського театру у Львові[28]. У своєму листі до І. Франка А. Л. Валек-Валевський пише: “На Ваш лист з дня 18/12 маю за честь лише сьогодні, повернувшись із відпустки, відповісти, що відому книжку з усіма іншими моїми книжками і рукописами я залишив у Львові запаковані в Кузина і лише в половині лютого, повернувшись із Дрогобича, міг би служити [Вам нею], а тепер я б не хотів, щоб мені хто-небудь крім мене перекладав мої папе-

ри. Отже, якщо Шановний Пан схоче затриматися до 15 лютого, прошу звернутися до Діонізія Бертолі (ротмістра) ул. Сапіги № 35, а він кожної хвилини мою адресу подати” зможе[29].

По вулиці Бориславські міста Дрогобича у будинку під № 63[30] у 1899 р. проживав В. Левинський – український вчений, публіцист, філософ. Народився він 8 серпня 1880 р. у Дрогобичі. Батько Петро був сільським кравцем. Володимир Левинський закінчив гімназію у Дрогобичі та Львівський університет. Вже з гімназії довелось самому заробляти на життя. До п’ятого класу гімназії був москвофілом, відтак, під впливом ідей М. Драгоманова і радикальних писань, став, як сам висловився, українцем. У Львові В. Левинський брав активну участь в діяльності Української соціал-демократичної партії, налагодив її зв’язки з революційним підпіллям Росії. Був редактором газет “Воля” та “Земля і Воля” (Чернівці, 1906 р.); у 1907-1911 рр. у Львові редагував газети “Вперед” і “Залізничник”, співпрацював у місячнику УСДРП (Росії) “Наш голос”, а також в газеті “Робітник”. У 1912 р. виїхав до Відня, щоби скласти докторант. На початку 1913 р. “на зазив ЦК УСДРП (Росії)”, як констатує сам В. Левинський, виїхав до Києва, щоб редагувати там місячник “Дзвін”. Після Першої світової війни він був співробітником журналу “Нова Україна” у Празі, “Нова культура”, “Нові шляхи” та інших видань у Львові[31]. Саме від В. Левинського І. Франко отримав лист від 29 грудня 1889 р. Цей лист є одним із найзмістовніших поміж інших листів, які вчений одержував від дописувачів з Дрогобича.

У листі мова йде про діяльність у Дрогобичі, а саме в стінах Дрогобицької гімназії, таємного студентського культурно-просвітницького товариства. В. Левинський пише, що у одного дрогобицького шевця Одинака винаймали помешкання такі гімназисти: Михайло Угнів (учень VIII класу гімназії) та Микитяк (учень VI класу гімназії). Щодо Микитяка, то автор повідомляє, що він спочатку навчався в Самбірській гімназії. Тут він був головою українського студентського товариства. Невдовзі був запідозрений в агітації поміж своїх ровесників щодо подальшого розширення товариства і змушений був перевестися у Дрогобицьку гімназію[32].

3 вересня 1899 р. до шевця Одинака, де мешкали М. Угнів та Микитяк, прийшли ще кілька учнів: В. Кандій (учень VIII класу), В. Крайчик (учень VIII класу), Бр. Гіжовський (учень VI класу) і Стронський (учень IV класу)[33]. Між ними почалася суперечка на політичні та літературні теми. Самі ж учні представляли дві політичні течії – народовців і радикалів. До першої належали: В. Крайчик і В. Кандій, а до другої – Микитяк і Стронський. Інші ж були прихильниками і тих і інших. Після довгої

суперечки хлопці вирішили пограти гру в карти на гроші, в якій брали участь Крайчик, Кандій і Гіжовський[34] після чого вони розійшлися.

Через два місяці після того в другій половині листопада Д. Лукіянович присилає Микитякові книги від видавництва “Унів-Бібл”: “Про панщину” і “Стрімголови” В. Будзиновського; “Некультурна” й “Природа” О. Кобилянської; збірку поезій “Lux in tenebris” В. Щурата та “Поділ Галичини” Ю. Бачинського. У цілому посилка вмішувала близько двадцяти примірників[35]. Всі ці книжки було роздано поміж студентами, членами товариства, а ті, що залишились, відіслано назад Д. Лукіяновичу [36]². Сам же Денис Лукіянович був українським письменником, літературознавцем, публіцистом і педагогом. Довгий час учителював у буковинських і галицьких гімназіях. Народився 13 листопада 1873 р. в селі Городниця на Тернопільщині. Після Другої світової війни – доцент кафедри української Літератури у Львівському університеті. Приятель І. Франка. Автор розвідок про Ю. Федьковича, В. Стефаника, І. Белея, М. Мегединюка, статті “Василь Шкрібляк” та “Виставка домашнього промислу в Коломиї” (1912 р.). Автор повістей з сільського життя, з побуту учительства і міщанства, біографічної повісті “Франко і Беркут”. У Криворівні зустрічався з І. Франком і М. Коцюбинським. У 1904 р. двічі відвідав І. Франка у Криворівні. Засідав з І. Франком у правлінні Наукового товариства ім. Шевченка і в дирекції Видавничої спілки. Помер 28 січня 1965 у Львові[37].

В кінці листопада цього ж року відбулася сварка між шевцем Одиняком та його квартирантами, які після того перейшли проживати на іншу квартиру. Розлютившись на них, оскільки мав певний дохід за їх проживання, Одиняк вирішив розказати про діяльність студентів керівництву гімназії. Прийшовши до Майхровича (вчителя гімназії) швець розповів, що між “Русинами існує товариство, що се товариство існувало давніше, а сходини йогож відбувались так в його домі, що шафа з книжками (бібліотека) єсть у Селецького, що головою і касієром товариства єсть Микитяк, що читають у нього газети пол[і]тичні, котрі на власну руку пренумерують (передплачують – В. Г.), що сходяться у нього студенти, а раз навіть около першої години в них щось робили, що 3 вересня грали кр. (карти – В. Г.) Кандій і [Г]іжовський в [фербля] (вид гри в карти на гроші – В. Г.) аж по короні (кроні – В. Г.)”[38].

Для дирекції було зрозумілим, що цей виказ був тільки з помсти, але оскільки тут фігурували студенти-українці, то вона вирішила вивчити цю справу ширше. До вивчення цієї справи приклалися професор Гирей Пшибильський (“звичний Русиноїд”) та професор Паславський

² Там само.

(“зашкурупілий кацаписко” (затятий москаль – В. Г.)). Спершу вони навідались до Солецького, де у книжковій шафі знайшли книги від видавництва “Унів-Бібл”, які прислав Микитяку Денис Лукіянович. Окрім них були знайдені “Панські жарти” І. Франка та в українському перекладі Ріленка В. “Іфігенію в Таврії”[39], яку було названо політичною та забороненою. Пізніше ревізію було проведено у Стронського, але тут не знайшли нічого, оскільки заборонену літературу він позаховував у “бурсі”[40].

Після проведення ревізій почалося складання протоколів. Всіх, кого виказав Одинак, почали по черзі запрошувати для розмови. Першими були викликані Крайчик, Кандій та Гіжовський, які розказали про гру в карти під час вихідних, проте заперечили, що “грано не по короні тільки по крейцереві”[41]. Селецький на питання, де купив книги від “Унів-Бібл”, відповів, що у книгарні, а Микитяк сказав, що про це взагалі нічого не знає і книжок заборонених не тримає. На питання чи існує товариство серед студентів-українців – всі такий факт заперечили[42].

Після допитів у Дрогобицькій гімназії відбулась конференція, у якій брали участь Майхрович (займав нейтральну позицію щодо цього інциденту), та Пшибильський, Баревич і Беля, які вимагали покарання. Конференція закінчилась наступним чином: Гіжовського виключено, Крайчика й Микитяка покарано 16-годинним карцером. Кандія і Селецького 12-годинним а Стронського 8 годинним карцером за те, що підтримував дружні відносини з Микитяком[43].

Таке рішення викликало обурення у батьків Селецького та Гіжовського, які почали звалювати усе на Микитяка. Щоб підтвердити цілковиту вину Микитяка було знайдено учня IV класу – поляка Галінського. Він прийшов до директора і Пшибильського й розповів, що, будучи у Самборі на квартирі, разом з Гіжовським бачив, що “між самбірськими учениками Русинами (Українцями – В. Г.) існувало товариство і до того ж належали і [Г]іжовський і Микитяк”[44]. Така розповідь Галінського нашттовхнула Пшибильського та інших на думку, що саме Микитяк спеціально приїхав у Дрогобич, з метою поширювати радикальний рух поміж дрогобицькими студентами[45]. Після цього і сам Гіжовський підтвердив, що в Самборі існувало товариство і до нього належав він і Микитяк.

Через такий розвиток подій, Микитяк виїхав до Перемишля, щоб самовільно перевестися тут в українську гімназію до Г. Цеглинського, проте не був прийнятий. Стронський, не маючи надії, що дістане від Пшибильського добру оцінку з польської мови, перевівся у Перемишль. Стронський залишився у Дрогобицькій гімназії[46].

Через деякий час відбулася наступна конференція по цій справі, на якій Пшибильський і Баревич виступали за виключення з гімназії Микитяка, Гіжовського, Селецького і Крайчика. Професор Прислопський запропонував залишити учнів під наглядом, проте колеги відповіли: “Pan jeszcze młody, niedoswiadczony, pozostaw to nam do załagodzenia (Пан ще молодий, недосвідчений, залиш то нам для залагодження – В. Г.)!”[47]. Було проведене голосування по цій справі, результати якого були наступними: за виключення Микитяка, Гіжовського і Селецького проголосували всі поляки, окрім професора Дубчевського. Також голосуванням було визначено покарати “Кр[айчика] 16 год[ин] кар[цера], Канд[і]я 12, а Ст[ронського] 8, котрий в той час уже був в Перемишлі”. Після цього було подано ухвалу конференції до Ради Краєвої, яка цей документ затвердила[48].

Таким чином, із змісту листа В. Левинського до І. Франка видно, що із Дрогобицької гімназії у 1899 р., через агітації та поширення радикального руху поміж її учнями було виключено чотирьох студентів. Доля виключених склалася по-різному: Стронський перевівся до Перемишля, Селецький і Гіжовський до Львова, а Микитяк, який походив із сім’ї бідного селянина, не був прийнятий до жодної з інших гімназій і мусив заробляти на себе приватним читанням лекцій[49].

Від 13 січня 1901 р. Іван Франко отримав листа зразу ж від трьох кореспондентів: Якова Олексовського, Василя Стронського та Івана Яцуляка. Про Я. Олексовського й В. Стронського знаємо, що вони були добрими приятелями Івана Яцуляка, родом із Ясениці Сільної, де разом із ним вели культурно-просвітницьку роботу. Більш цікавою є постать Івана Яцуляка. І. Яцуляк вчився разом з Іваном Франком в Ясениці Сільній. Своєму товаришеві дитинства І. Яцуляку І. Франко надсилав книжки та журнали. Проте, коли І. Франка почали переслідувати, І. Яцуляк виніс усю літературу, надіслану І. Франком, у поле і спалив – за що потім І. Франко йому докоряв[50].

У своєму листі вони повідомляють вченого про те, що в неділю перед новим роком (мається на увазі свято Василя) в Ясениці Сільній відкривається читальня “Просвіти”. Це звичайно велике свято для жителів села і тому запрошують на нього Івана Франка: “Думаємо, що нам сеї єми прислуги не відмовите, бо в противнім раз[і] се отворене читальні без Вас подібне б було до відданиї без рідного Батька та Неньки”. Попри це, автори просять вченого, щоб він привіз із собою на урочистість професора М. Грушевського. У зв’язку з тим на І. Франка та М. Грушевського у неділю 13 січня 1901 р. о 10-й годині зранку мали чекати коні з возом у Дрогобичі[51]. На жаль про те, чи був

І. Франко на урочистостях у Ясениці Сільній з нагоди відкриття читальні “Просвіти”, ми не знаємо.

Протягом літа 1903 р. І. Франко отримав два листи від Жигмонта Бичинського. Бичинський Жигмонт був засновником українського євангеліцького руху в ЗДА, куди приїхав у 1904 р. Був редактором пресвітеріанського місячника “Союз” (1912-1915 рр.), а потім “Ранку” – органу української пресвітеріанської церкви в Канаді[52]. Саме перед від’їзом у ЗДА Ж. Бичинський побував у Стрию, Калуші і Дрогобичі, звідки постійно дописував І. Франку[53]. У листі від 29 липня 1903 р. з Дрогобича Ж. Бичинський повідомляє вченого, що відсилає йому для редагування новеллу “Жовнір” і просить: “не прогн[і]вайтесь на мене що Вам час забираю – і перечитайте її – я в суботу буду буду у Львові. Буду старати ся бачитись з Вами – то Ви будете ласкаві, скажете мені свій суд про ту новелю – то про ту одноактівку “З життя” котру дав Вам тамтого місяця будучи у Львові”[54]. Майже через тиждень 4 серпня 1903 р. Ж. Бичинський пише другий лист з цього міста де говорить, що “Я справді був у Львові 1 серпня – но неміг бачитись з Вами – тому відношу ся листовно. Я знайшов у одного учителя народного сьл[і]дуючі брошури: “Adresse der zu Wien versammelten Erzbischöfe und Bischöfe an Seine k. k. apostolische Majestät” з котрого року нема подане. “Widerlegung der Denkschrift des galirischen Landesausshusses von 11 Februar 1875 über den Galirischen dandessehübrath”. “Historische Lkizze über die Dotation des rüthenischen llorus in Galizcien. Wien 1861”, “Єтнографический Отчетъ изъ судової росправи по д[и]лу Ольги Грабаръ и товарищей. Львов 1882”. В тім справозданю бракують картки. “Безпосредни выборы до Рады державной і Русини. Написавъ Николай Загѳрнный. Львѳв 1873” і “Pisma wierczem i prozą Feliksa Bozmańskiego. Tom I. We Lwowie. Wyciśnigto krotłami yos. Ichnaydera drukazza T. L. Ins. IM. Ossiol.”. Єслиби ті брошури Вам нащо придали ся, то я Вам пішлю”. Попри це, Ж. Бичинський просить І. Франка, щоб він в кількох словах виклав свою думку про його твори “З життя” “Жовнір”[55].

У лютому 1904 р. у Дрогобичі перебував Михайло Губчак – (1866-1926) – галицький громадський діяч, співробітник “Діла”. Курував театром “Руської Бесіди” у 1901-1905 рр. У 1915 р. був вивезеним у Сибір, звідки повернувся у 1918 р.[56] Під час перебування у місті М. Губчак від 18 лютого 1904 р. надіслав листа І. Франку. У ньому було написано наступне: “Перебуваючи тепер в Дрогобичи хочу виставити “Украдене щастя” як найвір[і]йше з всякими оригінальним реквізитами і ношею в деталях зайодиченою (прихованою – В. Г.) від селян та поробити фотографічні знимки типів і важн[і]йших сцен. В тім вигляд[і] поки-що

переговорюю з селом Нагуєвичами. Прошу мені ласкаво відповісти: чи годиться на се, чи може вкажете на инше село близько Дрогобича”. Ця вистава мала відбутися в у другій половині березня 1904 р. [57].

Звершують цей блок два листи від І. Кобилецького. Іван Кобилецький – приятель Івана Франка із студентських років, народився 28 червня 1873 р. в Ясениці Сільній Дрогобицького повіту. Після закінчення сільської школи, вчиться 4 роки у Дрогобицькій гімназії, а пізніше в Перемишлі, де у 1899 р. складає матуральний іспит [58]. Ще перед тим, як І. Кобилецький склав випускний екзамен, 26 березня 1898 р. писав І. Франку, що з-поміж своїх шпаргалок віднайшов 68 розповідей Фелікса Шварценберга – прим’єр-міністра Австрії, який у своїй внутрішній політиці намагався ліквідувати демократичні завоювання революції 1848 р. [59]. Прочитавши ці розповіді, І. Кобилецький повідомляє вченому, що “з того всего видно який страх єго був обняв, щоб не дай боже дещо до Галичини не дісталось або що нового в середині не сталось. Для того майже в кождім розказі взиває [...], щоб стерегли всего бачним оком” [60]. Тут варто зазначити, реакція на чолі з Ф. Шварценбергом та його соратником О. Бахом (міністр фнутрішніх справ Австрії) тривала до 1861 р. Під час цієї реакції, у 50-х рр. XIX ст. було замінено конституцію країни і відновлено необмежену владу імператора [61]. Також, І. Кобилецький, наголошує, що у більшості тих розповідей мова йде про заборону різного роду книг цього часу, а особливо польськомовних [62]. Закінчуючи листа, автор міркує: “если думаете В[исоко]п[оважаний] Добродію, що то все нащоби ся здало і гідним би було се до опублікування, то прошу ми дати знати через Вітика, або листовно, то аби то переслав... Се усе єсть літографоване, тільки був зіставлений пляч на [...]. Тож правдоподібно того єсть усюда по військових архівах. Кождий розказ на пів аркуша на другій стороні підписувались читателі, а властиво ті через чії руки то переходило”[63]. З наступного листа до І. Франка від 26 травня цього ж року довідуємося, що І. Кобилецький, напевне, переслав вченому дані матеріали, оскільки пише: “може то на що ся придасть. То прошу помістити если уважаєте за що здале”[64].

У 1899 р. І. Кобилецький вступає на правничий факультет Львівського університету, де навчається до 1901 р., а потім в Кракові до 1903 р. правничі студії закінчує в Грацу у 1905 р. Отримавши правничу освіту, І. Кобилецький працює в Самборі помічником адвоката Д. Стахури, після чого у 1910 р. складає іспит на адвоката прав[65]. Тут, потрібно відмітити, що в період студентських часів, І. Кобилецький заробляє на життя читанням лекцій, активно долучається громадсько-політичної діяльності, займається організацією робітництва, закладає читальні, зо-

крема і у своєму селі, де на її відкриття запрошує І. Франка. Саме про це ми дізнаємося із листівки від І. Кобилецького до І. Франка від 7 січня 1901 р. Нею автор повідомляє вченого, що відкриття читальні у Ясениці Сільній відбудеться 18 січня 1901 р. перед Новим роком, тобто у неділю, а не в понеділок, як було сказано попередньо, та просить: “будьте ласкаві dokonче в неділю приїхати потягом, що приходить до Дрогобича на 12 годину, елиби можливо, то прошу приїхати ранішим потягом. Фіра буде чекати при обнувох потягах” [66].

У відповідь, Іван Франко приїхав на відкриття читальні, про що згадує сам І. Кобилецький. Під час візиту вчений привіз із собою в подарунок цілу купу книжок, після чого читальня в Ясениці Сільній мала найкращу бібліотеку на Дрогобиччині. На відкритті він виступив із промовою, яку селяни слухали з роззявленими ротами, а після неї пояснював зміст книжок, котрі привіз і як їх треба читати й розуміти[67].

Із змісту епістолярних джерел бачимо, що І. Кобилецький часто виконував доручення І. Франка. Одним із таких завдань було те, що І. Кобилецький мав розвідати докладну адресу проживання Целіни Зигмунтовської, окреслити особливості її життя та сфери діяльності[68]. Сама ж Целіна Журовська (в заміжжі Зигмунтовська)[69] була знайомою І. Франка, який в свій час написав для неї вірша під назвою: “До Ц[еліни] Ж[уровської]”[70]. У зв’язку з тим у листі від 27 липня 1905 р. І. Кобилецький повідомляє вченого, що “Целіна Зигмунтовська вдова по ц[ісарсько]-к[оролівським] оф. судовім в Дрогобичи, властителька реальности з учителем Войтовичом на передмістка [З]варицкім коло школи має 2 дітий, разом пенсії мають 1690 к. Чоловік її був при суді в Станіславові. Незаймаєся нічим, має то бути особа вже старша. Тепер має намір спродати свою реальність. Більше про ню неміг єм ся нічо довідати, чи то має бути та сама, також не знаю. Як моя інфор[мація] здала буде, не знаю, зробив єм, що міг” [71].

25 серпня 1905 р. Іван Франко знову звертається уже з іншим проханням до І. Кобилецького. Він повідомляє, що у нього був один знайомий “росіянин”, який займається пошуком маєтку поблизу нафтових країв з метою купівлі і тому просить І. Кобилецького піти до Ц. Зигмунтовської, яка хотіла продати свою садибу та взнати чи дійсно вона хоче це зробити і яка ціна маєтку. Також І. Франко наголошує, що було б дуже добре, коли б вона сама написала йому про це, а як що ні, то тоді повідомлення нехай надішле І. Кобилецький. Буквально через день (26 вересня 1905 р.) І. Кобилецький відписує Івану Франку: “Одержавши нині Ваш лист відписую сей час”. У своєму листі автор розповідає, що панові, який хоче купити будинок, потрібно самому приїхати до Дрогобича

та подивитися що можна купити. У Дрогобичі є виставлені на продаж менші садиби, зокрема, маєток пана Зиблуньовського. Також, І. Кобилецький звертає увагу на те, що “Сей пан яко нафтир не купить для того, що та реальність далеко від міста... Дальше най той пан най листовно не полагоджує справи, бо як меклери-факіори (торговці-шахраї – *В. Г.*) довідають ся про се т. є. его охоту купувати, то так підженуть ц[і]ни у гору, що він навіть не докупить ся, т. є. 2-3 тисячі мусить дати більше если схоче купити. Якби він таки перехот[і]в купувати, най приїде до Дрогобича і удасться до мене. Я по спроваджую і покажу му, що єсть до спродажи, бо сам за якою хатою шукаю до купна. Най приїде до Дрогобича в перш[і]й половин[і] вересня, заки єще нафтирі не повернули з купел[і]в, бо як повернуть то знов ус[і] ц[і]ни підженуть у гору”[72]. Та невдовзі І. Франко одержує чергового листа, у якому І. Кобилецький повідомляє, що вже має для Франкового знайомого “Росіянина замовлених кілька красних реальностей. Ціна межі 5-10 тисяч з[олотих] р[инських]. Прошу ми донести, що він думає і гадає. Если має охоту, най чим скорше приїжджає”[73].

На цей лист Іван Франко відповів аж 15 вересня 1905 р., де дякує І. Кобилецькому за його старання та повідомляє, що дав своєму знайомому його адресу, і той в свою чергу повідомить, коли приїде у Дрогобич, оскільки він поїхав оглядати до Горлицького та Грибівського повітів поглядати тамтешні нафтові терени[74]. В контексті, зауважимо, що це був останній лист вченого до адвоката, і тому І. Кобилецький приховав його собі на пам’ять, а у власноруч зробленій копії зазначив: “Сей лист одержав я в Дрогобичі дня 17 вересня 1905, а то після штем[пелі] поштової. Лист у мене на пам’ятку перехований, а тут передаю вірний відпис. Дрогобич, 7.III 1926, д-р Кобилецький”[75].

Про ще одне прохання І. Франка довідуємося із листа до нього від І. Кобилецького від серпня 1905 р. Згідно з його даними, І. Кобилецький мав відвідати отця Павла Левицького, який був парохом Ясениці Сільної з 1869 по 1905 р.[76], з метою перегляду стародрукованої церковної літератури, яка знаходилася у церкві села. Переглянувши церковні книги та старі видання, І. Кобилецький повідомляє, що натрапив на такі:

“1) Тріодіон цвѣтний свочили з роки 1671. Єсть ви-мальований герб Замоиских і дальше сьлідує славословіє свочили в честь Томаша Замоиского. 2) Далій єсть 3 тріодіони виданя Львівского. Один з них з року 1609, другий шось з року 1661, а в третім бракує початку. При кінци одного єсть жите і жизнь Сварії написане Софронієм патріархом ерусалимським. З початку в тім житю говорить ся про якогось Зо-сіма. 3) Далі єсть [т]ріадіон за Станіслава Лебуста. 4) Октоїх Дамаскина

благословен могилов і Іремоа Тіччеровским. Єсть портрет Дамаскина. Моцно подерта ся книга. Видане Львівске. 5) Мабуть Діянія Апостол[а] посвячені Петру Могили від Михаїла Слоїска. Львів р[ік] ахЛА [1631]. 6) Якесь старе євангеліє без початку і кінця...”[77].

З цих перелічених книг І. Кобилецький випозичив у священика “Тріод Могили” і “Старе євангеліє”. При розмові з П. Левицьким, адвокат дізнався також про те, що А. Шептицький наказав священикам не нищити старих книг, оскільки має намір створити музей стародрукованої церковної книги. Далі автор листа розповідає, що в “долішній церкві єсть багато книг латинських до богослуженя з 17 віку... Але що найважнійше: суть писані рускі казаня латинськими буквами. Імовірно що з 18 віку, бо при однім казанню видів віви 1803 підпис не чительний і інший характер письма”[78]. Ці книги, мабуть, за задумом І. Франка, мали б потрапити до бібліотеки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, оскільки, І. Кобилецький звертає Франкову увагу на те, що якщо воно “бажає дещо з того мати, най наперед ухвалить якусь суму грошеву, щоби можна що інше купити і до церк[ви] післати. Інакше я не можу боби хлопи потім говори[ли] щом церков обікрав”[79].

На цей лист І. Франко відповів І. Кобилецькому зразу ж, де дякує за таку швидку і старанну роботу. Із перелічених І. Кобилецьким оглянутих книг, І. Франка зацікавили: “Тріод” Могили, “Тріод львівський, 1609”, “Октоїх” Дамаскіна, “Апостол” Сльозки і “Старе євангеліє”. Щодо латинських книг, то їх не треба. І. Франко говорить, що мав окрему розмову із цього питання з М. Грушевським, який погодився виділити із Товариства суму у розмірі 25 ринських, а 10 ринських він додає від себе за “писані казання”, і тому І. Кобилецький може розпоряджатися при купівлі цих книжок сумою у розмірі 35 ринських[80]. Також вчений просить І. Кобилецького повідомити священика П. Левицького про те, що “Шептицького указ до них, до перемиської єпархії, не відноситься; зрештою він уже заснував один такий музей у Станіславові і лишив його там на поневірку глупим і несвідущим людям, а в Тов[аристві] Шевч[енка] ті книжки не тільки будуть в пошанівку, але надто будуть підмогою для наукової праці”[81]. При кінці, І. Франко питає, чому не можна “не можна дістати” “писаних казань” від церкви та зазначає, що ці книжки в Ясениці Сільній не “долежаться нічого”. Та коли справді їх не можна буде викупити, то “будьте ласкаві повипишуйте їх титули і дайте пару проб письма і языка, т[о] зн[ачить] скопіюйте дослівно 1-2 строки. Але поперед усього конче постарайтесь таки роздобути їх для Тов[ариства]”[82].

Поряд зазначимо, що І. Кобилецький допомагав І. Франку не лише в пошуках рідкісних екземплярів сдародрукованих церковних книг, а й

активно збирав та записував прислів'я й приказки в Ясениці Сільній, які потім потрапили до 3-ох томного видання “Галицько-руських народних приповідок”. Про це І. Франко зазначає у передмові до першого тому: “...я задумав дати повний корпус галицько-руських народних приповідок, упорядкованих відповідно до вимог новочасної науки. В тій цілі я поперед усього переписав на окремих картках усі свої й інші дотеперішні друковані збірки галицько-руських приповідок а саме...”[83] і “Кобилецький Іван, збірка з Ясениці Сільної Дрогобицького пов[іту]”[84].

У 1912 р. І. Кобилецький відкриває адвокатську канцелярію в Дрогобичі, та продовжує вести інтенсивну громадсько-політичну працю, в ході якої розпочинає акцію за українізацію народних шкіл в Дрогобичі. Він організовує відповідно до цієї мети громадські комітети разо із іншими адвокатами та міщанами, видає відозви та проводить віча тощо. У 1914 р. у зв'язку з початком Першої світової війни, І. Кобилецький потрапляє до війська у ранзі капраля, але оскільки був адвокатом та шляхтичем (гербу де Годземба) його підвищили до аудитора поручника. Пізніше працював у воєнних судах в Радомі й Перемишлі, а у 1918 р. повертається до Дрогобича, де продовжував займатися адвокатською роботою. Невдовзі, перед наступом польського війська, з цілою родиною втікає у Станиславів, потім перебуває у Товмачі, опісля в Перемишлі. Тут був арештований і відправлений до Дрогобицької тюрми, але за допомогою родини був відпущений під заставу[85].

Після виходу із тюрми, відновлює свою роботу на ниві адвокатства, згромаджує навколо себе робітництво, закладаючи кооперативи та окреме товариство “Робітничка Громада” ім. І. Франка. У 1926 р. з нагоди 10-річчя з дня смерті І. Франка, І. Кобилецький із своїми прихильниками клопотали перед магістратом, щоб одну із вулиць Дрогобича міська рада переіменувала на вулицю Івана Франка. І так, 21 травня 1926 р. на відзначення річчя до Дрогобича прибуло чимало гостей. Зустріч відбулася у кінотеатрі “Штука”. Після полудня учасники зборів вирушили на вулицю Лішнянську, яку було переіменовано на вулицю Івана Франка. Після урочистостей І. Кобилецький подякував присутнім за участь у торжестві[86].

Цього ж року І. Кобилецький поміщає до збірника “Іван Франко” свої спогади про нього[87]. Автор спогадів, спираючись на перекази односельців, переповідає одну із забав ще малого І. Франка. За його словами: “Іван Франко, будучи у своєї бабки в Ясениці-Сільній, любив таку забаву. Ввечері сходилися дівчата ходячкової шляхти на вечірки – тобто прясти кужіль – до Людвіки Кульчицької та її сина Павла Кульчицького. В печі горів огонь, а малий Франко брав митку з калинника на патик,

держав її над огнем і так казав: Чому ся гусак не пече? Бо з него смалець не тече. Тоді смалець потече, коли дівки поцілюють мене в лице. Тоді всі дівчата мусили йти цілувати його, бо інакше він бив миткою по обличчі. Під час такої забави стара баба Людвіка сміялася і тішилася разом із своїм онуком”[88].

Цікавий опис Франкового способу писання віршів робить у своїх спогадах І. Кобилецький. Він пригадує, що коли, будучи ще малим, разом із своїм батьком був на полі, то тоді один із їх сусідів відраджував його батька, щоб той давав його вчитися до школи, кажучи: “дивіться, що сталося з Франком... То вже вдурів то вдурів, але хоч би тихо дома сидів. Люди із Слободи[89] оповідають про нього... Цілими днями, кажуть, по лісах, як несамовитий волочиться так, що люди в ліс бояться зайти. По ночах, повідають, ходить по хагі, щось сам до себе говорить, усміхається – сідає до столу, щось пише, знову встає і ходить, і так цілу ніч... І пощо то діти тепер до школи посилати?”[90]. З цих слів видно, що селяни не часто, або навіть зовсім не розуміли таку “творчу” поведінку І. Франка і тому вважали її божевільною і з приводу цього лякалися.

У 1927 р. І. Кобилецький з метою покращення здоров’я переїжджає з родиною в Сколе, у 1933 р. в Стрий, а у 1935 р. вертається до Дрогобича. В цей час він продовжує займатись адвокатською роботою, а поряд активно дописує у газети про діяльність І. Франка. У липні 1944 р. І. Кобилецький з цілою родиною емігрує через Словаччину до Відня, де після важкої недуги помирає 21 січня 1945 р.[91].

Пудсумовуючи, зазначимо що листи від громадсько-культурних та освітніх діячів писалися до вченого на різні тематики. Ключовою була тема купівлі житла Іваном Франком в Дрогобичі або на його околицях. Не менш провідною була проблема культурно-просвітницького та політичного життя в місті. Важливим в даному контексті є лист В. Левинського до Івана Франка, у якому розповідається про діяльність студентського товариства в стінах Дрогобичької гімназії, яке активізувало радикальний рух. Важливе місце посідають листи, які окреслюють співпрацю І. Франка з редакцією “Kurjer Drohobzcki”/“Nowy Kurjer Drohobzcki”, “Просвітою” та відображають ряд аспектів його редакторської роботи.

Література і примітки

1. Див. докладніше про Жеготу Дашка (Ігнація Дашинського) у: Вівчар С. Стосунки Івана Франка з братами Ігнацієм і Феліксом Дашинськими // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Вип. 6. – Львів, 2006. – С. 133.

2. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 23.

3. Жегота Дашко (Дашинський Ігнацій). Лист до І. Франка від 4 лютого 1884 р. з Бичого Города (Дрогобича). – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 109-110.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К.: Критика, 2006. – С. 260.
5. Жегота Дашко (Дашинський Ігнацій). Лист до І. Франка від 4 лютого 1884 р. з Бичого Города (Дрогобича). – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 109-110. Також про це писали: Горак Р. Тричі мені являлася любов. – К.: “Радянський письменник”, 1983. – С. 86.; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К.: Критика, 2006. – С. 272.
6. Жегота Дашко (Дашинський Ігнацій). Лист до І. Франка від 26 березня 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1629. – С. 287-288.
7. Вівчар С. Стосунки Івана Франка з братами Ігнацієм і Феліксом Дашинськими // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Вип. 6. – Львів, 2006. – С. 134.
8. Див. про це у: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К., 2006. – С. 493.
9. Див.: Вівчар С. Стосунки Івана Франка з братами Ігнацієм і Феліксом Дашинськими // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Вип. 6. – Львів, 2006. – С. 134.
10. Там само.
11. Див.: Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання таорів у 50-ти томах. – Т. 41. – К., 1984. – С. 461.
12. Вівчар С. Стосунки Івана Франка з братами Ігнацієм і Феліксом Дашинськими // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. Вип. 6. – Львів, 2006. – С. 132-146.
13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – К.: Критика, 2006. – С. 507.
14. Див.: Жданович О. Великий і близький // Незгасний огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови проводу Українських Націоналістів. – Париж, 1974. – С. 518.
15. Див. докладніше про це у: Панас [Атанас] Мельник. Лист до І. Франка від 13 квітня 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – спр. 1603. – С. 141-143.
16. Панас [Атанас] Мельник. Листівка до І. Франка від 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1615. – С. 561-562.
17. [Унгар Віктор]. Лист до І. Франка від 21 червня 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1618. – С. 517-518.
18. Див. про це докладніше у: [Тігерман Ізидор]. Листівка до І. Франка від 22 червня 1884 р. з м. Відня. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1618. – С. 515-516.; [Тігерман Ківа]. Лист до І. Франка від 22 червня 1884 р. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1618. – С. 209.; Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. третя. Гімназія. – Львів: Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 2002. – С. 268.
19. Панас [Атанас] Мельник. Листівка до І. Франка від 12 листопада 1886 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1615. – С. 561-562.
20. Сальо Гаінсберк. Лист до І. Франка від 5 червня 1887 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1602. – С. 97.
21. Щепанський Ф. Листівка до І. Франка від 22 квітня 1884р. з м. Дрого-

бича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1618. – С. 437-438.

22. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – С. 112.

23. [Щепанський Ф.]. Лист до І. Франка від 17 липня 1889 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1605. – С. 273-274.

24. Див. докладніше про К. Охримовича: Тимошенко Л. В. Бургомістр Дрогобича Ксенофонт Охримович (1846 – 1916) // Стаття підготовлена до руки у: Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XIV-XV. – Дрогобич: Коло 2011. – 8 с.; Чороновол І. Українська фракція галицького сейму. 1806-1901 (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С. 163, 166, 193, 212.; Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. третя. Гімназія. – Львів, 2002. – С. 145-147.

25. [Охримович] Ксенофонт. Лист до І. Франка від 23 липня 1884 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 223.

26. Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 152.

27. [Березинський Антоній]. Телеграма до І. Франка (редакції газети “Діло”) від 24 липня 188[4] р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1619. – С. 113.

28. Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 412.

29. [Валавський]. Листівка до І. Франка від 29 грудня 1889 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1607. – С. 117-118.

30. Левинський В. Лист до І. Франка від 4 лютого 1899 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1625. – С. 180.

31. Див. докладніше у: Олексюк М. Володимир Левинський: Життя і боротьба // Наука і суспільство. – 1992. – № 8-9. – С. 16-18.; Корбута Л. Володимир Левинський про суспільні підходи І. Франка // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. 2. – С. 182-186.

32. Левинський В. Лист до І. Франка від 4 лютого 1899 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1625. – С. 173.

33. Там само. – С. 173-174.

34. Там само. – С. 174.

35. Там само.

36. Там само.

37. Див. про це у: Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 245.

38. Левинський В. Лист до І. Франка від 4 лютого 1899 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1625. – С. 175-176.

39. Див. працю: Іфігенія в Таврії. Драма в 5 діях / Пер. В. Ріленко. – Львів, 1895. – 64 с.

40. Левинський В. Лист до І. Франка від 4 лютого 1899 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1625. – С. 175-176.

41. Там само. – С. 176.

42. Там само. – С. 176-177.

43. Там само. – С. 177-178.

44. Там само. – С. 178.

45. Там само.
46. Там само. – С. 179.
47. Там само.
48. Там само. – С. 179-180.
49. Там само. – С. 180.
50. Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич: Відродження, 2002. – С. 245. Яцуляк І. Спомини з дитинних літ Франка // Гнатюк М. упор. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 42-44.
51. Олексовський Яць, Сторонський Василь, Яцуляк Іван. Лист до І. Франка від початку січня 1901 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1614. – С. 147-149.
52. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Т. 1. – К.: Глобус, 1993. – С. 123.
53. Див. листи: Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 6 травня 1887 р. з м. Стрий. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1602. – С. 61-62.; Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 1887 р. з м. Стрий. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1602. – С. 81-82.; Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 13 жовтня 1902 р. з м. Калуша. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1628. – С. 139-140.; Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 29 липня 1903 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1628. – С. 143.; Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 4 серпня 1903 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1628. – С. 145-146.; Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 1903 р. з м. Калуша. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1624. – С. 459.
54. Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 29 липня 1903 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1628. – С. 143.
55. Бичинський Жигмонт. Лист до І. Франка від 4 серпня 1903 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1628. – С. 145-146.
56. Див.: Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Т. 2. – К.: Глобус, 1994. – С. 457.
57. Губчак Мих[айло]. Лист до І. Франка від 18 лютого [1]904 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1629. – С. 229-231.
58. Життепис бл. п. д-ра Івана Кобилецького // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – Т. II. – С. 109.
59. Див. про діяльність Ф. Шванцерберга у: Енциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон, 1890-1907. – С. 266-290.
60. Кобилецький І. Лист до І. Франка від 26 березня [18]98 р. з Перемишля. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1610. – С. 475-476.
61. Див.: Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 408
62. Кобилецький І. Лист до І. Франка від 26 березня [18]98 р. з Перемишля. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1610. – С. 476.
63. Там само. – С. 476-477.
64. Кобилецький І. Лист до І. Франка від 26 травня [18]98 р. з Перемишля. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1610. – С. 485.
65. Життепис бл. п. д-ра Івана Кобилецького // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – Т. II. – С. 109.
66. Кобилецький І. Листівка до І. Франка від 7 січня [1]901 р. з Ясениці [Сільної]. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1631. – С. 1-2.

67. Кобилецький І. Дещо про Франка // Гнатюк М. упор. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 41-42.
68. Франко І. Лист до Івана Кобилецького від 25 липня 1905 р. зі Львова. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 270.
69. Франко І. Збір. творів у 50-ти томах. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 493.
70. Франко І. До Ц[еліні] Ж[уровської] // Франко І. Збір. творів у 50-ти томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 407.
71. Кобилецький Іван. Лист до Франка І. від 27 липня 1905 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1631. – С. 3-4.
72. Кобилецький [Іван]. Лист до І. Франка від 26 серпня 1905 р. з м. Дрогобича. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1631. – С. 5-8.
73. Кобилецький І. Лист до І. Франка від [1905] р. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1631. – С. 9-10.
74. Франко І. Лист до Івана Кобилецького від 15 вересня 1905 р. зі Львова // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 275.
75. Див. про це у: // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 568.
76. Blazejowski D. Historical Schematism of the Eparchy of Peremyshl' and Apostolic Administration of Lemkivshchyna (1828-1939). – Lviv: Kamenyar, 1995. – S. 208.
77. Кобилецький І. Лист до І. Франка від [серпня 1905 р.]. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1631. – С. 11-12.
78. Там само. – С. 12-13.
79. Там само. – С. 14.
80. Франко І. Лист до Івана Кобилецького від серпня 1905 р. зі Львова // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 273.
81. Там само.
82. Там само. – С. 273-274.
83. Франко І. Передмова до першого тому (видання “Галицько-руські народні приповідки”. – Львів, 1905) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К.: наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 296.
84. Там само. – С. 299.
85. Життєпис бл. п. д-ра Івана Кобилецького // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – Т. II. – С. 109-111.; Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки ХХ ст.). – Львів, 2004. – С. 87.
86. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. – Львів: Каменяр, 1991. – С. 96-98.
87. Кобилецький І. Дещо про Франка // Іван Франко. – К.: Книгоспілка, 1926. – С. 295-303.
88. Кобилецький І. Дещо про Франка // Гнатюк М. упор. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 39.
89. Слобода – присілок біля села Нагуєвичі, де проживала родина Франків.
90. Кобилецький І. Дещо про Франка // Гнатюк М. упор. Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 39-40.
91. Життєпис бл. п. д-ра Івана Кобилецького // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – Т. II. – С. 111.

**ФЕНОМЕН ДЕРЖАВИ
В ХУДОЖНЬО-ГЕРМЕНЕВТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
ІВАНА ФРАНКА**

*Петро ІВАНИШИН
(Дрогобич)*

Одним із ключових факторів формування світогляду постімперського суспільства стало піддавання сумніву цілим рядом глибоко мислячих людей культури наявності в українців власної національної держави. Показовими з цього приводу можуть бути розмірковування Ліни Костенко. Якщо у 1999 році письменниця лише з боєм запитувала: “... якщо ми держава, а, отже, система, то чому ми дозволяємо її розвалювати?” [12, с.29], то у 2003 році вона вже прямо говорить про постколоніальну Україну як про “глибоко в суті своїй неукраїнську державу” [13, с.4]. Такі розмисли помітно *актуалізують* державознавчі ідеї в сучасному метадискурсі.

Узагалі питання про *державу* далеко не таке просте, виключно “суспільствознавче” чи вузько політичне, і тому несумісне із художньою чи критичною творчістю як може комусь видаватися. Насправді це питання відіграє (чи мало б відігравати) одну з провідних ролей у гуманітарних, зокрема літературознавчих, дослідженнях, якщо тільки ті дослідження претендують спиратися у своїй методології на міцний, століттями вивірений *герменевтичний* фундамент. Держава, як стверджує сучасна герменевтика, стосується тих справді “великих історичних дійсностей”, котрі від початку визначають будь-яке переживання і розуміння. “Розум існує для нас лише як реальний історичний розум”, – зазначає Ганс-Георг Гадамер в “Істині і методі” і продовжує: “...не історія нам належить, а ми належимо історії. Задовго до того, як ми почнемо осягати самі себе в акті рефлексії, ми з цілковитою самоочевидністю осягаємо самих себе як члени родини, суспільства і держави, серед яких ми живемо. (...) Самосвідомість індивіда є лише спалахом у замкнутому ланцюзі історичного життя” [3, с.257].

Говорячи про державу, ми таким чином говоримо про одне із головних *герменевтичних передсуджень*, яке визначає здатність людини (тут-буття чи присутності) до розуміння себе і світу. У цьому плані творчість такого великого українського письменника як Іван Франко, безперечно “сформованого історією свого народу” [11, с.5], є промовисто *актуальна* і важлива, коли треба теоретико-методологічно осмислити підвалини власного національного буття, наприклад, герменевтично виявити відповідність чи невідповідність емпірично наявного державного

утворення тому ідеалові, котрий сформувався у межах рідної національно-духовної традиції. Виявити для того, щоб усвідомити, яка новітня історична дійсність формує чи деформує сучасного українця. А це передбачає ґрунтовне окреслення феномену національної держави у спадщині І.Франка, що був, як кожен український письменник-класик, “діагностиком суспільства” – “і футурологом, і демографом, і соціологом” [11, с.5], за Л.Костенко, чия філософська система, за свідченням Івана Денисюка, містила обстоювання “прав нації на самостійну, незалежну власну державу” [8, с.16], чий голос, на думку Тараса Салиги, проростав у серцях наступних поколінь як “клич до національного самоусвідомлення та державного самостійництва” [15, с.62].

Так окреслене питання вимагає численних і масштабних досліджень, ми ж у цій студії намагатимемось коротко накреслити лише деякі пролегомени, котрі полегшуватимуть у подальшому вивченні цієї актуальної проблеми: *якою бачив державу І.Франко?*

Відповідаючи на це питання, насамперед варто звернутися до художньої герменевтики Каменяря, до літературного витлумачення ним держави як образу (на рівні внутрішньої форми твору) та відповідної йому державності як змістової та смислової ідеї (на когерентно-герменевтичних рівнях). Це, своїм чином, передбачає налагодження порівняльного та методологічного діалогу із українською літературною традицією та із не чужим авторові світовим філософським і герменевтичним досвідом, з метою уникнення неперифікованих суджень. Крім того, варто враховувати також Франкові філософсько-політичні роздуми з цього приводу, викладені у дискурсивно-логічній формі.

Уже з раннього періоду творчості віднаходимо в поезії І.Франка образи, що в художній спосіб витлумачують самодостатнє буття народу. Найголовнішим з них стає образ “*хати*” (дому). Наприклад, у ранньому вірші, що не випадково став улюбленою народною піснею, “Не пора, не пора, не пора...” [21, с.23-24] (1880) генеральна ідея жертвовної боротьби за “*волю*” “*рідного краю*” – “*Нам пора для України жити*” – виражається зокрема у третій строфі наступним чином:

*Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!*

Наявний образ “*рідної хати*” лише одним із своїх семантичних аспектів відсилає нас до концепту власної держави, означаючи тут більш загальні речі, наприклад, український культурний простір чи межі соборної національної спільноти в загальному. Згодом у марші “Гей, Січ

іде” [19, с.46] ця ж сама ідея – утвердження “*нашого діла*” – отримує в останній строфі наступне вираження:

*Гей, Січ іде,
Підківками брязь!
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!*

Образ колективної “*нашої хати*”, де панує національна, а не інонаціональна (виражена образом “*зайд*”) “воля до влади”, як висловився б Ф.Ніцше, у цьому випадку більше семантично тяжіє до виявлення саме державницької інтенції автора та його читачів. Остаточно у цьому можемо переконатися, якщо звернемося до прологу фундаментальної поеми “Мойсей” [20, т.5, с.212-214] (1905). Ліричний герой прологу звертається до “*замученого*” і “*розбитого*” колонізаторами-сусідами рідного народу як пророк, який “*душу... тривожить*” майбутнім цього народу. Він твердо вірить в годину майбутнього національного звільнення та відродження і при цьому порівнює народ із воїном та дбайливим господарем – “*хазяїном домовитим*”:

*Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,*

*Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

Відзначимо кілька характерних моментів. Насамперед, герой вірить у те, що народ стане вільним і через те рівноправним “*у народів вольних колі*”. По-друге, це звільнення станеться не само собою, а шляхом революційної боротьби. При цьому образи “*путі спасенної*” та “*бою*” у попередніх строфах доповнюється активістичними метафорами – “*труснеш Кавказ*”, “*впережешся Бескидом*”, “*покотиш Чорним морем гомін волі*”. По-третє, звільнювальна боротьба відбувається в українських соборних етнографічних межах: від Карпатських Бескидів до Кавказу через Північне Причорномор’я. По-четверте, ця національно-визвольна (в іншій термінології – націоналістична) боротьба повинна завершитися побудовою власної держави – “*своєї хати*” і здобуття власного життєвого простору (на зразок життєсвіту чи Umwelt-у Е.Гуссерля) – “*свого поля*”, що дозволяє провадити народові, персоніфікованому в образі вільного господаря-“*хазяїна*”, нормальне, природне, органічне проживання у світі.

Ці міркування на основі експліцитно вираженої державницької проблематики можна доповнити аналізом інших творів, де проблема на-

ціональної державності українців виражена більш імпліцитно (наприклад, у “Захарі Беркуті”, “Бориславі сміється”, “Перехресних стежках”, вірші “Ляхам”, містерії “Великі роковини” та багато ін.). Однак видається продуктивним поглибити й обґрунтувати витлумачення образу “*хати*” саме як *держави* і в такий спосіб увиразнити розуміння *державотворчого* характеру мислення І.Франка, з метою уникнення можливих кривотлумачень, які множаться в сучасному метадискурсі.

Насамперед слід дослідити прямий ейдологічно-ідейний паралелізм, ремінісценцію із фундаментальним образом “*хати*” у поетичній герменевтиці Т.Шевченка. Оскільки в сучасному літературознавстві окремими дослідниками [6, с.154-156, 158] ставиться під сумнів державницький тип художнього мислення Кобзаря, навіть нав’язується йому міфологічна роль анархіста-антидержавника, доречним видається ретельніше розглянути витлумачення сутності образу “*хати*” в дусі онтологічної герменевтики як *екзистенціалу-експлікату* держави, оскільки цей образ І.Франко не вводить заново, а лише використовує, спираючись на попередню літературну традицію. Водночас перевіряємо здатність поезії Т.Шевченка “виховувати державне мислення” [10, с.236] (Г.Клочек). Зв’язок тут прямий, оскільки не від сьогодні помічено виняткову роль І.Франка як духовного спадкоємця Т.Шевченка, котрий насамперед розбудовував його “ідейний світ” й “утверджував... Україну” [2, с.211-212].

Запитаємо, отже, чи правомірно говорити про “*хату*” як державу? А якщо правомірно, то що дає така аналогія для витлумачення сутності державного буття народу?

Пригадаймо, що людина ще від часів давніх греків розглядалася як *політична* (політика з грецької – державна діяльність), тобто *державна істота*. Для Арістотеля, скажімо, держава – це “природне утворення”, без якого неможливе сформування людини: “...держава належить до того, що існує за природою, і що людина (за своєю природою) є істота політична”. Людина співвідноситься з державою, як частина із цілим, тому той, хто “живе поза державою”, хто “не здатен до об’єднання”, є або “тварина” (агресивний “нелюд”, “охоплений бажанням воювати”), або “божество” [1, с.16-17]. У згоді з таким розумінням будували свої теорії й пізніші політичні філософи та герменевти Окциденту, далекі від нігілістичного мислення. Наприклад, сутність людського життя Освальд Шпенглер витлумачував як “політику” [27, с.578], а державу, спираючись на аналогію із сім’єю в Арістотеля та Гомера, Данте в контексті своєї монархічної концепції порівнює із “домом” [7, с.30]. Цікаво про державу як дім висловлювався і Плутарх [14, с.624-625].

Взагалі, говорячи про *дім* (хату), говоримо про певну річ, а тому варто пригадати витлумачення речі взагалі в онтологічній герменевтиці. Республіку в римлян М.Гайдеггер розглядає як народну “річ”, як те, що “заздалегідь торкається кожного в народі, «захоплює» його і тому стає справою громадського обговорення” [22, с.321]. Але німецький філософ уточнює римське і середньовічне розуміння речі, окреслюючи її передусім як підручне суще, котре дає можливість перебути збиранню “четвірки” (землі, неба, Божественних Сутностей та смертних). Люди, живучи на землі, “перебувають при речах”, у такий спосіб “проживання” стає “будуванням” – оточуванням опікою речей, “оберіганням”. Проживати – означає оберігати “чотирикутник” у його сутності чотирма способами (рятування Землі, згода з Небом, очікування Божественних Сутностей, згода з сутністю Смертних) за допомогою речей як “будівель”. У цьому випадку часто описуваний філософом шварцвальдський дім є прикладом речі, котру “будувало проживання, котре було колись”. На прикладі цього дому, кожна річ (навіть міст), переховуючи “чотирикутник”, стає будівлею – “захистком перебування людини”, дає можливість їй мешкати (“мати якийсь куток”) [4, с.313-314, 317-320, 329-330]. За аналогією можна припустити, що проживання колективної присутності оберігає власний буттєвий “чотирикутник”, переховуючи його насамперед у державі як речі-будівлі особливого типу (нематеріальному домі). Ідеться про річ, котра стає “захистком” перебування, стає зумисне будованою людьми (не випадково українською мовою кажуть “будувати державу”) і котра дає можливість мешкати не лише окремії людині, але насамперед усій нації.

Так витлумачена держава, котра отримує основну функцію чи рису самого буття – бути “прихистком” людини [23, с.280], – обов’язково стає важливим типом історичної реальності, що визначає характер тут-буття. Для близьких до націоналізму філософів-преромантиків, філософів доби Романтизму та їх ідейних наступників концептуальне значення мало й утвердження поняття **національної держави** як власного (“свого”) політичного дому, основною функцією котрого є забезпечення проживання (екзистенції) того чи іншого народу, нації.

Так, наприклад, Гердер ще у XVIII ст. писав, проводячи аналогію між життям народу і сім’ї, оскільки “народ – така ж природна рослина, як сім’я”: “Природа виховує людей сім’ями, і найприродніша держава – така, в котрій живе один народ, з одним притаманним йому національним характером” [5, с.250]. Трохи згодом Фіхте окреслюватиме “народ і батьківщину” як більші за державу і вищі за суспільний лад. Нормальна держава, на його думку, мусить бути національною: “любов до батьків-

щини повинна керувати державою, передусім як найвища, остання і незамінна влада” [18, с.132-133]. Майже через сто років Вільгельм Дільтей говорить про те, що “організована в державу нація може розглядатися як індивідуально визначена структурна єдність, котра складається із комплексів впливів” [9, с.221]. Так само й Освальд Шпенглер на початку 20-х рр. ХХ ст. “народи у формі держав” розглядатиме як творців, як основні рушійні сили історії. Історія для нього – це “текуча держава”, а держава – “застигла історія”, стан (статус) існування нації [27, с.472-473. 470]. (Пор. із окресленням народу як єдиного героя історії у Михайла Грушевського [див.: 17, с.3].) Основоположну вагомість “існування народу в його державі” стосовно осмислення історичного здійснення долі німецького народу враховуватиме й М.Гайдегер [24, с.229, 222].

Пригляньмося тепер до витлумачення образу *хати* у поезії Т.Шевченка. Хага сама по собі – наскрізний образ для поета – завжди означає в нього якийсь буттєвий прихисток. Насамперед це місце, де може вільно проживати, не спотворюючи власну сутність, *українська сім’я*. Йдеться про необхідний для нормального проживання кожній людині “райочок”, про екзистенційне місце-“*благодать*” (“Л.” (1860)). Важливість прихистку-хати можемо простежити у різних творах, починаючи від початку творчого шляху, але найбільш естетично довершено, мабуть, у неодноразово згадуваному “Садку вишневому коло хати...” (1847), де образ життєсвіту традиційної української селянської хати та її подвір’я стає моделлю вільного проживання й окремої громади, і цілого народу. ***Саме у цьому творі*** (і подібних) ***повсякденне існування української присутності набуває глибишої смислової вагомості, бо витлумачується як історичне (а не лише побутове) тут-буття народу.***

Так ми виходимо на думку про те, що образ хати у Т.Шевченка може символізувати не лише будівлю, що захищає існування окремої людини в межах сім’ї, але й будівлю, річ, власну *державу*, у котрій живе окремий народ як гердерівська природна мегасім’я, як структуроване надіндивідуальне тут-буття. Як “вільний простір” екзистенції цілого народу (чи народів) витлумачується, наприклад, “*велика хата*” у “Єретику” (1845). Те саме смислове значення образу хати (“*саклі*”) маємо в “Кавказі” (1845).

Схожим чином, саме в якості держави – захистку національного тут-буття – витлумачується хата й у тих творах, де йдеться про Україну, про українське буття, як про “*матір*”. Так, наприклад, у наслідуванні Осії (1859) заклик Господа України, – “*Воскресни, мамо! І вернися / В світлицю-хату...*”, – може бути витлумачений і як повернення

обтяженої гріхами спустошених (через рабство у російського царя) синів батьківщини до власної держави як оберігального простору, що дозволяє “спочити” [25, с.332-333]. І навпаки, сутність бездержавного, окупованого існування передає у поета образ перебування матері (України, “безталанної вдови”) у “безверхій хаті” (зруйнованій будівлі), котра символізує невільну, несамостійну, без власного керівництва державу-колонію, що не спроможна виконувати функцію захисту національного тут-буття [26, с.267, 269] (“Сон” (1844)). Ще один образ безверхості ми можемо спостерегти у візії “Бували війни й військовії свари...” [25, с.368] (1860), де імперію (“кумира” “людських шашелів” – “нянків” і “дядьків отечества чужого”) має знищити падіння “козака безверхого” як метафори повстання України-колонії, народу козаків, позбавлених власного проводу і держави. Причому йдеться про падіння власне, “без сокири”, тобто без зовнішнього втручання чи примусу.

Враховуючи все сказане, можемо тепер розглянути ту найбільш повну і переконливу інтерпретацію хати як держави, котру зауважили у “Посланні”. У поемі, зверненій до всіх українців, а передусім до інтелектуальних сучасників поета, тих, що мали б бути національним проводом, образ хати з’являється вже у вступній частині. У ній поет через емоційні розмірковування ліричного героя розгортає картину сплюндрованого тут-буття маргіналів – “недолюдів”, “дітей юродивих”, котрі тільки множать спустошення: “...Кайданами міняються, / Правдою торгують. / І Господа зневажають, / Людей запрягають / В тяжкі ярма. Орють лихо, / Лихом засівають...”. Протагоніст закликає їх “схаченутися”, що означає повернутися до власної, національної самості, і що буде простежуватися в цілому творі. Однак уже у вступі герой намагається розвернути знищених земляків обличчям до національного буття як світу (“Подивіться на рай тихий, / На свою країну...”), пробує пригадати кожному основну – національну – турботу в житті кожної нормальної людини (“...Полюбіте щирим серцем / Велику руйну...”), хоче пробудити усвідомлення вагомості вільного національного співбуття (“...Розкуйтеся, братайтеся...”) і нарешті підходить до витлумачення вагомості культивування власного національного мислення, окресленого згодом як “мудрості своєї”, на протигагу інтелігібельним пошукам-запозиченням “у чужому краю”, та необхідності власної політичної “хати” як оберігальної, захищальної речі-будівлі (“дбалості” в термінології С.Смаль-Стоцького [16, с.125]), котра дає “вільне місце” для вияву сутності національної екзистенції – українського буття-у-світі:

... У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля [26, с.348].

Загалом зображені сутнісні аспекти “свого”, національного проживання, котрі не варто шукати “на чужому полі” і котрі захищає власна “хата”, відповідають людино- та націотворчому “трикутнику”, – утвореному схрещенням понять Бога, України, Свободи, – самого Т.Шевченка (хоч не суперечать і “чотирикутнику” М.Гайдеггера). “Правда”, як видається можливим зауважити, відповідає передусім (хоч не тільки) власному національно-екзистенціально розумінню священного, божественного і **Бога**, що опонує нігілістичному “зневажанню” і запереченню Господа в adeptів “німецької” мудрості. (Пор. із закликом “Неофітах” (1857): “Моліться Богові одному, / Моліться правді на землі, / А більше на землі нікому / Не поклоніться” [25, с.251].) З іншого боку, ця правда може набувати рис власної національної істини (спорідненою, але нетотожною Божественній) за аналогією із “правдою” у “Кавказі” (1845), котра спить разом із національною волею-свободою: “Кати згнуцаються над нами, / А правда наша п’яна спить. (...) / Встане правда! встане воля!” [26, с.343-344]. “Сила” найперше промовляє до осягнення в різних модусах присутності “прямої близькості ненав’язливої сили” (М.Гайдеггер) українського буття (**матері-України**); тому-то сильними, “твердими руками” благословляє своїх дітей Україна. “Воля” у першу чергу апелює до можливості вільного й самотнього українського тут-буття, національної **свободи**; тому “вольними устами” цілує “діточок” матір-батьківщина.

Як наслідок, виникає прозріння у ще один екзистенціальний момент. Немає у жодній державі-“хаті” місця тому, хто рідну “матір забуває”, хто добровільно відчужується від органічного політичного зв’язку із власним буттям. Така людина позбавляється в межах буттєвого мислення ліричного героя державного прихистку – “...немає злomu / На всій землі безконечній / Веселого дому”.

Загалом очевидним постає культивування поетом у своїй творчості буттєво-історичного *герменевтичного* мислення як мислення у смислово-плані сутнісно державного. Ідеться про **культивування національно-екзистенціального типу мислення, скерованого (інтенційованого) на здобуття й будування своєї держави, на мешкання в ній, котре**

робить українців політичними, державно-мислячими людьми. Так геній буквально вириває земляків з полону аполітичного, малоросійського, тваринного проживання. Характерно, що те саме, продовжуючи шевченківську традицію національно-екзистенціального витлумачення, робить І.Франко, зокрема у нехудожніх творах (див.: “Темне царство”, “Українці”, “Наш погляд на польське питання”, “Що таке поступ?”, “Подуви весни в Росії”, “Одвертий лист до галицької української молодезі”, “Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова”, “З кінцем року”, “Ukraina irredenta” та ін.).

Найбільш концептуально це бачимо у фундаментальній статті “Поza межами можливого” де вказується на вагомість в екзистенції народу *державотворчої візії* – культурно-політичного ідеалу “національної самостійності”, котрий хоч і лежить “поza межами можливого” (за Чемберленом) в сучасній історичній перспективі, але його здійснення прямо залежить від бажання українців “серцем почувати” та “розумом уяснювати” собі його, незважаючи на недовіру й прагматизм “доктринерського” мислення (“здорового хлопського розуму”, матеріалістичного марксистського “фаталізму” чи “безплідного” малоросійського лібералізму). Тільки так, на вірі в “національний ідеал” формується автентичне, буттєве історичне мислення, “тисячами стежок” скероване на національно-визвольну політичну діяльність, на сповнення всіх “національних змагань” і вирішення “національних кривд” в межах власної держави [20, т.45, с.284-285].

Отже, *держава-“хата” витлумачується онтологічно-герменевтично в обох письменників як “прихисток”, річ, будівля, що уможлиблює вільне проживання індивідуального та надіндивідуального (колективного) типів національної присутності.* Йдеться про можливість національного проживання, що відповідає власній сутності (своїй “правді, і силі, і волі”) тільки в межах природного (національного) політичного дому як “нашої”, “рідної”, “своїї хати”. Повноцінна національна екзистенція людини і народу в поетичних досвідах І.Франка і Т.Шевченка – це, крім усього іншого, ще й політична, державницька екзистенція: національна присутність оберігає свою національну державу, а вона – стає оберігальним притулком для проживання цієї присутності. Таке герменевтичне бачення дозволяє з надійних методологічних позицій вивчати об’ємну державознавчу спадщину Каменяра та інших українських класиків. Крім того, воно мимоволі спонукає ще раз, услід за Л.Костенко, замислитися і запитати, наскільки те, що іменують сьогодні гучним і святим для кожного українця іменем “держава Україна” є справді рідною хатою для української нації?

Література

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрек. та передм. О.Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239с.
2. Бойко Ю. До століття Франкових уродин // Бойко Ю. Вибране: У 3 т. – Мюнхен, 1971. – Т.1. – С.211-226.
3. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: Пер. з нім. – К:Юніверс,2000. – Т.І. Герменевтика І: Основи філософської герменевтики. – 464с.
4. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити // Возняк Т.С. Тексти та переклади / Худож. оформлення автора. – Харків: Фоліо, 1998. – С.313-332.
5. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 704с.
6. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К.: Часопис «Критика», 1998. – 208с.
7. Данте Алигьери. Монархия / Пер. с итал. В.П.Зубова; Комментарии И.Н.Голенищева-Кутузова. – М.: “КАНОН-пресс-Ц” – “Кучково поле”, 1999. – 192с.
8. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів: Світ, 1998. – С.12-18.
9. Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе // Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Под. ред. А.В.Михайлова и Н.С.Плотникова. Т.3. Построение исторического мира в науках о духе / Пер. с нем. под ред. В.А.Куренного. – М.: Три квадрата, 2004. –С.121-236.
10. Клочек Г.Д. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Навчально-методичний посібник. – К.: Освіта, 1998. – 238с.
11. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури // Урок Української. – 2000. – № 2. – С.2-8.
12. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1999. – 32с. – С.29.
13. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф // Урок Української. – 2003. – № 8-9. – С.2-8.
14. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в 3-х томах, т.І. – СПб.: Кристалл, 2001. – 672с.
15. Салига Т.Ю. Іван Франко. Погляд із третього тисячоліття (До 145-річчя від дня народження) // Салига Т.Ю. Вокатив (Літературно-публіцистичні статті). – Львів: б.в., 2002. – С.46-57.
16. Смаль-Стоцький С. Шевченкове “Послання” // Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко. Інтерпретації. – Черкаси: Брама. Видавець Вовчок О.Ю., 2003. – С.106-146.
17. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 251с.
18. Фіхте Й.Г. Із праці “Промови до німецької нації” // Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С.110-134.

19. Франко І. Гей, Січ іде // Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С.46.
20. Франко І. Зібр. творів: В 50 т. – К.: Наукова думка, 1976-1986.
21. Франко І. Не пора, не пора, не пора... // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т.Франко, М.Г.Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С.23-24.
22. Хайдеггер М. Вещь // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.316-327.
23. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.192-221.
24. Хайдеггер М. Самоутверждение немецкого университета // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. Пер. с нем. / Составл., переводы, вступ. статья, примеч. А.В.Михайлова. – М.: Издательство “Гнозис”, 1993. – С.222-232.
25. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.2: Поезія 1847–1861. – 784с.
26. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І.М.Дзюби, М.Г.Жулинського. – 784с.
27. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. С.Э.Борич; Науч. Ред. О.Н.Шпарга; Худ. Обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО “Попурри”, 1999. – 720с.

ІВАН ФРАНКО ПРО СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «KURJER LWOWSKI»

Ірина КАПАНАЙКО
(Дрогобич)

У кінці XIX – початку XX ст. на сторінках періодики розгорнулася гостра дискусія навколо мовної проблеми. Об'єктами дискусії були: статус української мови загалом; мова галицьких русинів як один із критеріїв їх національної самоідентифікації; фонетико-морфологічний чи етимологічний правопис. Тому у цій статті поставлено мету – зробити загальний огляд проблеми статусу української мови крізь Франкове осмислення на сторінках польськомовної газети Галичини „Kurjer Lwowski” (далі подаємо скорочення «К. Lw.» - І.К.) Об'єктом нашого дослідження є статті та короткі замітки І. Франка з мовознавчої тематики; ми зберігаємо всі правописні моменти оригіналу.

Галичина у другій половині XIX ст. стала центром публіцистики та книговидавництва. Низький освітній рівень, зубожілий стан переважної частини населення, заборона публічного продажу преси поза концесійованими пунктами призвели до того, що головними осередками розповсюдження видань були лише великоміські середовища (Львів, а також Краків). Домінував у цьому випадку Львів, про що свідчить дослідження польських колег, подане у таблиці.

*Львівський осередок на пресовому ринку Галичини,
1881 – 1910 рр.[9]*

Рік	Загальна кількість польськомовних пресових видань у Галичині	Частка Львова
1881	107	77
1890	128	105
1890	234	106
1910	392	231

Особливістю преси Галичини було також і те, що вона характеризувалася етнічною дихотомією, яка виражалася у паралельному існуванні польської та української преси як двох найбільших видавничих пластів.

У періодиці відбувалося обговорення центральних для всіх українців проблем, зокрема мовного питання. Принагідно варто зауважити, що у цих процесах брали участь як галичани, так і наддніпрянці. Співпраця представників східних та західних частин українських земель відбувалася у різних формах. Не обходилося й без різкої критики (особливо гостро з приводу діяльності галичан висловлювався М. Драгоманов).

Забігаючи наперед, можна стверджувати, що така взаємодія привела до низки позитивних результатів. Одним із них стало поширення у Галичині наприкінці XIX ст. назви „українець” замість „русин”. Безпосередня роль цього процесу належить І. Франкові. Він підкреслював свою любов до „руської бесіди”, до мови його серця. Письменник відчував органічну єдність зі своїм народом і його мовою. Мислив уже тоді І. Франко соборницькими категоріями і вказував, зокрема, що мовні форми і наддніпрянські, і галицькі – це спільне надбання української нації, тому дослідження мовознавчих поглядів письменника залишаються актуальними й сьогодні.

І. Франко не пропускав можливості висвітлити мовні процеси у житті „русинів”. Цікавим є акцент Каменяра на роль мови у розвитку української справи. Він обережно описував події, які вели до утвердження, або ж, інколи й навпаки, гальмування мовного демократизму. Але відзначимо, що завше І. Франко „поміж рядами” з глибокою тривоگوю відстоює свою рідну культуру, а особливо її мову, палко прагне „uznać Rusinów takimi, jakimi oni są” (пізнати русинів такими, якими вони є; тут і далі переклад наш – І.К.).

Франкові замітки – лаконічний виклад мовних процесів. Описуючи тогочасну мовну ситуацію українців, письменник аналізує хиби та перспективи розвитку української справи.

Що розуміємо під фразою „równouprawienie rusinów” (рівноправність русинів – І. К.)?

Під таким заголовком написана стаття у газеті „K. Lw.” про викладання руської мови у початкових та середніх школах: „Odmowa sankcji dla ustawy sejmowej, mającej unormować wykładowość języka ruskiego w szkołach ludowych i średnich – tudzież zaprowadzenia paralelek ruskich w Przemyślu drogą prostego rozporządzenia jest przedmiotem żywej dyskusji w kołach poselskich”¹ [3, 1].

Ще незадовго до цієї замітки, у 1884 р. в журналі ”Зоря” І. Франко друкує статтю „Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”. У статті є примітка: „На численні домагання читателів „Зорі” рішилась редакція обговорювати час від часу в розумових статтях біжучі а важні для нашого письменства і нашого суспільного життя питання, надіючись викликати над ними поважну застанову і дискусію і причинитись до їх загального вияснення і полагодження. Починаємо

¹ Відмова санкції для закону сейму, який повинен унормувати викладання руської мови у початкових і середніх школах – так само й запровадження руських паралелей (йдеться про паралельні класи – І.К.) в Перемишлі шляхом простого розпорядження є предметом жвавої дискусії в політичних колах.

від питання натепер, певно, найважливішого, бо становлячого основу літературної життя, - від навчання руської літератури по наших середніх школах, щиро бажаючи, щоб голос наш не був голосом „вопіючого в пустині” [2, 437]. У своїй статті І. Франко твердить: „Хоч язик руський по закону уважається одною з краєвих мов, то все-таки у всіх гімназіях східної Галичини (крім одної) уважається предметом надобов'язковим. На науку руської мови і літератури випадає звичайно дві години тижнево; науку ту, особливо в вищих гімназіях, поручається людям в рідких тільки случаях до неї кваліфікованим, звичайно суплетам (випускник університету, який згідно з діючими в австрійському шкільництві законами, повинен був кілька років працювати на посаді молодшого вчителя і скласти кваліфікаційний іспит, після чого їм надавалося звання професора – вчителя гімназії – І.К.), з професії своєї філологам або історикам, чого не буває з наукою польської мови і літератури” [2, 322]. А вже через три роки, у 1887 р., ця тема повертається через Франкове осмислення у „К. Лw.” Там письменник звертає увагу українців на постанову сейму краєвого, про яку пише Nowa Reforma (польська газета краківського видання): „Sejm, jak wiadomo, uchwalił w roku zeszłym 1) zmianę ustawy o języku wykładowym w klasach równoległych w gimnazjum przemyskiem – 2) wezwanie do rządu, aby te ruskie paralelki w gimnazjum tem zaprowadził”² [3, 1], але далі читаємо: „...cesarz odmówił sankcji zmianę ustawy, ale zezwolił na utworzenie ruskich paralelek” (цісар відмовив санкції зміни постанови, але дозволив утворення руських паралельних класів). Відома річ, що українська мова була малопопулярна серед міського населення. Однак чи такий жест змінив ситуацію? Письменник вважає цю подію позитивною для української мови, адже, на його думку, утворення руських паралельних класів – це й означає зміну закону про мову викладання.

Функціонування української мови у шкільному середовищі мало різні прояви. Дослідивши статтю І. Франка „Pan nic nie czytasz” у часописі „К. Лw.”, у якій письменник повідомляє про скаргу пана Цішки щодо написання списку учнів руською, а не польською мовою, розуміємо хитке становище не лише мови, але й інтелігенції, особливо, коли „trudno było wymagać, by stawać śmiało w obronie ruskiego języka” (складно було вимагати сміливо ставати на захист руської мови). І тут аргумент проти цієї заяви подає пан Мохнацький, окружний інспектор, який пояснює: „... nie ma takiej ustawy, któraby zabraniała miejscowym

² Сейм, як відомо, ухвалив у минулому році 1) зміну постанови про мову викладання у паралельних класах у гімназії Перемишля 2) заклик до уряду, аби ті руські паралелі запровадити у гімназії.

radom szkolnym korespondować z władzami po rusku w sprawach szkoły”³ [4, 1]. І. Франко оцінив такий виступ показовим та гідним інтелігента і вважав необхідним чітко роз’яснити всім „o prawach konstytucyjnych”.

Згаданий вище факт був описаний у номері „Czerwonej Rusi” (рубрика газети „Prawda” варшавського видання, „провадив писатель Миронъ”), який письменник висвітлив читачам „Kurjera Lwowskiego”, а це, звернімо увагу, польськомовна публіка Галичини. І. Франко розумів важливість написання цієї замітки на західних землях України, адже по-різному сприймали подібні звістки на Україні та в Польщі. Та й зрештою Каменяр чудово усвідомлював причини такої ситуації.

Зміцнення мовної ситуації супроводжується виходом газети українською мовою, про це І. Франко пише: „Od pierwszego stycznia 1891 zacznie wychodzić osobne pismo w języku ruskim „Dodatek do Gazety Lwowskiej”⁴ [5, 1]. Таку подію, як „fakt dość niezwykłej w dziejach pracy urzędowej” (досить незвичний факт серед урядових справ). Письменник „освятив” це як один із доказів повільного утвердження української мови. Він простежував подібні моменти культурного життя, аби показати землякам прогрес у розвитку рідної мови. Таким чином письменник намагався розбудити зацікавлення до української справи.

Аналізуючи проблему статусу української мови, не можна не звернути увагу на факт її становлення у таких сферах суспільно-політичного життя як уряди та суди. Тому особливий інтерес становлять думки письменника з цього приводу. У газеті „К. Лw.” у 1892 р. І. Франко без підпису друкує статтю „Język ruski w urzędach i sądach”. Автор чудово розумів, що „potrzeba zaprowadzenia języka ruskiego, jako krajowego, w urzędach i sądach wschodniej Galicji” (потреба впровадження руської мови як національної в урядах і судах східної Галичини) – це крок до розвитку україністики. Описуючи дванадцять пунктів, які запропонувало Руське політичне товариство у Львові „Narodna Rada” щодо утвердження української мови в урядах і судах та з’ясовуючи вагомість „języka ruskiego” на рівні правовому, статтю І. Франко залишив без підпису. Чому? Відповідь знаходимо у самій статті. Основні аргументи на підтвердження статусу української мови стосувалися й історичних моментів: цісарські декрети та урядові розпорядження, зазначені від цісаря Фердинанда з 9 травня 1848 р. аж до XIX ст., положення 21 грудня 1867 р. Пояснюючи, що „władze krajowe postępują po dawnemu, to jest nie

³ Немає такої постанови, яка б забороняла місцевим шкільним радам листуватися з владою по-руськи у різних справах.

⁴ З першого січня 1891 р. почне виходити особіне письмо (газета) руською мовою «Додаток до Львівської газети»

używają języka i pisma ruskiego w stosunkach z Rusinami” (місцева влада чинить по-старому, тобто не вживає руської мови та письма у стосунках з русинами), „Narodna Rada” просить міністерство внутрішніх справ видати розпорядження стосовно вживання української мови у всіх урядах Галичини „na wzór jednośnych rozporządzeń dla Dalmacji z 20 kwietnia 1872 r. i dla Czech i Morawji z 19 kwietnia 1880 r.” (на зразок розпоряджень щодо Далмації з 20 квітня 1872 р. та Чехії і Моравії з 19 квітня 1880 р.). І. Франко описує усі дванадцять пунктів, які запропонувала „Narodna Rada”, наприклад: державна, судова, адміністративна влада повинні на усні або письмові заяви відповідати тією мовою, якою вони подані та й інші аналогічні положення подібного формулювання.

Письменник усвідомлював, що висвітлення такого факту не залишиться без уваги як українців, так і поляків. Що більше, він не так сподівався на раптове розв’язання проблеми, як на її розвиток, заглиблення у мовне питання, що призведе до подальшої полеміки навколо української справи. Та й зрештою кожна стаття І. Франка спрямована на аналіз та пошук шляхів становлення української мови у всіх сферах життя. Тому для нас особливий інтерес становить стаття „Nowa katedra ruska na uniwersytecie”, (знову ж без підпису). У цій замітці письменник згадує про газету „Народ”, яка вже повідомляла, що „ważne miejsce mogłaby zająć nowa katedra ruska na uniwersytecie lwowskim. Od chwili, gdy ostatnimi czasy zaczęło znowu o katedrze tej wspominać, mówiono zawsze o katedrze historii rusko-ukraińskiej”⁵ [8, 1] (підкреслення наші – І.К.). Звернімо увагу на Франкове слово „rusko-ukraińskiej”.

Термін „малоруська мова” побутував на Наддніпрянщині до другої половини ХІХ ст. Ця назва була взята проф. М. Максимовичем із статті І. Котляревського [1, 23]. Пізніше М. Максимович віддав перевагу терміну „южноруська мова”. З другої половини ХІХ ст. поступово (спочатку на Наддніпрянщині, а згодом у Галичині) поширюється термін „українська мова”. Власне І. Франко послідовно й неухильно утверджує термін „український”, „українська” (мова), загалом Україна (це тоді, коли ще в ХХ ст. галичани вважали себе „русинами”). Усе це мало вагоме національно-суспільне значення.

І тут цікаво згадати ще один характерний та актуальний факт. Під відповідальним редакторством І. Франка та за видання М. Павлика у світ вийшов „Народ” – громадсько-політична газета радикального спрямування, якій судилося стати першим українським офіційним партійним

⁵ Важливе місце могла б зайняти нова руська кафедра у Львівському університеті. Із моменту, коли останнім часом знову згадано про неї, мова йшла завжди про кафедру русько-української історії.

виданням (з жовтневого, 20-го числа) „органом руско-української радикальної партії”. Даровиті на слово публіцисти газети, зокрема І. Франко, вважали, що не можуть у зв’язку зі складною соціально-політичною ситуацією обходити дражливі теми, тому і надалі вестимуть „студії на полі битв, де попри вуха свищать кулі, і де молодіж і народ потребують нашої помочи й поради”. „Будьте справедливі!” – таке прохання стосувалося таких ідейних недругів „Народа” як „Буковина”, „Правда”, а особливо „Діла”.

У некролозі про Д. Гладилевича, вміщеному в ч. 4 радикального часопису „Народ”, І. Франко категорично назвав народовців угодовцями, а їх суспільні наміри „евфемічно прозваною „програмою Романчука”, мовляв, йдеться не лише про „ціну” успіху між ними та австрійським урядом. Реакція „Діла” на публікацію з’явилася невдовзі. Ущипливо звернута увага письменника на те, що хоч він і є співробітником польської газети (Kurjera Lwowskiego – І.К.), але вважається українським письменником, і, щоб мати повагу серед свого громадянства, „коли в поезії громи мече на „всесвітню брехню”, нехай же сам не бреше” (З реєстру клевет... – 1892. – 7 лют.). Видно, що навіть „свої” неоднозначно ставилися до роботи І. Франка у газеті „К. Lw.”, мабуть, не до кінця розуміючи цінності співпраці з іноземною газетою, яка могла б привести до поширення україномовної проблеми за межами України і, звісно, сприяти розв’язанню цих питань. Яким чином? І. Франко намагався з’ясувати шлях розв’язання такої ситуації. Саме тому беззаперечно цінність становить стаття І. Франка „Równouprawienie Rusinów” у „К. Lw.” 1891 р.. Тут письменник коментує замітку у газеті „Діло” і повідомляє, що „uchwalono jednogłośnie od dziś odpowiadać stronom na podania ruskie po rusku i ruskiemi literami” (ухвалено відтепер відповідати на руські заяви по-руськи та руськими літерами). Давня постанова відділу красового писати по-руськи, але латинськими літерами ліквідована, таку подію І. Франко оцінює як „krok sprawiedliwy i polityczny” (справедливий та політичний крок). Мислячи соборницькими категоріями, письменник відокремлює все українське: алфавіт, правопис, календар, національні погляди. Тепер „rusini” мають шанс на окремішність, адже українці стають рівними у письмі з поляками. Щоб стати одним українським народом, де б він не проживав, стверджував І. Франко, потрібна лише одна спільна мова, одна вимова, один правопис. Подальший розвиток української мови дедалі більше свідчив про її самостійність. Загалом питання статусу української мови наприкінці ХІХ ст. вже було розв’язане. Науково доведений факт самостійного існування мови зводив нанівець усе ще існуючі спроби заперечити її окремішність. Це

побачив І. Франко і показав насамперед українцям та й довів колегам по той бік Карпат. У такому випадку стає цілком зрозумілим, чому стаття надрукована без підпису. Зрештою й висновок письменник про те, що нарешті справдилися сподівання українців та й надалі жевріє надія на розвиток української мови у подібному позитивному напрямі – це своєрідне звернення до уряду.

Незважаючи на невелику кількість статей та заміток з мовознавчої тематики у часописі «К. Lw.» (усього лише 17 газетних статей та заміток – ми згадали тільки ті статті, які стосуються статусу української мови), ці матеріали мають важливу цінність, бо їх висвітлення давало можливість орієнтуватися у тогочасній проблемі не лише українцям, але й польському населенню. Патріотичні погляди І. Франка навколо українськомовної проблеми щедро „посяяні” й в інших польськомовних виданнях, метою яких було пробудження національної свідомості та утвердження української мови з усім її багатством у світі мов, де вона займає своє, безпосереднє місце.

Сучасні науковці-мовознавці (та й уся передова громадськість) занепокоєні станом функціонування української мови в Україні, особливо, коли починається нівелювання природними формами її існування. Тому мовознавчі студії повернених із забуття часописів І. Франка і далі продовжуватимуть своє основне завдання – збереження від деформації, сприяння розвитку та функціонування української мови як основного чинника консолідації українства.

Література

1. О некоторых фонетических грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, не сходных с великорусским и польским // Правда. – 1868. – № 4. – С. 9.
 2. Франко І. Конечнісь реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Іван Франко. Зібрання у 50-ти томах. – Т. 26. – С. 322.
 3. Kurjer Lwowski. – 1887. – № 331, 29.XI. – С. 1.
 4. Kurjer Lwowski. – 1889. – № 7, 7.I. – С. 1.
 5. Kurjer Lwowski. – 1890. – № 342, 10.XII. – С. 1.
 6. Kurjer Lwowski. – 1891. – № 11, 11.I. – С. 3.
 7. Kurjer Lwowski. – 1892. – № 218, 6.VIII. – С. 1.
 8. Kurjer Lwowski. – 1892. – № 307, 3.XI. – С. 1.
- Łojek J., Myśliński J., Władyka W. Dzieje prasy polskiej. – Warszawa, 1988. – S. 51 – 52.

СЛОВАЦЬКА МОНОГРАФІЯ ПРО ІВАНА ФРАНКА

*Іван ПАСЕМКО
(Київ)*

Останнім часом у словацькій і українській періодиці Словацької Республіки високу оцінку отримала монографія словацької франкіани авторства словацьких українців – історика східнослов'янських країн та народів Мирослава Даніша (1960, Братислава) та Миколи Неврлого (1916, Ростов-на-Дону), дійсного члена НАН України. Якщо докладніше, то мусимо акцентувати увагу на тому, що Нестор словацької україністики Микола Неврлий закінчив славистичні студії в Карловому університеті в Празі, університеті, що поряд з Болонським, Сорбоннським, Паризьким, Оксфордським та Кембриджським є найстаршим університетом у Європі. Тут же у Празі М. Неврлий водночас навчався в Українському Вільному університеті, в тому дітищі української еміграції після I світової війни, в якому поряд з навчанням в Академії мистецтв у славетного чеського художника Макса Швабінського навчався і Василь Касіян, прекрасний український художник-графік, що проілюстрував багато творів української художньої літератури. Саме студіюючи в УВУ, М. Неврлий глибоко пізнав творчість Тараса Шевченка та Івана Франка, ці два гіганти української літератури стали основними у творчості М. Неврлого. Це саме завдяки йому, М. Неврлому, в 1956 відбулося відкриття меморіальної дошки на Слов'янському острові в Празі в пам'ять про І. Франка. М. Неврлий ініціював відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку в Братиславі (1990), завдяки його авторитетові в українських наукових колах Словаччини і Чехії бурхливо розвивались і розвиваються словацько-українські та українсько-словацькі, чесько-українські та українсько-чеські літературні взаємини.

Другий автор – Мирослав Даніш (1960, Братислава), студіював історію і славистику на філософському факультеті Університету ім. Я. А. Коменського в Братиславі. Ступінь кандидата історичних наук здобув після захисту дисертації на історичному факультеті КНУ ім. Тараса Шевченка в 1989 р. З 1995 р. Мирослав Даніш – завідувач кафедри загальної історії філософського факультету Університету ім. Я. А. Коменського у Братиславі. Викладає історію країн Східної Європи, особливо історію України та Росії. У своїх наукових дослідженнях він найчастіше торкається проблематики словацько-українських та словацько-російських взаємин. У 1998-2002 рр. був головним редактором журналу «Історичне ревію», він і досі залишається головним редактором наукового збірника «Acta historica Posoniensia» і «Byzantinoslovaca».

Ось такі автори створили монографію «Іван Франко. Життя і творчість (1856-1916)», яка вийшла у світ 2009 р. в м. Пряшеві, місті, що поряд зі Свидником, виступають центрами українства на сході Словаччини. У виході у світ цієї книжки сприяли фінансово Collegium Historicum, Товариство друзів історії і гуманітарних наук, Ольга Булах (Братислава), інженер Роман Павлишин з дружиною Олександрою (Brisbane, Australia), інженер Роман Рибак з дружиною Марією (Братислава) та інженер Любомир Собсчущин (Відень, Австрія). Рецензенти цієї монографії – доктор наук Антон Еліаш та академік НАН України Іван Дзюба.

Монографія, зауважимо одразу, побачила світ у відповідному науковому та інформаційному оформленні. Видання пишно ілюстроване світлинами з життя і творчості І. Франка, використана література, бібліографія словацьких перекладів творів письменника, словацька франкіана і резюме українською, німецькою, англійською та французькою мовами, а також іменний реєстр, що набагато полегшує працю будь-якого науковця європейського рівня над цим виданням. Взявши таку книжку в руки чи володіючи провідними європейськими мовами, одразу схоплюєш, про що йдеться у такій монографії, яку інформацію можеш почерпнути з такого видання.

Монографія складається зі вступу, 12 розділів та висновків. Зважаючи на складові цього видання, присвятимо аналізу кожної частини цієї книжки певну увагу. Але перш за все про вступне слово до цього видання академіка Національної АН України у Києві Івана Дзюби. За поточний рік уже вдруге зустрічаюся зі вступним словом цього українського інтелектуала, який так глибоко проаналізував «Подорожній щоденник» словацького гуманіста Данієла Крмана, свідка Полтавської битви 1709 р., що перебував з дипломатичною місією у війську шведського короля Карла XII та у середовищі українського козацтва під орудою Івана Мазепи, бо, прочитавши те вступне слово Івана Дзюби, одразу схоплюєш основні проблеми цього унікального твору з українського минулого.

А про монографію М. Даниша та М. Неврлого І. Дзюба написав: «Автори підкреслюють велику і багатогранну творчість Івана Франка, яка має що сказати кожній генерації. І в цьому його геніальність. Ця праця поширює відомості про феномен Івана Франка в слов'янському світі, зокрема у середовищі словацького суспільства» 1).

Уже у вступі до книжки автори вводять читача до виняткової і широкого спектральної творчості поета і белетриста, вченого і публіциста, якому заслужено належить місце у пантеоні майстрів світового письменства поряд з Пушкіним і Толстим, Гете і Шіллером, Гюго і Золя, Фірдоусі і Нізамі, Міцкевичем і Словацьким, Байроном і Діккенсом. Тут дуже пасують слова незабутнього М. Рильського, який про І. Франка сказав: «Пристрасний

і невтомний Іван Франко нагадує пристрасного і невтомного Мікельанджело». Автори книжки відзначають, що проникливий розум І. Франка, незвичайна пам'ять, ясність й оригінальність думок вражала сучасників. І. Франко належить до найплідніших слов'янських інтелектуалів. Його художні твори, історичні, філософські, літературно-наукові, етнографічні, мовознавчі, економічні і критично-публіцистичні статті могли б скласти 100-томне зібрання творів, щоправда, досі побачило світ лише 50-томне видання творів цього велета. Творчість І. Франка відзначається не лише своєю кількістю, але й глибоким змістом творів. Його винятковість, його ерудицію найбільше підтверджують його фахові статті, які своїм методологічним, своїм філософським змістом хвилюють фахівців сучасності і часто слугують вказівкою, як потрібно працювати з фактами, як інтерпретувати ці факти, як їх оцінювати. Літературознавці, філософи, історики і нині продовжують вивчати його багатоаспектну творчість. Одним з визначних джерел його творчості є його багатуща за змістом кореспонденція. В архіві І. Франка, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка, ще й досі лежить велика кількість неопрацьованого матеріалу.

Кожна історична епоха намагалась навісити І. Франкові відповідний ярлик власної ідеології, філософії чи політичної орієнтації. Франко народився у Східній Галичині в с. Нагуєвичах. Для свого часу він був глибоко освіченою людиною і далеко бачив у майбуття. Для багатьох своїх сучасників він залишався незрозумілим і гідно не поцінованим. Він натхненно поширював думки про слов'янську взаємність. У стосунках з поляками та росіянами він відстоював принципи рівності і взаєморозуміння. Його схильність до всеслов'янської взаємності зблизила його з іншими слов'янськими народами, в т. ч. зі словаками. Словаки відстоювали самостійність своєї мови і відстоювали свою незалежність. «Словаки є одним, - писав І. Франко, - із найцікавіших народів усього слов'янського світу, особливо з точки зору своєї історичної долі і характеру». Ця характеристика словаків правдоподібно впливала з історичного досвіду власного українського народу, досвіду, який був у словаків і українців і який Франко відчував на власній шкурі в українсько-польській Галичині, керованій як і Словаччина Австро-Угорською монархією. І. Франко був українським інтелектуалом, який жив і працював перш за все у Західній Україні, але у своїй творчості звертався до всієї України і належав він усій Україні, стверджують словацькі україністи. Він був національним письменником, що зумів дохідливо зобразити життя і психологію різних прошарків галицького суспільства. У своїх висновках він далеко переступав кордони України. Його державотворчі візії ясно визначали майбутнє єдиної України. Він говорив про неї, як про майбутнє, яке необхідно з ве-

ликою відповідальністю підготувати, вчинивши реальні і політичні кроки. Франко стояв біля джерел перших політичних партій в Україні (він був одним із засновників і першим головою Галицько-української радикальної партії, пізніше членом соціально-демократичної партії, а згодом, коли з'ясувалося, що ці партії йдуть шляхом екстремізму, він рішуче став на бік боротьби за єдину Україну.

Хоча Франко відзначався сильним соціальним чуттям, але після докладного вивчення положень марксизму, цей український провидець з цим ученням не погодився і, наприклад, комуністичну ідеологію уже в той час визначив як шкідливу, яка приведе суспільний розвиток до соціальної несправедливості, приниження індивіда і, врешті-решт, до його геноциду.

Франко мав феноменальну пам'ять й енциклопедичні знання. Він міг працювати безперервно понад 24 години, і саме ця його властивість за модерною термінологією трудоголіка і спричинила його кончину. Таку феноменальну спадщину він створив до свого 60-річчя, коли, врешті-решт, і спалахкотіла свічка його життя. Змовкла пісня великого українця, який любив свою батьківщину, але водночас був у ставленні до неї немилосердним і жорстким, коли ця Вітчизна ступала шляхами, про які він сам добре відав, що вони ведуть до загибелі. Чимало його думок про державність і майбутнє України реалізуються лише сьогодні, але багато із них і нині залишаються своєрідною порадою, як зараз уникнути хиб та помилок. Але чи зважають наші сучасники на ці Франкові поради, чи прислухаються до нього, йдучи хоча б на президентські вибори. Автори книжки стверджують, що Франко для сучасної України дістався на історичний п'єдестал таких же велетнів інтелектуального багатства, якими є мислитель Григорій Сковорода і поет Тарас Шевченко, котрих високо оцінювали і словаки.

Не кажучи про різноманітність і багату спектральність духовних інтересів, Франко випробував усі жанри літературної творчості – був поетом, прозаїком, драматургом, публіцистом і автором багатьох творів дитячої літератури. У всіх жанрах він був велетом, своєрідним і сміливим експериментатором. У поезії перш за все він використовував точні канонічні строфи, завжди підпорядковані рими. До української поезії Франко запровадив терцини, октави, досить вимогливі епіграматичні тріолети. Франко збагатив українську літературу сонетами, він у числі перших зробив сонет дуже актуальним. Якщо Т. Шевченко був більше поетом почуттів і сугестії, своєрідного навіювання, І. Франко був поетом інтелекту і певної ідеї. У його поетичній творчості однак проявився і талант лірика. Поезія Франка ідейно і тематично багата і малює широке коло картин із життя всіх прошарків галицької суспільності. У

своїх началах ця творчість проникнута революційністю, молодечим запалом і пошуками соціально справедливого суспільства. Франко у своїй творчості звернувся до широких епічних сюжетів, до соціальних і філософських поем, як, наприклад, «Панські жарти», «Іван Вишенський», «Цар і аскет», «Смерть Каїна», «Мойсей». Мотиви моралі звучать у його поезії, що побачила світ в окремих циклах і збірках «3 вершин і низин», «Semper tigo», «Мій Измарагд», «Із днів журби». Сюжети для своєї творчості він часто знаходив в українській народній творчості, в античній і середньовічній літературі, в біблійних мотивах і літературах Далекого Сходу та Індії. Історичні і філософські сюжети своїх творів він часто збагачував українською тематикою і власною інтерпретацією. Найліпшим прикладом є його поетична поема «Мойсей» (1905), у якій відомий біблійний мотив він переплавив у героїчний народний епос.

Новаторство для української літератури значила і Франкова проза, і його реалізм. Тогочасну галицьку прозу він збагатив новими сюжетами й образами, у яких домінував соціально-психологічний і етично-філософський аспект. Він був автором десятих романів і обширних новел та більше сотні новел і нарисів, із яких деякі залишились недокінченими. Від свого першого, романтично підготовленого твору «Петрії і Довбуцуки» (1875), він незабаром перейшов до творів реалістичної прози, що відтворювали життя галицького суспільства. Найбільше його зацікавило важке життя нафтовиків Борислава, що неподалік його рідного села Нагуєвичів. Визначальним для бориславського циклу, крім кількох його оповідань, є роман „Борислав сміється», у якому вперше в європейській літературі відображено організовану соціальну боротьбу (організовані профспілки і гурти підтримки) робітників за свої права.

З історичної прози І. Франка завоював популярність його роман «Захар Беркут», який своїми мотивами боротьби галичан з монгольською експансією в XIII ст. близький і до словацької історії і зображує частку давноминулого в спільній протимонгольській борні словаків і галицьких українців. У романі «Для домашнього вогнища», «Перехресні стежки», «Основи суспільності» Франко дав яскраві картини життя галицької інтелігенції; вражають його автобіографічні оповідання і новели “Schönschreiben”, “На дні», «Малий Мирон» та ін.

Ідейно багатою є теж театральна творчість І. Франка. Його п'єси «Украдене щастя», «Сон князя Святослава» належать нині до класичних творів української сцени. У драматичних творах «Учитель», «Рябина», «Будка ч. 27», «Майстер Черняк», «Кам'яна душа», «Послідній крейцар» І. Франко проявив себе як майстер живих діалогів, драматичних конфліктів з динамічним соціально-психологічним змістом.

Іван Франко присвятив чимало уваги і дитячій літературі. Це перш за все «Коваль Бассім», «Пригоди Дон-Кіхота», «Коли ще звірі говорили». А його велика поема для дітей «Лис Микита» віднайшла своїх приязних читачів не лише вдома, але й в усьому світі.

Франко володів 14 мовами і, крім усіх слов'янських, для нього німецька і французька були як рідні. Деякі твори писав російською мовою, польською і німецькою. Свої мовні здібності зреалізував як перекладач і як знавець світової літератури. Він переклав українською 60 світових авторів. Винятковість Франкової перекладацької праці полягає не лише в багатоаспектності, але і в розмаїтих перекладах найстарших античних авторів до своїх сучасників світової літератури. Для Франка переклад був не лише відтворенням іноземного тексту рідною мовою, він був для Франка і науковою дисципліною лінгвістики, якою необхідно серйозно займатися. Він заклав основи сучасної перекладацької справи як однієї з лінгвістичних дисциплін в Україні. Його почин цінний тим, що самотня українська мова в Галичині була тієї пори лише в процесі свого розвитку, і Франкові переклади визначних творів світової літератури яскраво показали широкі можливості української мови відтворювати іноземні тексти, щоб саме його українська версія достатньо відповідала оригіналу. Українська мова повинна була виступати найсучаснішою європейською мовою, яка має досить багаті виражальні засоби і багатий словниковий запас для передачі найскладніших думок і емоцій, форм і змісту. Видатний український філолог і учений Дмитро Чижевський винятково влучно назвав діяльність Франка-перекладача поширювачем світової культури в українському середовищі.

Франко перекладав таких слов'янських авторів, як О. С. Пушкін (поезії і драми), М. Ю Лермонтова, О. С. Некрасова, В. Г. Чернишевського, О. І. Герцена, А. Міцкевича, А. Асника, Гомулицького, Карла Гавлічка Боровського, Я. Неруду, С. Халупку, Саву Пекіна, С. Чеха, Я. Врхліцького, Я. Махара і багатьох інших. З німецької у першу чергу Й. В. Гете («Фауст», «Герман і Доротея»), Г. Гайне. З англійської переклав «Каїна» Дж. Г. Байрона, поетичні твори («Із англійської поезії»), сонети В. Шекспіра, вірші П. Б. Шеллі. З французької Віктора Гюго, Еміля Золя, Поля Верлена. З античних - займався Гомером, Софоклом, Платоном, поезією Сапфо, Горация і Овідія. Українських читачів Франко ознайомлював зі зразками стародавньої арабської, староруської, старогерманської поезії, але і з найновішими творами чеської, польської, сербської, болгарської та румунської літератури.

Про перекладацьку майстерність Франка не водночас висловлювалась і чеська критика, особливо в справі перекладів з Карла Гавлічка Бо-

ровського, які чеська критика вважала конгеніальними. Коли Франкові деякі галицькі критики дорікали, що своїми перекладами «він літає фантазією до далеких країн і часів», поет їм відповідав: «... це не залежить від того, з якого посуду бере поет напій, який він подає своєму народові, але залежить від того, який напій йому подають – чи чисте свіже вино чи снотворний засіб. Я наркотиками не торгую».

Іван Франко був автором багатьох літературно – критичних статей про твори західноєвропейських літератур, до своїх перекладів він писав передмови, коментарі і вступи. У сфері його інтересів були Лев Толстой, Лорд Байрон, В. Шекспір, творчість А. Міцкевича, Й. В. Гете. Е. Золя, В. Гюго. Франка як літературного науковця і публіциста знала, мабуть, уся літературна Європа. Словацькі українці стверджують, що лише у зв'язку зі смертю Франка з'явилося у періодиці 230 статей різними європейськими мовами, особливо багато в німецькій, польській і російській періодиці, де він був найвідомішим.

Приблизно третю частину його величезної наукової спадщини становлять праці з фольклористики. Усній народній творчості – особливо слов'янській – він присвятив особливу увагу і бачив у ній могутню соціальну і естетичну силу. У прислів'ях і приповідках, за його переконанням, криються естетичні і моральні вартості народу. Фольклор Франко вважав за королеву філології, за основне і найважливіше джерело всіх відгалужень філології. Він бачив у ньому цінний матеріал для пізнання і реалістичного відображення повсякденного життя суспільства. Основну увагу Франко присвятив соціальним сюжетам. Від кінця 90-х років XIX ст. він стояв в авангарді української фольклористики і свої найважливіші статті публікував перш за все в журналі «Життя і слово», а після створення Етнографічної комісії при НТШ ім. Шевченка, як її голова, почав видавати змістовні Етнографічні збірники. Про Франкову участь у розвитку фольклористики свідчить той факт, що від 1895 до 1916 р. за його редакторства вийшло 38 томів Етнографічного збірника. За період подальших 22 роки після смерті Франка, тобто за період 1916-1938 рр., з'явилося лише 2 томи. Франка, як фольклориста, шанували у більшості європейських країн. Його галицько-руські народні приповідки, які вийшли в шести книгах, видатний чеський учений Їржі Полівка назвав: «однією з найвеличніших збірок приповідок не лише у слов'янських літературах...». За його наукову розвідку про українські історичні пісні (1913 р.) Російська Академія наук присудила йому 1916 р. премію академіка Володимира Перетца.

В останнє десятиліття свого життя він видав найкращу філологічну працю «Студії над українськими народними піснями» (1907-1913); для

написання цієї студії, стверджують М. Даніш і М. Неврлий, Франко опрацював усі досі надруковані і рукописні збірники українських народних пісень, як і їх різні історичні варіанти. Він був також автором п'ятитомного кодексу староукраїнських літературних текстів і апокрифів. («Апокрифи і легенди з українських рукописів», 1896-1910). До особливо значних філологічних праць І. Франка належить і його «Історія української літератури», в якій він охопив літературний розвиток в Україні від найстаріших часів до 1890 р. Це дослідження підтвердило приналежність Франка до найбільших знавців української літератури.

Крім того, що Франко створив більше 50 солідних наукових студій з галузі фольклористики та етнографії, він виховав ряд визначних особистостей української фольклористики, як наприклад, В. Гнатюка, Ф. Колессу, С. Людкевича чи О. Роздольського.

Франко займався і такими галузями як історія, фольклористика, соціологія, історія літератури, мовознавство, філософія, політологія, економічні науки, причому в деяких із них він став в Україні основоположником нових методів досліджень, способу мислення, нового погляду на їх оригінальну інтерпретацію. Він опублікував понад 100 історичних праць (монографій, досліджень, статей, рецензій). Докладне вивчення цих обширних історичних творів ставить його у число визначних українських істориків своєї доби.

Останні роки Франкового життя були переповнені терпінням і фізичними болями з причин тяжкої невиліковної хвороби. Постійні відвідування лікарів, лікування в санаторіях і лікарнях позначились на його родинному і приватному житті. Відмовили йому в слухняності обидві руки. Франко втратив здатність самостійно писати. Спершу він мусив все диктувати своєму синові Андрієві, а після трагічної смерті сина, особистому секретареві.

Для Словаччини, інших слов'янських країн, для всієї культурної Європи Франкові думки і твори стали невичерпною криницею знань.

* * *

Ми вже згадували, книжка складається з дванадцяти розділів. **Перший** – «Галичина в епоху Івана Франка» – це змістовний глибокий нарис про істрію цього краю з висвітленням періодів поділів Польщі в 1772, 1793 та 1795 рр., коли одразу після першого поділу ця частина Галичини опинилася під владою Австрії. Автори згадують революційний 1848 рік та подають картини тих літ, відображені у творах І. Франка. Окремі штрихи присвячені і економічній ситуації, коли після австрійсько-угорського виходу обох країн Австрії та Угорщини на однакові політичні рівні, тобто коли після 1867 р. Австрія стала т. зв. дуалістичною

імперією і почала називатися Австро-Угорщиною, Галичина залишалась ринком збуту більш розвинутого австрійського промислу. Крім нафти, з Галичини вивозили озокерит, деревину і сільськогосподарські продукти. До Галичини навпаки – текли виробы австрійської промисловості – текстиль, вугілля, тютюн, продовольчі товари, рис, цукор і галантерея. Осередками видобутку нафти були Тустановичі та Борислав, що знаходились неподалік від місця народження І. Франка і де техніка видобутку нафти була на низькому рівні. Тож саме трагічні розповіді бориславських ріпників і лягали в основу творів письменника. Тяжку працю бориславських ріпників Франко майстерно виписав у романі «Борислав сміється» та інших творах цього циклу.

Автори звертають увагу і на те, що соціальні умови в Галичині ускладнювались і національними стосунками між українцями і поляками: останні завжди підкреслювали свою зверхність, як це було у складі Речі Посполитої, де поляки були панівною нацією. Такі взаємини були і всередині XIX ст., коли українці мали перевагу у кількості: їх було 45 відсотків, тоді як поляки становили 43 відсотки. Посилаються автори монографії і на творчість М. Коцюбинського, який у «Тінях забутих предків» залишив прекрасні свідчення соціального становища українців у Галичині. Доречно автори підкреслюють, що саме 70-80 рр. XIX ст. були роками українського самоусвідомлення, були періодом піднесення національної свідомості.

Наступний **другий розділ** книжки – **«Молодість Івана Франка»**, де подано опис дитячих літ І. Франка. Тут гарно вписується чудова поезія І. Франка «У долині село лежить», звідкіля одлунує звук з кузні коваля Яця, тобто Якова, батька поета. Вірш поданий у перекладі словацькою мовою Р. Скукалка.

«У вирі боротьби» – це **третій розділ** монографії, який відкривається 12 червня 1877 р., коли поет разом з усією редакцією «Друга» був заарештований. Було це перше ув'язнення І. Франка. Було друге і третє перебування у в'язниці. Навесні 1880 р. під час подорожі до Коломиїського повіту, Франко мав намір відвідати свого приятеля Г. Геника у Березові, він знову був заарештований. Декількох галицьких хлопців втягнули в складний процес. Саме тоді Франко в Коломиї над Прутом знайшов 3 крейцарі, за рахунок яких він жив три дні. Усе пережите під час того ув'язнення лягло в основу новели «На дні» (1880). Саме цей розділ характерний 1887 роком, коли починається Франкове десятирічне перебування у наймах, тобто робота до 1897 року у львівському польському журналі „Kurjer Lwowski”, де він публікував фейлетони, новели, оповідання, дискусійні етюди: писав це прямо польською або перекладав

з української. У січні 1888 р. розпочалось Франкове співробітництво з «Київською старовиною». У третьому розділі трапилась чи не єдина недоречність у даній монографії – місце подій у повісті І. Франка «Захар Беркут», зокрема стародавню Тухлю, чомусь словацькі автори віднесли до Закарпатської України, але ж Закарпаття розпочинається після Верещького перевалу, коли спускаємось до Нижніх Воріт, хоча в останні десятиліття там прокладено інший безпечніший шлях.

Четвертий розділ книжки «Віденські активи»: у липні 1892 року Франко прохав поради у М. Драгоманова щодо його ухвали з дружиною – податися на півроку до Відня на студії. У жовтні 1892 р. Франко вже прибув до Відня, де у зимовому семестрі почав відвідувати лекції зі славістики у проф. Вагрослава Ягіча, де водночас розпочав писати докторську працю «Варлаам і Йоасаф – старохристиянський роман». Під час перебування у Відні він запізнався зі світилами чеської та словацької славістики: фольклористом Ченьком Зібртом, істориком Константином Їречком, чеськими філологами Йозефом Кралом і Їржі Полівкою, німецьким візантологом К. Крумбахером з Мюнхена, тоді ж на червневій вечірці запізнався з Томашом Масариком, майбутнім президентом ЧСР. У Відні Франко перебував у товаристві з Василем Щуратом. На семінарі у проф. В. Ягіча на пропозицію останнього Франко виступив з лекцією «Про полеміста Івана Вишенського». За цю виголошену лекцію Франко, за пропозицією того ж В. Ягіча, отримав стипендію. Тут, у Відні, Франко познайомився з чеським письменником Адольфом Черним (1864-1952), засновником ревію «Slovanský přehled», до якого згодом дописували сам І. Франко, В. Гнатюк, Б. Лепкий, І. Бочковський і інші українські кореспонденти.

«На вершині творчих сил» – це **п'ятий розділ** монографії про найактивніший період життя Франка – вершина його літературної, наукової і публіцистичної творчості. Побачила світ збірка оповідань «В поті чола». З'явилось тоді змістовне Франкове “Curriculum vitae”, тобто біографія. В ту пору побачили світ його найвидатніші драматичні твори «Украдене щастя», «Рябина», «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Учитель». Тоді ж з'явилось на світ сатиричне оповідання «Свинська конституція», де висміюється австрійсько-угорська конституція 1897 р. Знаменна і така подія, коли Франко 19 і 22 червня 1894 р. виступив на з'їзді польських письменників і журналістів у Львові та запропонував ідею солідарності між українським і польським народом та культурами цих народів. Тоді ж відбулася публічна лекція Франка у Львівському університеті після смерті проф. О. Огоновського на право стати проф. Львівського університету – панівна купка недругів поета не дала можливості стати Франкові доцентом Львівського університету. Не судилося.

Шостий розділ монографії «**Прага, чеська культура і слов'янська програма Івана Франка**». Тут мова про з'їзд «Омладіни» – прогресивного слов'янського студентства Австро-Угорщини, що відбувся в Празі 17-18 травня 1891 р., де з аргументованою промовою виступив І. Франко. Наприкінці 1899 р. Франко послав до журналу “Slovanský přehled», статтю про видатну поетесу Лесю Українку, причому попросив головного редактор А. Черного, щоб чеська поетеса Ружена Єсенська дещо переклала з поезій Лесі чеською мовою. Ідея Франка зреалізувалась. У 1900 р. Франко написав для журналу “Slovanský přehled», ст. «До історії чесько-русинської взаємності».

«Іван Франко як політик» – таку назву має **сьомий розділ** рецензованої книжки. Тут участь Франка у виборах у жовтні 1895 р. депутатом до австрійського парламенту. Але і тут польський граф Казимір Бадені вчинив такі зміни і порядки, що Франкові і тут не судилося. Знову стала на порядку денному ст. Франка «Ein Dichter des Verrates» (“Поет зради”) про А. Міцкевича, опублікована у віденському журналі “Die Zeit”.

Восьмий розділ монографії «**Жінки Івана Франка**». Тут мова про Ольгу Рошкевич, Ольгу Хоружинську, думку про яку Іван Франко попросив висловити Олену Пчілку; Пчілка відповіла захоплено у найвищих тонах про Ольгу Хоружинську – майбутню дружину І. Франка. Тут мовиться і про Целіну Журовську (Зигмунтовську), героїню із «Зів'ялого листя». Див. мою післямову до повісті Івана Франка «Лель і Полель» («Веселка», Київ – 2006).

Наступні розділи монографії:

Дев'ятий Євреї і єврейське питання. Десятий «Мойсей». Це про історію створення та оцінку цього твору в українській та закордонній критиці. Цитуються уривки із рецензій Я. Веселовського (м. Чернівці); Софії Русової (ж. Рідний край); А. Крушельницького (Львів); Я. Яреми (м. Тернопіль); М. Сріблянського (ж. «Рідна хата»); С. Єфремова (публікація у ж. «Киевская Мысль»); С. Єфремов (публікація у ж. «Рада»); С. Єфремов (публікація у ж. «Украинская жизнь»); К. Чехович «Чеські впливи на Франкового «Мойсея» та «Івана Вишенського». Цікава історія створення вступу, який поет написав протягом однієї ночі на прохання видавця п. Беднарського, щоб надати поемі відповідного композиційного оформлення, як стверджує акад. М. Неврлий.

Одинадцятий розділ. «Іван Франко і словаки». Тут зібрані надзвичайно цікаві критичні відгуки Івана Франка про Яна Коллара, Павола Орсага Гвездослава, Франтішка Вотрубю, Світозара Гурбана Ваянського, а також думки Й. Грозенчика, М. Мольнара, М. Неврлого про творчість І. Франка.

Дванадцятий розділ. Останні роки життя. Автори розповідають про найважчий період у житті В. Франка, про лікування у Львові, коли

лікарі не завжди ставили правильні діагнози, коли Франкові доводилось надто важко, бо донька Анна перебувала в Києві, сини Тарас та Петро були поза межами Львова, а Святвечір 1916 р. доводилося зустрічати у притулку Січових Стрільців.

Висновки: Оцінюючи значення словацької монографії про І. Франка авторства словацьких україністів акад. М. Неврлого та доцента М. Даніша хочеться, перш за все, відзначити, що цей фоліант можна хіба що порівнювати з монографією польського письменника Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» - „Noce ukraińskie albo rodowód geniusza” (Варшава-1966) про Апостола української літератури Т. Шевченка. У літописі Франкового життя винятково докладно простежено усі діяння галицького інтелектуала, і особливо дивуєшся, як могла одна людина здійснити таку велетенську працю упродовж не такого вже й тривалого життя. Ще раз хочеться повторити уже висловлювану десь думку про те, що дана монографія – свідчення того, як один із слов'янських народів може так ушанувати творчість українського автора, бо і 100-річчя і 150-річчя від дня народження І. Франка словаки, безсумнівно, і за участі автохтонних українців відзначили широко планово на щонайвищому рівні. Твір може слугувати прикладом того, як творчість І. Франка може слугувати прикладом орієнтації кількох поколінь словацьких інтелектуалів на цій українській особистості.

Словацька Франкіана стала дещо багатшою. Її збагатили два словацькі відмінні знавці Франкової творчості Мирослав Даніш і Микола Неврлий. Перший – це історик історії східних слов'ян, а другий – літературний критик і історик української літератури. Вони знайомлять сучасного словацького читача з незвичайною за обсягом творчістю й особистістю того велета української, слов'янської та і світової літератури. Загальновідомо, що Іван Франко був видатним поетом, прозаїком, істориком літератури, критиком, драматургом, перекладачем, фольклористом, журналістом і політиком, що в усіх жанрах діяльності був насправді для своєї епохи непереможним. Досі виходило 50 томів його творчості, хоча це далеко не вся його спадщина, не все те, що він написав та відповідно переклав. Адже він перекладав від самих гімназійних літ до останніх днів свого життя, перекладав з 14 мов. Українських читачів він ознайомив з творчістю більш, ніж 60 світових авторів.

Виноски:

1. Daniš, Miroslav, Nevrlý, Mikuláš: Ivan Franko. Život a dielo (1856-1916) Prešov-2009, S. 8.

МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД УКРАЇНОЮ У ЧАСИ ІВАНА ФРАНКА І НИНІ, В УМОВАХ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ
(Дрогобич)

Бували часи мертвіші і глухіші, та нинішній час тим, власне, сумний і скандальний, що в ньому переважну рухову силу виявляє назадництво, погорда до власного народу і його думок та ідеалів, лакейське прислужництво, що без сорому в масці політичного bon sens-a, політичної практичності, або бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів. Само собою все те не було би ще таке страшне, якби з усіх боків не роблено рівночасних заходів, щоб у народі здушити решту почуття морального, затруїти сумління підостаючих поколінь, зломити все, що могло б бути на перешкоді темним силам, угрунтувати – бачить-ся, на віки вічні – панування облуди і кривди людської.

Іван Франко. Між своїми. 1897 р.

Микола Вінграновський, виступаючи у вересні 1989 р. в Монреалі на 54-му Світовому Конгресі міжнародної письменницької організації ПЕН, говорив:

«Українська мова надзвичайно м'яка і милозвучна. А мова народу – це теж, я сказав би, його літературний твір. І, мабуть, тому що мова – найкращий твір народу, вона така беззахисна і ранима, і сьогодні, наприкінці ХХ-го століття, її треба рятувати – вона на краю загибелі. І нам, сьогоднішнім українським письменникам, як нікому з попередніх письменницьких поколінь, випала ця сумна і трагічна честь. Я, принаймні, ніколи не думав, що разом з Чорнобилем над моїм народом нависне – і він уже діє – ще одна біда – Чорнобиль нищення нашої мови»¹.

Поет, однак, не сказав, **хто, коли, чому** та **для чого** створив і підтримує цей мовний Чорнобиль. Невже самі українці у мазохістському самозреченні («самоотвержение малороссиян») влаштували його, прагнувши позбутися своєї мови через її нездатність забезпечувати їхні інформаційно-комунікативні потреби в добу «розвиненого соціалізму»? І чому ніхто не говорить про неспроможність, скажімо, ісландської мови, носіїв якої не набереться й 250 тисяч, але таке вже третє століття чується про українську мову, хоч українців є принаймні 50 мільйонів? Та й коли починала публічно порушуватися ця облудна тема, їх було понад 10 мільйонів. Правдиву інформацію про загрозливе становище української мови, його причини та «зацікавлені сторони» в ньому мав би знати цілий цивілізований світ, а насамперед самі українці.

1991 р. вийшла піонерська франкознавча студія відомого літературознавця й націолога Олега Багана «Іван Франко і теперішнє становище нації». «Передне слово» до неї завершується фразою: «Подані тут матеріяли покликані часом і, на нашу думку, повинні дещо змінити чи бодай прокласти стежку до зміни заяложених, стереотипних поглядів на особу і творчість Івана Франка»². Не менш заяложеними і стереотипними були уявлення і про Франкову добу. Нині в українському науково-гуманітарному світі, попри недолугі спроби «розбронзувати» (Я.Грицак) та спалюжити (О.Бузина) великого мислителя і письменника, він таки постає справжнім Франком, який розумів проблеми України й українського народу і намагався знайти шляхи їх оптимального розв'язання – бодай у майбутньому. Але наскільки відрізняється сучасна доба від описаної Франком у фрагменті, винесеному в епіграф нашої статті, і наскільки відповідає нинішня реальна Україна її Франковому ідеалові?

У пропонованому дослідженні фрагментарно зіставляються два порівняно невеликі періоди у розвитку мовно-інформаційного стану України з часовою відстанню між ними приблизно сто років. Метою цього зіставлення є з'ясувати питання: 1) перед якими викликами в мовно-інформаційній сфері стояла і як реагувала на них Україна в часи І.Франка та як це вона робить нині; 2) чи були відповіді України на виклики історично адекватними й ефективними в добу колоніальної залежності і чи є вони такими в умовах відродженої державності; 3) чи бралися і чи беруться до уваги Франкові передбачення і застереження щодо шляхів України у майбутнє; 4) чи справді історія навчає тільки того, що нічого не навчає.

Мовно-інформаційний атрибут-компонент етноспільноти

Кожна спільнота, як і кожен індивід, постійно опиняється перед викликами, що їх породжує життя, яке невпинно змінюється. Зміни ж із поступом людства нарастають із прискоренням: у давні часи соціально-економічні та культурно-цивілізаційні трансформації потребували тисячоліть, згодом – століть, пізніше – десятиліть, тепер – років. Коли йдеться, наприклад, про націю, то вже в XIX столітті Ернест Ренан писав, що вона є «щоденний плебісцит». Отож, хто не встигає вчасно реагувати й давати належні відповіді на ті чи ті життєві виклики, ризикує «спізнитися назавжди» або, у кращому разі, мусить жити обмеженим життям, як, на жаль, вимушені жити неповносправні люди.

Нація – складний етносоціальний організм, який має певну кількість облігаторних атрибут-компонентів, без яких вона не може нормально функціонувати й розвиватися, відчувати **повноту життя** й успішно реагувати на його виклики. Один із таких компонентів стосується **мовно-інформаційної** сфери буття.

Будь-яка спільнота людей є водночас спільнотою **комунікативною**: її члени 1) пов'язані **семіотично**, тобто володіють певними системами знаків, символів тощо, з яких головною є мова; 2) постійно перебувають у процесі внутрішнього (і зовнішнього) **інформаційного обміну**. З ускладненням життя суспільства, відповідно, ускладнюється, розширюється й удосконалюється парадигма використовуваних семіотичних систем та інтенсифікується обмін інформацією. Це, наприклад, засвідчують не лише величезні зміни у засобах масової інформації, які відбулися у ХХ столітті, а й навіть темп мовлення, який у тому ж столітті прискорився принаймні на 30 відсотків. Що ж до обсягів інформації, її широти й глибини, то тут часто навіть десять років виявляються значним відрізком часу.

Цивілізовані суспільства ще в останній чверті ХХ ст. вступили у постіндустріальну – інформаційну – фазу життєдіяльності. Це означає зростання ролі інформації, а з нею і ролі мови як її носія³. Загострюється конкуренція між мовами, яка ускладнюється з появою нових інформаційних потуг, що ними є сучасна Японія і Китай. За передбаченнями футурологів, із приблизно 5,5 тисяч сучасних мов світу до кінця ХХІ століття залишиться 350 – 400. Уже тепер щороку з лінгвістичної мапи зникають від 3 до 25 мов, і цей процес прискорюватиметься, охоплюючи щоразу більшу їх кількість. Тому навіть такі традиційно сильні в мовно-інформаційному плані країни, як Франція і Німеччина, постійно піклуються про захист своїх мов, а Росія докладає великих зусиль у намаганні створити «євразійську православну цивілізацію», а точніше – «русский мир», шляхом зросійщення інших народів, насамперед білорусів й українців.

Вислів «Межі мого світу окреслюються межами моєї мови» (Л.Вітгенштайн) цілковито екстраполюється на етноспільноту: адже, за відомим висловом, «лексика – це те, що народ знає про світ, а граматики – те, як він про світ говорить». Усі п'ять інформаційних революцій в історії людства (D. Robertson): 1) поява мови, 2) поява письма, 3) винахід друку, 4) винайдення електрозв'язку, радіо, телебачення, 5) винайдення комп'ютера, – безпосередньо стосуються мови. Це дає підставу розглядати мовний та інформаційний компоненти етносоціальної спільноти у їх нерозривному зв'язку і навіть трактувати їх як єдиний двосторонній компонент. Інформація не може існувати поза носіями. Основним із них залишається мова в своєму натуральному (звуковому) або видозміненому (письмо, символи наук, знаки транспортної сигналізації тощо) вигляді. Саме пов'язаність з інформацією визначає вартість і, ширше, престиж конкретної мови для своїх і чужих. І нею ж зумовлені виклики, які

дедалі гостріше постають перед мовами. Мова тим вартніша, що більше інформації – наукової, технічної, естетичної та ін. – нею закодовано. Сема ‘слабка інформативність’ прихована в інвективних характеристиках української мови, які їй давали колись польськомовні і дають донині російськомовні українофоби. Їхні ж уряди робили все, аби українська мова не змогла піднятися до рівня бодай їхніх мов.

Не потребує доведення теза, що від стану мовно-інформаційного компонента залежить рівень культурно-цивілізаційного розвитку спільноти, її життєздатність та перспективи. Це усвідомлюють не лише поневолені, а й поневолювачі, зокрема ті ідеологи й політики, які нині говорять, що Україна має з їхніми державами «спільну історію», старанно обминаючи, однак, те, хто яку роль грав і яку долю мав у цій спільності. Адже кінь із вершником теж мають спільну історію: вершник доглядає коня, навчає, лікує, аби добре було на ньому їздити, але для коня їхня «спільна історія» закінчується здебільшого на шкуродерні. Як казав знаний канцлер Німеччини Отто Бісмарк, «найкращим є союз людини з конем, бажано лише не бути конем».

Мовно-інформаційна сфера України в австрійській і російській імперіях

Коли йдеться про українське колоніальне минуле, то не обійти увагою того факту, що її частини були в межах різних держав з неоднаковими владними режимами, політичним та соціально-економічним устроєм, ментальністю панівних народів тощо. Все це спричинило певні відмінності між західними і східними українцями, що відчуютьесь і нині. Стосуються вони і мовно-інформаційної сфери.

Територіально-субетнічні, в т. ч. мовні, відмінності в етноспільності – явище об’єктивне, властиве будь-якому народові як вияв його просторового варіювання. Однак у бездержавних народів такі відмінності спричиняються і суб’єктивними чинниками, зокрема мовно-інформаційною, демографічною, соціально-економічною політикою панівної держави (держав) щодо підлеглого народу – спотворенням його історичної пам’яті, виселенням соціальної чи субетнічної частини народу з його землі, розчиненням його вихідцями з метрополії і т. ін. Тому не слід дивуватися свідченню Платона Лукашевича, автора збірника «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (1836), що в півавстрійській Галичині про козацтво знають більше, ніж у тих краях, де воно ще недавно існувало, як і з того, що нині українську мову вважають рідною на Заході України – 93,55%, у Центрі і на Північному Сході – 83%, на Південному Сході і Півдні – 61,29%, а в макрорегіоні Крим-Донбас – 22,21% українців. До речі, й мови національних меншин наба-

гато краще збереглися у Західній Україні (2,91%), ніж у Криму-Донбасі (0,90%)⁴. У Західній Україні не було тривалим ні монгольське нашествя, ні панування Росії – СРСР. Тому й манкуртів тут набагато менше, що не може не породжувати галичанофобії в україноненависників.

1872 р. Галичина і 1874 р. Буковина опинилися у межах поліетнічної Австрійської монархії. А Закарпаття у складі Угорщини вже давно належало до імперії Габсбургів. Отже, всі українські землі виявилися належними до двох колоніальних імперій – Російської й Австрійської. У міжетнічному аспекті становище підавстрійських українців відрізнялося від становища українців підросійських тим, що перші, крім німецького колоніального панування, відчували також тиск інших етнічних груп, які щодо австрійських німців посідали нижчі, підлеглі, позиції, а щодо українців – вищі, панівні: у Галичині – поляків, на Закарпатті – мадярів, на Буковині – румунів. Правда, подвійний тиск на українців в Австрії був слабкіший, ніж одинарний у Росії. Йдеться як про соціально-економічне, так і про національне життя українців. В Австрії, на відміну від Росії, кріпаків не програвали в карти, не вимінювали на собак, і, загалом, кріпацтво не було таким жорстоким, як у Росії, де кріпаки були в гіршому становищі, ніж чорні раби в Америці (В.І.Ленін). Так, австрійська влада скоротила у гірських районах панщину до 12 днів на рік. Для порівняння з Росією пригадаймо, що відповів селянин у «Путешествии из Петербурга в Москву» на запитання, чому він оре поле в неділю.

У мовно-інформаційній сфері перебування українців у складі Австрійської імперії так само було набагато кращим, ніж у Російській. Австрійська влада ще наприкінці XVIII ст. намагалася запровадити на новопрیدбаних українських землях обов'язкову початкову освіту. Згодом, хоч і не без спротиву польських верхів, у Галичині (до 1849 р. до неї належала і Буковина) українці таки домоглися рідномовних початкових шкіл, державних і приватних гімназій, українськомовних кафедр у Львівському і Чернівецькому університетах. 1915 р. у Львові мав запрацювати український університет, з приводу чого Росія 1912 р. вчинила дипломатичний демарш, застерігши Австро-Угорщину, що відкриття цього університету може призвести до війни. Українська мова в Австрії була однією з 8-ми офіційних мов держави, і, наприклад, західноукраїнські послы (депутати) Державної Ради (парламенту) виступали в ній рідною мовою. Австрійська Державна Конституція (1949 р.), ст.25, гарантувала:

«Усі діти-учні в державі є рівноправними. Кожний має право на виховання і опіку етносу (народу) в загальному суспільстві і [навчання] своєї мови зокрема. Держава гарантує рівноправність усіх мов, якими розмовляють у краю, школах, в урядових органах і громадському житті»⁵.

А в Конституції Австро-Угорщини (1867 р.), § 19, зазначалося:

“Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати і плекати свою національність і мову. Держава визнає за всіма мовами, вживаними в монархії, рівні права на вживання у школах, на виконання державних функцій і на різні акти громадського життя. У землях, що мають населення відмінних народностей, заклади публічної освіти мають бути творені так, щоб без уживання будь-яких примусових заходів, спрямованих на вивчення другої мови, кожний міг дістати все потрібне для своєї освіти власною мовою”⁶.

Австрійська влада була зацікавлена в тому, щоб урядові посади обіймали особи, які знають місцеву мову: від 1827 р. у слов’янських землях не можна було отримати державної посади без знання бодай однієї слов’янської мови, вживаної в Австрійській державі⁷. Політика панславізму, яку провадила австрійська монархія, істотно спричинилася до прогресу української мови, зокрема в офіційно-діловій сфері. Так, у Відні від 1849 р. виходив кирилицею «Общій законів державних и правительства Вѣстник для цѣсарства Австріи – Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich», а у Львові – «Всеобщій дневник земских законів и правительства для коронной области Галиции и Володимеріи с княжеством Освѣнцимским и Заторским и Великим княжеством Краковским – Allgemeines Landes-Gesetz und Regierungs-Blatt für das Kronland Galizien und Lodomerien mit dem Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Grossherzogthume Krakau». 1860 р. на Буковині почав виходити урядовий часопис «Общій законів краевых и правительства Вѣстник для корунного краю Буковины – Allgemeiner Landes-Gezetz und Regierungsblatt für das Kronland Bukowina». Усі законодавчі й урядові документи перекладалися українською мовою, і в такий спосіб вона у цих ділянках підносилася до рівня високорозвиненої німецької мови.

У політиці такого панславізму поляки, які фактично володіли Східною (українською) Галичиною, відчували для себе загрозу. Вони постійно дорікали русинам за відсутність крайового патріотизму, за те, що ті «палають прихованою ненавистю до побратимів-поляків», скаржаться на них у Відні, шукаючи захисту під крилом уряду, і навіть виносять перед ареопаг представників народів Австрії «наші домашні сварки» («domowe niesnaski») ⁸.

Крайова влада відверто провадила політику колонізації, гальмувала розвиток українства, особливо мовний. Освітня справа в Галичині була в руках польських магнатів. «Освіта, – казав один із них, – то гострий двосічний меч. Не слід давати його в руки ворога. У нас селянин є ворогом нашим і краю, отже, маємо бути обережні щодо ширення освіти

між народом»⁹. Тому вони доводили, що обов'язкова освіта «порушує права суспільства», «не дає народові жодних переваг», «гвалтує батьківські права», а граф Я.Стадницький навіть доводив тезу «що менше діти навчаються у школі, то будуть розумніші і кращі»¹⁰.

До антиукраїнської кампанії підпрягалися й національні ренегати. Так, посол до крайового сойму Ж. Савчинський, підкреслював, що він «родився з русина», але «переконався, що язик руський є невироблений і до научування непригожий, і тому він заявляється проти руського язика»¹¹.

Попри величезні труднощі, нова українська літературна мова в іпостасі галицько-буковинського койне продовжувала свій розвиток. Вона була відкрита «для всіх вітрів» і виглядала доволі строкато: у ній поєднувалися народнорозмовні, діалектні, староукраїнські, польські, німецькі, російські, навіть угорські й румунські елементи. За словами Яна Бодуена де Куртене, «що більше певний народ був підданий чужим впливам, то далі його мова просунулася вперед, і навпаки». Це назагал вірне твердження можна віднести і до західноукраїнського варіанту української літературної мови. Але з огляду на бездержавність українців, на відсутність єдності у поглядах на шляхи розвитку літературної мови в українському середовищі, зрештою, на її молодий вік, засоби вираження, вживані у мовленні, не були остаточно приведені в єдину систему, структурно впорядковані. Національно налаштовані західноукраїнські культурні діячі, насамперед І. Франко, розуміли, що це можна зробити шляхом наближення західноукраїнського варіанту літературної мови до мови Наддніпрянської України. У цьому питанні українців підтримували й окремі помірковані поляки. Так, уже згадуваний Я.Левицький писав:

«Аби освічувати народ, треба до народу промовляти його мовою, але мова народу в очах руських псевдопатріотів є мовою простою, непридатною для вираження вищих думок, тому «в першому світанку руської свободи» під австрійською владою вхопилися вони старослов'янської мови, а коли не могли воскресити тієї мертвої церковщини, запозичують «книжну» мову з-над Неви, попри те, що того «руссаго книжного языка» кожен малорусин мусить учитися так само, як кожної іншої слов'янської мови, далі, що малоруська мова визнана провідними («*przewodnymi*») лінгвістами як самостійна ...»¹².

Отож, міркує Я.Левицький, якби русини у своїх видавництвах і творах вживали малоруської мови, то скоро, попри «сильне пригнічення руської національності польськими елементами» (ці слова Левицький подав у лапках, очевидно, вважаючи, що пригнічення українців надумане. – *Я.Р.-В.*), створили б літературу, яка з часом поклала б край маренням («*mrzonkom*») офіційної й неофіційної Москви і,

без сумніву, потягла б за собою малоруський народ Волині, Поділля й України¹³.

На заваді створенню літературної мови на народній основі стало поширення москвофільства, адепти якого вважали себе, а водночас і решту русинів-українців частиною “панруського” народу від Карпат до Камчатки. Вже перший галицький москвофіл Діонізій (у москвофільстві – Денис) Зубрицький, познайомившись 1838 р. з російським істориком Н.П.Погодіним, який спеціально приїздив до Львова, “зрозумів ідею слов’янської взаємності як konieczність зрєктися своєї народности, мови, традицій” (І.Франко). Москвофіли користувались «язичієм», а згодом перейшли на російську мову, точніше, на російсько-галицький суржик. Сучасний австрійський учений М.Мозер доводить, що «язычие» – це псевдотермін. Оскільки австрійська влада не дозволяла москвофілам офіційно вживати російську мову, зокрема, у парламенті, то вони маскували її українськими елементами: один із провідних москвофілів, Яків Головацький, чернетки своїх праць писав таки по-російськи. Мозер кваліфікує язичіє як **русинсько-російську** мову¹⁴. Була ця лінгвема замаскованою російською, чи квазіросійською мовою, чи російсько-русинським суржи́ком – для всіх цих варіантів можна знайти деякі онтологічні аргументи, але вона в жодному разі не сприяла мовному і культурно-цивілізаційному поступові західних українців. Ось, для прикладу, кілька фрагментів із праці “Королевскій вольный городъ Дрогобычъ, по части истории, топографии и статистики”:

Г.1491 установилъ Казимиръ способъ ладованья соли на возы, ведля того надобно платити пошлину. <...>;

Г.1583. Стефанъ дозволяетъ на пасовиску «Навсье» поселятися ремесникамъ и заводити огороды. <...>;

Г.1752 – 1755. <...>. Народъ говоритъ далѣе, будтото покойникъ посѣщаль, съ головою под пахою, о полуночи внутріе костела, тамъ ломаль свѣчки, деръ церковное платье и дѣлаль розличныи пакости черезъ долшое время¹⁵.

Не краще виглядали й художні твори. Про мову одного з них – поеми Б.Дідицького «Конюший» І.Франко висловився, як про «механічне зліпше слів»¹⁶. Такої мови навчали і в школі. Іван Бажанський писав: “Або як то ми колись вчили ся з читанки “Три други” на-пам’ять, або, як тоді називалося, “на-ізусть”:

*Человѣкъ нѣкій трехъ друговъ имѣль,
Двохъ изъ нихъ отъ сердца такъ дуже любилъ,
Що былъ бы за нихъ житье свое далъ,
Но третого надто холодно принялъ.
Разъ передъ судъ былъ запозванный онъ,
Хотя не винень, но зъ многихъ сторонъ*

*Быль обжалованъ, то-жъ просиль друговъ,
Щоб боронили его от враговъ...¹⁷.*

Москвофіли були запеклими прихильниками етимологічного правопису. Їхня «етимологічна доктрина, на вид невинна, наукова, консервативна, довела до витворення язикового і ідейного макаронізму та гібридизму, якому подібного дарма було б шукати в цілій Слов'янщині», - писав І.Франко. Він невтомно поборював як тип рутенця, що «знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про язик, про драгоманівські ідеї, вмиває руки від усього, не хоче знати нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежують Галичину від Росії», так і москвофілів у Галичині й на інших західноукраїнських землях:

«Бо не забуваймо, що на Буковині тоді ще неподільно панувало москвофільство і піддержувало горду відрубність інтелігенції від народу, що в Угорській Русі москвофільський «Карпат» рівночасно підпирив урядові мадяризаційні заходи, а в самій Галичині давніша рутенська політика взяла в лоб, правительство відвернулося від русинів...»¹⁸.

Москвофільство фінансово підтримували з Росії Міністерство народної освіти, Слов'янський добродійний комітет й інші урядові інституції та громадські організації консервативно-слов'янофільського і великодержавно-шовіністичного спрямування. Ідею систематичної підтримки москвофілів запропонував ініціатор й автор проекту Емського указу – київський українофоб М.В.Юзефович (галицькі інтелектуали називали цей указ *Lex Jusefovicia*). Лишень для самої москвофільської газети «Слово», за його рекомендацією, щорічно мало виділятися з російської державної скарбниці 2000 гульденів. Москвофільство домінувало у громадському житті півдавстрійської України до 80-их років XIX ст.

Мовну ситуацію у краї визначали: українська (русинська) розмовна (діалектна) мова; «язичіє» / квазіросійська мова; західний варіант нової української літературної мови (галицько-буковинське койне); польська (на Закарпатті – угорська, на Буковині – румунська) мова; німецька мова; єврейські мови: їдиш, іврит. Найслабкіші позиції посідала нова українська (наддніпрянська) літературна мова, яка була фактично в пасивному (репродуктивному) вжитку: нею, за незначними винятками, тільки читали (І.Котляревського, Г.Квітку-Основ'яненка, особливо Т.Шевченка, П.Куліша й ін.). Галичани здебільшого мали слабе уявлення про мову підросійських українців. Народовець Т.Ревакович писав, що москвофіл М.Качковський, з яким вони як правники працювали у Самборі, сказав йому після виходу на пенсію 1872 р.: «Я їду тепер до Штокгольму, звідтам поїду в Росію, а з Московщини поїду на Україну і буду тут ходити від хати до хати, і коли переконаюся, що мова, якою українці говорять, є та сама, якою ми в Галичині говоримо, то я тоді «ваш!»»¹⁹. (Качковський

до України не доїхав: застудився і помер у Кронштадті, а москвофіли зробили його ім'я своїм символом, заснувавши на протигагу «Просвіті» («Общество имени Качковского»).

Використання мов було детерміноване соціальними і національними чинниками. У селі горувала українська мова, у місті – польська. Німецька після надання Галичині автономії значно втратила свої позиції. Міське середовище, як і в підросійській Україні, виявляло чужомовний асиміляційний тиск. Народний поет з Тернопілля Павло Думка писав в автобіографії (1896 р.) про свої юні літа у Львові:

«...часописів не було тих, що нині, но було появилось «Слово до громад», з котрого дізнавемся, що до якого роду належу, та вже своїм міг дорожити, що я русин, бо коли здивався з родимцьом нашого села, хлопом, як би я, но старшим та вже і ві Львові давніше замешкалим, і заговорив до него по руськи, казав, що «най тьи Бог боронить з тим відзиватись, бо тя висміють: тутай вшистка поляки, то і ми мусіми биць поляками»²⁰.

Селяни були переважно одномовними, українські міщани, крім рідної, на побутовому рівні володіли польською й німецькою, русинська інтелігенція користувалася фактично всією парадигмою мов, незрідка навіть їдишем, а окремі духовні та світські інтелектуали володіли й івритом. Інтелігенти-москвофіли вільно послуговувалися німецькою й польською мовами, “для народу” писали “мужицькою”, а для “господиновъ” – язичієм або суржикованою російською мовою.

Москвофілів поборювали **народовці** (у пізніші часи їх називали б націоналістами: слово *народовець* виникло на основі слова *народ* у його “польському” значенні, тобто *нація* (польськ. *naród* – «нація», а народ у соціальному розумінні – в протиставленні верхам суспільства – поляки називають словом *lud*; і в сучасній польській мові слова *narodowiec* і *nacjonalista* – синоніми). Народовці провадили боротьбу за українські школи, гімназії, кафедри в університетах. Вона була нелегкою, але зроблено було чимало. Достатньо назвати створення «Просвіти», українського театру, Товариства ім. Шевченка, яке від 1992 р. стало науковим (НТШ), фактично академією наук, членами якої були всі тодішні українські вчені, зосібна, М.Грушевський, І.Франко, І.Пулюй, В.Гнатюк, І.Горбачевський, а також такі знаменитості світової науки, як Я.Бодуен де Куртене, М.Планк, А.Айхштайн та ін. У лінгвальній галузі народовці орієнтувалися на мову наддніпрянців, насамперед на Шевченка і Куліша, на продовження у літературній мові традицій «Русалки Дністрової» у використанні народно-розмовної та фольклорної мови. Вони значною мірою доклалися до сформування західноукраїнського варіанту української літературної мови, створили різновид фонетичного правопису «желехівку» (за ім'ям славетного лексикографа

Євгена Желехівського, який застосував його у своєму «Малоруско-німецькому словарі» (1885 – 1886 рр.).

Роль Галичини як центральної і найбільшої частини Західної України висвітлив у розгорнутій метафорі Святослав Караванський:

“Підвалини й перший поверх української літературної мови було закладено Котляревським, Шевченком та ін. українськими письменниками, але через царські утиски наддніпрянці так і не поклали другого поверху. Другий поверх української літературної мови було покладено в Галичині у другій половині XIX ст.”²¹.

У Галичині було вироблено ті функціональні субкоди літературної мови української нації, які не могли розвиватися в підросійській Україні, позаяк були заборонені. Це, зокрема, науковий стиль, у якому поступово формувалася історіографічна (О.Барвінський, М.Грушевський), фізична (В.Левицький, І.Пулюй), ботанічна, мінералогічна (І.Верхратський) та інші системи термінології. Значний доробок мала Галичина в розвитку суспільно-політичної, економічної, публіцистичної лексики. Тут, як і загалом у розвитку української соборної літературної мови, величезна роль належала І.Франкові²². Полемізуючи з професором Київського університету Т.Д.Флоринським, який вважав, що прагнення галицько-руських діячів піднести малоруську мову до рівня мови “викладовської” (у середніх і вищих школах), наукової, публіцистичної та суспільної не виправдовується ні логічними основами, ні практичними міркуваннями, а тому ці прагнення – явище негативне, яке може принести малорусам шкоду, наддніпрянець Кость Михальчук писав:

«Нарешті, як же не бути малоруській мові в Галичині і суспільною, і публіцистичною, і викладовською, і науковою, коли спеціальне вживання її узаконено офіційно і в церковній проповіді, і в сеймі, і в суді, і в адміністрації, і в школі, і в різних наукових та ділових товариствах, і коли вже багато генерацій місцевої руської інтелігенції здобули свою освіту саме цією мовою в гімназіях (яких тепер 4) і в університетах на декількох кафедрах у Львові і в Чернівцях»²³.

Отже, йшлося про державно узаконені права української мови в Галичині, які давали перспективу отримувати інформацію рідною мовою, пізнавати себе і світ у категоріях і формах рідної мови. До речі, К.Михальчук цілком відверто вказував на те, що гегемонія російської літературної мови ґрунтується «на непохитних прерогативах її як мови державної»²⁴.

У яких обставинах та в якому стані був тоді український мовно-інформаційний простір на Наддніпрянщині?

У церкві українська мова була тотально заборонена вже друге століття, і «те, що український народ не вчився своєї мови з мови Біблії (в найкращих перекладах), надзвичайно затримало розвиток нашої мови»

(І. Огієнко). Українськомовна освіта будь-якого рівня в Росії була неможлива через заборону 1863 р. (Валуєвський циркуляр). За Емським указом 1876 р. українською мовою можна було друкувати – з дозволу цензури! – тільки твори художньої літератури і пам'ятки писемности, та й то «серижною», тобто російською графікою й орфографією. Тим же указом було заборонено ввозити в межі імперії українськомовну продукцію. 1890 р. І.Франко констатував:

“Науковий рух в українській літературі можливий лише в Австрії. У Росії, де в останні роки цензура пом'якшала до белетристичної та науково-популярної літератури, зберігається суворий порядок щодо наукових праць”²⁵.

Такий стан речей у підросійській Україні підтримували й деякі українські інтелектуали. Так, М.Драгоманов засуджував тих, що задували «виробити окрімну од російської науку», оскільки

«щільно українофільства мусить бути не виділятися із Росії і навіть її загальної літератури, а старатися, розвивши свої народні елементи рядом з великоруськими, унести їх у загальну російську культуру і силою її, силою Росії піднімати свій народ і через Росію, через російську літературу і культуру подавати свій голос у Слов'янстві і Європі»²⁶. «Московський хомут здавався нам брамою, через котру ми мали досягти царства небесного» (Д.Донцов) – через три роки після написання Драгомановим цієї статті цар підписав таємний Емський указ, який мав за мету притлумити розвиток українських «народних елементів» і не допустити Україну до голосу не лише в Слов'янщині і Європі, а й у себе вдома.

Отож у підросійській Україні наукова інформація не могла ні створюватися, ні поширюватися, ні використовуватися рідною мовою. Те саме можна сказати і про українськомовну виробничо-технічну, правову, медичну та ін. інформацію.

Український театр мусив виконувати спочатку російський твір, а лише після нього український, абсолютно не дозволялися переклади чужих драматичних творів, цензура не допускала на сцену твори з життя інтелігенції²⁷. Подібне насильство чинилося і над іншими жанрами української літератури. У «Кіевской Старині»

«белетристика новіших часів, крім віршів, майже вся подавалася в перекладах на російську мову або в такій мовній мішанині, що розмови українців давано українською мовою, а авторське оповідання російською»²⁸.

Не маючи можливості за межами красною письменства, та й то обмеженого цензурою (а вона у 1885 – 1904 рр. із 230 поданих рукописів дозволила до друку лише 80), творити рідною мовою, українська інтелігенція відлучалася від рідної мови, дивилася на неї як на щось неповновартісне, убоге, коротко – мужицьке. Що більше, деякі провідні діячі Наддніпрянщини (М.Костомаров, М.Драгоманов) вва-

жали, що українська літературна мова надається лише для «домашнього вжитку», другі (І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний) намагалися не випустити цю мову з-під селянської стріхи, треті (Б.Грінченко, А.Кримський) вимагали, щоб галичани писати абсолютно такою ж мовою, як наддніпрянці. Це були хибні позиції, які не відповідали ні лінгвальній практиці європейських народів, ні вимогам тогочасного цивілізованого життя. Франко ж доводив, що письменник має володіти мовою, «зрозумілою і любовою» всім селам, повітам і губерніям, мовою школи й інтелігентного товариства. Але на підросійській Україні не було жодної української школи, а в Києві – й десятки інтелігентських родин, де вдома розмовляли українською. Не мала права вживатися українська мова і в церкві. Александр III анулював право давати дітям українські імена. Наслідком

«Українська інтелігенція відбилася від своєї національності, змоскалилась і для величезної більшості її мова московська рідніша, ніж українська. Ця інтелігенція ще знає трохи звичайну народну мову, але не літературну. Літературна українська мова, як то не один раз доводилося впевнитися, часом і добре-таки їм застається незрозуміла – найбільш у статтях наукових»²⁹.

«Тимчасові правила про стягнення в Південно-західних губерніях» (1892 р.) категорично забороняли викладання української мови під загрозою штрафу або ув'язнення. І пізніше, коли настало деяке послаблення, Микола Сумцов писав:

«Шкода питать помочі або поради праворуч, у людей старого порядку; вони зараз вилають сепаратистами, крамольниками; накличуть урядників і, наче злодіїв, потягнуть у холодную або закричать: «Скачи, враже, як пан каже», бо кожний з них на себе дивиться як на пана, а на мужика – як на хама, та глузуватимуть і насміхатимуться з української мови, якої не знають і не хочуть знати»³⁰.

Одночасно з витісненням української мови російською відбувався ще один згрозливий процес, породжений домінуванням останньої, – суржикізація. Визначний єврейський публіцист, письменник і політичний діяч Володимир (Зевєв) Жаботинський 1904 р. зауважував:

«...занепадає малоросійський говір. Занепадає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, а тому, що з ними цей говір народився і з ними зріс, тобто віддзеркалив у собі всі звиви й ухили психіки цього народу».

«Явне зіпсуття», «хвороба», «сором» української мови, які ведуть її до смерті, – це, за спостереженням В.(З.) Жаботинського, її змішування у мовленні з мовою російською, з чого виходить «дещо досить потворне, ні Богові свічка, ні чортові шпичка», «недоладна суміш»³¹. Суржикізація – останній етап у поглинанні мови іншою, коли на зміну двомовності приходить чужа одномовність.

Історія засвідчує, що царський режим ставав трохи поступливішим, коли Росія зазнавала невдач. Так було і після її ганебної поразки у війні з Японією на початку ХХ ст. У 1905 р. як відповідь на запит Кабінету міністрів Росії вийшла (таємно!) «Записка об отмінії стїсненій малорусскаго печатнаго слова» Російської імператорської Академії наук. На якийсь час українська мова зітхнула вільніше. Але не надовго. Уже 1907 р. газета «Рада» писала про заборону трупі Саксаганського друкувати афіші українською мовою. Влітку 1908 р. сенат відкинув скаргу засновників полтавської «Просвіти» на губернський уряд, що відмовився зареєструвати статут цієї організації. Сенат мотивував своє рішення тим, що мета «Просвіти» містить у собі сепаратистські завдання. 1910 р. міністр внутрішніх справ циркуляром зобов'язав губернську владу не дозволяти створення інородницьких товариств, оскільки «об'єднання на ґрунті національних інтересів провадить до посилення засад національної відокремлености і ворожнечі і може спричинити наслідки, що загрожують громадському спокоєві та безпеці». 1911 р. навіть було заборонено правити панахиду в 50-річчя смерті Тараса Шевченка. А 1914 р., скориставшись воєнним станом, царський уряд тотально заборонив українську літературну мову, на цей раз і на окупованих західноукраїнських землях, де російська влада заборонила українську пресу, закрила українські навчальні заклади, театри, «Просвіту», громадські організації, а українську інтелігенцію вивезла на заслання у Росію. Свідком усього цього був І.Франко, у будинку якого перебували на постої десятки російських солдатів.

Наслідки антиукраїнської політики царської влади гостро відчувалися і після її повалення, зокрема в недовгу добу «українізації», коли, як зазначав Дмитро Соловей, у ділянці «культурно-національного життя можна було більш-менш вільно діяти» і куди, особливо у шкільництво, «кинулася велика кількість інтелігенції». Але на перешкоді йому стояли:

«а) відсутність українських учительських кадрів, б) відсутність українських підручників та іншої підсобної літератури, в) цілковита невиробленість відповідної для кожної навчальної дисципліни мови й термінології, Адже ще російські царські закони 1863 та 1876 років заборонили відкривати українські школи та друкувати українські підручники. Заборонили вони також друкування української наукової літератури і взагалі вживання української мови в громадському житті культурних верств. У такий насильницький спосіб і була створена відсталість української літературної мови, особливо технічної, яка й дала себе відчути зараз же по революції»³².

Українська Автокефальна Православна Церква, яка 1926 р. вже мала 32 єпископів, близько 3 тисяч священників, 2100 парафій і 6 мільйонів вірян, невдовзі була знищена, і «числом своїх мучеників перевищила

число мучеників Христа за всі часи християнства» (В.Завітневич). Однак це був лише вступ до україножерської вакханалії сталінської доби, коли українці опинилися в «Енгельсовій державі», від якої застерігав їх геніальний І.Франко:

«Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою. <...>. А хто були б її сторожі? <...>. Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда – нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном...»³³.

В СРСР ця нерівність була не лише між «всевладними керманічачами» і мільйонами «членів народної держави», а й між панівним та підлеглими народами і всім тим, що характеризує їхню культурно-цивілізаційне, отже і мовне, життя. Так, у 30-ті роки було знищено 15 медичних, 13 ботанічних, 10 із математики і механіки, 9 фізичних, 8 із правознавства, 8 із справочництва, 4 з хімії, 3 з ветеринарії ... – разом близько 100 українських термінологічних словників, створених у 1920 – 1932 роках. Московсько-більшовицька держава, як сказав би І.Франко, «признала шкідливою, непотрібною» у словниках, звісно, не математику чи ветеринарію, а українську мову.

Виклики у мовно-інформаційній сфері в незалежній Україні

У ХХ столітті з четвертої спроби Україна домоглася державної самостійности. Здавалося, позбувшись колоніального гніту, країна наведе лад у своєму мовно-інформаційному просторі. Дещо в цьому напрямку було зроблено. Але надто мало, в усякому разі, недостатньо, щоб подолати інерцію процесів лінгвоциду й етноциду царського та радянського періодів перебування України у статусі російської колонії та щоб успішно протидіяти неокolonіальній експансії тієї ж таки Росії й антиукраїнській діяльності її «п'ятої колонії» в Україні. Вкотре виклики застали українців, як знову сказав би І.Франко, «малими й неприготованими». На це були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

На перший погляд, у розвитку української мовно-інформаційної сфери є один суперечливий феномен: за царів українську літературну мову забороняли десятки разів, проте смертельної загрози її існуванню це не спричинило, а за генсеків її не тільки не забороняли, а навпаки – вона, хоч обмежено, але функціонувала в освіті, навіть вищій, у науці у ЗМІ, і т. д., однак опинилася перед перспективою зникнення. Можливо, більшовики робили те, що пропонували деякі російські ліберал-шовіністи, зокрема депутат Думи Родічев: «Дайте українцям школу, і вони потім самі відмовляться від неї». Але українці не відмов-

лялися, і більшовики почали нищити українську школу, а передусім самих українців.

«Недовговічна Українська Республіка, що в 1918-1920 рр. правила за головне бойовище для червоних та білих росіян, загинула від ударів Червоної армії (див. с. 957-958). Українці стали жертвами найбільших рукотворних катастроф на континенті і загального геноциду. Їхні втрати під час війни 1918-1920 рр., колективізації 1930-х років, терору та голодомору 1932-1933 рр. та нишень другої світової війни мають бути близькими до 20 млн. чоловік»³⁴.

Винятково важлива причина послаблення національно-мовних позицій України – ліквідація класу селянства як природних носіїв рідної мови. І.Франко писав, що в Галичині селяни-русини «як непричасні до вищої культури» майже не зазнавали тиску германізації. Подібно на Наддніпрянщині, де на початку ХХ ст. дві третини дітей шкільного віку не переступили поріг школи, селянство, живучи у своєму рустикальному світі, не мало інформаційних потреб виходити за межі рідної лінгвими і залишалося українським за мовою, отже, й за духом. Українське село в етнозахисному аспекті виконувало в українстві ту саму функцію, що в єврействі релігійна община (О.Забужко). Все це розуміли Ленін, Троцький, Сталін («Національне питання – це насправді селянське питання») – і клас українського селянства було знищено голодоморами, соціалістичною індустріалізацією, колективізацією, радянсько-російською урбанізацією, антиукраїнською демографічною політикою. Спочатку знищили «куркулів», за ними «середняків», а тоді взялися й за «бідняків». Але Сталін, Каганович, Молотов, Постишев, Хатаєвич та ін. цим не обмежилися:

«...Щоб централізувати владу в руках Сталіна, потрібно було знищити другу радянську республіку, а отже, вигубити українське селянство, українську інтелігенцію, українську мову, українську історію у розумінні народу, знищити Україну як таку. Калькуляція була дуже проста і вкрай примітивна: нема народу, отже, нема окремої країни, а в результаті нема проблем. Така політика в класичному розумінні цього слова означає ГЕНОЦИД»³⁵.

Винищення діяльнішої частини селянства, інтелігенції, жахиття голодомору загнали українців у стан національної **депривації**, який не подоланий донині. «Депривація посилює різнобічне пригнічення суб'єктності, внутрішньої активності, гальмує особистісну автономність»³⁶. Тут ідеться про окрему людину, але це властиве багатьом, якщо не більшості, українців й українцям як «збірній особистості». Голод фізичний, мовно-інформаційне голодування, відсутність можливості спілкуватися рідною мовою у вищих сферах комунікування, перманентне національне приниження і т. ін. не могло не загнати народ у стан депривації, не сформувати у нього **прищепленої безпорадності**³⁷. Звідси

властиве «хохлам» відчуття «нижчих назавжди», а «малоросам» – бажання боротися не з чужим, а зі своїм – у собі і поза собою, аби заслужити право бути з тими, хто створює деприваційну ситуацію для українців, хто їх опускає. Мовно-інформаційне насильство над ними з боку РФ, російського «подавляючого меньшества» (Я. Бриль), «русскоязычного населения», у т. ч. манкуртів-«малоросів», не лише продовжується, а й посилюється. Знаменитий кіномистець Юрій Іллєнко, болісно відчувачучи критичний стан мовно-інформаційної сфери в Україні та перспектив української нації, закликав:

“Зазіхати на позицію мови в державотворенні – вважати державним злочиним. Лише так можна покінчити з окупацією інформаційного національного простору України, яка вже переросла у терор, за масштабами жертв неперівнянний ані з терактом 11 вересня у Нью-Йорку, ані із спектаклем Путіна “Норд-Ост”, ані з хелуоїном Буша “Багдадський Злодій”. Йдеться про зникнення зі своїх історичних і географічних теренів одного з найдавніших і тому з культурного погляду одного з найбагатших етносів земної кулі – українців”³⁸.

Зазначимо, що, за переписом 1989 р., 12,3% українців не вважали рідною українську мову, а 2001 р. таких було вже 14,8%. За роки незалежності України в Донбасі помітно скоротилася кількість тих, що визнають українську мову рідною. Проте не всі українські інтелектуали занепокоєні цією проблемою. Глава українських філософів Мирослав Попович, мабуть, забувши, що десятиліттями цитував Ленінове: «Нація – не Kultur, не Schicksal, а Sprachgemeinschaft» («Нація – не культура, не доля, а мовна спільнота»), нині стверджує: “Я сказав би, що мова тут не є визначальною, – маємо приклад Ірландії, яка зберегла “серце”, але мову втратила. Та ви не дорікнете їм, що вони погані кельти...” (ПіК. – 2000. – № 5). Так, однак, не думають самі ірландці, зокрема Нобелівський лавреат у галузі літератури Шімуc Гіні (Seamus Heaney):

“Втрата мови, і при тім втрата головного визначальника ідентичности, принаймні з точки зору чужомовного доквілля, сьогодні допроваджує деяких передових письменників Ірляндії до розпачу й глибоких духовних страждань”³⁹.

Попович не пише, чому, коли і як ірландці, що, до слова, перші в Європі застосували латинську графіку до рідної мови, втратили цю мову. Можливо, не хоче, щоб у читача виникли асоціативні думки щодо типологічної подібности у втраті українцями своєї мови, якої йому, мабуть, не дуже шкода – не визначальна ж. Це не нова позиція в нашому суспільстві. Сучасник І.Франка Б.Грінченко у «Листах з Наддніпрянської України» писав, що українська інтелігенція або нічого не робить, або «змосковлює народ», або каже, зітхаючи: «нічого не відіш – так уже нам судилося москалями статися». А в «імперії зла» СРСР існувало ще більше причин для такої поведінки. У країні «дружби народів», згідно

з тезою В.І.Леніна, не було державної мови. В реальності ж це виглядало так: Єдигей просив пропустити похоронну процесію на цвинтар. Лейтенант Тонсикбаєв сказав: «Товаришу сторонній, звертайтеся до мене російською мовою. Я особа при виконанні службових обов'язків» (Ч.Айтматов. Буранний полустанок). «Міжнародна» російська мова виконувала всі державні і суспільно важливі функції (партійно-урядове життя, наука, виробництво, освіта, оборона, спорт і т. д.), «національним» мовам залишали фольклор, побут, присадибне господарство, соціалістичну белетристику та вірнопідданську журналістику, і то частково. З такими сферами й обсягом їх мовного обслуговування мовно-інформаційний простір не міг бути розвиненим і відповідати вимогам ХХ ст.

Міста, а саме в них перебувала влада зі своїми силовими структурами, осередки вищої культури й цивілізації, місця престижної праці тощо, ще в царські часи стали бастионами деукраїнізації. Такими в основному вони залишаються і нині, що є одним із найгостріших викликів для українства. Представники сьогоденної влади і проросійських структур на кшталт «Русскоязычной Украины» без упину говорять про дискримінацію мовних і освітніх прав російськомовного населення в Україні. Це ж говорять і найвищі посадові особи в РФ. Однак моніторинг, проведений Міністерством освіти і науки, засвідчив: в Україні є 983 дитячі садки з російською мовою виховання, які відвідують понад 167 тисяч дітей, у Росії — жодного українського дитсадка; в Україні 1199 російських шкіл, у Росії — жодної української; у 1755 українських школах вивчають як державну, так і російську мови, у Росії в жодній школі не вивчається українська; в Україні російську вивчають майже 1,3 мільйона дітей, в Росії українську — 205 школярів; в Україні факультативно вивчають російську 165,5 тисячі дітей, в Росії українську — 100 школярів; в українських ПТУ та ВНЗ 1 - 4 рівнів акредитації російською навчаються понад 506 тисяч студентів, у Росії українською — жоден ⁴⁰.

Російська мова використовується як інструмент неоколонізаційної політики РФ в Україні, як засіб відновлення москвоцентричності.

Українська влада не піклується про українців, які проживають на своїх етнічних територіях (Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Придністров'я) та в діяспорі (близько 70 країн), не протидіє їхній невпинній асиміляції. Це різко контрастує з політикою цивілізованих держав світу щодо одноплемінників своїх титульних націй, у т. ч. слов'янських Польщі, Словаччини, Хорватії, а особливо Росії, яка виявляє неабияку турботу про мову не тільки росіян

зарубіжжя, а й усіх російськомовних – у цій державі вважають, що межі «руського мира» визначаються межами російської мови.

Свого часу І.Франко, з болем і тривогою пишучи про еміграцію з Галичини у далекі краї, запитував русина-українця:

Що то ще жде тебе на океані?

Що у Бразилії, в славній Парані?

Нині ж із правами української меншини у цій країні, як і в Канаді, ЗСА, Австралії, не порівняти права українців у «братній» РФ, де немає українських шкіл, зате закривають українські товариства, бібліотеки, відверто переслідують активістів українського руху і т. д.

Висновки

Найбільшим викликом для України впродовж усіх століть її бездержавності було намагання сусідніх держав і народів тримати українців у рабському становищі, аби володіти ними і їхньою багатою землею. Розчленованість українського етносу між різними державами породжувала в ньому відцентрові процеси у різних сферах суспільного життя. Ці процеси стимулювалися і підтримувалися щодо українців колоніальною мовно-інформаційною політикою панівних держав, спрямованою на те, щоб не дати українському етносові розвинутися у модерну націю.

У цих умовах цілісність українського етносу оберігала його рідна мова, завдяки якій та у формах якої зберігалася історична пам'ять і народна культура, був можливим інформаційний обмін між розокремленими частинами етносу; мова стала чинником брэгання російських й австрійських солдатів-українців у час I-ої світової війни, засобом національного виховання їх у німецьких та австрійських таборах для підросійських військовополонених. Завдяки єдиній мові 10 тисяч галичан були запрошені на державні посади в УНР, а пізніше, в час українізації, пропонувалося запросити їх 100 тисяч. Мова віками не давала згаснути почуттю єдності українців, породжує тугу за повнотою життя у власній державі, спонукала до трансформації мрії про вільне і щасливе життя у національну ідею.

Попри лінгво- й етноцид, особливо в Російському царстві, українці в часи І.Франка зуміли значно просунути вперед у напрямку формування власного рідномовного інформаційного простору. Цьому сприяло те, що західноукраїнські землі були у складі цивілізованої і відносно ліберальної Австро-Угорської імперії. Галичина як найбільша частина цих земель зуміла стати трибуною для українського слова всіх частин України, в т. ч. підросійської. Тут було покладено другий поверх сучасної української літературної мови, тобто створено ті її стилі, які через урядові заборони та цілковиту відсутність українсько-

мовної освіти не могли ні виникнути, ні функціонувати в наддніпрянській Україні.

Нині в Україні вже немає загроз полонізації, мадяризації, румунізації, попри те, що у країнах цих мов не перевелися сили, які мріють про Польщу «від моря (Балтійського) до моря (Чорного)», про «велику Румунію» та про ще більшу державу «п'ятьох морів» – Угорщину, зрозуміло, коштом і українських земель. Жодна з мов цих народів нині не має будь-яких переваг над українською і не стоїть над нею, так що говорити про якусь загрозу від них немає підстав. Інша річ – російська мова, яка залишається основним знаряддям утримання українців у російському мовно-інформаційному просторі, збереження їхньої зросійщеності і продовження їх російщення.

Нинішня світська і церковна влада РФ намагається творити «євразійську православну цивілізацію», а точніше – «русский мир» не тільки у своїй поліетнічній державі, але й за її межами, насамперед в Україні і Білорусі. Не маючи що запропонувати цим країнам, крім нафти і газу, не дешевших, однак, ніж для Німеччини чи Китаю, вона накидає їм застарілі ідеї слов'янофільства (обмеженого до східної групи слов'ян), православія (московського штибу), «спільної» історії (про яку моторошно згадувати), а передусім російську мову та літературу – «у цьому феномені – вірі в слово – розкривається магізм російської свідомості, її архаїчність»⁴¹. (Мабуть, під дією цієї магії нинішній міністр освіти і науки (!) Табачник вважає, що у школі $\frac{3}{4}$ світової літератури має становити російська література). Щодо найважливішої властивості мови – інформативності, то, як пише проф. Максим Стріха, «понад 98% науково-технічної інформації у світі сьогодні з'являється англійською мовою; решта – несповна 2% – це переважно китайські і японські тексти; на російські припадає менше 0,1%»⁴². Проте наше новоялене «панство» щодо мови, як і колись, «не грається в «англоманію» – «воно дуріє од кацапоманії» (І.Нечуй-Левицький).

Орієнтація на російськомовний інформаційний простір не лише не дасть згуртувати українське суспільство, а й запрограмує тривале відставання України. Українцям треба не переходити на російську мову, аби посилити собою безперспективний «русский мир», а досконало опанувати глобальну і найінформативнішу мову сучасності – англійську (як це зробив, зокрема, Китай, де ця мова входить до обов'язкових кваліфікаційних характеристик фахівця з вищою освітою) та – мірою потреб і можливостей – інші мови світу, в т. ч. російську. А найважливіше – розбудовувати власну мову, як це ще сто років тому радив українцям В. (З.) Жаботинський:

«Це наша національна мова, а російська – це ваша національна мова; якщо ваша мова багата й чудова, нам від цього ані тепло, ані холодно; ми мусимо зробити нашу мову такою ж багатою, створити нею всебічну й повноцінну культуру, мати можливість учитися від дитячого садка і аж до університету власною мовою і потребувати вашої допомоги не інакше і не більше, ніж ви потребуєте допомоги з боку німців або французи – з боку італійців»⁴³.

Історія не навчає тільки тих, хто не хоче вчитися. Тому слід пам'ятати ідеї І.Франка, і не пасувати перед тим, що видається неможливим. Тільки так українці зможуть ефективно відповідати на загрозу зросійщення та виклики глобалізації в інформаційну добу людства. Зросійщення ж і глобалізація у певному сенсі мають спільний вектор. Глобалізатори більш ніж прихильно ставляться до поліетнічних утворень. Міжнародні організації типу Council on Foreign Relations (Рада міжнародних зв'язків) вважають, що «національні суверенітети мають потрохи зникати у великих економічних і політичних ансамблях», а отже, «в ім'я нового світового порядку» національні держави мають бути знищені⁴⁴. Це модифікована стара ідея. У XIX ст. К.Маркс, Ф.Енгельс, Ф.Лассаль закликали знищити, навіть фізично, «неісторичні народи», до яких належали й українці, аби ці «відсталі», «нежиттєздатні» народи не ставали на бік реакційних держав і не заважали пролетаріатові розвинених країн здійснювати його історичну місію⁴⁵. Але цей, як і інші «гороскопи» засновників марксизму, виявився невдалим: невдовзі «неісторичні народи» стали «історичними», тобто зуміли домогтися державної незалежності. Українці ж, завдяки «братній допомозі» Росії спізналися з державотворенням, але це не означає, що вони втратили історичні шанси зберегти свою державу і свою націю, яка має власне обличчя і має що сказати світові про себе і про нього, а також зберегти українськість величезної (понад 20 млн.) своєї західної і східної діаспори та здійснити реукраїнізацію – повернення до рідного дому якомога більшої кількості винародовлених українців в Україні, на українських землях у сусідніх країнах та в країнах поселення. Якщо це комусь видається неможливим, хай уважно прочитає працю І.Франка «Поza межами можливого».

На загал українська мова нині є у кращому стані, ніж у часи І.Франка. Це лексично і граматично розвинена і впорядкована мова, якою закована велика кількість інформації з усіх ділянок людської життєдіяльності, яка має статус державної, якою говорять політики, вчені, іноземні дипломати, яку вивчають у зарубіжних вишах, тощо. Ніхто, крім російських шовіністів, уже не трактує українську мову як наріччя. Усе сказане стосується насамперед її літературної форми. Що ж до діалектної і розмовної, то перша значною мірою розмита і втрачає цілісність та самодостатність, а друга небезпечно засуржикована. Інте-

лігенції в Україні сьогодні незрівнянно більше, ніж у Франкові часи, але ще дуже велика частина її зросійшена і, не користуючись інформацією з українськомовних джерел, погано обізнана з неспотвореною історією України, її культурою і т. д. А «правда має етноцентричний характер» (Р.Порті). Великі міста, крім західних, і далі залишаються бастионами зросійщення. Однак динамізм розвитку України в напрямку інформаційного суспільства, міжнародна ситуація, успіхи країн, які колись були в такому ж підневільному стані, як Україна, підтримка європейських структур, зокрема, ОБСЄ⁴⁶ неухильно провадять, як сказав би Франко, тисячними стежками «до здійснення ідеалу національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним»⁴⁷. Межі неможливого в Україні нині відсунені значно далі, ніж були вони у часи нашого геніального мислителя, і неможливе виявляється «зовсім можливим й відносно легким» у порівнянні з тим, що пережила Україна у чорні віки бездержавности.

Література

¹ Цит за: *Дибко-Филипчак Ірина*. Значення національно-державної мови // Верховина. – (США – Сифорд, Україна – Київ. – 2010. – Ч.51 – 52. – С.6.

² *Баган Олег*. Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич: Видавництво «Відродження», 1991. – С.4.

³ Докл. див.: *Радевич-Винницький Ярослав*. Глобалізація і мовно-інформаційний простір в Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т.VII.

⁴ Мовний баланс України [Упорядник Олег Медведєв] // *Сучасність*. – 2007. – № 9. – С.70.

⁵ *Петрів Роман*. Австрійські, австро-угорські і галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.ст.) / Переклад з німецької і польської мов. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С.8.

⁶ Цит за: *Шевельов Юрій*. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. – Чернівці: “Рута”, 1998. – С. 15 – 16

⁷ *Кріль Михайло*. Вихідці зі слов’янських земель у середніх навчальних закладах Галичини (10 – 60 роки XIX століття) // *Україна в минулому*. – Вип. IX. – К. – Л., 1996. – С.63.

⁸ *Lewicki Jan*. Ruch Rusinów w Galicji w pierwszjej połowie wieku panowania Austrii (1772 – 1820). – Lwów: Z drukarni “Gaz[ety] Nar[odowej]” J.Dobrzańskiego i K.Gromana, 1879. – S.7.

⁹ *Światłomir*. Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów. 1772 – 1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego. – Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1904. – S.29.

¹⁰ *Ibidem*. – S.32, 33, 49.

¹¹ *Левицький Кость*. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. На підставі споминів. – Т. I. – Львів: Накладом автора. З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. – С. 96.

¹² *Lewicki Jan. Ruch Rusinów w Galicji...* – S.6.

¹³ *Ibidem.* – S.7.

¹⁴ *Мозер, Міхаель.* Причинки до історії української мови / За заг. ред. С.Вакулєнка. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2008.

¹⁵ *Плоцанській Венедиктъ.* Королевській вольный Городъ Дрогобычъ, по части історії, топографії и статистики // Науковий збірникъ, издаваемый літературнымъ обществомъ Галицко-русской матицы. – 1867. – Вып. I - IV. – Во Львовѣ, въ книгопечатнѣ Ставропигійского Института, 1868. – С. 164, 168, 172.

¹⁶ *Франко Іван.* Стара Русь // Франко Іван. Зібрання творів: У 50 т. – Т.37. Літературно-критичні праці (1906 – 1908). – К.: «Наукова думка», 1982. – С. 85.

¹⁷ *Бажанський Іван.* Як то я з кацапа став Русином-Українцем // Русини а Москалі. – Чернівці: Вид-во т-ва “Руска Рада”, 1911. – С. 54.

¹⁸ *Франко Іван.* З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1984. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890 – 1910). – С. 475.

¹⁹ *Герета Ігор.* Лист Тита Реваковича до Володимира Гнатюка // Україна в минулому. Зб. статей. Вип. II. – К. – Л.: Інститут української археографії АН України, Львівське відділення, 1992. – С.156.

²⁰ *Думка Павло.* Молитва рільника. Ювілейне видання. – Тернопіль: «Діалог», 1994. – С.8.

²¹ *Караванський Святослав.* Секрети української мови. – К.: УКСП “Кобза”, 1994. – С.117.

²² Див.: *Ibidem.* – С.118 і наст.

²³ *Михальчук Кость.* Що таке мова малоруська (южноруська) // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. Частина II / Упор. П.Д.Тимошенко. – К.: Радянська школа, 1961. – С.84.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Франко Іван.* Українська література за 1899 рік // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 33. Літературно-критичні праці (1900 – 1902). – С.17.

²⁶ *Драгоманов Михайло.* Література російська, великоросійська, українська і галицька // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – Т.1. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1970. – С.174.

²⁷ *Франко Іван.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. – С.376 – 377.

²⁸ *Ibidem.* – С. 208.

²⁹ *Грінченко Борис.* Кілька слів про нашу літературну мову // «Зоря». – 1892. – № 15, 16.

³⁰ Цит. за: *Франко Іван.* Стара пісня // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 37. Літературно-критичні праці (1906 – 1908). – К.: Наукова думка, 1982. – С.76.

³¹ *Жаботинський Володимир.* До питання про націоналізм (Відповідь п. Ізгоеву) // Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. Переклад, вст. стаття, примітки та коментар Ізраїля Клейнера. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1991. – С.34 – 35.

³² *Соловей Дмитро*. Голгота України. Частина перша. Московсько-більшевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. – Репр. вид. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1993. – С.49.

³³ *Франко Іван*. Що таке поступ? // Франко Іван. Вибрані твори: У 3-х т. Т.3. Літературознавство, публіцистика / Упор. Баган О. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 471.

³⁴ *Дейвіс, Норман*. Європа: історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – С.73.

³⁵ *Мейс, Джеймс*. Ваші мертві вибрали мене... Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство // Рідна школа. – (New York) 2007. – Ч.3 (148). – С. 1 – 2.

³⁶ *Гошовський Ярослав*. Ресоціалізація депривованої особистості. Монографія. – Дрогобич: Коло, 2008. – С.393.

³⁷ Докл. див.: *Радевич-Винницький Ярослав*. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 206 і наст.

³⁸ *Ілленко Юрій*. На Голгофі українського кіно, або Чому в ньому місце про рока вакантне // За українську Україну. – 2005. – 15 – 21 листоп.

³⁹ *Процик Анна*. Мова, ідентичність і державність в історичній перспективі: Чехословаччина в першому десятилітті незалежності // Про український правопис і проблеми мови: Зб. доповідей мовної секції 16-ої Річної конференції Української Проблематики. Урбана-Шампейн, Ілл., 20 – 25 червня 1997. – Нью Йорк – Львів: НТШ, 1997. – С.28.

⁴⁰ *Кушнір Ліна*. Не пряником, так Кнутом // Україна молода. – 2009. – № 124 – 11 липня.

⁴¹ *Парамонов Борис*. Ретирата // Двадцять два. – 1992. – № 82. – С. 204.

⁴² Цит. за: *Панченко Володимир*. Убивці мови // Універсум. – 2010. – № 9 – 10. – С.22.

⁴³ *Жаботинський Володимир*. Струве й українське питання // Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. Переклад, вст. стаття, примітки та коментар Ізраїля Клейнера. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1991. – С.96.

⁴⁴ *Вільмарест, П'єр де*. “Демократія фальшується” // Діалоги в універсумі. – Л.: “Універсум”, 2000. – С.12, 13.

⁴⁵ Докл. див.: *Донцов Дмитро*. Енгельс, Маркс і Ляссаль про неісторичні нації. – К.: Видавництво «Серп і молот», 1918.

⁴⁶ Див.: ОБСЕ против русского языка в Украине // <http://izvestia.com.ua/ru/news/1289>

⁴⁷ *Франко Іван*. Поза межами можливого // Франко Іван. Вибрані твори: У 3-х т. – Т.3. Літературознавство, публіцистика / Упор. Баган О. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 417.

ЛІТЕРАТУРА – НАЦІЯ – ГРАФОМАНСТВО: ДИСКУСІЯ ДОВКОЛА ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Олена РОМАНЕНКО
(Київ)

*«Відкидай всякі, хоч би й не знати які гарні й високопарні фрази,
для яких нема конкретної дефініції.
Автор незрозумілими фразами закриває
свою духовну порожнечу.
Брак змісту заступає формою.
Такий автор – не учений і мислитель, а мілкий графоман».*
Іван Франко – Борису Кобринському

Перекодування понять «література», «класика», «творчість», «графоманство», «нація», «політика» та інших – ось із чого починалася доба модернізму в мистецтві, красному письменстві та суспільно-політичному житті. «Літературознавча енциклопедія» за редакцією Ю.Коваліва означає модернізм як «складний комплекс літературно-мистецьких тенденцій, що виникли наприкінці XIX ст. як заперечення ілюзійно-естетичної практики в художній дійсності, як спростування заангажованості митця» [2, 69]. Це було, по суті, заперечення практики позитивістської філософії у мистецтві, залежності таланту від утилітарних потреб суспільства й нав'язування емпіричних знань при свідомому нехтуванні іншими, ірраціональними, джерелами, при ігноруванні естетичних категорій. Однак є ще одна важлива риса доби модернізму – в цей період загострилися і остаточно оформилися суперечності між «високим/елітарним» мистецтвом та «масовим», між «високою» та «масовою» літературою. Водночас їх протистояння, а часто й злиття, визначають особливості перебігу літературного процесу початку XXI століття. Відтак постає питання про з'ясування джерел виникнення цього протистояння, про провідні ознаки високої та масової літератури, їхні характерні риси, а ще глибше – про ставлення письменників і критиків до цього явища. У цьому контексті актуальним є спроби проаналізувати, як співвідношення високої та масової літератури сприймалося наприкінці XIX століття, як трактувалися ці питання письменниками і критиками того періоду. Насамперед варто зауважити, що поняття «масова» література у цей період не вживається, критики переважно говорять про популярну белетристику. Однак і сучасному літературознавстві трапляється таке зміщення цих дефініцій (зокрема, у тій же «Літературознавчій енциклопедії»). Втім, і явище масової літера-

тури наприкінці XIX століття – на початку XX віку ще тільки формується, тому й поширенішим був термін «популярна белетристика» (саме ним користується у своїх працях І. Франко, крім того, критик і письменник іноді вживає як дефініцію щодо творів певного типу – «літературна мода», хоча й у різних значеннях: і як новочасні модерні віяння, і як поширення примітивних творів із примітивними художніми прийомами).

Мета цієї статті – систематизувати міркування І.Франка щодо тенденцій розвитку літературного процесу кінця XIX століття, висвітлити питання формування у цей період літературного канону високої літератури та ознак популярної (масової) літератури. Це передбачає розв’язання таких завдань: систематизувати міркування І. Франка щодо перебігу сучасного йому літературного процесу; виокремити міркування, які пояснюють ставлення письменника до так званої популярної (масової) літератури. І воно буде неможливим, якщо не звернутися до праць Ю.Коваліва із теорії літератури, Я.Поліщука – стосовно літератури як геокультурного проекту XX століття, Ю.Лотмана – щодо понять висока та масова література та безпосереднього застосування історико-порівняльного, системного методів, а також аналізу статей, в яких І.Франко висвітлює питання художньої цілісності літературного твору, значення критики для становлення національного літературного канону, аналізує сучасні йому твору, надруковані у періодичних виданнях тощо.

Становлення української літератури, як пише про це Я.Поліщук, «відбувалося хвилеподібно протягом XIX ст.» і включало три фази: «пропедевтичну, яка хронологічно накладається на 1820 – 1850 рр.» і під час якої відбувалося «становлення літературної критики, а також налагодження (поки що нелегальних, спорадичних) спроб встановлення зв’язку із читачем у вигляді часописів та альманахів»; «аналітичну», яка припадає на другу половину XIX ст., «її основними досягненнями стають видання журналу «Основа» (1861 – 1862) з усіма похідними цього видатного культурного факту, а також поява в 80-х роках перших компендіумів історії української літератури М.Петрова та О.Огоновського, а значить, і конституалізація цієї літератури як наукового предмета»; «синтезу і множинності», ця фаза охоплює кінець XIX – початок XX століття, «в українському культурному житті з’являється «Літературно-науковий вісник» (1898) з амбіціями до синтезу національно-культурних знань, але водночас на ринку утверджується багато періодичних видань (зокрема, в Наддніпрянській Україні 1905 р.), що ілюструє множинність та альтернативність форм і критеріїв літератури» [3, 168].

Франку у цьому процесі належить одне із чільних місць, насамперед як автору численних оглядів літпроцесу. Так, у його публіци-

тичному і літературно-критичному доробку є статті «Із лектури наших предків XI в.», «Прячинки для оцінення поезій Тараса Шевченка», «Про життя і діяльність Олександра Кониського», «Українсько-руська література і наука в 1899 році», «З останніх десятиліть XIX в.», «Огляд української літератури 1906 р.», «Література, її найважливіші завдання та віхи» тощо. Усі разом і кожна окремо вони сприяли установленню не тільки критеріїв оцінки літературного твору, але й формування канону української літератури. По суті, статті Франка виробляють естетичне ядро літературного канону – компонент спільності народу, який охоплює його національну мову, спосіб мислення, провідні художні образи, фольклорну спадщину, загалом увесь масив ідей, які так чи інакше є культурним центром, з якого «проростає» національна література. Одночасно на сторінках його творів утверджуються критерії оцінки, способи інтерпретації художніх творів, що сприяло формуванню українського літературознавства і зрештою літературного канону України як особливої форми існування текстів – і в критичній академічній практиці, і в особистому досвіді читача, – естетичної цілісності національного літературного простору, що відображає сталість способів інтерпретації, рецептивних практик, аналізу текстів, засвідчує тяглість національної літературної традиції та є компонентом національної цілісності народу.

У літературному каноні І. Франка є Тарас Шевченко і Олександр Кониський, Іван Вишенський і Іван Карпенко-Карий та інші письменники, що давно визначні класиками українського красного письменства. Водночас Франко-критик не оминає своєю увагою творів молодих авторів, аналізує їх, прагне вписати у загальний естетичний досвід української нації. Так, скажімо, у статті «Огляд української літератури 1906 р.», письменник аналізує періодику (газети і журнали), які вийшли за рік і намагається показати, що переважно публіцистичної і літературно-наукової праці в Україні (тодішній частині Російської імперії) мала популярний характер. Увагу Франка привертає часопис «Вільна Україна», зокрема, і белетристика, уміщена в ньому. Критик вказує: «Перша книжка «Вільної України» подала оповідання д. Ів. Личка «Чорний ворон». Здається, все тут єсть, і талант, хоч ще мало розвинутий, і симпатична тенденція, та все-таки оповіданнячко робить враження чогось зовсім шаблонного, нахапаного з книжок, із готових взірців, а не обсервованого в житті. Те саме треба сказати про оповідання А. Шабленка «За півдня» з його зовсім наївною психологією, з якою він заставляє малого хлопчика за півдня побуту в фабриці перейти душею цілий ряд соціально-економічних теорій, які сам автор нахапав із книжок» [8, 45]. А поряд аналізує естетичні особливості та місце у літературному процесі твору В. Винниченка

«Дисгармонія»: «...Він дуже далекий від тих шаблонних малюнків, до яких призвичаїла нас партійна белетристика російська, а по часті й українська останніх років. Ті герої революційного руху, оглядані зблизка, зовсім не герої; це або наявні, добрі та гарячі діти, що рвуться до діла, не маючи поняття про його розмір і можливість його переведення, або легкочудні, легко вразливі натури, що шукають у авантюристичній революційній конспірації більше заспокоєння для своїх нервів, ніж якого-будь конкретного діла, або зелені доктринери, що, набравшись з заграничних книжок загальних поглядів і теорій, силкуються переломати російську дійсність на подобу своїх уявлених образів. Д. Винниченко й тут без жаху зазирає в очі дійсним фактам, малює дійсних людей з усіми їх слабостями і помилками, стає вище своїх партійних поглядів і інтересів, на загальнонародському становищі, і в тім його велика заслуга, бо тільки такий правдивий, хоч і любов'ю продиктований, малюнок лишиться тривким документом для історії духовного складу та значень сучасної російської інтелігенції» [8, 56]. Різниця в оцінці досить суттєва, й спільна ознака, за якою Франко порівнює різні твори – шаблонність/нешаблонність, відповідність дійсності/невідповідність дійсності, ідейність/безідейність. Згодом за такими ознаками будуть розрізняти високу та масову літературу. Так, зокрема, Ю.Лотман виділяє такі ознаки масліту: соціальне замовлення (твір переважно адресований певному читацькому угрупованню – жінкам, чоловікам, підліткам, читачам, які цікавляться фантастикою, молоді, тим, хто віддає перевагу історичній літературі), великий наклад, далі – жанрово-стильові особливості, зокрема, імітування одного тексту із позицій іншого, поетика хепіенду, стрімкий фінал із сентиментальним присмаком, підґрунтям є твори високої літератури. Шаблоном для творів масової літератури стає класична література – і жанровим, і тематичним, і з погляду використання художніх прийомів. Безперечно, важливою ознакою є великий наклад і комерційна успішність, однак ця ознака стане суттєвою згодом. А у літературних оглядах кінця XIX – початку XX століття ще говоритимуть про популярність/непопулярність літератури, про жанрово-стильові особливості текстів. Зокрема, у цій же статті І.Франко вказує, що поява такої белетристики – «ще не вина редакції, а знак застою в літературній творчості, яка мусить мати свій час розцвіту і дозрівання» [8, 44].

Ось ця вимога «дозрівання» літератури, очевидно, мислиться І.Франком як потреба сформувати цілісний національний літературний процес, не однобокий, не викривлений завдяки поширенню певного творчого методу чи художньої концепції. Однак критик і вчений часто надто запально висловлював свою позицію, що дало сучасникам, та й

нащадкам, говорити про нього як особистість, що категорично не сприймала модерних тенденцій у літературі. Навпаки – у Франковій концепції літератури, її історії та критеріїв оцінки літературної творчості звучить прагнення переосмислити критерії художності та значення ідейності у естетичній тканині тексту.

Та ще виразніше ідеї становлення цілісного й естетично вартісного канону української літератури прозвучали під час дискусії щодо естетизму між І.Фрнаком та В.Щуратом. Очевидно, декадентство було лише поверховим приводом у цій суперечці. Йшлося насамперед про передумови виникнення справжнього «артизму», про художню якість творів, сутність прекрасного. Обидва літератори, по суті, були прихильниками «мистецтва для мистецтва», однієї із найважливіших тез декадентства, та вони розходилися в оцінках значення цього явища для літератури. Так, В.Щурат намагається звузити принцип «штуки для штуки», тобто високого «артизму», а І.Франко – бачить ситуацію глибше: «Все вільно поетові; він чоловік і йому вільно інтересуватись всім тим, що цікавлять люди». Його опонент обережніший у висловлюваннях: «При виборі настроїв, гідних артистичної обробки, – пише він, – належало декадентам по-давньому руководитися строгими принципами, так само, як і не всі людські чувства і діла варті того, щоб їх малювати в поезії». Свою відповідь Франко розширює і поглиблює у трактаті «Із секретів поетичної творчості»: у розділі про поетичну красу критик і письменник доводить, що краса все-таки є метою творчості, однак її не треба абсолютизувати. Адже уявлення про красу, на думку Франка, мінливі – вони залежать від доби, соціальних настроїв і завдань письменника, тенденцій у літературному процесі і завдань, які стоять перед певною національною літературою.

Власне, у статті «Із секретів поетичної творчості» Франко поняття краси осмислює у контексті не естетичної вартості твору, але й того враження, яке він справляє на читача, художньої майстерності автора. Краса художнього твору для письменника не є синонімом краси жіночої чи пейзажної, вона лежить за межами змісту, вона – у царині форми і художнього прийому, творчого методу і естетичного новаторства: «...для поета, для артиста нема нічого гарного ані бридкого, прикрого ані приємного, доброго ані злого, характеристичного ані безхарактерного. Все доступно для його творчості, все має право доступу до штуки. Не в тім, які речі, явища, ідеї бере поет чи артист як матеріал для свого твору, а в тім, як він використає і представить їх, яке враження він викличе при їх помочі в нашій душі, в тім однім лежить секрет артистичної краси» [5, 56].

По суті, Франко формує головну засаду розрізнення творів популярних, «красивих» і творів високої літератури, новаторських, в яких ес-

тетична оригінальність, «краса» сполучаються із художніми відкриттями автора, творів, які примушують читача по-новому поглянути на себе та своє буття. У ситуації множинності естетичних критеріїв, яка поступово посилювалася у модерністській літературі, Франко воліє за вихідну точку оцінки естетичної вартості тексту бачити «не поняття краси, а чуття естетичного уподобання» [5, 34]. Саме така краса і допомагає розрізнити псевдодокрасиві літературні твори і дійсно красиві тексти: «Штука, котра не є культом краси і гармонії, перестає бути штукою, є пародією, карикатурою, дегенерацією штуки. Забувають, сердєги, що в таким разі їм прийде́ться покласти хрестик на всю дійсну штуку і лишиться при забутих і давно запліснїлих творах вроді Рїчардсонової «Памели» або «Paster fido» Гварїні, при творах, виплоджених власне доктриною, а не дійсним поетичним вїтхненням, при тїм, що ми нинї хрестимо назвою псевдокласицизму і фальшивого сентименталїзму» [5, 42], – коментує І. Франко. І з ним не можна не погодитися, бо культ красивого тексту із ідеальним героями і ідеальним щасливим фіналом – це те, чого прагне досягти масова література. Бїльше того Франко точно класифїкує, зокрема, твори Рїчардсона, яким притамнї риси масової літератури, наприклад, еротичнї мотиви, викрадення, гонитви, розлучення, чари фей, укладання шлюбу та їн., тобто – загальну настанову на розважальнїсть.

І.Франко в де́що іронїчному тонї говорив про літературну моду кїнця ХІХ ст.: «Панування моди і її частї змїни в сучаснїй європейськїй літературї є фактом. ...Хто не одягнений по остатнїй паризькїй модї, той не має доступу до салону, хто не пише в ду́сі Ніцше, не йде за слїдами Бодлера, Верлена, Метерлїнка, Ібсена та Гарборга, той не писатель, не варт доброго слова. Є пересада в тїм наріканнї, та є ї зерно правди» [5, 96]. Водночас ці слова цілком вїдповїдають загальнїй літературнїй ситуацїї усього ХХ столїття, коли мода на певнї теми та жанровї моделї у масовїй літературї, охоплює цїлі континенти (так було, наприклад, із детективами, фентезї, мїським іронїчним детективом або жїночими романами тощо). Та ще небезпечнїше на думку Франка – вїдсутнїсть таланту, художнього смаку, прагнення їмітувати ідею, що притаманне насамперед масовїй літературї. Такї творцї складють твори у межах моди як «хвилевого ефекту», як пише Франко: «Продукцїя писарських машинок, зоч би ї найновїшої конструкцїї, все ще не є літературою, – бездарнїсть, удрапована в філософїю всїх песимїстів та “надчоловїків”, у тумануватї фрази та звуки всїх символїстів, сатанїстів та декадентїв накупу, все ще не здобуде собї нїчого бїльше, крім хвилевого ефекту» [6, 35]. І тут Франко, по сутї, підмїчає чи не найсуттєвїшу ознаку масової літератури – настанову на швидку популярнїсть шляхом їмітування їнших творїв або ідей, яка, однак, не

має на меті розбудову оригінальних тем, вічних проблем особистості та дійсності. Письменник і критик чітко розрізняє «мертві твори», «виплід злого смаку, моди» та «живі твори», написані талановитими творцями [5, 114]. І саме останні входять до літературного канону, залишаються знаковими і для світової літератури, і для національного красивого письменства: «...все таки історію літератури творять визначні творчі одиниці, що підносять духом порнад загал, не раз відгадують його устремління, в іноді показують йому нові шляхи розвою...» [9, 18].

Втім, для сучасного літературознавця, який прагне зрозуміти шляхи виникнення масової літератури та наслідки її впливу на високу літературу, цікавими будуть ще глибші міркування критика. Так, у статті «Із секретів поетичної творчості» Франко аналізує сучасну йому ситуацію і, зокрема, питання виникнення моди на «красу». Судження критика і письменника сягають часів аристотелівських, коли формується абстрактне поняття краси. На думку Франка, застосування такого поняття до творчості – хибний шлях аналізу, адже ця абстрактна краса «на ділі для артистичної творчості є майже зовсім байдуже» [5, 111]. У цій статті письменник стверджує: «...для поета, для артиста нема нічого гарного ані бридкого, прикрого ані приємного, доброго ані злого, характеристичного ані безхарактерного. Все доступно для його творчості, все має право доступу до штуки. Не в тім, які речі, явища, ідеї бере поет чи артист як матеріал для свого твору, а в тім, як він використовує і представить їх, яке враження він викличе при їх помочі в нашій душі, в тім одним лежить секрет артистичної краси» [5, 118].

Франко переконливо доводить, що не краса (красивість) художнього твору важлива для читача і критика, а ті естетичні відчуття, які змінюють уявлення людини про дійсність. Перед письменником, по суті, стоїть нелегке завдання – віднайти такі оригінальні художні прийоми, які б розкривали психологічні особливості образу людини у творі, створеної завдяки оригінальним художнім прийомам, а завдання критика, або, як каже Франко, «нової індуктивної естетики» – «при помочі психології аналізувати те чуття і далі мусить в обсягу кожної поодинокі штуки розбором її технічних способів і її взірцевих творів доходити до розуміння того, якими способами кожда штука в своїм обсягу викликає в нашій душі чуття естетичного уподобання?» [5, 115].

Так, міркування Франка, зокрема, Г.Клочек вбачає в цих міркуваннях – предтечу формування рецептивної естетики, яка прагне аналізувати проблеми сприймання літературного твору, однак ще цікавішими є судження критика щодо того, яким має бути істинна краса у художньому творі: «...в артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що слу-

жить її основою, не в моделях, а в тім. Яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів досягнути те враження. Уявивши собі те, ми відразу виходимо із метафізичного туману із путсої абстрактної гри абстрактними поняттями і стаємо на полі реальних явищ, доступних для докладної обсервації та експерименту» [5, 35]. Саме це і відрізняє популярну (масову) літературу від високої, яка становить канон будь-якої національної літератури – сукупність оригінальних художніх прийомів, новатрське трактування теми та проблеми, своєрідність втіленої у творі ідеї та жанрово-стильові новації письменника. Усі секрети художньої творчості – у творі письменника, а високохудожній твір – неповторний, секрети художності літературного тексту – у цілісності художніх прийомів, які зорганізують оригінальну ідею твору.

Цікаво, що голос І.Франка в оборону високохудожньої літератури не був поодиноким. Так, зокрема, 1896 року П.Грабовський у листі до І.Франка обстоює потребу появи нової літератури: «По-моєму, предметом белетристичного зображення повинен бути лишень внутрішній, духовний мир людини, а також ті соціально-історичні обставини життєві, що той або інший духовний мир виробили, той або інший тип людини винесли на поверх течії світової. А всі оті «він устав... пішов... сів... почухався...» просто зайва вага, що можна без жалю вишвирунути» [1, 239]. Саме поетикальні прийоми лежать в основі розрізнення творів популярної (масової) белетристики та високої літератури. І тут ніяка літературна мода не витримає випробування перед лицем вічності. Франко вважав, що історик літератури «студіювати буде різні прояви одної живої духовної сили народу, котра завсіди рівночасно чує потребу освіжуватися інгаляцією впливів посторонніх і zarazом ставити опір тим постороннім впливам» [6, 35]. Очевидно, що йдець насамперед про засвоєння світових тенденцій та вироблення власних, національних і оригінальних. Це і є та національна самобутність, що реалізується у певному типі художньої своєрідності національного типу художньої свідомості. Водночас Франко протестує проти художньої недолугості творів тих авторів, які поверхово засвоївши художню практику модернізму, бо їх літературні спроби тільки звужують горизонти національної літератури, є блідою копією, імітацією уже сказаного, використаного. Сила таланту, на думку Франка, – це порушення традиції («...сила над правом: сила таланту, сила переконання і запалу над засидженим правом традиції, формулок і доктрин» [6, 39 – 40]. Оригінальність заради краси та моди для критика є синонімом поверховості, безідейності, а отже, шкідливості для національної літератури. Деструктивна сила літературної моди, а в сучасному розумінні, імітування та стандартизації художніх прийомів, що при-

таманне масовій літературі, – робить літературний твір примітивним. Інша справа, коли літературна мода – це актуалізація певної естетичної тенденції, яка акцентує увагу критики та письменників на певному типі світосприйняття та художніх прийомів, які використовуються у художньому творі. Для І.Франка така літературна мода визначає обличчя епохи, так, зокрема, про модерні віяння (а по суті, провідну тенденцію цього періоду) критик говорить як про посилення психологізму у змалюванні особистості та явищ дійсності, ця «мода» «головною метою штуки зробила: розбудження у душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики» [4, 525]. І знову критик виокремлює «способи», тобто художні прийоми, які роблять твір нетривіальним.

Зрештою, міркування І.Франка щодо особливостей перебігу сучасного йому літературного процесу і становлення національної літератури акцентують ідею обов'язкової присутності іскри Божого таланту у творчості певного письменника, сила якої і дозволяє йому створити високохудожній літературний текст. І водночас звертають увагу письменників та критиків на те, що у красному письменстві розвивається так званий автоматизм новаторства, в мистецтво втручаються закони комерції, а високохудожні ознаки літературного тексту поступаються всесильним смакам споживача. Так, по суті, народжується нове явище в літературному процесі – популярна белетристика (або у сучасному розумінні – масова література), яка активно буде впливати на тематику, проблематику та жанрово-стильові особливості художніх творів, написаних упродовж ХХ століття – й в українській літературі, й у світовій.

Література

1. Грабовський П. Вибрані твори: У 2 т. – К., 1985. – Т.2. – С.239
2. Літературознавча енциклопедія / За ред. Ю. І. Коваліва. – Т. 2. – К., 2008.
3. Поліщук Я. Література як геокультурний проект. – К., 2008.
4. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К., 1986. – Т. 41. – С. 525.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 45 – 119.
6. Франко І. Інтернаціоналізм та націоналізм у сучасних літературах // Франко І. Збір. тв. у 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 32 – 54.
7. Франко І. Маніфест «Молодої Музи» // Твори: у 50 т. – К., 1982. – Т. 37. – С. 110 – 111.
8. Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до «Зібрання творів у 50 томах» / Упор. Франко З. Т., Василенко М. Г. – Львів: Каменяр, 2001.
9. Франко І. Теорія і розвії історії літератури // Збір. тв. У 50 т. – К., 1987. – Т. 40. – С. 11 – 25.

МОВНА КОНЦЕПЦІЯ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Ірина ФАРІОН
(Львів)

Дух часу та яскрава особистість – якою мірою ці поняття корелюються між собою? І. Франко вважає, що І. Вишенський «був дитиною свого часу і тодішнього загально пануючого способу мислення – догматичного і ексклюзивного» [16, т. 30, с. 62]. Водночас в іншому місці своєї розвідки мислитель зауважує, що такий погляд (ідеться про нецтво православних як особливу заслугу перед Богом – себто загальну тенденцію першої доби розвитку західноруської полемічної літератури), властивий одному аскетові, ще не є об'єктивною характеристикою часу та поглядів загалом, позаяк тодішні русини «по більших і менших містах закладали братства, школи і друкарні, читали, перекладали книжки, спорились і радили над способами, як піднести свою освіту і вдоволити пекучим потребам часу» [16, т. 30, с. 25]. Тож якою мірою творчість І. Вишенського (пр. 1550 – пр. 1621) є ілюстрацією доби і яке місце у цьому посідає мова? Чим привабила І. Франка суперечлива постать І. Вишенського, що мислитель написав аж дві наукові розвідки про нього «Іван Вишенський і його твори», «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність» та однойменну поему? Це стрижневі питання, на які кризь мовну призму даватимемо відповідь у цій розвідці.

Зовнішніми кульмінаційними історико-політичними збудниками творчості І. Вишенського, попри загальне реформаційне тло доби, були Берестейська унія 1596 року і праці польського публіциста П. Скарги, створені у 70-ті роки, зокрема «Про єдність коствоу Божого...» (1577 р., виправлений варіант 1590 р.) як свідчення нової тенденції часу – агресивного наступу на православ'я та руськість, а отже, церковнослов'янську мову як поняття знакові, невіддільні і священні. Свою «Книжку» І. Вишенський надіслав з Афону в Україну не раніше, ніж 1599 р. і не пізніше, як 1601 р. – у найгарячішу поунійну пору: «То був час великих духовних катаклізмів і немалих змагань, адже ренесансові віяння ламали звичний теїстично-схоластичний спосіб думання» [20, с. 209]. Відтак, як можна припустити (прямих доказів немає) [3, с. 239], близько 1609 року він надіслав до України інший комплекс писань, об'єднаних формою «послань» – жанром, що, як зауважив І. Франко «появляється у всесвітній літературі, звичайно, в хвилях духового перелому, незвичайного оживлення, загострення противенств і супер-

ечних інтересів, боротьби і спорів, в хвилях великих інформацій» [16, т. 30, с. 70], а також як прямого наслідування апостольських послань – найактивнішого спілкування з паствою.

Квінтесенцією мовної свідомості мислителя і його мовної картини світу є два твори: «Глава 3. Порада» із «Книжки» та послання «Зачапка мудрого латинника з дурним русином». На думку М. Возняка, «Пораду» написано відразу після укладення унії, тоді як Іван Франко датує її 1608 роком – після відвідин брагчиків у Львові [5, с. 418; 16, т. 30, с. 167]. Щодо «Зачапки мудрого латинника з дурним русином», то, за І. Франком та М. Возняком, вона створена 1600–1601 року, за І. Єрьоміним – між 1607–1610 роками [3, с. 243; 5, с. 426]. Основні лінгвістичні «зачапки» та мовні «поради» полеміста зводимо до таких засадничих положень:

1. розмежувати мовні коди, залежно від царини їхнього застосування: Євангеліє, Апостола та всі церковні книги jako священні читати у церкві лише слов'янською мовою, тоді як проповіді викладати «по-простому»: «*Евангелия и Апостола в церкви на литургии простым языком не выворочайте. По литургии ж для зрозумения людского попросту толкуйте и выкладайте. Книги церковные всѣи уставы словенским языком друкуйте*» [4, с. 56];

2. усвідомити «тайну великую»: триває диявольське змагання зі слов'янською мовою як єдиним простим шляхом до Бога, завдяки відсутності тією мовою хитрих диявольських творінь – граматик, риторик та діалектик: «*Сказую бо вам тайну великую: як диявол толикую зависть имаєт на словенский язык, же ледве жив от гнѣва; рад бы его до щеты погубил и всю борбу свою на тоє двигнул, да его обмерзит и во огиду и ненавист приведет. И што нѣкоторые наши на словенский язык хулят и не любят, да знаєши запевно, як того майстра дѣйством и рыганем духа его поднявши творят. А-то для того диявол на словенский язык борбу тую маєт, зане же єст плодоносѣйший от всѣх языков и богу любимиший: понеж без поганских хитростей и руководств, се же єст кграматик, рыторык, диалектик и прочих коварств тицеславных, диявола вѣмѣстных, простым прилежным чтанием, без всякого ухищрения, к богу приводит...*» [4, с. 56];

3. досягнути виняткову божественно-креативну роль слов'янської мови (у супротиві до латинської – «люди святої словенської мови» [3, с. 205]), позаяк лише вона завдяки своїй простоті відкриває Божу волю, дає православну віру, охрещує, рятує людські душі, зцілює тіла хворих, плодоносить, дарує найвищі чесноти християнства («...простоту и смирение...») [4, с. 56], від неї навіть постяться – і найважливіше: гарантує людині спасіння та освячення: «...кто спасется хочет и освятится прагнет, если до простоты и правды покорного языка словенского не

доступит, ани спасенія, ани освященія не получит» [4, с. 220]. Серед цих трьох порад немає місця для *руської мови*, якщо не брати до уваги, що саме нею написані твори полеміста.

Три основні поради-настанови – характерний портрет мовної свідомості І. Вишенського: збереження консервативної церковнослов'янської традиції, сповідування середньовічної містики з наскрізним словом-концептом – знаком нового часу – «*простий*», однак уписаним у релігійний контекст. І. Вишенський цю лексему – ключ до нового духу часу на зламі XVI – XVII століть – разом із її похідниками (*простота, попросту, простак, просто*) уживає близько 90 разів, чого не спостерігаємо в жодного іншого автора, хоч своїх знаменитих попередників він, звичайно, що мав. Словник староукраїнської мови XIV – XV століття реєструє слово *простий* подає у значеннях «незначний, швидко виліковний; зрозумілий, дохідливий; небагатий, несановитий – про особу шляхетського стану» [ССУМ XIV–XV, 2, 264]. «Матеріали до Словника...» Є. Тимченка фіксують лише похідники: *простакъ* «*проста людина, простак; профан, невіглас, дурень*»; *простацкый* «*простонародний; простуватий*»; *простость* «*неосвіченість, невігластво*»; *простота* «*простодушність, наївність*» [МСТ XV–XVIII, 2, 250–251].

Яке місце у мовному світогляді І. Вишенського посідали *руська мова* і поняття *руськості* як вияв його етнонаціональної свідомості? Як свідчить І. Франко, хоч би яку школу закінчував І. Вишенський, він виніс із неї традиційний для того часу погляд, «*що писати по-руськи значить писати по-церковному або на підставі церковного язика. Пізніша лектура руських книг церковних і позацерковних (житій, легенд і т. д.) могла тільки зміцнити той його погляд, а насміхи латинників над православієм і його язиком церковним силою природної реакції витворили у Вишенського сильну віру в святість і якусь майже чудесну міць того язика*» [16, т. 30, с. 210]. Трактування руського як слов'янського і навпаки очевидне з того міркування І. Вишенського, де він заперечує П. Скарзі його знакову тезу: «*...греки сильно ошукали тебе, о руський народе, що, давши тобі святу віру, не дали своєї грецької мови. Вони залишили тебе при своїй слов'янській мові, щоб ти ніколи не зміг досягнути справжнього розуміння і науки*» [17, с. 213]. У відповідь полеміст уперше вживає етноатрибутив *руський* у поєднанні з іменником *язик*: «*Яко же ты смѣеш хулный язык, Скарго, на святых учителей грецких отверзати и хулити, зазрость приписуючи, яко бы, от той побеждены будучи, не подали языку русскому, в писмѣ словенском живущему, науки?*». Далі автор розкриває містичні особливості власне слов'янської мови, яка звитяжить диявола, богові догоджає, від Духу Святого освя-

чується і дає вічне життя: «То всѣ, Скарго, род руский в писмѣ и науке славянского языка благодатию Христа бога одержал...» [4, с. 219].

Водночас в інших контекстах публіцист виразно диференціює поняття *слов'янського* та *руського*. Найперше про це свідчить самоідентифікація у підписах власних творів: «Христофор инок русин, во святѣй Афонстѣй горѣ странствуй» [4, с. 198] – так він підписав твір, у назві якого не просто етнонім *русин*, але й виокремлене тлумачення «*руського роду в роді словенськiм*»: «Зачапка мудрого латинника з глухим русином [...] не подали руському роду в роді словенськiм на письмі та в живій мові своєї науки» [3, с. 180]. Власну ідентичність через підпис зазначено і в «Посланні до Львівського братства» «... Иоанн Русин, реченно Вышенский...» [4, с. 232]. Зазначена етнонімна словотвірна модель наскрізна і в творах І. Вишенського: «бувший русин» (про відступників від рідної віри, що свідчить про ототожнення етнічності і віросповідання), «простий, невчений, смиренний русине», «брате мій, русине», «відповідь дурного русина», «...найпростіший у знанні словенської мови русин» [3, с. 51, 113, 136, 188, 200]. Двічі полеміст уживає у формі множини етнонім *русинці* з характерними прикметниками, що, на переконання І. Вишенського, означають правдивих смиренних християн: «убогі русинці», «дурні та нерозумні ви, небожата русинці...» [3, с. 187]. На думку російського вченого А. Робінсона, ці іронічні характеристики є насправді демонстративним протестом полеміста проти зневажливих оцінок плебейського становища русинів, їхньої культури та світогляду, які виголошувала привілейована чужа шляхта [10, с. 47]. Відомо, що етнічна свідомість існує передусім у самоназві (ендоетнонімі), а *русин* – це перший загальноукраїнський ендоетнонім, з широкою традицією вживання у збережених пам'ятках післямонгольської Русі передусім в Галичині та на Волині [2, с. 197-198], про що свідчить ССУМ XIV–XV століття: *русинь* «назва українця феодальної доби» [т. 2, с. 308]. Характерний і полемістів контекст уживання цього етноніма з виразним етносоціальним навантаженням гострого оскарження русько-польських взаємин: «...у куплях, торгах, ремеслах русин із папістом однієї волі хай не мають; у цехах ремісницьких русину бути не належить, доки не попатиться; на війтівства та бурмистрівства та інші посади від руського народу хай не поставляються...»; «...коли ж до латини не пристануть, то щоб руський народ не був допущений до жодної достоїнності й начальства» [3, с. 132, 148].

Понад 30 разів полеміст уживає хоронім *Русь*, який подекуди важко відрізнити від традиційного збірного етноніма *русь*: «Бо Скарга нам [...] докорив, що ми, Русь, не розуміємо словенської мови»; «...всі станемо перед Христом і тоді за наслідком побачимо, хто буде ліпший –

латина, а чи греки з руссю»; «...не давайте Русі ніякого простору для життя їхнього, в судах Русь не боронить...» [3, с. 184, 144, 132]. Серед атрибутивних окреслень Руси (руси): дурна, улюблена, миролюбна, нерозумна, проста, невчена [3, с. 54, 143, 153, 207, 213, 215]. Шість разів ужито хоронім Мала Русія і лише тричі Мала Росія та по разові російський рід і роські вівці [3, с. 80] – грецькі фонетичні варіанти наших назв Русь, руський здебільшого у церковнослов'янських текстах. Наприкінці «Послання до всіх, що в Польській землі живе...» автор робить характерне поточнення: «...з Лядської землі, тобто з Малої Русії» [3, с. 62].

Наскрізним у полеміста є уживання етнонімної сполуки *руський народ* (чи *род*) (понад 20 разів), яка в одному з контекстів є епіцентром вияву пристрасного патріотизму автора: «...палаючи більшою, ніж природна, любов'ю до вас, брати руського народу, і побоюючись, щоб десь не зав'яз у мережі того писання котрийсь із братів моєї улюбленої Русі (те писання і Скарга назвав «ловом») і не відступив од вічно живого бога...» [3, с. 143]. Як тут не згадати блискучий вислів Мішеля Афляка, співзасновника Сирійської партії Баас (Відродження) у 1950-х роках, що «Націоналізм – це любов» [12, с. 36]. Атрибутивний етнонім *руський* узгоджується також із такими іменниками: *пісня, князі, простота, зрадники, віра, пани, дитинчата, відступництво, правильця, край, філософ, злочинець, інок, язик (мова), дитина* [3, с. 34, 45, 46, 47, 52, 57, 59, 62, 103, 136, 142-144, 148, 153, 180, 183, 196, 200, 201, 214, 219, 224], за якими легко укласти стурбований і перейнятий внутрішній стан автора і зовнішні загрозливі суспільні обставини.

Зауважимо, що саме на кінець XVI – початок XVII століття припадає поширення складних етнонімних утворень у найтиповішій валентності з лексемою *народ*: *народъ роси(і)йский* (1594, 1599, 1605, 1609, 1622, 1625, 1647); *родъ росіиский* (1598), *народ росский* (1621), *росский родъ* (1621) [18, с. 677]. Зокрема, таку словосполуку використано у назві відомої граматики 1591 року «Адельфотес. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому Россійскому роду». Етноатрибутиви *роский, російський* мають і ширшу валентність: *російскую нашу церковь* [КІС, 1621], *пастыръ Россійского* [КІС, 1625], *Героѳевъ Росскихъ* [КІС, 1615], *над росскими овцами* [КІС, 1598], *монарх(в) Росскихъ* [КІС, 1623], *княжатъ Росскихъ* [КІС, 1623]. Двічі етноатрибутив *росский* сполучено з лінгвономеном *язык*, відтак *бесіда, діалект*. Зокрема, у «Граматиці Славенскія» М. Смотрицький уживає термін «*роски*» і, звичайно, наскрізним є цей етноатрибутив у «Лексиконі» П. Беринди, де він окремо від *словенських* у правій частині словника паспортизує «*рос-*

ькі» слова, деякі з яких виділяючи ремарками: «*Россійски, Рω(с): Руски; Росским(ъ) азыко(м); Волынски, литовки*» [ЛСБ, с. 48, 61, 104, 225] або застосовує додаткові тлумачення: «*в(ъ) Россійско(м) языцѣ*» [ЛСБ, с. 35]. У післямові до «Постной Тріоди» 1627 року П. Беринда зауважує на перекладі синаксарі з грецької, який здійснив Т. Земка: «*А еже ω Свнаѣарех [...] на россійскую бесѣдв общюю [...] преложены(х)...*» [ТМ, с. 174]. 1637 року П. Могила, перевидаючи переклад «Учительного Євангелія» 1616 року, підкреслює: «*...повторє Каллиста Стѣго, в Діалектѣ Россійскій...*» [КІС, 1621; ТМ, с. 336].

Натомість І. Вишенський, на відміну від своїх сучасників, наскрізно вживаючи етноатрибутив *руський*, етноніми *русь*, *русин*, *русинці* та хороніми *Русь*, *Мала Русія* (як виняток *Мала Росія*), засвідчував послідовний пріоритет народної мови у її знаковій ономастичній лексиці, що підтверджує його орієнтацію на «простоту» та природність. Крім того, колективна назва, і зокрема її фонетико-морфологічна форма, має важливе значення для етнічного і національного самовизначення і водночас є фокусом етнонаціональної свідомості. Відомий історик І. Крип'якевич поширення назви «*руський народ*» називає «*новим явищем у кінці XVI ст.*»: «*Цей термін, як це не дивно, до того часу взагалі не вживався. Вперше, за нашими відомостями, зустрічається він у перекладі євангелія Василя Тяпинського. Ця назва набула зокрема значного поширення в документах Львівського братства наприкінці XVI і на початку XVII ст.*» [7, с. 82]. Історик трактує це як переконливий факт існування національної самосвідомості українського народу у зазначений період. Отож І. Вишенського можна вважати фактичним локомотивом у впровадженні цього терміна в українське національне буття.

Як засвідчили контексти, поза акцентом автора залишається ідентифікація мови як власне *руської* (не йдеться про ототожнення зі слов'янською – див. Виш., с. 219), хіба крім побіжного зауваження, де автор дошукує питомий відповідник до латинізма: «*...на два артикули, а по-руському кажучи стихи*» [3, с. 200], хоч насправді це старослов'янська лексема: *стихъ* «рядок; вірш» [СУС, с. 239], а також у підзаголовку «*Сие писание зовется зачатка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию...*», де автор перекладає латинізм «диспутация», «*а попросту глаголюци, в гадание или бесѣду*» [4, с. 180]. Підтвердженням синонімічності *простого* – *руського* є промовисте рішення автора: «*Через це я вам писатиму нашим простим словом, яким миряни розмовляють, бо не вмю зовсім до вас хитро казати чи писати*» [3, с. 182], натомість у тому самому творі він уже *нашою* називає «словенську» мову, «*еже аще глаголю*» («якою розмовляю»): «*...но от простоты и нашего*

языка словянскаго, еже аще глаголю, вѣщаю и мудрствую...» [3, с. 198-199]. Себто роздвоєність так званої аксіологічної осі – наскрізна ознака мовної компетенції письменника. І. Франко зауважував, що полеміст «добре почував різницю між язиком «словенським», то єсть церковним, спільним тоді всім православним церквам слов'янським, а своїм рідним «простим руским язиком» народним» і з досвіду знав, «що простий народ не розуміє «словенського» язика, і для того радить допустити народний язик в проповідь і катехізацію. Перекладування книг церковних і богослужебних на той простий язик уважав він не так, може, профанацією богослужіння, як радше небезпечним наслідуванням протестантизму, котрий, як звісно, впровадив язики народні в богослужіння, а і у нас розпочав свою пропаганду від перекладів Письма Святого на мову досить близьку до народної...» [16, т. 30, с. 207].

В ідентифікації руської мови, як, до речі, і слов'янської, публіцист уживає свій наскрізний атрибутив «простий», виявляючи неоднозначне ставлення до цієї мови: «Евангелиа и Апостола в церкви на литургии простым языком не выворачайте. По литургии ж для зрозумения людского просту толкуйте и выкладайте. Книги церковные всѣ и уставы словенским языком друкуйте» [3, с. 56]. Цей погляд публіциста сповна вписувався у рішення Тридентського собору, який 1562–1563 року, даючи відповідь протестантам щодо мови Меси, провів межу між мовою літургії і проповіді, між мовою культури і простою мовою [17, с. 221], однак і на ту пору, і раніше у Західній Європі, і зокрема Польщі, прості мови невпинно завойовували місця у релігійній царині, а XVI століття – загальноновизнана епоха становлення національних літературних мов [13, с. 109]. Нелогічним видається і те, що І. Вишенський не акцентує на мовних порадах свого наскрізно і рясно цитованого учителя – апостола Павла проповідувати «ясними словами» як головним ідентифікатором свого – чужого: «...коли ваша мова не має в собі ясных слів, як зрозуміти те, що ви говорите? Ви будете на вітер говорити! Є їх чимало, тих усіляких мов на світі, і ні одна з них не позбавлена значення. Та коли я не розумію значення слів, я буду тому, хто говорить, чужинцем, і той, хто говорить, буде мені чужоземцем» [Св. П., с. 219]. Натомість сучасники І. Вишенського брали до уваги міркування апостола Павла. Відомий польський письменник, зачинатель польської літератури польською мовою кальвініст М. Рей, захищаючи використання польської мови, покликався у своїй «Postyll-i» (Краків, 1577) на такі рядки з Першого послання до коринтян: «...в Церкві волю п'ять слів розумом моїм сказати, щоб навчити й інших, ніж десять тисяч слів мовами», – до чого письменник додає: «І я також не можу збагнути, як може християнин казати амінь, коли він не розуміє, що саме я казав» [Св. П., с. 219-220; 17,

с. 222]. Цитує апостола Павла і М. Даукша у польській передмові до свого литовського перекладу твору Я. Вуєка «Postylla mniejsza», констатуючи, що невігластво, важкі гріхи і поганські забобони у Великому князівстві Литовському викликані «*тільки через занедбання рідної батьківської мови* (йдеться про литовську мову – авт.). *Бо як прості люди можуть зрозуміти добрі і спасенні діла, коли ті, хто повинен научати, або не знають їх мови, або ж нехтують нею? Як прості люди будуть слухати і вірити, говорить святий Павло, коли вони не мають провідника? Що робити, коли вони не розуміють учителя?»* [17, с. 222].

Зауважимо, що лінгвономен *простий язык* (*мова*) як особливий різновид руської мови – це наслідок європейських реформаційних рухів із їхньою настановою перекладати та творити релігійні та світські тексти зрозумілою й доступною для загалу мовою. І. Франко наводить початкову і кінцеву дату цієї мови: «*більше-менше від 1580 р. до кінця XVIII віку*», називаючи її «*першим і найважливішим здобутком*» Литовсько-Руської доби, а відтак, з огляду на величезний корпус праць цією мовою, предтечею «*новочасного відродження південноруської нації*» [15, т. 41, с. 226–227]. У часопросторі І. Вишенського вже були ті, що переклали (себто «*вिवоротили*») *простою руською мовою* (у супротиві до слов'янської як уже незрозумілої) і Євангеліє, і Апостол. Серед найвідоміших – Крехівський Апостол (1563–1572), знаменита Пересопницька Євангелія (1556–1561), протестантське Євангеліє (1581) В. Негалевського, Євангеліє (бл. 1580) В. Тяпинського зі знаковим акцентом про потребу «*слово Боже із латинських та інших письм [...] перекладати й читати своєю-таки природженою мовою*» [УСПД XVI ст., с. 269], позаяк це відповідає засадам апостольської науки. На цьому тлі ретроградність поглядів І. Вишенського очевидна, про що зауважував І. Огієнко, слушно називаючи І. Вишенського в одній упрязі з осілим на Волині московським князем А. Курбським та московським утікачем друкарем І. Федоровим, що категорично виступали проти вживання народної мови у релігійних пам'ятках, таким способом негативно впливаючи на реформістські процеси емансипації народної мови. «*І все це спричинилось до того, що в нас ані один старий переклад Святого Письма, – а було їх рясно! – видрукуваний не був, а це сильно затримало розвій літературної мови в масах*» [9, с. 103, 105]. На думку І. Франка, «*отсей-то язык церковний, утворений із старослов'янського і модифікований у нас в протягу століть ненастанно під впливом розвою староруського языка в новіші – южноруський і великоруський, був головною перешкодою скорої і повної націоналізації нашої літератури, не так, як латина, котра у поляків викликала в XVI в. свою питому багату літературу на мові народній*» [16, т. 30, с. 210].

Серед попередників І. Вишенського, що вживали атрибутив «*проста*» у контексті руської, а не слов'янської мови – Ш. Будний з його працею «*Катехисисъ... для простыхъ людей языка руського въ питанняхъ и отказѣхъ*» (1562), передмова до Учительного Євангелія (1569), де гетьман Г. Хоткевич зізнається про бажання «*виразумѣня ради простыхъ людей переложити на просту мову*» [19, с. 80], Г. Смотрицький, який у полемічному трактаті «*Ключ царства небесного*» (1587) начебто виправдуючись, зазначає: «*А иж в тоє писанє за великим мушенєм, а на болше за розказанєм нѣкто от худых простаков вдался от вас, о богохвальные, [...] народове рускіє [...]. Што ж дѣлати, коли сами не дбаєте, на простака не дивуйте. Так ся написано, як ся розумѣло*» [УЛ XIV–XVI, 217], а також у назвах перших лексикографічних праць русинів: «*Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто*» (1596); «*Лексис [...] из словѣ(н)скаго языка, на просты(й) Рускій Діалѣ(к)тъ Истол(ъ)кованы*» Л. Зизанія-Тустановського (1596). Побутує цей атрибутив і в поляків. Якуб Вуск, полемізуючи з М. Реєм, публікує у Кракові 1573 року розвідку «*Świętych słów a spraw Pańskich ...kronika albo postylla, polskim językiem a prostym wykładem też dla prostaków krótcе uczyniona*» [17, с. 214]. У першій чверті XVII століття цей атрибутив стає звичним, про що яскраво свідчать праці українських книжників Львова, Острога, Києва, зокрема М. Смотрицького, К. Ставорецького, П. Беринди та ін. [14, с. 518-519].

Отже, можна стверджувати, що насправді І. Вишенський крокував у ногу з несміливою, половинчастою і суперечливою українською реформацією: уникнути «простоти» вже було неможливо, натомість упроводити її у всі царини життя було не під силу інерційній несекуляризованій суспільній ментальності, закутій стереотипами середньовічних релігійних приписів та універсалістськими науковим підходами, зокрема у мовознавстві. Лінгвістична концепція І. Вишенського з центральною містичною апологією *слов'янської мови* як історичного минулого і наскрізним уживанням поняття «*простий*» як неминучого майбутнього *руської мови* є кульмінацією цієї суперечності. Відомо, що першим кроком до зруйнування універсалізму є «*розщеплення вербальномовного рівня ментальності*», позаяк «*справжнє Відродження починається тоді, коли виникає «багатомовність» свідомості культурної, багатомовність не в плані вербальному, а в значенні особливої семіологічної системи культури, яка включає в себе, поряд з іншими, мови і мовні стилі як цілісні знаки*» [13, с. 104, 107]. Саме І. Франко звертає увагу на цю аксіологічну роздвоєність І. Вишенського, найяскравішою маніфестацією якої є мовна свідомість автора: «*Зі свого церковно-консервативного становища він противить-ся перекладуванню письма святого на «простий язык», але в проповіді і*

толкуванню уснім «для виrozum'яня людського» велить таки говорити по-просту. Видно тут страх перед Реформацією, котра почала свою пропаганду від перекладу Святого Письма на простий язик (Скорина, Будний, Євангеліє Тяпинського, Негалевський), але видно також і концесію новому духові часу – допущення язика народного в усну проповідь церковну, що, властиво, було *condition sine qua non* постання справді живого, національного проповідництва, котре розвивається у нас в XVII в. до значної висоти» [16, т. 30, с. 163-164].

Називання простими двох ієрархічно різнопланових мов – слов'янської та руської, себто, за термінологією церковної доктрини, ритуальної та апостольської – (а в українському контексті не лише релігійно, але політично заангажованих), впливає не лише з багатозначності та метафоричності вживання атрибутива «простий», а передусім із роздвоєння «аксіологічної осі» самого полеміста. У його сприйнятті слов'янська мова має божественну, рятівну, освячувальну та цілювальну силу, що, на його думку, відповідає поняттю *простоти*, і водночас саме *просту руську мову* він обирає для написання своїх творів. І не випадково, адже жанр послання розрахований на якнайширший відгомін, а полеміст добре усвідомлював і зовсім не схвалював, що *«тепѣ решиние наши новые руские философы не знают в церкви ничтоже читати, - ни тое самое Псалтыри, ни Часослова»* [4, с. 190], отже, слід писати доступною мовою. Знав він і про інші погляди на слов'янську мову, що цілком суперечили його переконанням: *«...нѣкоторые наши на словенский язык хулят и не любят...»* [4, с. 56], що забезпечує нам повноту картини реформаційного часу. Характерно, що, називаючи пісню *«простою же нашею рускою ...»*, якою мають у церкві хвалити Господа, а *«латинский смрад пѣсней из церкви»* [4, с. 5] вигнати, автор має на увазі візантійські гімни в «Минеях», «Октоїхах» та «Ірмологіонах» [5, с. 418]. Себто поняття слов'янського та руського у зазначених контекстах сприймаються як тотожні.

Диференційованість руського та слов'янського відбувається на тлі розрізнення і протиставлення інших народів, зокрема, полеміст зазначає, що у знанні слов'янської мови перебуває сербин і болгарин [3, с. 200]. І. Франко робить слушний висновок, що *«Вишенський почуває себе слов'янином, ближчим, наприклад, до сербів і болгарів, ніж до інших православних народів. Він почуває себе малорусом, окремим від великорусів, хоч ближчим до них, ніж до других слов'ян. Значить, основою народности не була у нього сама віра...»*, про що свідчить передусім диференційованість руської та слов'янської мови, однак інші характеристики окремої нації, на зразок «традиції історичної», звичаїв та фолькло-

ру – «в очах аскета-християнина є «поганським квасом» і «бісовськими руганями»; погляд на сей рід традиції культурно-історичної як на один із найважливіших складників народності приналежить тільки новішим часам» [16, т. 30, с. 207]. Услід за М. Возняком [5, с. 422], зазначимо, що І. Вишенський окремо називає *руський народ* від *московського*, вживаючи типові на той час форми збірних етнонімів: «*москва и наша русь*», на зразок збірних етнонімів *литва, жидва, татарва, чудь*.

Мовно-теоретичні настанови полеміста сповна розійшлися з його власною літературною практикою: він писав книжною українською мовою (*простою руською* – за тодішньою термінологією), що сформулював у таких рядках із тим самим наскрізним концептом «*простий*» у протиставленні до «*хитрий*»: «*Через це я вам писатиму нашим простим словом, яким миряни розмовляють, бо не вмю зовсім до вас хитро казати чи писати*» [3, с. 182]. Звичайно, що не писав він живою народною мовою, як і польською чи церковнослов'янською (за винятком одного твору і деяких вставок до творів), позаяк добре усвідомлював, але засуджував незрозумілість її для загалу: «...хулю, што теѣрешние наши новые руские философы не знают в церкви ничтоже читати, - ни тое самое Псалтыри, ни Часослова...» [3, с. 190]. Водночас застерігав від «*риторскаго наказанія*» (*риторської мови*), «*от хитродialeктических силлогизм*», «*мудрования хитрословнаго*» латинської мови.

Чи справді просто і доступно писав І. Вишенський? І. Франко називає його мову «*синкретизмом язиковим*», себто «*хитанням між чисто народним і традиційно-церковним напрямом [...], котрий майже в кожній стрічці, в кожнім реченні може до розпуки довести язикового пуриста, але для історика є безмірно інтересний як образ того хаотичного стану, в яким находився наш язык в початку своєї літературної кар'єри, виломлюючися з обіймів церковщини*» [16, т. 30, с. 211]. Зауважимо, що цей «*хаотичний стан*» мови – відображення тодішнього розхитаного світосприйняття в кульмінаційному зударі між реформаційним рухом та релігійною схоластикою. Наслідком цього став особливий різновид руської мови – *проста руська мова*, про яку згадує І. Вишенський і якою, власне, і творить. На слушну думку Н. Бабиц, він «*стояв біля витоків нової літературної мови; так само, як і Сковорода, відчувши неспроможність книжної мови (як староукраїнської, так і церковнослов'янської) в тодішніх суспільно-історичних умовах. Його «проста» мова – це продукт його змагань за зближення української редакції церковнослов'янської книжності й народнорозмовності*», про що свідчить, як ми вище зазначали, його ономастична лексика як основний ідентифікатор етносу-нації [1, с. 279-298].

Його мовний вибір засвідчував, до якого з протиборчих таборів він належав та які цінності сповідував: полеміст у своїй письменницькій діяльності приєднався не до латино-польської, а до місцевої, слов'яно-української літературної традиції [4, с. 35], яка реалізувалася або у слов'яноросійській мові (українській редакції церковнослов'янської), або у простій руській. Саме моделі та елементи тих двох мов, а також живе народне мовлення, помножене на власну мовотворчість (а не поєднання різних стилів, як уважають деякі дослідники), становлять лінгвальну матрицю І. Вишенського. Такий вибір І. Вишенський зробив у так званій другий період конфесійно-національної належності української магнатської шляхти (1596–1620 рр.) [8, с. 152-153], що стрімко переходила у католицизм та унію, а книжники – у польську та латинську мови. Полеміст трактує це як зраду і гостро засуджує, що, за Я. Дашкевичем, є складником вищого, ідеологічного рівня національної свідомості [6, с. 73]: *«А нині поміж ляхів руські князі всі поєретичилися і від істинної християнської віри відступилися...»*, однак автор не полишає надії і звертається до співвітчизників: *«...до тебе, брате мій русине, повертаюся зі словом і даю здорову й позиточну раду для спасіння душевного: покиньте бігати вслід за латиною і за вченням їхнім...»* [3, с. 45, 136].

Лише один твір публіциста *«Новина, или вѣсть о обрѣтении тѣла Варлама»* написаний церковнослов'янською мовою, про що І. Франко зазначив *«язык майже чисто церковний»* і *«писаний він стилем і языком невправним, шаблонним, не подібним до того, який стрічаємо в пізніших творах нашого автора»* [16, т. 30, с. 41]. Аби довести це, Франко аналізує лексику і морфологію, себто *«слова і форми, не уживані на Русі: П л и щ – perturbation. Н а н е м ж е в и д ѣ п т и щ б ѣ л – тут і слово «птищ (замість «птиця») не руське ані церковнослов'янське і невідмінний ассисативе, властивий новій болгарській мові. В ъ о б р а з о р л а – замість «въ образѣ орла». В н о с и т ъ в ъ с е л о т о т а й н о – ужитий болгарський родівник. С и р а м а х, слово болгарське. Таких слів, ані форм Вишенський в інших своїх творах не уживає»* [16, т. 30, с. 42].

Відтак І. Франко, надалі простежуючи еволюцію власне мовної творчості, робить висновок: *«...перший твір Івана Вишенського являється ще невільницьким наслідуванням языка і стилю житій святих»* [16, т. 30, с. 42], що значною мірою вмотивовано самим об'єктом зображення: перенесенням тіла архієпископа охридського Варлаама (пр. 1575–1580) до Охриди. Другий твір *«Слѣд къ постыженію и изученію художества і пр.»*, за спостереженням І. Франка, *«уже більше містить в собі оригінальних і своєрідних признак його пера і языка»* [16, т. 30, с. 51]. Попри те, й інші його твори не просто пересипані церковнослов'янською лек-

сикою, але саме цією мовою він цитує апостолів або говорить про високі церковні цінності [11, с. 79-80]. Водночас уся мовна система – лексика, фонетика, морфологія, синтаксис – це відображення рис книжної української мови попередніх століть, насиченої простонародною лексикою та граматичними формами (чергування *у/в*, вживання іменників у кличному відмінку, іменники чоловічого роду у давальному відмінку набувають закінчення *-ові, -еві*, вживання у наказовому способі частки *нехай*; водночас дуже поширені форми активних дієприкметників та аориста, уживання дієслова-присудка наприкінці речення) [11, с. 81]. Рясне творення нових слів за типовими словотвірними моделями дало підстави І. Франкові назвати публіциста *«першим Ковачем нових слів»* [16, т. 30, с. 211], на зразок *кровоїди, периноспали, цукролюбці, тілоугодники, хлопати «обзивати хлопом», попапезити «стати католиком», світолюбці* тощо [3, с. 22, 51] – власне цим він оживлює *«сіре тло церковнослов'ячини, та в потребі [...] прихоплює чимало й полонізмів, впадає декоди в відтінки мови болгарської та сербської»* [16, т. 30, с. 211]. Водночас саме І. Франко формулює засадниче риторичне запитання: *«Але чи вважав він сей свій язик «простим», чи, може, силкувався зробити з нього щось посереднє між простим а церковним? Потвердження сього останнього питання видається нам найближчим правди»* [16, т. 30, с. 211]. Отож авторове настійливе вживання атрибутива *«простий»* у контексті вибору мови як доступного висловлювання є також яскравим розщепленням уже згадуваної «аксіологічної осі» – *проста мова* в усвідомленні І. Вишенського ще не стала знаком нової культури, але очевидно є її неминуче використання як знаку доступної комунікації.

Проникаючи у творчий світ полеміста, І. Франко робить виразні акценти на його мовній концепції, які зводимо до таких основних положень: тотожність понять *«руська мова»* і *«церковнослов'янська мова»* як традиційний для того часу погляд, зумовлений секуляризованою суспільною свідомістю та універсалістським мовознавчим світоглядом; віра у святість і чудодійність церковнослов'янської мови як наслідок праці над церковнослов'янською лектурою та природною реакцією на приниження церковнослов'янської мови польським суспільством; аксіологічна роздвоєність мовної свідомости полеміста, що допускав *«просту мову»* лише у проповіді, залишаючи церковнослов'янською всю іншу релігійну літературу, що є виявом *«концесії новому духові часу»* і водночас *«страху перед Реформацією»*; І. Франко здійснює загальну характеристику мови полеміста у діяхронії, наголошуючи на *«синкретизмі язиковому», «хаотичному стані язика», що «виломлювався з обіймів церковщини»* і водночас називаючи І. Вишенського *«першим Ковачем*

нових слів» на народній основі. На загал, спираючись на мовну свідомість і полемічну творчість полеміста, мислитель робить висновок про мову І. Вишенського як про щось середнє між простим і церковним... Очевидно, що серединний шлях як поєднання органічно непеоднаного не став новою самодостатньою дорогою української мови – до цього довелося іти ще щонайменше два століття...

Література

1. Бабич Надія. Іван Вишенський і Мелетій Смотрицький: стилістика тогочасна і сучасна // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – 556 с.
2. Балущок Василь. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнічність. – Біла Церква: вид-во Пшонківський О. В., 2008. – 304 с.
3. Вишенський Іван. Твори; [перекл. з книжної української мови Валерія Шевчука]. – К.: Дніпро, 1986. – 247 с.
4. Вишенський Іван. Твори; [вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів та примітки І. П. Єршоміна]. – К.: Держ. вид-во, 1959. – 267 с.
5. Возняк Михайло. Історія української літератури. У 2 книгах: [навч. вид.]. – Вид. 2-ге. – Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – 696 с.
6. Дашкевич Ярослав. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) // Сучасність. – 1992. – № 3. – 65-74.
7. Крип'якевич І. П. До питання про національну свідомість українського народу в кінці XVI і на початку XVII ст. // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 82-84.
8. Макачук С. А. Етнічна історія України: [навч. посібник]. – К.: Знання, 2008. – 471 с.
9. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 293 с.
10. Робинсон А. Н. Зарождение концепции авторского стиля в украинской и русской литературах конца XVI–XVII века (Иван Вишенский, Аввакум, Симеон Полоцкий) // Русская литература на рубеже двух эпох XVII – нач. XVIII в. – М.: Наука, 1971.
11. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: [підручник]. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
12. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія: [перекл. Роман Фещенко]. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2004. – 168 с.
13. Собуцький М. А. Мовна і культурна свідомість західноєвропейських «ренесансів» і динаміка альтернативних ментальностей // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 4. – С. 101-112.
14. Фаріон Ірина. Лінгвономен *проста мова* як символ нового часу // Правдиве українське серце. Олександр Рибалко; [упор. І. Гирич та К. Рибалко; заг. ред. К. Рибалко]. – К.: Видавничий дім «Простір», 2010. – 832 с. – С. 518-519.

15. Франко Іван. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 41.

16. Франко Іван. Іван Вишенський і його твори // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 30.

17. Фрік А. Девід. Мелетій Смотрицький і руське мовне питання // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів: Наук. тов-во ім. Т. Шевченка, 1992. – Т. СХХІV. – С. 210-229.

18. Худаш Михайло. Як, чому і відколи Русь стала Україною? (до питання генези хороніма Україна та етноніма українці) // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 653–681.

19. Чепіга Ніна. Концепція літературної мови староукраїнських книжників ХVІ – першої половини ХVІІ ст. // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 79–130.

20. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література ХVІ–ХVІІІ століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – К.: Либідь, 2004. – 400с.

21. Шевчук Валерій. Суспільно-політична думка в Україні в ХVІ – першій половині ХVІІ століття // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.; [упор., передм. та приміт. В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2. – Кн. 1. ХVІ ст.

Умовні скорочення

КІС – Картотека Історичного словника української мови ХVІ – першої половини ХVІІ століття, що зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України м. Львова.

ЛСБ – Лексикон словеноросський Памви Беринди; [підготовка тексту і вступ на стаття В. В. Німчука]. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 271 с.

МСТ ХV–ХVІІІ – Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови ХV–ХVІІІ ст.: У 2-х книгах; [упоряд. Німчук В. В., Лиса Г. І.]. – Київ–Нью-Йорк, 2002–2003. – Книга 1. – 512 с.

Св. П. – Послання апостола Павла. Перше послання до коринтян // Святе Письмо старого та нового завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. За дозволом Церковної Влади. – Ukrainian Bible 63 DC, United Bible Societies, 1991. – С. 207-223

ССУМ ХІV–ХV – Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст.: У двох томах. – К.: Наук. думка, 1977–1978.

СУС – Белей Любомир, Белей Олег. Старослов'янсько-український словник. – Львів: Свічадо, 2001. – 318 с.

ТМ – Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в 16-18 вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1924. – 546 с.

УЛ ХІV–ХVІ – Українська література ХІV – ХVІ ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полеми. твори. Переклад. повісті. Поет. твори; [упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін.]. – К.: Наук. думка, 1988. – 600 с.

УСПД ХVІ ст. – Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.; [упоряд., передм. та приміт. В. Шевчука]. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2. – Кн. 1. ХVІ ст. – 557 с.

МОДЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В ПОВІСТІ «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ» ІВАНА ФРАНКА

Надія ЯНКОВА
(Київ)

Кожний етнос, кожний народ має особливі, суттєві характеристики, прикмети, притаманні лише йому, що визначаються як ментальність, характер нації, народу. Молодецьтво росіян, пунктуальність німців, емоційність італійців чи флегматичність фінів – це, звичайно, шкіцові жартівливі узагальнення, що побутують як анекдотичні характеристики. Проблема вивчення особливостей національного характеру значно місткіша і глибинніша. Свідченням цьому – останні праці українських і західних учених: «Модус національної ідентичності» Стефанії Андрусів (2000), «Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – початку XX ст.» Наталії Шумило (2003), «Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років XX століття» Юрія Мариненка (2006), «Національна ідентичність» Ентоні Сміта (1994) – і це тільки частина того значного наукового масиву, що присвячений питанням національного характеру та ідентичності, ментальності. Має слушність Стефанія Андрусів, коли стверджує, що «нації (народові, етнічному) потрібна ідентичність, щоб не тільки дати лад власному життю, а й впорядкувати світ навколо себе. [...] Ідентичність усуває почуття загубленості, непевності, незахищеності, непоінформованості...» [1, с. 37]. Формування національної ідентичності відбувається також через усвідомлення своєрідності національного характеру, й тут література часто презентує яскраві ілюстрації.

Особливо цінними для подібного дослідження є художні твори, спроектовані у багатонаціональний культурний простір, як-от доробок І. Франка. Вивчення моделей національного характеру в повісті «Перехресні стежки» є актуальним, оскільки аналіз твору у цьому аспекті дає змогу глибше, на контрастах, зрозуміти специфіку національного характеру українського народу. Адже, незважаючи на численні праці в українському та зарубіжному літературознавстві, проблема інонаціонального характеру й досі потребує скрупульозного вивчення. Мета статті – виявити естетичні особливості національного характеру, змодельованого в «Перехресних стежках» І. Франка. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: узагальнити, які національні характеристики притаманні персонажам «Перехресних стежок», виокремити найсуттєвіші ознаки національного характеру особистості в естетичній практиці

І. Франка, систематизувати та охарактеризувати художні прийоми, якими послуговується І. Франко для змалювання національного характеру.

Вивчення художнього доробку І. Франка на початку ХХ століття репрезентовано у наукових студіях М. Зерова, С. Єфремова, О. Білецького, М. Возняка та ін. Новий період у франкознавстві започатковують статті Г. Вервеса, Р. Гром'яка, М. Ільницького (зокрема прочитання повісті «Перехресні стежки»). На сучасному етапі спостережений інтенсивний процес реінпретації творчості І. Франка: з'явилися монографії про велику прозу письменника – М. Ткачука «Жанрова структура романів Івана Франка» (1996), Т. Пастуха «Романи Івана Франка» (1998), у яких, як і в монографії Тамари Гундорової «Франко-не Каменярь. Франко і Каменярь» (2006) та в наукових працях Лідії Голомб, Любові Гаєвської, знаходимо цікаві спостереження над змістовими й формотворчими гранями Франкових творів.

Не залишився поза увагою науковців і внесок письменника у становлення національної ідеї в Україні. Оксана Забужко у книзі «Філософія національної ідеї та європейський контекст: Франківський період» (1998) підкреслює, що націотворча функція інтелігенції цікавила І. Франка в етико-антропологічному аспекті, а відтворення національної свідомості є внутрішньо спорідненою з релігійною. Тамара Гундорова у праці «Інтелігенція і народ в повістях І. Франка 80-х років» (1985) досліджує форми зображення письменником характеру нового героя – соціально активної особистості, де декодується його психологія як людини, що творить історію («герой як суб'єкт свідомої діяльності» [3, с. 83]). Особливість еволюції творчого методу письменника полягає в тому, що він, розвиваючи попередній художній досвід української літератури і розв'язуючи складні питання розвитку літератури, розробляв основи нового способу зображення особистості в прозі.

Петро Кононенко у праці «Українська національна ідея: Проблема методології» (2008) акцентує увагу на струнності та універсалізмі націоналістичної концепції І. Франка, вибудованій на ґрунті енциклопедичних знань письменника та його практичній політичній діяльності. Дослідник стверджує, що І. Франко «розглядає проблему націоналізму через призму національного і загальнолюдського в міжнародному процесі взаємодії», а отже націоналізм не суперечить інтернаціоналізму як «синтезу різнонаціональних взаємодій» [5, с. 85]. П. Кононенко робить висновок, що І. Франко обстоював переконання про те, що «шлях до реалізації національної ідеї – це шлях до народності (особовості) народу» [5, с. 85]. Дослідник спостеріг, що основними засобами забезпечення національної ідеї, на думку І. Франка, стають усі форми історич-

ної пам'яті, про що свідчить увага письменника до творів, присвячених історії давніх епох (наприклад, «Захар Беркут»), а також виховання, культура та освіта, підтвердження чому знаходимо у творі «Перехресні стежки».

Соціально-психологічна повість «Перехресні стежки» за глибиною та новизною способів розкриття психології героїв, створення низки національних характерів посідає знакове місце в творчості І. Франка. Назва твору символізує «перехресні» життєві шляхи персонажів: «Стрічаються перехресні стежки на широкому степу та знов розбігаються! Таке буде й наше [...] Перелетні тіні, що мигнуть понад долиною і не лишать по собі нічого-нічогосінько...» [8, с. 272–273]. Перед нами – персонажі різних життєвих доль, різних соціальних прошарків, професій, урешті – різних національностей. Життєві перехрестя залишають свій відбиток на їхньому внутрішньому світі. Так, Рафаловича як особистість сформувало нещасне кохання до Регіни та дитяче знайомство з садистом Стальським. Та не менш значущим є вплив соціального буття, зокрема, І. Франко в романі порушує важливі проблеми кінця XIX століття: українського селянства та інтелігенції («Треба провести їх через школу життєвої освіти, збудити в них громадського духа...» [8, с. 251]); взаємостосунків між різними суспільними групами («Пан» – і вони з віку-правіку привикли низько кланятися всякому панові...» [8, с. 289]); влади та підлеглих, зневір'я і загурканості селян («Так довго всі дурили та туманили їх, що вони й розуміти не можуть сурдутовця такого, котрий би не хотів дурити їх» [8, с. 250]); проблеми тодішнього судочинства («Той мертвий шаблон, та ремісницька буденність вимірювання справедливості, повна зневага до провідних ідей законодавства і панування мертвої букви, та ще й в сполученні з повною безцеремонністю людей, отупілих або й зовсім хорих духом...» [8, с. 318]); подружніх стосунків і безправ'я жінки в суспільстві («Бо жінку треба держати під наглядом. У неї курачий мозок...» [8, с. 213]).

Утім, не тільки через соціальне та особисте виявляється національний характер персонажів повісті. Своєрідним інструментом для вирізнання ідентичності власного народу стає іонаціональний характер. Образ лихваря Вагмана, наприклад, подано в динаміці. Спочатку знайомимося із цілковито невиразною зовнішністю Вагмана («високий жид у довгій жупані, худий, з чорною бородою і довгими пейсами» [8, с. 218–219]). Далі – автор вдається до прийому самохарактеристики героя («я лихвар [...] я розкинув сіті по всім повіті. Не знайдете тут діди́ча, не знайдете посесора, не знайдете урядника, що не сидів би більше або менше в моїй кишені» [8, с. 221]) і сприйняття лихварем громадської

думки, на яку Вагман мало зважає: «...мої товариші-лихварі уважають мене найгіршим, найнебезпечнішим лихварем, тому що я знаю закони і тисячні крючки, знаю людей і людську вдачу і вмю так зручно обмотати їх, що вони тільки зіпають у моїх сітках, але ніколи не можуть видобути з них» [8, с. 220]. Таке спокійне, навіть цинічне ставлення лихваря до громади, до того враження, що набув за роки своєї діяльності в ролі «п'явка повітової», ґрунтується на глибокому знанні людської душі, що вповні розкривається під час бесіди з бургомістром – сполонізованим і понімененим євреєм. Вагман з хірургічною точністю викриває ті важелі, що змушують євреїв вдаватися до «асиміляції» (причому не із скривдженими націями, а з переможцями), втратити кращу половину «старої жидівської душі» – «громадський змісл».

Вагман – патріот свого народу, ідеалом якого, вочевидь, є власна держава. Поки ж її немає, він бажає чесно співпрацювати з націями, на території яких живуть його одноплемінники. В цьому сенсі надзвичайно показовими є такі його монологи: «Жиди звичайно асимілюються не з тими, хто ближче, а з тими, хто дужчий. У Німеччині вони німці, се розумію; але чому в Чехії також німці? В Угорщині вони мадяри, в Галичині поляки, але чому в Варшаві та в Києві вони москалі? Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими? Чому нема жидів-словаків, жидів-русинів?»; «Але ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, і бути позиточним, або бодай нешкідливим для того народу, що, хоч нерідний нам, все-таки тісно пов'язаний з усіма споминами нашого життя. Мені здається, що якби ми держалися такого погляду, то й уся асиміляція була б непотрібна» [8, с. 391–392].

Вагман у край нетиповий для української літератури образ. Лихвар, «п'явка повітова», він уособлює в творі новий рівень українсько-єврейських взаємин, які в пору написання Франкового роману були в Галичині складними. На лихварюванні – позичанні селянам грошей під високі відсотки – єврей нажив чималий капітал, але відтак у його житті сталася трагедія, яка серйозно змінила цього чоловіка. Єдиного Вагманового сина, незважаючи на всі його старання, повітові «гонорациори» забирають до війська, і там хлопець гине. Після цього Вагман вдається до помсти своїм кривдникам: він перестає мати «гешефт» із селянами, а переключачється на повітове панство, і сягає на цьому шляху значних успіхів. «Тих ваших противників я маю в кишені» [8, с. 222], – каже він Рафаловичу і пропонує йому... допомогу. Мало того: він негласно допомагає селянам позбуватися боргів, а відтак своєю ідеєю «паралельного віча», насправду, рятує починання Рафаловича.

На цьому тлі ще виразнішими стають риси українських патріотів, українського національного характеру. Через сприйняття «інокультурного» письменник утверджує власне українські національні характеристики. Скажімо, колоритними є характери «поляків» Галичини, які розкрито у кількох показових сценах. Насамперед – сприйняття юридичної документації Євгена Рафаловича, оформленої українською мовою: «...таке поступовування стягло на нього тисячі неприємностей, kwasів, нарікань, приятельських докорів з боку різних урядників, що, мовляв, на старість були примушені вчитися руської мови і руського письма» [8, с. 215]. Усі ці маршалки, графи, старости, судді, президенти давно звикли вважати себе безкарними можновладцями, аристократією, що стоїть незмірно вище від «хлопів-туманів». Тільки у такому понівеченому суспільстві могла виникнути «справа Гриця Галабурди», що її залагоджено між графом Кшивотульським, маршалком Брикальським та паном президентом на власну користь: «... а в повіті мала відтепер панувати примірна єдність між «найблагоднішими і найповажнішими людьми», репрезентантами блискучої традиції і цивілізації» [8, с. 348].

Однак національний характер – це сукупність показових рис, що має, як зазначав О. Кульчицький у своїй праці «Риси характерології українського народу» [6, с. 708-718], кілька аспектів: расові чинники, геопсихічні, історичні, соціопсихічні, культуро-морфічні та глибинно-психічні причини. Художній типаж персонажів у прозі белетриста досить різноманітний, бо кожен із них репрезентує характер особистості як сукупність певних психо-емоційних реакцій на світ, певний темперамент (сангвінік Євгеній Рафалович, меланхолійна Регіна чи холерик Стальський), соціальний статус, спосіб поведінки, мотиваційну сферу вчинків. Відтак, зображуючи будь-який тип, письменник намагається не лише збагнути строкатість психологічних різновидів особистості, але й простежити в їхній характеристиці певні суспільні, людинознавчі, морально-етичні проблеми, закорінені передусім у проблеми окремого індивіда.

Саме у психологічному типажі персонажів І. Франко й намагається виокремити різні впливи й мотиви людської поведінки, наслідки суспільних обставин та особистої психоприроди, які відбилися у психології буття. Майже всі персонажі письменника вирізняються винятковими психічними ознаками, які спонукають до тієї чи іншої дії. Наприклад, злодії Шварц і Шандальський, почавши свою «діяльність» із шахрайства і крадіжок, врешті вбивають лихваря.

Осмилюючи внутрішню проблему людини, автор «Перехресних стежок» намагався об'єктивувати і суспільні проблеми, і глибинні лю-

динознавчі питання. Майстерність Франка-психолога відзначав С. Єфремов: «Його сила в психології, його увага обертається на внутрішній зміст людської істоти, і глибоко вміє зазирнути в душі людині, розібрати психічні мотиви у вчинках своїх персонажів» [4, с. 199].

Серед численних підходів до з'ясування національно-психологічних особливостей та поняття національного характеру найбільш аргументованою є позиція В. Яніва, який стверджує, що українець – це «інтровертивна людина із сильним відчуттям свого «Я» та бажанням самовияву назовні, що засвідчує приналежність українського народу до індивідуалістичного культурного типу. Заглиблений у себе, маючи відчуття гідності, він прямує до повалення будь-яких обмежень особистої свободи. Небажання коритися волі іншого й прагнення до самовияву зумовили слабкий нахил до підпорядкування, поглиблений століттями неволі. При ідеалізації бунту загострювалися нескореність українців, анархічність і навіть нігілізм» [10, с. 127, 251].

Досить точну концепцію рис українського національного характеру вивів Д. Чижевський: емоціоналізм, індивідуалізм і прагнення до свободи, а також неспокій та рухливість [9, с. 16-20].

«Емоціоналізм» означає перевагу емоційно-почуттєвого елемента над раціональним (пріоритет «серця» над «головою»), що виявляється і в артистизмі української натури, і в емоційно насиченому ставленні до життя, і в лірично-пісенному сприйнятті зовнішнього світу. Так, у творі суддя Страхоцький «острий», оскільки селяни були переконані, що «бог приказав, щоб усі судді були острі, щоб лаяли обвинуваченого, веліли приставляти жандармами, грозили тюрмою і шибеницею» [8, с. 309]. Очевидно, що ця риса значною мірою утруднює формування правосвідомості, оскільки праву ближчий лад логічних міркувань. Але вона ж веде до акценту на «внутрішньому» в людині, на його моральній мотивації (те, що Чижевський називає «впливом протестантизму»), і це дозволяє передбачити можливість розвитку здібності до самообмеження, до моральної автономії як «клітинки» правосвідомості.

Наступна риса за Д. Чижевським – «індивідуалізм і прагнення до свободи» – є вираженням вольового начала. Але при схильності зближення свободи з рівністю «воля до свободи» веде не тільки до неприйняття деспотизму (вимога обмеження влади є відмінна риса правосвідомості), а й до негативного ставлення до твердої влади взагалі, що межує з анархізмом (це робить правосвідомість майже неможливою). Прагнення до індивідуальної свободи найбільшою мірою відповідає ідеї права, тим більше, що з цією рисою пов'язується почуття власної гідності і повага до чужої гідності. Таким чином, для української право-

свідомості характерне визнання більшої цінності суб'єктивного права, безпосередньо не пов'язаного з владою, прагнення дистанціюватися, від якої існує стійка тенденція. І. Франко узагальнює в повісті цю сентенцію через народну приказку: «Хорони мене боже від панської карності і людської ненависті». Адже той, хто «йшов до суду, хоч би правда сто раз була по його боці, тремтів і вважав себе нещасливим, бо «панського суду ніхто не певен» [8, с. 319-320].

Остання риса – «неспокій і рухливість» – може бути розглянута як похідний результат взаємодії перших двох: емоціоналізму, з його прагненням до нових форм, та індивідуалізму, який «не хоче мати ніяких стійких міцних основ поза індивідуумом і не може відшукати їх у самому собі» [9, с. 16-20]. В основі негативних виявів цієї риси – «шатості», «тенденції до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм», тощо – лежить нестійкість волі: вона, керована почуттям, а не розумом, не виявляє стійкості і завзятості. Підвищена емоційність призводить до нестабільності, непослідовності вчинків, до недостатньої завзятості в повсякденній роботі задля соціального перетворення.

Яскравим прикладом цієї тези є поведінка отців Зварича і Семеновича, що, давши спочатку згоду виступати на вічі, відмовилися від цієї місії: «Ось вони, провідники і батьки народу, інтелігенти і просвітителі! Євгеній знав їх обох добре, знав їх щирість і прихильність до народної справи, та, з другого боку, розумів також їх прикре положення. Політика – то не балакання на празниках та соборчиках! Вона вимагає не тільки вправного язика і міцних грудей, але також відважного серця, сильного характеру і завзяття і того духу незалежності, якого у нас цілими віками вбивали і притлумлювали різні чинники» [8, с. 373-374].

Таким чином, український національний характер є амбівалентним стосовно ідеї права. Адже, «виграти справу в суді значило таке саме щастя, як трафити на лотерею: чи справедливо, чи несправедливо виграна справа, про се питати нікому і в голову не приходило» [8, с. 320]. Письменник стверджує, що є передумови, які можуть набути розвитку при сприятливих умовах і виявитися незатребуваними за умов несприятливих. Тому формування правового суспільства в Україні неможливе без масового визнання безумовної цінності права і відтворення цього ставлення в повсякденній діяльності соціального суб'єкта, а також без такої трансформації соціальних інститутів, яка зорієнтувала б їх на стимулювання розвитку в людей «позитивно-правових» якостей і блокування «негативно-правових» (міркування Рафаловича про розділення судівництва й адміністрації). Однак письменник малює страшні у своїй цинічній брутальності картини судової системи, наприклад, божевіль-

ного суддю Страхоцького, що виносить вирок з уст прокуратора, неповагу до незаможних позивачів, систему підкупів («... пан практикант у нас добрий панич. І недорогий. Тут давніше пан ад'юнкт був, о, то до того з чим-будь не можна було показатися!» [8, с. 317]). Правочинство «мовою чужою і незрозумілою для народу» спотворило саму ідею справедливого суду: «Завдати когось до суду», – се в народному понятті була страшна погроза, більша, як коли би хто похвалювався: «Ось я розіб'ю тобі каменем голову» [8, с. 319].

У розвідці «На порозі нової України» (1918) М. Грушевський констатував, що та стадія українського життя, в яку «ми ввійшли», вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. На його думку, «хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути сі моральні сили» [2, с. 140].

Вершинною ілюстрацією цих ідей є саме «Перехресні стежки» І. Франка. Автобіографізм повісті проявляється не подіємо і закорінений він не у сюжетну канву, а в настрій, душевний стан і тип особистості головного героя. У творі знайшли посутнє відображення реальні події в житті І. Франка та втілились його переконання останнього десятиліття ХІХ віку. В уста Євгена Рафаловича письменник вкладає свої думки, надії та сумніви («Ах, як багато праці потрібно!») [8, с. 290]. Він заторкує питання економічної незалежності селян, проблеми, що їх мала на меті просвітницька діяльність: «Йому пригадалися звичайні ради, які дають на се наші інтелігенти. «Освіта». Він всміхнувся гірко [...] Чи, прочитавши всі книжечки «Просвіти» чи «Общества Качковського», чоловік зробиться освіченим?» [8, с. 250]. Будучи вірним власній настанові в розумінні історії літератури як духовної історії нації, І. Франко у повісті зосереджує увагу на естетичних, історичних, соціальних і суспільно-політичних виявах цієї духовності у їхній природній та усебічній діалектичній єдності, у формуванні, становленні та розвитку цієї єдності.

Центральний герой твору (Євген Рафалович) і головний (збірний) образ народної маси зі своєю нечисленною інтелігенцією) виступають у творі в органічній єдності. О. Білецький був схильний не зараховувати Рафаловича до позитивних героїв (всупереч С.Єфремову) як такого, що діє в легальних межах і нібито самотньо й безрезультативно. У «Перехресних стежках» цей інтелігент-адвокат – «тверезий позитивіст із драгоманівською закваскою», із непохитною вірою у потенційні можливості рідної нації – поступово знаходить підтримку у прозріваючого селянства та певного типу священиків і навіть бізнесменів з єврейського середовища. Програма громадської діяльності Рафаловича переростає

вузькі межі «теорії малих діл» еволюцією від орієнтації на економічну боротьбу до прокламування політичної. Саме за декларацію й почин політичної боротьби у «Перехресних стежках» цю повість заборонила царська цензура до видання у Російській імперії. Євген Рафалович втілює перипетії нещасливого кохання автора та його досвід діяльності в радикальній партії, а відтак і національно-демократичній, до якої І. Франко вступив разом із М. Грушевським.

Образ Євгена Рафаловича за своєю сутністю новаторський: як інтелігент високого професійного рангу «при роботі», як ініціативна, діяльна особистість, що у художньому плані виграє своєю неоднорідністю та суперечностями, з амбівалентними пристрастями, з «вибухами чуття», настроями захопленості і розчарування. Однак «невилічимий оптиміст» знаходить силу волі подолати свій комплекс роздвоєності між суспільним обов'язком та інтимним життям, а потім – одержати перемогу «розуму над нервами»: «Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі? Яке ти маєш право вдовольняти свої примхи і любовні бажання, коли мільйони твоего народу не мають чим вдовольнити найконечніших потреб життя?» [8, с. 291]. І. Франко створює модель національного проводиря, який на ідейних «роздоріжжях» знайшов прямий і твердий, упевнений шлях «будіння людського духа». Так поставлено основний акцент на антропологічно-духовних цінностях.

Для проводиря маси важлива наявність сили волі, необхідної для перемоги над своєю роздвоєністю. Франковий герой цього типу – це скептик-позитивіст, людина конкретної конструктивної праці, і, водночас, фанатик-ідеаліст у вірі в потенціал особистості й «рідної нації» і особливу «батьківщину» як моральну субстанцію.

Образ Регіни змальований як цілком антитетичний. Це – тип психологічно нестійкий, слабкий, податливий, схильний коритися. Хоча вона приваблює читача глибоким внутрішнім світом меланхоліка і здатністю на справжнє почуття. Регіна змалку звиклася з нещастями, змирилася з їхньою невідворотністю, не виробила в собі житейського імунітету, – тут особливо показова її розповідь про «діамантову корону», чи то б пак, скло з розбитої пляшки. Адже, що насправді виблискувало на горбі невідомо, дівчинка так і не зуміла це перевірити...

Невідворотно дається взнаки слабкість характеру – вона навіть не думає протестувати намірам тітки видати її за зовсім чужу, незнайому людину, попри те, що якраз перед цим вона зустріла своє кохання й усвідомила це: «Отся сукня, – мовила вона, звертаючися лицем до Євгенія, – була символом мого найбільшого нещастя. Її перед десятима роками вдягла на мене цюця, що була відмалку моїм злим демоном. В неї, в отсю сукню,

вона заклала всіх злих демонів, що мали мучити мене» [8, с. 264]. За такі речі життя карає. Десять років у холодних пазурах збоченця Стальського – це може й надміру жорстоко. Але завважмо: весь цей час вона не насмілилася цьому протистояти інакше, як слізьми й самобичуваннями. Скажемо так: не насмілилася протестувати сама, наївно надіючись на доброго священника, що надоумить її потвору-чоловіка. Так само, коли Євгеній у хвилину психологічної слабкості, спричиненої враженням від раптової зустрічі з Регіною, пропонує кинути все і втекти разом світ за очі, вона лише спочатку реагує адекватно – охолоджує його хвилинний намір; насправді ж сприймає в глибині душі його слова за чисту монету і сподівається на них. Адже, прийшовши до Євгенія увечері напередодні вирішального для його кар’єри дня і «підставивши» його таким чином, вона підтверджує, що їй ідеться зовсім не про розлучення зі Стальським...

Такі мазохістичні натури, доведені до крайньої межі відчаю, такі здатні на вчинок, але – лише на один. Так сталося і з Регіною: вона вбиває Стальського, але й сама після цього гине.

Узагалі ж, у «Перехресних стежках» аж надміру багато моральних нищих персонажів: рафінований садист Стальський, якому однаково, кого мучити – kota за вкрадений шмат ковбаси чи дружину за її природне нерозуміння його загравань зі служницею («наближуся до ліжка, вхоплю за ковдру і одним енергійним рухом стягну її з ліжка на землю. Вона схопитися зі сну, мов укинена нагло в воду, зривається на ноги, в першій хвилі не знає, що сталося, потім побачить мене, як стою край ліжка зо свічкою в руці, і на її лиці виступає вираз дикого страху, зеленого переляку...» [8, с. 214]); холодний убивця Шварц; слабвовільний авантюрист Шнадельський; моторошно символічний у своїх апокаліптичних візіях епілептик і шизофренік Баран; ціла галерея ідіотів на судовій службі, увінчана неперевершеним образом олігофрена Страхоцького...

Можна з абсолютною певністю стверджувати, що з двох сюжетних ліній роману – подвижницька громадська праця самотнього інтелігента та любовно-психологічні студії еволюції людських доль – лише перша є реалістичною, а друга належить модернізму з його пильною увагою до межових психічних станів.

Провідною ж сюжетною лінією роману є діяльність молодого адвоката Євгенія Рафаловича, який своєю метою бачить не більше й не менше, як суттєву зміну національних і соціальних відносин. Один із його супротивників маршалок Брикальський так характеризує «меценаса»: «ідеаліст, русин, народолобець і хлопоман» [8, с. 194]. Він виразно бачить не лише те, яких національних і соціальних поневірянь зазнає українство на своїй землі, але й реально усвідомлює, яким способом

цьому можна дати раду. Суспільна праця, тверезий розум, освіта, яка дасть змогу селянам принаймні не оминати власної користі (історія з придбанням-непридбанням селянами маєтку маршалка Брикальського); відтак – створення потужної української політичної сили, яка цивілізованими (а не кривавими революційними) методами виборюватиме державну незалежність України.

Першим кроком на цьому шляху Євгеній Рафалович бачить скликання народного віча, яке б розбудило націєтворчу енергію затурканого селянства, заклало основи майбутньої організації, а заодно унеможливило задуману збанкрутілим «гонораціором» фінансову махінацію з селянською позичковою касою. На шляху скликання такого зібрання він зустрічає чимало труднощів – від нерозуміння самими селянами сенсу власного пробудження і небажання «надміру світитися» навіть щирих прихильників цієї справи серед містечкової інтелігенції аж до чинення різноманітних підлостей, спротиву влади. Через трагічний збіг обставин, який влада тут же обертає собі на користь, Рафалович потрапляє до в'язниці, але наприкінці його виправдано.

Звичайно, Рафаловича не раз турбують сумніви – найперше, коли він бачить, із якою недовірою спочатку селяни сприймають його щирі наміри допомогти їм. Однак ці сумніви лише загартовують його характер, і він із новими силами береться до справи, розуміючи, що народ наразі як той селянин, що заблукав у лісах неподалік від рідного села.

Значно більше дошкуляє Рафаловичу необхідність вибрати між особистим і громадським. Він, звісно, волів би органічно поєднувати їх, мріяв про сім'ю, віддану дружину, яка завжди підтримувала б його в закономірних успіхах і тимчасових невдачах. Але після моменту хвилюючого впливу почуттів, запропонувавши Регіні кинути все заради неї, добре розуміє, що знищив би таким чином сам себе.

Рафалович – національно свідомий герой, інтелектуаліст – розкривається не так у дії, як у роздумах, що засвідчують його гнучку, сміливу й самостійну думку. Але таким сміливим, безкомпромісним він постає і в боротьбі, захищаючи права свого поневоленого народу, виявляє на ділі мужність і героїзм. І. Франко збагачує роман своїм тлумаченням героїчного характеру, який повністю вільний від сфери винятковості, обраності, авантюризму або зовнішньої ефектності, адже саме життя висунуло проблему активності людини та її історично цілеспрямованої дії. І. Франко стверджує вольові характери, моральну стійкість людини в її щоденному єдиноборстві з навколишньою відсталістю й заляканістю. Його герой покликаний діяти, вести за собою людей, вселяючи в них віру в світлі ідеали.

Безсумнівно, образ Євгенія Рафаловича значною мірою близький по духу І. Франкові, адже він належав до того покоління галицької інтелігенції, яке поклало собі за мету розбурхати приспані національні амбіції українців. Франкова тяжка праця, арешти, поневірвання не пропали даремне: принаймні, на час написання «Перехресних стежок» у Галичині сформувалося нове, серйозне й амбітне покоління борців; було створено Русько-українську радикальну партію, а відтак – за участю І. Франка та М. Грушевського – Національно-демократичну партію; у всьому краї розгорнулася широка мережа просвітних і громадсько-політичних організацій, члени яких виборювали українську незалежність у лавах Січових стрільців, Української галицької армії, Української повстанської армії, проголосили Західно-Українську Народну Республіку...

Автор подає правдиву, глибоко психологічну характеристику «руського», тобто українського села, населення якого – люди темні, затуркані, залякані, безправні. Неосвічені, наївні та довірливі селяни не вміють захистити себе, не знають, кому вірити. До свого пана вони так само звикли, як віл до ярма, і тепер не розуміють, як без пана, самі, вони могли б керувати майном, прибутками. Утім письменник не вважає селян людьми нижчого сорту. Очима Рафаловича він бачить їхні розумні погляди, чує розсудливу й дотепну мову. Ці якості найяскравіше розкриваються під час селянського віча. Для селян віче – школа політичного життя, самозахисту, можливість згуртувати сили. Виступ Рафаловича перед селянами – свідчення щирого вболівання за їхні інтереси. «Браття селяни! – говорив Євгеній. – Покажім, що ми не діти, що не дамо водити себе за ніс. Не даймо загарбати собі своєї кривавиці. Піднесемо грімкий голос проти всього панського замаху на наше добро...» [8, с. 447]. Зрозуміло, що в подібних епізодах твору устами Євгена Рафаловича промовляє до читачів сам І. Франко.

Власне, ідея твору в тому, що людина завжди має вибір: прийняти лицемірну мораль чи боротися з несправедливістю, вибрати тихе, спокійне життя з коханою жінкою чи допомагати безправному народові. Власним прикладом адвокат Рафалович упевнив селян у їхніх правах і провчив урядників, відкинувши бюрократичні методи вирішення справ. Тому селяни «почали впевнятися у своїм праві і, на тій формальності, почали домагатися пошановання для своєї народності і для своєї особи» [8, с. 216]. Гідність людини – наскрізна ідея, що характеризує його політичні та філософські переконання. Своєю поведінкою і діяльністю він стверджує людську гідність, спонукає українських селян до самоідентифікації, самоповаги, реалізації у суспільстві.

Прагнення українських «хлопів» до самовияву внаслідок несприятливих зовнішніх умов не могло повністю реалізуватися, тому воно по-

силює природну українську почуттєвість. Остання, поряд із прагненням до самовияву, є другою основною властивістю української духовності, що дістало у етнопсихологів характеристику «кордоцентричності». Брак зовнішніх успіхів зміцнює інтровертивність українця, пасивність, спричиняє своєрідну втечу від життя у світ ілюзій: «... не знаєте ви наших селян! Се тумани! Ані один із них не вмів при людях рота отворити...» [8, с. 372].

Показово, що український інтровертизм не є замкнутістю в собі, він є лише спрямуванням на себе. Велика почуттєвість при інтровертизмі потребує контакту, оскільки українець не терпить самотності, відтак інспірує самовияв і спрямування на якийсь зовнішній об'єкт. Українець шукає соціального резонансу, відчуває потребу висловитися. Звідси сполука слова й музики у відомій пісенності українців, бажання естетичного вислову, а відтак – уподобання мистецтва. Письменник вкладає в уста бургомистра високу оцінку ораторського таланту речників із народу, що виступали на вічі: «Треба подивляти вроджений талант тих людей, у яких нужда не приглушила, не заморочила його. І що найцікавіше для мене, признаюсь вам, – се їх гумор, що блискає, мов огники з попелу» [8, с. 448].

Українська людина співчутлива до долі ближнього, альтруїстична у бажанні допомогти найзлиденнішим і найслабшим. При розвиненому братолюбстві в українця ослаблюється агресивність, войовничість як незгода з ідеалом справедливості й свободи (епізод замирення сварки перед судом у Гумніських), в нього залишається дух бунту проти несправедливості.

Українець неохоче спричиняється до успіху сильнішого, авторитет якого мав би визнати. До визнання авторитету приходять через почуттєвість (селяни воліють повірити шарлатану Шнадельському, що вмів красно говорити про хлопську кістку, а сухій правді Рафаловича спочатку не довіряють). Звідси пошана авторитетів невеликого масштабу і рідко – справжніх історичних авторитетів.

Національна спільнота формується під впливом почуттів, а не розуміння необхідності чи інтересу. Тому українець – людина «малих гуртів», у які він вростає безпосередньо. Авторитет ідеалу набагато сильніший.

Рафалович – Стальський, Рафалович – Вагман, Рафалович – Шнадельський – ці персонажі-опозиції не просто характеризують і відтінюють один одного, а допомагають глибше збагнути візію світу, пульсування життя, боротьбу єдностей і протилежностей, простір семіосфери тексту. «Франкова смислова парадигма оперує образами-моделями, які

дають можливість відчутти всю безмежність і невичерпність буття, різноманітність його сфер» [7, с. 322].

Відтак, розглянувши естетичний пласт твору, ми бачимо, що етико-антропологічний ідеал І. Франка характеризується такими якостями: духовність, соціальність, діяльність, моральність, реальність. Долання екзистенційної тривоги, сумніву, оптимістичне заперечення необхідності жертв в ім'я ідеалу, бачення людини та її сутності у світлі християнських найвищих засад, перемоги добра над злом, категоричне заперечення маніхейського погляду на екзистанс, високий гуманістичний пафос – сутнісні атрибути Франкової концепції духовності. Вони втілені в живі повнокровні образи людей з властивими їм внутрішніми суперечностями, у колізію особистого і громадського, що стає підґрунтям до витворення моделей національного характеру та реалізації національної ідеї.

Список використаної літератури:

1. Андрусів С.М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. [Монографія]. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / Упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та приміт. А.П. Демиденка. – К. : Веселка, 1992. – 551 с.
3. Гундорова Т. Інтелігенція і народ в повістях І.Франка 80-х років / Тамара Гундорова. – К. : Наукова думка, 1985. – 142 с.
4. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. – К. : Вік, 1913. – 208 с.
5. Кононенко П.П. Українська національна ідея: проблема методології / Петро Кононенко. – К. : НДІУ, 2008. – 152 с.
6. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні / Олександр Кульчицький. – Т. 2. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 708-718.
7. Ткачук М.П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції) / Микола Ткачук. – Тернопіль, 2003. – 384 с.
8. Франко І.Я. Твори у 50-ти томах / Іван Якович Франко. – Т. 20. – К. : Наукова думка, 1979. – 487 с.
9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – Мюнхен : Видавництво спілки Української Молоді, 1983. – 175 с.
10. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів / упоряд. М. Шафовал : [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : Знання, 2006. – 341 с.

**РОЗДІЛ II.
УКРАЇНОЗНАВСТВО.
КУЛЬТУРОЛОГІЯ.
НАЦІОЛОГІЯ**

ІВАН ФРАНКО І НАЦІОНАЛЬНЕ САМОУСВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Олексій ВЕРТІЙ
(Суми)

Гострі виклики сучасності ставлять наше суспільство перед необхідністю повернутися до своїх духовних, ідейних, соціальних, суспільно-політичних та історичних первнів, до самоусвідомлення українцями самих себе на своїй основі. Пояснюється це, насамперед, пошуками тих джерел, принципів українського державотворення на сучасному етапі його становлення та розвитку, які спрямовували б це державотворення, це становлення і розвиток у їх природне русло, отже, й найповнішим чином відповідали б їх основній меті та завданням. Злободенність даної проблеми зумовлюється і тиском глобалізаційних процесів, і відсутністю підготовленої до такої роботи національно свідомої провідної ідейної, духовної та суспільно-політичної верстви, і поверховою розробкою змісту української національної ідеї та, бодай, історико-теоретичних підстав вчення про українську націю. Поспішне, необгрунтоване і неусвідомлене запозичення чужих ідей, усєї сукупності поглядів на розвиток суспільства, отже і державне будівництво, вносить у сьогочасне життя цілковиту невизначеність, безлад, жахання з одного кінця в інший і т.д., і т.п. Нові політики і керманічі, низові складові державного управління як похапцем переносять на український ґрунт усе чуже, так, відчувши його невідповідність національним підставам національного державотворення, тут же легко й відмовляються від них, кидаючи розпочату справу на півдорозі. Інші ж, прагнучи силовими методами насадити чуже, підпорядкувати йому історичний поступ України, наряджаються на поразку за поразкою і неодмінно терплять крах загалом. І то цілком закономірно, адже будь-який відступ від природного шляху розвитку суспільства веде за собою такі та подібні наслідки. То де ж тоді нам шукати, як говорив Д.Донцов, наших традицій? Постає І.Франка, його філософська, публіцистична та художня спадщина, його роль у розвої вітчизняної суспільно-політичної думки кінця XIX – поч. XX ст.ст. загалом та в історії вчень про українську націю зокрема, цілком і повністю надаються для розв'язання проблем національного самоусвідомлення українців на сучасному етапі становлення української державності.

Оскільки за советських часів ці проблеми не були предметом спеціальних досліджень, а нині вони лише починають розв'язуватися [9; 10; 8; 19; 20, с.72-80; 32; 7, с.126-129], згадаємо у першу чергу: а) історичні

обставини, які спонукали І.Франка звернутися до них, б) розкриємо зміст національного ідеалу як основи духовного та історико-соціального поступу нації у його розумінні, в) вкажемо на особливості взаємозв'язків провідної суспільно-політичної, ідейної та духовної верстви і широких народних мас у боротьбі за історичне, соціальне, політичне та духовне розкріпачення нації, за свою незалежність та г) питома національні духовні, ідейні, суспільно-політичні, соціальні цінності, їх спадкоємність як джерело і основу самоусвідомлення українцями себе як нації.

Історичні умови та наслідки колоніального становища України, роз'єднаність українців у складі Австро-Угорщини та російської імперії, Польщі та Румунії І.Франко досліджував діалектично, у єдності та боротьбі протилежностей. Він постійно і послідовно наголошував не лише на безправності, рабському становищі українців під гнітом завоєвників, а й указував на те, що таке їх становище викликало не почуття сліпої покори, розпачу і т.п., а кликало до пошуку шляхів виходу з нього, до усвідомлення необхідності боротьби за свої соціальні, політичні та національні права, зумовило потребу в цій боротьбі.

Скажімо, у статтях «Селянський рух у Галичині», «Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т.Романовичу на статтю «Хатні справи українців», «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття», у промові на ювілеї М.Драгоманова та інших працях подано яскраву картину соціальних відносин у тогочасній Галичині, глибоко і усебічно проаналізовано джерела та причини пробудження і наростання соціальної, а разом з тим і національної свідомості широких народних мас.

Характерною особливістю такого пробудження і наростання свідомості, як на численних фактах доводить І.Франко, були взаємозв'язок та взаємозумовленість соціальних та національних чинників. Українцям, як у Росії, так і Австро-Угорщині, Польщі та Румунії, відводилась роль виробника матеріальних благ для своїх гнобителів, роль платника непомірних податків, роль гарматного м'яса у загарбницьких війнах, у боротьбі за чужі інтереси. Такий стан справ, скажімо, для угорських русинів став причиною масового переселення до Америки, де вони, як зазначає І.Франко, «показуються найменше цивілізованими» [32, т.46., кн.2, с.348] і зазнали становища, якого не знали «ані невольники-негри, ані дикі індіани» [32, 46, кн.2, 348]. Нічого кращого не було і в Росії, адже представників інших, тобто неросійської, націй, як то, наприклад, кавказьких горців, тим вважали за непокірних дикунів, за віковичних ворогів Росії, яких необхідно було знищити, стерти з лиця землі. Як і Т.Шевченко, великий Каменярь рішуче і послідовно обстоював права

народів Кавказу на свою національну свободу і незалежність, піддавав гострій критиці шовіністично-завойовницьку політику російського царату, небачений деспотизм російських методів управління державою, експлуатацію та гноблення народів, які населяли Росію. «Читайте найчільніших представників російської думки миколаївського часу – Пушкіна та Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ – ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них – се властиво наїзд і душення, затоплювання в кровавих потоках свобідних етнічних одиниць, а ніяка цивілізація» [32, 45, 350], – говорить І.Франко. Та що казати про неросійські національності, коли Олександр III «у глухій злості проти суспільства, замикаючи очі й вуха на всі його стогнання й болісті, віддав його в руки безодвічальному і ненаситному в своїй жажерливості чиновництву» [32, 45, 30], яке, божеволіючи від необмеженого самовладства, страшило почуття різниці між можливим і неможливим, між дозволеним і недозволеним, довело й свій народ до крайнього зубожіння та рабського становища. Співзвучність цих оцінок з ідейним спрямуванням «Кавказу», «Сну» та інших творів Т.Шевченка, тут цілком очевидні, й сьогодні вони сприймаються як застереження від байдужості до політики Москви, як заклик бути вдумливими, пильними і далекоглядними у ставленні до неї як до спадкоємиці політики російських самодержців.

До того ж уряди як Росії, так і Польщі, Австро-Угорщини та Румунії, проводячи політику винародовлення завойованих націй, вдавалися до будь-яких форм і способів насильного переведення розвитку цих націй зі своєї природної основи на основу чисто російську, польську, мадярську, румунську чи то австрійську. Цілковито заперечуючи таку політику, І.Франко робить наголос на тому, що українці, скажімо у складі Австро-Угорщини, завжди залишаються українцями, а вже потім австріяками, що вони не українці для Австрії, а австріяки для України, що з Австрією їх пов'язує не що інше як свобода, як та більша можливість, які вони мають для свого національного розвитку у порівнянні з Росією. Як бачимо, соціальні проблеми у такому разі набувають характеру національного, наповнюються національним змістом і – навпаки. Це ж у свою чергу й виносить на порядок денний питання про національне самоусвідомлення українцями самих себе як окремішньої нації, тобто українцями насамперед, що викликає гостру потребу зосередження усієї діяльності національно свідомих сил «на внутрішній, позитивній праці серед народу і для народу» [32, 47, 322]. Зміст такої діяльності, на тверде переконання І.Франка, має своєю сутністю не тимчасові та нетривкі ораторські успіхи чи ж таке тимчасове і нетривке визначення та

похвалу чужинців, а самопожертву і послідовну щоденну працю, спрямовану на формування національної свідомості, національного самопізнання та національної вдачі своїх співвітчизників. «Нам, – звертається він до них у статті «Адам Міцкевич. До галицьких приятелів», – треба *жити* не лише своїм життям, але також для себе, *без огляду на інших*. Числімося самі з собою, числімо себе самих і свої сили, то й *інші будуть числитися з нами*» (виокремлено нами. – О.В) [32, 47, 323]. Цю думку І.Франко послідовно утверджував і в художній творчості. Цикл «Україна» із збірки «З вершин і низин» також пройнятий ідеєю національної чести та гідності як основи національного, духовного, соціального, суспільно-політичного та історичного поступу. «Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхові служить! / Довершилась України кривда стара, – / Нам пора для України жить. / Не пора, не пора, не пора / За тиранів пролить свою кров, / І любити царя, що наш люд обдира, – / Для України наша любов», – пристрасно закликає поет своїх сучасників та наступні покоління українців у поезії «Не пора...»

Звернутися до проблем національного самоусвідомлення українців спонукали І.Франка й інші обставини. Друга половина ХІХ – поч. ХХ століть позначені дієвими пошуками шляхів виходу України з колоніального ярма на природний, тобто національний, шлях свого становлення і розвитку. Знаковими постатями цієї доби стали П.Куліш, О.Потебня, Д.Антонович, М.Драгоманов, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, М.Міхновський, Д.Донцов та інші теоретики та ідеологи української нації. Вони поставили на чергу дня й дієво обговорювали цілий ряд проблем, пов'язаних з національним самоусвідомленням українців, дали глибокий і усебічний аналіз історичних, соціальних та суспільно-політичних обставин, за яких відбувалося подальше формування, становлення і розвиток української нації. Серед них у першу чергу назвемо такі, як діалектика та наслідки історичного, соціального і національного поступування, їх вплив на формування національної провідної верстви, національної свідомості та національного пробудження широких народних мас, самостійність України як невід'ємна умова вільного і природного розвитку нації, національний ідеал, мова, культура, звичаї нашого народу, причини та згубність національного винародовлення, українці серед інших націй і т.д., і т.п. Цілком природно, що процес кристалізації теорії української нації і самої нації в нових умовах відбувався в єдності та суперечностях ідей, думок, поглядів, отже – діалектично [докладніше про це див.: 9]. Сутністю цього процесу стало саме національне самоусвідомлення українців і пошуки шляхів здобуття національної незалежності, підстав та перспектив розвитку української нації та незалежної

національної української держави. Назвемо лише кілька праць, у яких дієво розроблялися ці проблеми: «Листи з хутора» (1861) та «Зазивний лист до української інтелігенції» (1882) П.Куліша, «Український націоналізм» (1875) О.Кониського, «Листи з України Наддніпрянської» (1892-1893) Б.Грінченка, «Що таке українофільство» (1881), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893) М.Драгоманова, «Національне питання в Росії» (1889), «Молода Україна, її становище і шлях» (1890) Т.Зіньківського, «Мова і народність» (1895) О.Потебні, «Самостійна Україна» (1900), «Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії» (1906) М.Міхновського, «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913) Д.Донцова.

На федеративній основі та підставах культурно-національної автономії у складі Росії – таким бачив шлях розвитку України М.Драгоманов, намагаючись обґрунтувати його у своїх працях. Цікаво, що сутністю цієї основи і цих підстав він вважав якусь абстрактну «всесвітню правду», яка підносилась би над усім іншим, у тому числі й над націями, їх звичаями, побутом, ідеологією. «Сама по собі думка про національність, – пише він у статті «Чудацькі думки про українську національну справу», – ще не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ. Треба шукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям» [16, с.469]. Українська провідна верства того часу дуже швидко зрозуміла, що у складі Росії Україна ніколи не знайде тієї «всесвітньої правди», що позиція М.Драгоманова не просто хибна для України, а й загрозна, адже під тиском російського деспотизму, шовіністичної ідеології це призведе до повної втрати як культурно-національної автономії, так і національних основ у всіх сферах історичного, соціального, суспільно-політичного та духовного життя української нації. Принципово відмінну позицію у розв'язанні згаданих проблем займав Б.Грінченко. Не у космополітичних ідеях та ідеалах М.Драгоманова він бачив вихід України зі свого колоніального становища. Послідовна і наполеглива робота серед простолюду, національне самопізнання він ставив на перший план. «Українська народність не має своєї державності, і її національні заходи стривають навіть ворожість од державного режиму. Таким побитом, українцям доводиться покладатися єдино на свою власну силу і більш ні на чию» [11, с.107], – висновує він у «Листах з України Наддніпрянської». Отож, українські національні сили, українська інтелігенція насамперед пови-

нні перейнятися не лише бажанням, а й мусять працювати на користь народного добробуту, піднесення рівня національної свідомості та національного самопізнання.

Слідом за Б.Грінченком ще чіткіше і послідовніше виступили П.Куліш, О.Потебня, Т.Зіньківський, Д.Донцов та інші письменники, вчені, публіцисти і громадські діячі. Вони наполегливо відстоювали розвиток України лише і лише на національній основі. Втрата української мови, культури, звичаїв, доводили вони, зумовлює національне винародовлення, втрату національного духу, породжує занепад, зраду і пристосуванство. Тоді ж й інтелігенція перестає бути інтелігенцією, провідною верствою нації, бо ж, як стверджує Т.Зіньківський, перейнявшись чужим духом, вона йде супроти свого народу, зневажаючи та нехтуючи його ідеали та погляди, стає отим драгоманівським типом українця за походженням, але росіянина за національністю, сміттям і чортополохом на українському полі. Незважаючи на досить сильний вплив ідей М.Драгоманова на суспільно-політичний рух в Україні, особливо у Галичині, українці усе-таки поступово вийшли з полону його хибних ідей. Сам же М.Драгоманов також почав еволюціонувати у напрямку до усвідомлення національної незалежності України. «Нічого дивуватися, – писав він у статті «Пропаший час. Українці під московським царством (1654-1876)», – що за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, жившого без науки, – то царська самоволя заїла вольності українські; московське боярство могло зрости на Україні зернам кріпацтва, а просвіта почала на Україні рости дуже тихо, тим тихше, що невеличка частина українських письменних людей розділилась і на Московщину; вольним же думкам, котрі росли вже в Європі у купі з наукою і звідти переходили й до нас, тепер поставлений був тин царською та чиновницькою самоволею» [16, с.573-574]. Своєю практичною діяльністю, виступами в пресі, науковими та публіцистичними працями, спрямованими на розробку теоретичних підстав і методів роботи з національного самоусвідомлення українців, утвердження української національної ідеї та незалежної української держави, Ю.Бачинський, М.Міхновський, Д.Донцов та їх соратники і однодумці піднесли національну свідомість на значно вищий рівень, заклали ідейні основи пробудження широких верств тогочасного суспільства до націо- і державотворчої діяльності. Само собою зрозуміло, що й І.Франко не стояв осторонь цих справ.

Основою усієї роботи по пробудженню та формуванню національної свідомості кожного українця, на тверде переконання І.Франка, є усвідомлений національний ідеал духовної і соціальної досконалості

української людини та українського суспільства. З'ясовуючи джерела, зміст, особливості формування і становлення такого взірця у вченні І.Франка про українську націю, П.Іванишин пояснює їх глибоким розумінням нашим мислителям того, що народ без його, тобто національного ідеалу, усвідомлення приречений на знищення і самознищення, що соціальний, суспільно-політичний і науково-технічний поступ нації тільки тоді є поступом, отже й приносить їй користь, коли він ґрунтується на природних духовних та ідейних загалом підставах, на підставах національного світогляду [20, с.72-80]. Переконливим прикладом такого розуміння даних проблем є критика І.Франком вимог С.Бадені насильного переведення усіх сфер буття українців на чисто австрійську основу. Те ж само стосується і його ставлення до такої ж само колоніальної політики Росії, Польщі та Румунії, адже кожна нація має розвиватись на своїй національній основі. “Як ми викинемо з основи нашого народного розвою думи козацькі, Котляревського, Шевченка, Костомарова, Антоновича та Драгоманова, а навіть Гоголя?” [32, 46, кн. 2, 314], – запитує І.Франко у статті “Зміна системи». За того він не раз наголошує, що ніякий науково-технічний поступ без національного самоусвідомлення не ставав основою поступу колоніальних народів у будь-яких сферах їх історичного, соціального чи то політичного життя.

Тільки духовний ріст нації, тільки самоусвідомлення нацією своїх історичних, соціальних, політичних і т.д. цінностей пробуджує в масах почуття національної чести та гідності, почуття морального обов'язку перед своїм минулим, теперішнім і майбутнім, отже, й потребу боротьби за національне визволення, за вихід на природний шлях свого національного розвитку, на шлях свободи і волі, адже саме взірець духовної і соціальної досконалості української людини і суспільства є «головним двигачем» життя і розвою нації, утіленням усіх її Національно-Визвольних Змагань. Зміст і сила такого взірця полягає в тому, що він становить «синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого» [32, 45, 284]. Саможертвна відданість ідеї, напруження найбільших зусиль, здатність витримати найстрашніші муки і випробування у боротьбі за досягнення поставленої мети як свідомий вибір своїх життєвих принципів та ідеалів, свого розуміння мети, смислу і цінності життя – такі визначальні складові національного взірця духовної і соціальної досконалості, тобто національного ідеалу української людини і суспільства, формуються у свідомості мільйонів людей у ході Національно-Визвольних Змагань, запалюють їх серця у боротьбі за його втілення у всіх сферах національного буття. Такий ріст

свого самоусвідомлення у середовищі широких мас яскраво виражений у ході робітничого страйку в повісті «Борислав сміється», в рості їхнього революційного піднесення у поезіях «Гімн», «Каменярі», циклі «Веснянки» та інших творах.

Виняткове значення такого потрактування І.Франком ідеалу національної самостійності, його призначення у згуртуванні нації полягає і у визначенні психологічних чинників, які пробуджують націю до дієвого наступу у боротьбі за свої права, у боротьбі за українську державність. «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина» [32, 45, 285], – підсумовує І.Франко у статті «Поза межами можливого».

Але утвердження духовних основ національної державності виявило не лише додатні складові у свідомості та характерах українців. Колоніальне становище України залишило на них і свою від'ємну відбитку. У деякої частини представників різних верств населення воно зумовило і сформувало психологію занепадництва, пристосуванства, зневіри в національних ідеалах, прагнення вислужитися перед своїми зверхниками, погорду до всього, що є українське.

Моральною основою таких явищ І.Франко вважав внутрішню зраду самому собі, «безграничне отупіння всякого морального почуття» [32, 46, кн.2, 343]. Як приклад такого отупіння серед угорських русинів він наводить діяльність і громадянську позицію мукачівського, прашівського та крижевацького єпископів Юліана Фірцака, Івана Валія та Юліана Дрогобецького. Щоб засвідчити свою відданість окупаційній владі, вони завжди і скрізь говорили і писали по-мадярськи. Подаючи тим самим приклад для інших, насаджували серед своїх парафіян вірець «доброго мадяра». Юліан Фірцак при своїй інсталяції прямо і однозначно заявив свою позицію за даних обставин. Її суть полягає в його прагненні за найкоротший час усіх п'ятсот тисяч греко-католиків, що залишились під його управою, зробити найщирішими мадярами. «А щоб на таку назву заслужити, – підкреслює І.Франко, – треба бути шовіністом мадярським, народ уважати лише за дійну корову, але не почуватись зглядом цього до жадних обов'язків, голосити до руських мужиків проповіді по-мадярськи, хоча мужики їх не розуміють, потім про такий подвиг оголошувати публічно в часописах і на підставі такої публікації жадати нагороди з фондів, призначених на цілі мадяризаційні» [46, кн.2, 344]. Загроза такого, як говорить І.Франко, мадярського «патріотизму»

виявляється, насамперед, в усвідомленому відступництві, блазнюванні, у зраді свого народу, в постійному пошуку користі та вигід для себе за будь-яку ціну, отже і духовному винародовленні не лише значної частини духовенства, а й сільської інтелігенції, насамперед сільських учителів та інших верств населення, і то не лише під владою Австро-Угорщини.

Натомість особливу увагу він відводить суспільно-політичній та духовній верстві, її взаємозв'язкам з широкими народними масами українського суспільства у процесі їх національного самоусвідомлення, у формуванні ідейних та духовних основ національної державності. Аналізуючи народні суспільно-політичні рухи, діяльність окремих видатних осіб української історії, культури та науки, І.Франко спрямовував увагу своїх сучасників та наступних поколінь на самоусвідомлення таких морально-етичних ознак і понять, як *національна і громадянська честь, національна і громадянська гідність, мета, смисл і цінність життя, розуміння людиною свого морального і громадянського обов'язку та призначення в історичному поступі нації*.

Скажімо, у розвідках про козацьких ватажків Байду (Дмитра Вишневецького), Северина Наливайка, Івана Підкову, Богдана Хмельницького і Хмельничину, народних месників Лук'яна Кобилицю та Олексу Довбуша І.Франко глибоко і усебічно розкриває зміст їх життєвих принципів та ідеалів, уявлень про людину і світ, розуміння щойно зазначених морально-етичних ознак і понять, сформованих у ході народних визвольних рухів, у ході боротьби українців за свої історичні, соціальні, політичні, громадянські та національні права і свободи, на підставах історичних, соціальних, політичних, громадянських ідеалів і потреб народу, народного світогляду загалом. Етичний вибір Байди, Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, який досить чітко окреслює розуміння ними змісту національної честі та гідності, морального обов'язку перед своїм народом і Україною та усвідомлення своєї відповідальності за їх теперішнє і майбутнє, І.Франко пояснює думкою про самостійну українську державу, яка «могла й декому з українців блиснути вже при кінці XVI, а виразніші форми прийняла в половині XVII в.» [32, 42, 177]. Він, тобто етичний вибір, формує шляхетність, мудрість та мужність як основні чесноти людей справді національного характеру, духовного світу та світогляду загалом, що й дало Д.Донцову підстави виокремити їх у «касту луччих людей», в середовищі яких й сформувалась українська духовна, ідейна, суспільно-політична та історична провідна верства. Своє основне завдання, наголошує Д.Донцов, вона вбачала у тому, щоб «творити окремий організм, націю сильну навні і всередині, з своїми окремими ідеалами і волею, які стояли над партикулярними інтересами,

забаганками і волею частин” [13, с.455]. Зазначимо, що це був питома український шлях розвитку українського суспільства, його питома українських ідейних, духовних та соціальних основ. Їх сутність сучасний історик Н.Яковенко вбачає, насамперед, у спадкоємності національних ідейних, історичних та інших цінностей, які цементували націю, завдяки чому вона не лише витримала найжорстокіші випробування на роздоріжжях української історії, а й відстояла себе у боротьбі за своє теперішнє і майбутнє, заявивши про себе у світі як про самобутню, висококультурну націю, яка справила значний вплив й на становлення та розвиток інших народів. З цього приводу Н.Яковенко також зазначає: «Нарешті, в елітарному середовищі бачаться витоки певного морального ідеалу. Адже саме тут, починаючи від князівського щабля, і йдучи вниз, до шляхти, вперше утвердилися лицарські засади вірності, звитяги та чести як усвідомлена позитивна норма поведінки. Розвинуте почуття власної гідності, зіперте в підоснові на елітарному лицарському кодексі перетекло від шляхти до козацтва, а з козацького середовища, своєю чергою, – у близькі йому ширші маси низів, для яких козак був символом і еталоном *вільної* (виокремлено нами. – О.В.) людини. Можна обережно припустити, що в перспективі це мало позначитися на позитивній моделі національного характеру, яка передбачає такі риси, як неагресивний, але стійкий індивідуалізм, затягість, самостійність, відпорність супроти зовнішніх впливів» [38, с.299; про це докладніше див.: 27, 37, 36, 24]. Що це було справді так, засвідчують й інші вчені, до того ж не лише вітчизняні, а й чужоземні.

У Польщі, наприклад, Ян Гербурт ще у XVI столітті, маючи українське козацтво одним із джерел свого світогляду, послідовно відстоював народовладді підстави організації польського суспільства, а в Запорізькому війську вбачав справжнього захисника не лише України та Польщі, а й усієї Європи від навали турків, татар і Москви. Ці ідеї він дієво пропагував серед своїх співвітчизників, формуючи тим самим їх світогляд, життєву і громадянську позицію. Як школу лицарства сприймав Козацьку Україну й В.Кіцький, життя, творчість та громадська діяльність якого припадала на початок XVII ст. [29, с.72-91]. У XIX столітті їх ідеї розвинув Іполит Терлецький, що говорить про постійну увагу польської громадськості та польських учених до України, до проблем духовного життя українців на тривалому проміжку історичного часу [39, с.174-185]. Ідеї Д.Донцова, Н.Яковенко, інших вітчизняних та зарубіжних учених є, як бачимо, прямим продовженням і розвитком ідей І.Франка щодо спадкоємності ідейних та духовних цінностей у формуванні національної провідної верстви. Тому вельми свіжо і злободенно й сьогодні сприйма-

ється його звернення в «Одвертому листі до гал(ицької) української молодіж», у якому ще у 1905 році як одно з першочергових завдань того часу великий Каменяр поставив доконечну необхідність витворення з усієї маси українського народу сильного, єдиного, дієвого організму, формування української нації як природної форми національного буття цього народу, здатного утвердити себе у світі на своїй природній національній основі.

Характерною особливістю української провідної версти І.Франко вважав факт того, що вона вийшла з народу, сформована народом, отже й виражає його глибинні потреби, служила йому, згуртовувала його, формуючи його як націю. Виявом такої єдності стали українські народні думи, пісні, легенди та перекази про Байду, Богдана Хмельницького, Івана Підкову, Северина Наливайка, Максима Кривоноса, Лук'яна Кобилицю, Олексу Довбуша та інших народних провідників. Зокрема в думках про Богдана Хмельницького гетьман постає як батько, а козаки – як його діти. Йдуть на пораду до Лук'яна Кобилиці, як до свого захисника, й горяни в українських народних переказах, легендах та піснях про народного месника. У переказі «Панщина на Буковині і Лук'ян Кобилиця» про ватажка буковинських селян розповідається, що він був добрий і мудрий, відстоював права громад, писав до монарха скарги на панів, що громади відсилали його до Відня у цих справах, але те не допомагало, і пани продовжували кривдити селян. «От, – читаємо далі у переказі, – скликав Кобилиця сесію. (Єдну скликав задлі нас до Стронці, а другу задлі Полянц на Гледовій. «Діти божі, – каже, – будьте спокійні, будете мати розправу. Прийде комісія на панів».¹ Люди тоді повідбирали у панів заставлені ґрунти і ліси. І хоча з бунтівниками та їх ватажком військо вчинило жорстоку розправу, все ж таки у пам'яті народній Лук'ян Кобилиця назавжди залишився доброю людиною, яка сміло стала супроти панщини і повела за собою інших.

Т.Шевченко, П.Грабовський, М.Лисенко, М.Старицький, І.Карпенко-Карий, М.Кропивницький, Леся Українка, Т.Зіньківський, Б.Грінченко, Остап Вересай та інші кобзарі, діячі науки, літератури і культури також творили українську націю, формували її свідомість, виводячи на європейський і світовий рівень історичного та суспільно-політичного поступу. «Коли б мені прийшлося одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, – писав І.Франко, – то я сказав би: се поезія бажання життя. Свобідне життя, всесторонній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу, – се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя. Невольа і переслідування – чи то народне, політичне, суспільне чи релігійне – мали в нім непримиренного ворога»

[32, 28, 122]. У цьому й вбачав він духовну сутність ідейного провідника нації.

А тепер візьмемо до уваги й обставини, за яких жив і творив Т.Шевченко, які сформувавши його життєву позицію, його життєві принципи та ідеали, розуміння ним мети, смислу та цінності життя, і велич Кобзаря, сила його магічного впливу на свідомість народних мас, на свідомість цілого ряду поколінь стане для нас ясною і зрозумілою, стане у всій повноті їх морально-етичного, ідейного, духовного загалом та соціального змісту. Окреслюючи грані духовного портрета Т.Шевченка, І.Франко ставить, у такому разі, на перше місце *його свідомий морально-етичний вибір*, на співвідносність з яким і скеровує своїх сучасників та прийдешні покоління. Вибір цей був продиктований не лише глибоким співчуттям до всіх гнаних і гноблених, а й усвідомленим обов'язком перед ними, перед долею, минулим, теперішнім і майбутнім України і формувався у діалектичній єдності суперечностей. Російське суспільство часів Т.Шевченка І.Франко характеризує не інакше як «темне царство», царство насильства над людиною, її людською честю і гідністю, доведене, як уже мовилось, до безмежного самодурства. За таких обставин, зазначає І.Франко у статті «Темне царство», займатись політикою, тобто вільно обговорювати і критикувати діяльність уряду, державний устрій та суспільно-політичне життя, в Росії не вільно. Не вільно тому, що в державі абсолютизму, де панує воля царя, де закони ґрунтуються не на підставах народного волевиявлення, а на волі царя-деспота, кожного, хто повстав би проти них, жде жорстока кара, включаючи і кару на смерть. Тому-то покора нидіння, страх, відсутність навіть думки про якийсь спротив людиноненависництву і насиллю, якась мертвотність і задуха стали визначальними у тому «темному царстві», у тому суспільстві.

Не те Т.Шевченко. Він виріс в Україні, ще в дитинстві з розповідей свого діда, учасника гайдамацьких повстань, з легенд і переказів про вільнолюбне українське козацтво, з дум та історичних пісень, виконуваних кобзарями, з усього укладу українського життя ввібрав у себе дух протесту проти будь-якої необмеженої самоволі та необмеженого самовладства, проти наруги над людиною. Оцей, як говорить І.Франко, *дух опозиційності*, прищеплений ще змалку, зіткнувшись з абсолютистськими основами російського самодержавства, запалив у ньому волю до боротьби, викликав дух протесту і непокори. «Бачив ясно поет, – вигранює І.Франко національні основи морально-етичного вибору та духовного світу Т.Шевченка, – яка доля жде його, – вона його й справді не минула, – а таки не захотів мовчати та «присипляти в собі» свої думи,

не захотів коритися самоволею, підлягати «темному царству», і не тільки сам кидав на нього громами своїх дум («Лети ж, моя думо, моя люта муко!»), але й інших завзивав до боротьби з ним. «А де ж твої думи, рожеві квіти?» – говорить він до катованого вільнодумця. – «Ой не ховай, брате, розсип їх, розкидай» [32, 26, 140]. Зіставляючи таку життєву позицію Т.Шевченка з критикою тодішнього суспільства такими велетами світової літератури як Г.Гейне та В.Гюго, І.Франко виокремлює одну деталь: і Г.Гейне, і В.Гюго жили і творили за інших, а саме – вільних, обставин, «коли поетам самим не грозило нічого з боку тих властей, на які вони кидали свої громи» [32, 26, 142]. Т.Шевченко ж діяв за обставин російського абсолютизму, постійно був гнаний і переслідуваний царським самодержавством і, зрештою, арештованим і засланим у глухі казахські степи з забороною писати і малювати, але не лише там, а й до кінця свого життя не скорився владі. Морально-етичний зміст такого зіставлення і висновків, зроблених І.Франком, чітко окреслює світ національної духовності Т.Шевченка, проектує не лише на сучасників автора наведених вище думок та ідей, а й на наступні покоління українців як взірець досконалості української людини, як приклад для наслідування і джерело формування їх громадянської та суспільно-політичної позиції.

Опозиційність до влади і усвідомлений обов'язок, наголошує І.Франко, відображають не лише діалектику становлення особистості Т.Шевченка, а й діалектику розвитку суспільства, виразно характеризують ті чи інші його сторони та закономірності такого розвитку. У статтях «Темне царство», «Що таке поступ» та інших працях він наголошує, що всяка неволя, будь-які прояви деспотизму роблять згубний, руйнівний вплив не лише на пригноблених, а ще більшою мірою – на гнобителів. Тож цілком закономірно, що у наслідку такого впливу та руйнації машина «темного царства» має «швидше чи пізніше сама розпастися» [32, 26, 151]. Поскілки ж несправедливість, деморалізація, облуда і самоволя не є вічними та незмінними природними законами, а лиш тимчасові недуги заснованого на них суспільства, то по них обов'язково настануть такі зміни в суспільстві, які і й приведуть його до повного виздоровлення. Розпад комуно-советської імперії і так званого соціалістичного табору – свідчення геніальної прозірливості нашого мислителя. Те само чекає і нинішні зловорожі Україні сили.

Правда, на шляху того виздоровлення маємо не лише лаври перемог, а й болючі втрати, не лише зневіру, розпач, а й піднесення, ріст соціально-політичної та національної свідомості мас. Т.Шевченко до найглибших глибин розумів неминучість процесу такого історичного самовбивства царства визиску і деспотії, з одного боку, і самоусвідомлення широкими

масами свого призначення в історичному поступі народу, з другого. Аби прискорити цей процес, говорить І.Франко, Т.Шевченко, як і всі чесні люди, як і всі справжні сини свого народу, присвячує йому усе своє особисте щастя, свою кров і своє життя, адже добре розуміє, що то не марна самопожертва, що то історична закономірність, яка обов'язково змете неправду і неволю на своєму шляху і утвердить царство добра і справедливості. В такому розумінні діалектики взаємозв'язків людини і суспільства І.Франко вбачає джерело прозорливості Т.Шевченка, його мудрість і безкомпромісність у боротьбі з «темним царством», його ідеологічними, соціальними та політичними основами, з його супротивними людській моралі принципами. Вони ж у свою чергу формують волю, впевненість у правильності свого морально-етичного вибору, історико-суспільну значимість його наслідків у соціальному, політичному та духовному поступі нації, отже й взірць досконалості українського суспільства.

Скеровуючи своїх читачів, сучасників та прийдешні покоління, на співвідносність своїх життєвих принципів та ідеалів, свого розуміння мети, смислу, цінності життя, своєї громадянської позиції з таким духовним світом Т.Шевченка, з твореними ним і тогочасною провідною національною верствою національними духовними цінностями, І.Франко вказував на шляхи й способи забезпечення спадкоємності цих цінностей, цього духовного світу в нових поколіннях українців, їх подальшому розвитку і утвердженні як основи становлення українського суспільства на своїх природних підставах. Морально-етичний, психологічний, ідейний зміст цих підстав – мудрість, далекоглядність, самовідданість, віра в остаточну перемогу ідеалів нації як своїх особистих ідеалів, безкомпромісність у їх здійсненні, свобода і воля. Вони й дали змогу Т.Шевченкові пережити найжорстокіші *випробування* і вийти з них непокореним, до кінця виконати свій обов'язок перед своїм народом і Україною загалом, повести їх за собою «через велику пустиню занепаду» до «вільної, самостійної України» [32, 35, 172], вказати цей шлях іншим.

Та разом з тим І.Франко не бажає творити і не творить у нашій уяві Т.Шевченка як якоїсь ікони. У постійному пошуку шляхів виходу з кріпосного рабства Т.Шевченко зазнавав значних моральних і душевних травм, розчарувань і зневіри, ба, навіть помилок, властивих кожній людині. «Капуста головата» – кидав поет бездіяльний, зневірений у своїх силах громаді. «Немає Господа на небі» – роздирав його душу і серце розпач у страшні хвилини безвиході. Однак і сила Т.Шевченка в тому, що він з честю та гідністю переживає ці удари долі, ці випробування. З учорашнього кріпака він стає духовним та ідейним провідником нації. Усього зазнав Т.Шевченко на тому шляху. Не раз діткали йому відступ-

ництво, зрада, запроданство псевдопатріотів, найманців російського царизму, які «нетямущими руками помагали матір катувати» [32, 43, 384]. Він добре знав, як важко зібрати справді патріотичну громаду до важкої громадської роботи, громаду, в якій царські сатрапи та вітчизняні їх запроданці-прислужники послідовно вбивали козацький потяг до волі й свободи, вбивали в ній почуття національної честі та гідності, докладали усіх зусиль, щоб зробити з неї покірного раба, робочу худобу, тим паче до боротьби за свої народні і національні права. Важко ще й тому, що на кожному кроці відчував «брак проводу, брак товаришів і співробітників, брак щирості і безкорисного віддання себе для тої справи» [32, 43, 386], справи, якій він служив і буцімто служіння якій демонстрували оті зрадники, відступники і царські запроданці-найманці.

Нищівної руйнівної сили українській справі, справі національного поступу завдавало і верхоглядство, плазування перед усім чужоземним, механічне перенесення його на український ґрунт. Глибоко, всебічно й послідовно розкриває І.Франко розуміння Т.Шевченком своєї, національної мудрості, тобто освіти та ідейно-світоглядного поступу нації на своєму природному, українському ґрунті, освіти та поступу, які природно вирости б на ньому, відповідали б потребам нації, отже, й були б плодотворними для неї. «Саме хапання вершків чужої мудрості, нічим не зв'язаних з темним, безпросвітним околом українського народу, – зазначає він у своєму виступі «На роковини Т.Г.Шевченка», – плодило лише розбрат між українським народом і його інтелігенцією, розбрат пагубний для обох сторін, бо ж і ті ніби вчені українці, не бачачи на Україні суголосного ґрунту для своїх здалека принесених ідей, ниділи духовно» [32, 43, 389]. Далі І.Франко зазначає: ті ідеї, хоч деінде й справді були живі й плодотворні, перетворювались у них на пусту забавку, на золоті брязкальця, непридатні до буденного життя «і ховані лише про велике свято та про рівно пустомовних гостей» [32, 43, 389]. Звичайно, що люди, які привозили з-за кордону знання санскриту, історії, французької революції, найліберальніших американських та європейських конституцій, найрадикальніших філософій, залишились відірваними від українського ґрунту, чужими і незрозумілими, а то й огидними здирцями та тиранами своїх кріпаків та своєї рідні. Якого ж виходу в такому разі шукав Т.Шевченко? У чому його вбачав? «Се, – відповідає І.Франко на такі запитання, – повинна бути та своя мудрість – синтез свого рідного матеріалу, свого життя зі здобутками чужої, загальнолюдської, чи властиво чільної людської науки» [32, 43, 389]. Справді злободенними є такі висновки й для багатьох наших сучасників. І то не лише в науці та культурі, а й у громадському житті, політиці і т.д., і т.п.

Духовний портрет Т.Шевченка був би далеко не повним, а наші співвіднесення своїх життєвих принципів та ідеалів, своєї громадянської позиції з його світом не достатньо самовизначеними, коли б І.Франко не окреслив ще одну грань цього світу. Йдеться про те, що у вирі суспільно-політичного життя самодержавної Росії, у вирі боротьби за свої соціальні, політичні та національні права дехто з українців, як говорить І.Франко, покладав на ласку згори, на милості з висоти престолу. До цього схилився й О.Герцен, пропагуючи такі ідеї у своєму «Колоколе». Т.Шевченко ж, зазнавши на собі всієї безодні «самоволі та притиску можних, ані на хвилю не дурих себе такою надією» [32, 43, 389]. Він чітко усвідомлював, що *лише ріст історичної, соціальної, політичної та національної свідомості широких мас* має привести їх до усвідомленої необхідності самим рішуче стати в обороні своїх прав і здобути перемогу. Процес такого самоусвідомлення нацією самої себе, свого місця і свого призначення в історичному поступі був складним і довготривалим. Т.Шевченко переболів його, як переболів і «загальну апатичну, в'ялу та байдужну вдачу українця-русина» [32, 43, 390] власною душею до самого дна. Саме це, як зауважив І.Франко, болісне переживання поглибило в ньому почуття свого морального обов'язку перед своїм народом вивело його на найвищу хвилю змагань за свободу і незалежність України. Звідси, з цього болісного переживання стану нічим не виправданої бездіяльності і поступового національного прозріння гноблених російським царатом своїх співвітчизників, І.Франко й виводив своєрідні заповіді й уроки своїм сучасникам і нащадкам. «В однім і другім разі, чи ходить о розірвання кайданів, о змазання зі світу давніх провин кривавою купіллю, чи ходить о уможливлення сумирного, люб'язного життя і співділання людей на землі, першим і найвищим заповітом людини, що почувається до своїх людських і національних обов'язків, являється ненастанна розумна праця; найтяжчим злочином і нещастям – після гріху апостазії, являється добровільна чи примусова бездіяльність, пасивність та байдужість» [32, 43, 390], – висновує І.Франко, аналізуючи морально-етичні витoki, зміст і спрямування усієї діяльності Т.Шевченка, потрактовуючи їх як джерело й основу становлення національної самосвідомості його нащадків. Справді злободенно сприймаються вони й сьогодні, коли йдеться про суспільно-політичне самовизначення тих чи інших прошарків та верств українського народу, тих чи інших особистостей у вирі сучасної суспільно-політичної боротьби партій і рухів за подальшу долю України. Настанови й уроки Т.Шевченка та І.Франка будуть тут вельми своєчасними і корисними, адже спрямовують цю боротьбу, ці рухи, це самовизначення у своє при-

родне русло, тобто на українську національну основу, що й робить їх дієвими, веде усіх учасників цієї боротьби, цих рухів, цього самовизначення до ідейного та політичного самоочищення, до згуртування своїх сил на підставах української національної ідеї, отже й до переможного їх завершення.

Ідея свободи і волі, Шевченків ідеал української людини і українського суспільства стали основою формування світогляду, розуміння мети, смислу і цінності життя, життєвої позиції загалом членів Кирило-Мефодіївського братства, а згодом «Молодої України» та інших організацій і національно-визвольних рухів. Вони визначили сутність життя, творчості та громадсько-політичної діяльності наступних поколінь українців. Переконливим прикладом того є, скажімо, життя і творчість П.Грабовського, оцінка ним творчості Т.Шевченка, в якій увагу І.Франка привертає, насамперед, наголос на Кобзаревому гуманізмі та любові, на ідеалах братолюб'я, «що підготували і виховали ціле покоління людей, які з великою саможертвою послужили народові в пору увільнення з кріпацтва» [32, 32, 50], на загальнонаціональному значенні його ідейної спадщини.

Необхідно також зауважити, що І.Франко ніколи не був ідеалістом, що, як ми уже говорили, людські постаті, події і явища він вивчав у діалектичній єдності і боротьбі протилежностей. У «Критичних письмах о галицькій інтелігенції» він веде мову не лише про українську провідну духовну верству, а й з'ясовує причини винародовлення її значної частини, аналізує її діяльність та наслідки цієї діяльності. Злободенною й на сьогоднішній день, адже так промовисто нагадує про це діяльність численних партій та рухів у сучасній Україні, є критика ним «москвофілів» і «народовців». Лібералізм, удаване народолюбство, декларативна боротьба за свободу, вільний розвиток особистості та суспільства – основа їх діяльності. Отже, перевага «москвофілів» над «народовцями» чи то «народовців» над «москвофілами» не дає ніякої користі для народу. Причина такого стану справ, зауважує І.Франко, криється в тому, що так звана боротьба між тими рухами «відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла» [32, 26, 75]. Представники цих рухів з усіх сил намагаються показати себе демократами, друзями народу, його провідниками. Насправді ж у тих потугах немає нічого такого, що могло б свідчити про правдивість тих потуг, про прагнення здійснити їх у повсякденному житті. «Правда, – підкреслює І.Франко, – були у нас за той час свої домашні «пророки», «поборники», «отці народу», але коли придивимся їм ближче, то побачимо, що один удостоївся назви «пророка» не за свою діяльність, а за свої гроші, другого величають «отцем

Русі» за його німецький титул «барон», третій славиться тим, що вмів дурити народ у очі псевдонаукою і псевдонародолобством, а поза очі величає той сам народ «хамами та мургами, задля котрих не варто й раз рота отворити» [32, 26, 75-76]. Не зробило ніякого особливого внеску у поступ свого народу й духовенство. Повністю залежні від панів його представники у своїй переважаючій більшості смирно ставали слухняними панськими підданими. «Церковні книги, церковний обряд, – ось і все, що виносили сі попи зо шкіл, з чим вступали в життя, та й більше їм і не було треба» [32, 26, 87], – висновує І.Франко.

Однак і серед духовенства того часу, нехай і поодинокі, але все ж таки знаходились, справжні українські патріоти. Прикладом того є «Русалка Дністровая», її автори, упорядники та видавці, насамперед Маркіян Шашкевич. Революційне спрямування альманаху І.Франко вбачав у виході за межі релігійних догм, у прориві людського, гуманного чуття серед загального отупіння та здичавіння. Справді-бо, «Русалка Дністровая» на своїх сторінках «поставила і обговорювала предмети зовсім світські, зовсім не обняті тісним церковним світоглядом, обговорювала їх зовсім не так, як би сього жадали церковники, ба навіть у письмі і правописі відбігла від старої традиції, – значить рішучо встала проти літературно-церковного авторитету» [32, 26, 90]. Отже, усім ідейно-тематичним спрямуванням свого змісту «Русалка Дністровая» засвідчила формування справжньої, національно свідомої провідної духовної верстви, що мало загальноукраїнське значення.

Світоглядні позиції І.Франка, розуміння ним принципів та способів національного самоусвідомлення українців, як бачимо, – одна з найважливіших підвалин нашого національного відродження на сучасному етапі становлення української державності. На які ж національні духовні, суспільно-політичні та ідейні і т.д. цінності взував сам І.Франко і спрямовував на них у процесі національного самоусвідомлення своїх сучасників та прийдешні покоління? В чому ж виявляється сутність спадкоємності цих цінностей?

Характеризуючи становище українців та України під владою чужоземців, І.Франко усебічно аналізує наслідки жорстокого визиску на завойованих землях і доходить висновку: чим тяжчими і масштабнішими стають способи економічного, соціального, духовного та політичного гніту, тим більше вони розділяють суспільство на прямо протилежні сторони і загострюють їх відносини, що, у свою чергу, викликає у широких масах спротив зловорожим силам. Співвіднесення гнобленими своїх потреб з явищами повсякденної, насамперед, соціально-економічної дійсності утворює ці маси у переконанні в тому, що усі форми і способи

гноблення поглиблюватимуться безкінечно, а гноблені будуть доведені до стану бидла, робочої худоби. З людиною у такому разі перестають рахуватися як з людиною, відбирають у неї усі людські, громадянські й національні права, що й протиставляє її пануючій нації. На прикладах українських національно-визвольних рухів під проводом Богдана Хмельницького, Лук'яна Кобилиці, Олекси Довбуша, життя і творчості Т.Шевченка, П.Грабовського та інших представників національної провідної верстви І.Франко показав, що саме такий характер розвитку суспільства і суспільних взаємин пробуджує в людині *почуття її людської і національної честі та гідності*. Їх зміст як національних, ідейних, психологічних та морально-етичних цінностей визначається усвідомленою потребою кожного у боротьбі за повернення собі прав на повноцінне життя, а саме – соціальну рівність і справедливість, політичні свободи, освіту рідною мовою, повнокровний національно-культурний розвиток і, зрештою, національну державу як неодмінну умову здійснення цих прав.

Скажімо, у «Студіях над українськими народними піснями» І.Франко подає широку картину під'яремного становища українців на загарбаних землях. Аналізуючи історичні джерела дум «Про жидівські відкупи та про війну через них», «Корсунська перемога» та інших творів української усної народної поезії, він наводить почерпнуті з французьких, польських, українських хронік, літописів, різного роду відгуків, тощо, численні приклади дикого розгулу польських окупантів та їх єврейських посіпак, які пояснюють причини масових погромів євреїв літом 1648 року, отже й ідейно-тематичне спрямування змісту дум та пісень цього циклу. Наведемо кілька з них. Ось як говорить про це реєстр, складений у першій половині XVIII ст. Степаном Лукомським у його додатку до щоденника Окозького, надрукованому у додатку до літопису Величка: «Тут в Україні ляхи почали розширяться [після війни Острянина 1638 р.] ще дужче, як уперед. Вони силою повідбирали в козаків многі маєтності, якими ті володіли, а їх самих, окрім 6000 реєстрових, як невільників і підданих люто обтяжили всякою роботою, і ніхто не міг обороняти їх від того обтяження. Ляхи тоді намовляли та юдили самого короля Владислава IV на те, щоб із усіми військами йшов на Україну, звоював козаків огнем і мечем, зруйнував та перемінив на порох і попіл їх житла, а самих козаків одних погубив, інших забрав у немилосердну неволю, а ще інших, заточивши в далекі місця за ріку Віслу, славу козацьку, голосну в значній часті європейського світу і відому також достаточо в далеких краях за Чорним морем та в Азії, знівечив і стер зі світу... Поневолених у підданстві козаків озлоблювали так люто,

що не допускали й забороняли їм двом або трьом сходитися на ринку або на вулиці, а навіть у своїх домах, боронячи їм розмовляти між собою про все, навіть про господарські потреби, немовби хотіли своїми ostrimi наказами загородити їм уста, які всемогучий творець дав чоловікові для говорення, і онімити їх зовсім проти всякої природи і загального звичаю. На їх шиї накладали колоди, саджали в найлютіший мороз у плетені з пруття в'язниці, через що многі відморожували руки й ноги, а многі замерзали на смерть. Маєтніших із-поміж тих козаків за який-будь брехливий донос старости або економа, хоч би й за найменший проступок, били без пощади обухами, киями й іншими знаряддями, вбивали на смерть або погубляли різними способами, забирали їх добра й маєтки, а їх жінок запрягали в плуги і заставляли лід орати або рисувати, приставляючи жидів, щоб паганяли їх батогами, а інших, поставивши на льоду, веліли з ополонка брати воду і обливати їх або занурювати в ополонках” [32, 43, 172-173]. Жажливі свідчення. Але І.Франко наводить їх зовсім не для того, щоб сіяти розпач у масах, щоб вселяти їм зневіру у своїх силах. Звичайно, у «Студіях над українськими піснями» вони у першу чергу підпорядковані розкриттю ідейно-тематичного змісту аналізованих творів. Однак, І.Франко робить це своєрідно.

Найперше звернемо увагу на те, що твори усної народної поезії він потрактує як вияв духовної історії народу, у даному ж разі розуміння ним своєї національної чести та гідности. З цією метою він обширно цитує твір заславського єврея Натана Ганновера «Яван Мецуля», в якому описано погроми євреїв та поляків у Немирові, Тульчині, Полоннім, Острозі, Заславі, Старокостянтиніві та Литві, зокрема втечі заславських євреїв, свідком і учасником якої був сам Натан Ганновер. Аби краще, глибше і усебічніше зрозуміти вияв у них розуміння українцями національної чести та гідности, знову дозволимо собі розлогу цитату: «Коли наблизився час вечірньої сабашевої молитви [жидівський шабас заходить вечером у п'ятницю], ми стривожилися страшною звісткою: прибув пан Вішовата, бувший намісник Полонного, що втік відси з многими панамі, і повідомив нас, що Полонне взято і всіх панів та жидів побито. Ворожі відділи доходять уже до Заслава, а князь Вишневецький зі своїм військом утік до Старокостянтинова, куди за ним погнали козаки й татари. Інші їх відділи вирушили до Острога та Межиріччя. Тоді всі знатніші в місті перелякалися, а на жидів напав панічний страх; усі впали духом, і всіх очі були звернені на князя Домініка, ждучи від нього рятунку. Але він опівночі втік тою самою брамою, якою прибув із Польщі, боячись зі своїм відділом рушити тим битим гостинцем, що йшов через Заслав на Кременець, уже скрізь було повно татар і козаків. ... Народ, думаючи,

що гетьман утік до Польщі, не знав, що має робити. Жидівські проводирі в Острозі видали відозву в ім'я релігії, щоб ані один жид не лишився в Острозі; те саме було зроблено і в Межириччі. Ворог був віддалений від нас уже лише 2 милі, а при тім ми не були безпечні також перед місцевими мешканцями православними, боячися, щоб і вони не напали на нас. Тому-то всі жиди пустилися навтеки. Хто мав коня й візок, користувалися ними, а хто не мав, то хоч мав би за що купити, не хотів тратити часу і, забравши своїх жінок та дітей, утікав пішки, лишаючи своє добро на волю судьби. Навіть ті, що мали повози та цугові коні, але при тім багато пакунків, товарів, книжок і іншого движимого добра, лишали все те по дорозі у орендарів по коршмах, щоб самим легше було тікати» [32, 43, 191-192]. Наведені І.Франком описи національного гніту, як бачимо, ґрунтуються на співвіднесенні українцями самих себе з подіями і явищами повсякденної історико-соціальної та суспільно-політичної дійсності, які й загострюють почуття національної чести та гідності.

Саме оці поняття моралі та етики стають основою формування національної свідомості, адже чим жорстокішими стають гніт та експлуатація, тим більше вони викликають рух опору проти себе; чим більше зневажають людину, нехтують нею, тим більше вона заявляє про своє місце в суспільстві, визначає свою значимість в ньому, вимагає уваги й поваги до себе, відстоює їх. Тим паче така закономірність спрацьовує на повну силу, коли йдеться про гніт національний, тобто не лише окремо взятої особистості, а й народу, нації загалом. Наведених вище прикладів достатньо, щоб переконатися в цьому. Поневолені козаки не можуть змиритися з тим, що у них відібрано козацькі вольності, що з ними поводяться як з бидлом і повстають проти цього, відстоюють свою честь і гідність, нагнавши на поляків та євреїв жаху, вигнавши їх зі своїх міст і сіл та відновивши у них козацькі порядки. У ході цієї боротьби формується не лише національне розуміння чести та гідності, а й відбувається на їх основі ріст національної свідомості широких мас, їх соціальної та політичної дієвості в утвердженні духовних та ідейних основ національної державності, згуртовує ці маси навколо національної ідеї. Тому у статті «Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т.Романовичу на статтю «Хатні справи українців» І.Франко наголошував, що для поневолених народів нема іншого шляху порятунку від експлуатації і гноблення, «як піднімати всі народні маси до національної і суспільної свідомості, до участі в цивілізаційному житті, а отже, до боротьби за ніколи не старіючі права людські, політичні й національні» [32, 46, кн. 2, 268].

Усвідомлені національна честь і гідність зумовлюють інші цінності, а саме – *непокору, нестримний потяг до свободи і волі, усвідомлення*

свого обов'язку перед минулими, теперішніми і прийдешніми поколіннями українців, відповідальність за їх долю. Знову ж таки в «Студіях над українськими народними піснями» І.Франко нагадав своїм сучасникам про призабутого нами козака часів Хмельниччини Микиту Галагана, який був і залишається одним з яскравих утілень названих чеснот. Засланий Б.Хмельницьким у ворожий табір із завданням завести польське військо у засідку, він витримав найжорстокіші муки, у тому числі й випробування вогнем, щоб ввійти в довіру польського командування. Коли ж йому й справді йняли віри, Микита Галаган узявся бути провідником і, ошукавши поляків, справді-таки завів їх у засідку, приготовлену Б.Хмельницьким. Морально-етичною основою такого вчинку рядового козака є, як бачимо, розуміння важливості свого призначення за даних обставин. Він виявляє не лише неабиякий розум та винахідливість, а й здатність на муки, страждання й самопожертву в ім'я перемоги над ворогом. Випробування вогнем не лише не злякало, а й загартувало Микиту, адже козак добре розумів, що тільки непокора ворогу принесе його співвітчизникам бажану свободу і волю, що його призначення як воїна, захисника свого народу полягає в тому, щоб, нехай і ціною свого життя, виконати завдання гетьмана. Саме тому Галаган свідомо зробив свій морально-етичний вибір і до кінця здійснив його.

Як приклад непокори ворогові, усвідомлення свого обов'язку перед своїм народом та відповідальності за його долю, І.Франко ставить і Северина Наливайка, скеровуючи своїх сучасників та прийдешні покоління на співвідносність своїх моральних принципів та ідеалів, свого духовного світу на його незвичайної сили волю, непокору та незалежність духу. Хоч історія його страти у Варшаві й набула легендарного характеру, І.Франко все ж таки ставить Северина Наливайка за приклад тому, що коронування розпаленою залізною короною та спалення козацького ватажка у мідянім биці є не просто виявом незалежності та непокори духа окремо взятої одиниці. Це – вияв рис, характерних українському козацтву, це – «найкращий доказ, що шляхетська душа вже тоді відчувала за тими ніби *hultajstwami pogranicznych kozaków*, – симптом чогось далеко глибшого, симптом змагання всього українського народу до своєї “корони”, до своєї національної самостійності, і силкувалася на сі змагання відповісти по-своєму, караючи одного з їх ініціаторів усіми жорстокостями, на які могла здобутися класична і середньовікова фантазія” [32, 36, 390]. Отже, непокора, нестримний потяг до свободи і волі, своєї особистої і свободи та волі нації, усвідомлення свого обов'язку перед минулими, теперішніми та майбутніми поколіннями українців, відповідальність за їх долю формує характери і національну свідомість

окремих особистостей, на підставі яких відбувається пробудження і формування національної свідомості широких мас, згуртування їх у боротьбі за свою національну державу та її незалежність. І ці наші ідейні та духовні національні цінності ми маємо взяти собі на озброєння, покласти їх в основу нашого національного виховання, нашого повсякденного національного життя.

Національна позиція – ще одна цінність, на яку орієнтував нас І.Франко. Вона заявляє про себе не лише у періоди піднесення Національно-Визвольних Змагань, а й у діяльності чільних представників національної провідної верстви, у повсякденній свідомості широких народних мас. За будь-яких обставин, навіть за умови найжорстокішого національного гніту, українці завжди давали знати окупантам, що вони, і ніхто інший, господарі на своїй землі. Думи «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Корсунська перемога», «Про жидівські відкупи та про війну через них» донесли до нас таку життєву позицію наших далеких предків. Але вони не єдині у своєму роді. «Їх (козаків. – О.В.) ненависть до шляхти така велика, що найменша кривда спонукає їх хапати за оружжя і мститися криваво за дізнані зневаги. Вони не признають над собою ніякого пана, крім того, якого виберуть собі самі; хоч би се був простий пастух, коли тільки він хоробрий і щасливий у боях, вони слухають його вірно і оказують йому велику пошану» [32, 43, 84], – посилається І.Франко на французьку книжку «Casimir Roy de Pologne. Paris, 1679».

Подібні свідчення маємо і в польських джерелах. Категорично заперечуючи думку про те, що Хмельниччина була виключно соціальним явищем, тобто повстанням хлопів проти панів і нібито не мала ніяких національних причин та прагнень, І.Франко звертається до віршів тогочасних польських поетів. “Тодішні поляки в один голос і одними устами свідчать, – писав він, – що се було повстання р у с ь к о г о люду. Русь піднялася проти поляків. Русь хоче вигнати ляхів із своїх границь – те самісіньке, що в противнім таборі голосять “сліпі кобзарі” в думах і піснях” [32, 31, 207]. Співвідносячи себе з реаліями повсякденної дійсності, у ході Національно-Визвольних Змагань найширші верстви українського суспільства ясно бачили і чітко усвідомлювали невідповідність цих подій і явищ звичаям соціального, політичного та громадського життя, які сформувалися усім укладом життя нації, своїм потребам, своєму природному становленню та розвитку. Втрата національної української держави призвела до панування чужинців на нашій землі, до нищення нашої національної духовності, політичних і національних прав і свобод, що й викликало потребу в русі опору завойовникам, у

відновленні цих прав та свобод. А це можливо лише за умови вигнання окупантів з рідної землі та розбудови національної держави.

Наслідком цієї боротьби І.Франко вважає подальше утвердження різних верств суспільства *на підставі національних потреб та інтересів*. Національні соціальні рухи висувають у перші ряди своїх ідейних, духовних та політичних провідників, формують політичні партії національного спрямування. Отій «дивній пустоті мислі, пустоті бесіди і пустоті діла», які визначали сутність діяльності «москвофілів» та «народовців», І.Франко протиставляє створену влітку 1890 р. Українську радикальну партію та національно свідому українську інтелігенцію. Пройшовши чистилище політичних процесів, арештів та різних переслідувань, ця інтелігенція, створивши свою партію, доклала усіх зусиль, щоб піднести національну та людську свідомість широких мас українців. Основним завданням партії став захист економічних та суспільних інтересів селянської верстви, піднесення її *самопізнання* та організація її для *політичної і національної* боротьби. Ясне усвідомлення членами партії та усією політичною провідною верствою поставлених завдань, цілеспрямованість у їх здійсненні дали свої наслідки. Народ став пробуджуватися немов зі сну, він починає засновувати сотні читалень, випускати часописи, і то не урядові чи то, так звані, «людові», «спеціально шляхетськими прислужниками фабриковані для оглуплення народу, але якісь заказані, опозиційні!» [32, 46, кн. 2, 247-248]. Виявом утвердження широких верств, народних мас на своїх соціальних, політичних національних позиціях стали й зібрання та народні віча, на яких жваво обговорювались злободенні проблеми повсякденного життя, насамперед про податки та екзекуції, про закони ловецькі, лісові та рибацькі, «про хиби автономічного життя та про ту велику брехню «органічної праці», в якій простий народ зі свого низького та обскурного становища дивним дивом майже все відчуває тільки здирства та стягання шкіри» [32, 46, кн.2, 248]. Коли ж влада не дослухається до вимог громади, то нерідко, як то сталося у часі передвиборчої кампанії у Стоянцях Мостиського повіту, селяни не лише заявляють про свою непокору властям, а й бунтують проти них, вступають у конфлікт з жандармами, ескадронами кінноти, присланими на приборкання тих заворушень.

Виняткову роль у формуванні та рості національної свідомості, у національному самопізнанні та самоусвідомленні українців І.Франко відводив *національній провідній духовній, ідейній та політичній верстві, її єдності з народом*. Чому? Насамперед тому, що він ставив як невідкладне завдання витворення з широкої етнічної маси українського народу високоцивілізованої європейської нації. Оскільки перетворення

народу в націю «йшло поруч з поширенням національної свідомості серед усіх його складових шарів, отже від центру до периферії» [3, с.33], то в цьому процесі першочергову роль відігравала провідна верства. Вона, як говорить Д.Донцов, завжди була і є життєвою силою, творчою енергією “в житті державних організмів, що утримує цей організм у формі, надихує його силою, хоронить від хвороб і дає йому безнастанно відроджуватися” [13, с.306]. На таке ось відродження українського державного організму, духовного, історичного, соціального та суспільно-політичного життя нації й була спрямована діяльність Б.Хмельницького, І.Мазепи, І.Виговського, М.Кривоноса, Т.Шевченка, П.Грабовського, Лесі Українки, М.Кропивницького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, М.Заньковецької, М.Лисенка і, зрештою, самого І.Франка та інших видатних історичних діячів, чільних представників української науки і культури.

Перетворюючи народ у націю, вони самі вірили в Україну, вірили у самих себе, у свої сили, в історичне призначення української нації серед інших націй як нації волелюбної, войовничої, висококультурної, яка утверджує себе у світі на своїх природних, тобто українських, підставах. Своїми практичними діями, своїм особистим прикладом, вирозумілістю до кожного, хто встав з колін і повів за собою інших, хто ще вагався у своєму виборі або не знайшов його, вони вселяли цю віру в масах, гуртували і гартували її. Ми вже говорили про Б.Хмельницького, Т.Шевченка, Лук'яна Кобилицю, Олексу Довбуша як провідників українського селянства і нації загалом. Тепер же зупинимось на постаті самого І.Франка. Його художня творчість, публіцистика, громадсько-політична діяльність мала сильний відгук у народних масах. Саме вони й стали причиною селянського бунту у Стоянцях. У час виборчої кампанії 1897 року мешканці цього села вели дієву пропаганду на підтримку кандидатури Івана Франка до австрійського парламенту. Коли ж за таку діяльність спробували арештувати Сенька Фіта і Дмитра Легана, які начебто погрозували війтові за те, що «він тримає сторону панів, а не громади» [32, 46, кн.2, 331], то їх сусіди не дали їм можливості цього зробити, і в селі піднявся бунт проти місцевої влади. Так ідеї І.Франка оволодівали масами, формували їх як націю. Художня творчість Каменяря також пробуджувала у найрізноманітніших верствах українського суспільства почуття національної честі та гідності, формувала волю до боротьби, наступальність у досягненні своєї мети. Пригадаємо тут хоча б хрестоматійні повісті «Захар Беркут», «Борислав сміється», поезії «Гімн», «Веснянки», «Каменярі», «Не пора...», поему «Мойсей». Визначаючи основне ідейно-тематичне спрямування останнього твору,

Д.Донцов наголошував: «Вийти фізично з рабства, як жиди, що втекли з Єгипту, – ще не зробити націю вільною. Вона мусить стати вільною духом! Має визбутися ... «рабського серця» і «рабського мозку». Має зненавидіти неволю так, щоби ні муки, ні страждання на шляху до волі не спонукали її зітхати за часами рабства, отак, як зітхали за м'ясивом та часником жиди в пустині» [14, с.87]. І ще: «За ворожим ярмом не тужити, а зломивши його, перейти свій історичний Рубікон, свій Йордан, за яким нарід жде війна і слава» [14, с.88-89]. Війна за свою свободу і незалежність, слава доведених до переможного кінця і утверджених у житті своїх мрій, сподівань, прагнень і устремлінь. Спадкоємність ідей І.Франка у творчості Д.Донцова також вказує на їх силу і значущість у формуванні національної провідної духовної, ідейної та політичної верстви у згуртуванні нації на основі української національної ідеї та її історичного поступу.

Національну літературу та культуру І.Франко також розумів і трактував як форми та способи національного самоусвідомлення українців, а їх найчільніших представників як представників національної провідної духовної верстви. Прикметною у цьому відношенні є його стаття «Лисенкове свято в Австрії», надрукована в «Літературно-науковому віснику» за 1904 р. Приїзд М.Лисенка в Галичину та Буковину, відзначення у Львові 35-літньої праці Миколи Віталійовича як українського композитора й організатора хорів викликали не лише особливу повагу та пошану галицької та буковинської інтелігенції до нього, а й жваве обговорення наукових проблем, проблем музичного зокрема і культурно-мистецького життя в Україні загалом. Своім талантом, громадянською позицією М.Лисенко дав новий поштовх до піднесення музичної культури усього краю. «Оскільки, – читаємо у статті, – знаємо з газет, привітання д. Лисенка в провінціальних містах, до яких він мав нагоду заїздити, а власне, в Тернополі, Станіславові, Коломиї, було не менше світле і не менше ентузіастичне, як у Львові. Всюди наш любий гість своєю появою викликав щиру радість, усюди довкола нього збиралася вся руська інтелігенція. Те саме було і в Чернівцях, відки по дводневім побуті Лисенко вернув на Україну» [32, 35, 90]. Обмін думками, ідеями, духовними цінностями під час Лисенківського свята об'єднував українців Східної і Західної України навколо них, зумовлював потребу в подальшому спілкуванні, в подальшому духовному рості не лише інтелігенції, а й широких мас, отже й усвідомлення ними своєї приналежності до високомистецької, висококультурної нації, в чому І.Франко й вбачав одно з призначень провідної духовної верстви нашого народу.

Як про найчільніших представників цієї верстви говорить І.Франко й про І.Карпенка-Карого, М.Старицького, М.Кропивницького, М.Заньковецьку, М.Садовського, П.Саксаганського, інших засновників та діячів українського професійного театру. Це ж бо вони в умовах дії Валуєвського та Емського циркулярів кинули виклик російському самодержавству і заявили на всю Росію і всю Європу: «Український театр є! Український театр живе і діє!» Яскраві, колоритні національні типи, створені українськими акторами на українському кону, вводили глядачів у світ проблем та ідей, у світ вишуканості та благородства українського побуту, українського укладу життя загалом, насамперед, народної моралі та етики. Серед них – Микола (М.Садовський) з «Наталки Полтавки» І.П.Котляревського, Назар Стодоля (І.Карпенко-Карий) з однойменної драми Т.Шевченка, Бондар (М.Кропивницький), Тарас (П.Саксаганський) у виставі за драмою І.Карпенка-Карого «Бондарівна», Богдан Хмельницький (М.Садовський) в однойменній драмі М.Старицького, Олена (М.Заньковецька) у виставі за п'єсою «Глитай, або ж Павук» М.Кропивницького і т.д. Відтак ці та інші образи, театр загалом стали школою національного виховання, джерелом формування національного духовного світу, національної громадянської позиції різних верств і прошарків українського суспільства, джерелом формування їх національної свідомості. Отой вияв поваги до М.Лисенка, такий само вияв поваги до корифеїв українського театру – свідчення незаперечного авторитету діячів української культури в українському суспільстві, визнання їх виняткової ролі в духовному розвої нації. Таку ж повагу і шану в народі завоювала й українська література та культура загалом, адже вони пробуджували в українцях почуття національної честі та гідності, зрештою, і почуття національної образи, а в їх наслідку і потяг до свободи і волі, непримиренність у боротьбі проти будь-яких проявів визиску, зла і насильства. На доказ цього І.Франко наводить образ Чіпки з роману Панаса Мирного «Пропаша сила». «Се вповні національний український тип «гайдамаки» чи то «опришка», той самий улюблений народний герой Кармелюк, про якого зложено так багато пісень та оповідань: він грізний месник і безмежно люблячий оборонець усіх слабих» [32, 35, 98], – так визначив І.Франко цінність ідейно-тематичного спрямування образу Чіпки, отже й роману в цілому, їх роль у формуванні національної самосвідомості українців. Так він розумів і призначення національної провідної верстви у становленні та розвитку нації загалом.

Отож, коли П.Куліш виступив з критикою українського козацтва як збіговиська п'яниць і розбишак, Б.Хмельницького як «паливоди страшеного», який «моливсь мошам і радивсь із відьмами», І.Франко рішу-

че заперечив і спростував такі та подібні їх оцінки. Він добре розумів суб'єктивний характер і повну необґрунтованість, а відтак і згубний вплив цих оцінок на формування національної свідомості широких мас, на процес перетворення цих мас у монолітну, згуртовану і сильну українську націю. Він наголошував, що кожна нація висуває із свого середовища своїх провідників, об'єднується навколо них, розвиваючи та утверджуючи у повсякденному житті їх ідеї, виховує нові покоління борців за свободу, волю і незалежність, які довершуючи справи своїх попередників, виводять ці нації на нові історичні, соціальні, політичні і т.д. обшири, ставлять їх в один ряд з найцивілізованішими націями світу. Хибність згаданих вище оцінок П.Кулішем українського козацтва та Б.Хмельницького, загрозливий їх характер для становлення національної свідомості українців, української справи загалом і полягає в тому, що вони вели як сучасників П.Куліша, так і наступні покоління українців не просто до втрати віри у своїх провідників, до втрати чітких національних визначень і спрямувань у політичній, історико-соціальній обстановці та суспільному житті свого часу, а й позбавляли їх проводу, отже, замість об'єднувати роз'єднували націю, розпорозували її сили, сіяли безладдя, конфлікти і ворожнечу. Це ж, у свою чергу, ставало благодатним ґрунтом для вторгнення різного роду загарбників, для панування їх в Україні, для соціально-політичного, духовного національного визиску і винародовлення, до втрати будь-якої можливості дієвих змін у житті суспільства на користь нації, дієвого підпорядкування цих змін теперішньому і майбутньому нації, до втрати її визнання та провідного становища у світовій спільноті.

Передбачаючи наслідки Кулішевої гарячкості та суб'єктивності у розумінні та потрактуванні явищ, подій і постатей національної української історії, І.Франко кидає йому гіркий докір, застерігає своїх читачів від поспішних, непродуманих висновків, ставить у приклад інші нації, які шанують своїх ідейних та духовних національних героїв, спонукає нас до виважених зіставлень цих явищ, подій, постатей, до вдумливого аналізу змісту їх діяльності та значення для поточного моменту й історичного поступу загалом. «І наваливши стільки провин на Хмельницького, – пише він у статті «Хуторна поезія П.А.Куліша», – д. Куліш каже зиратися на нього цілій Європі, як на нечуване дивовище, і жалкує, що «великий воїн» Чарнецький спаскудив руки лицарські», палячи кості Богданові! Та тільки ж чи по правді звів д. Куліш такі завини на Хмельницького? Кого це він так пекельно зрадив? Таким самим зрадником міг би д. Куліш назвати, напр., Кромвеля або Бонапарта, а преці ні англічани, ні французи не ставлять тих своїх героїв на всевітнє позорище.

Що Хмельницький провадив дволичну політику, єднався в потребі то з татарами, то з москалями, – се чей же ніхто не схоче вважати таким страшним проступком, тим більше, що для політики наші приватно моральні закони не писані. Впрочім не один із нинішніх дипломатів під зглядом дволичності й десятих Богданів заткне за пояс» [32, 26, 166-167]. Слушні, вельми слухні закиди І.Франка і то не лише П.Кулішеві. У повній мірі їх слід адресувати й багатьом сучасним політикам та значній частині української громади загалом.

Навіть з того, наскільки це дозволяє дана розвідка, чітко вимальовується розуміння І.Франком ідейних, морально-етичних, психологічних основ української національної провідної верстви та її призначення в історичному поступуванні української нації. На перший план тут він виводив усвідомлений вибір між волею і рабством на користь волі, на користь нації. Важливо й те, що цей вибір робили представники не лише вищих станів і класів, а й представники найширших мас трудящих, рядових козаків і селян, що й ставило їх усіх в один ряд – національну провідну верству. Микита Галаган і Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко і Микола Лисенко, Олекса Довбуш та Лук'ян Кобилиця і корифеї українського театру, інші видатні постаті української науки, культури, Національно-Визвольних Змагань різних періодів вітчизняної історії свідомо наряджались на самопожертву, на жорстокі випробування заради волі та свободи нації. Така свідомість свого призначення в історії нації, таке усвідомлення особистої відповідальності за її долю сформували й характерні особливості української національної провідної верстви та визначили своєрідність її зв'язків з народними масами. Серед них І.Франко виокремлює, насамперед, непокору та рішучий опір завойовникам. І не просто непокору та опір, а войовничість, наступальність у досягненні поставленої мети. Не чекати кращих часів, а відвойовувати у ворога себе самого, знищувати перешкоди на шляху до мети, утверджувати себе самого, отже і націю, на своїх природних підставах – то принципи діяльності, знову ж таки і Микити Галагана, і Богдана Хмельницького, і Тараса Шевченка та кирило-мефодіївських братчиків, і Олекси Довбуша та Лук'яна Кобилиці, і Миколи Лисенка та Івана Карпенка-Карого, Михайла Старицького, Марка Кропивницького, Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької, Лесі Українки і т.д., і т.п. Кожен з них по-своєму здійснював у житті ці принципи, але кожен з них об'єднував усі прошарки, стани і класи українського суспільства на основі української національної ідеології, вів націю по шляху до незалежного українського державотворення. Саме ж державотворення вони розуміли як культ наших предків, культ укра-

їнського роду, культ національних звичаїв та духовності у всіх сферах життя нашого народу, культ войовничості, культ свого призначення не лише в періоди крутих поворотів національної історії, а й у долі нації загалом. На співвідносність з цими принципами української національної провідної верстви й націлював І.Франко найширші маси українців, згуртовуючи тим самим і саму націю у боротьбі за свою свободу, волю і незалежність.

Ідею творення з етнічної маси народу високо розвинутої, цивілізованої нації І.Франко поклав у основу свого розуміння і потрактування особливостей національного поступу. Він також визначив, про що уже йшлося вище, ідейні, соціальні, політичні, морально-етичні, психологічні, духовні загалом і т.д. підстави цього поступу. Чи ж стали вони ґрунтом для подальшого пошуку шляхів національного самоудосконалення наступних поколінь українців? Як розвивали цю ідею і що нового внесли у її розробку українські вчені-націологи?

Відповідаючи на ці запитання, однозначно скажемо: так, стали! Д.Донцов, Ю.Вассиян, М.Міхновський, В.Липинський, М.Шлемкевич, М.Сціборський, інші учені, публіцисти, громадські діячі чи то безпосередньо під його впливом, чи то розвиваючи поставлені ним і часом ідеї на вищому рівні, формували цілісну сукупність поглядів на переростання етнічної маси в націю, осмислювали і визначали підстави та вказували на основні спрямування у розв'язанні проблем становлення нації, її місця в національній історії та призначення у світовій спільноті [9; 10; 2; 30; 17]. М.Шлемкевич не лише солідаризується з І.Франком у потрактуванні причин появи на західноукраїнському політичному овиді різного роду партій, як то, скажімо, «народовців» та «москвофілів», піддає критиці їх діяльність, указує на революційний характер переходу проводу в національно-визвольних рухах від «священничої ієрархії» до «світської інтелігенції». Як й І.Франко у діяльності «Руської трійці» глибоку суть цих змін він убачає в тому, що учасники «Руської трійці» відкрили «двері в широкий світ», започаткували «нову добу в історії галицького, взагалі тодішнього західноукраїнського суспільства» [34, с.48], у наслідку чого й з'явилася «нова, щораз численніша верства світської інтелігенції» [34, с.45]. Разом з тим виробляється її самосвідомість, формується національний провід. Національне самоусвідомлення українців під цим проводом виявляється в тому, що нове, так сказати франківське покоління, усвідомлюючи свою національну честь і гідність, формуючи свою національну позицію, відкидає заскорузлість релігійних догм, які лиш сковують і гальмують поступ і займає національну революційну позицію. М.Шлемкевич, йдучи за І.Франком, з особливою силою підкреслює, що

сутність цієї позиції визначає природне поєднання її складових з цінностями, виробленими попередніми поколіннями, отже, нова провідна верства виростає з народу, на ґрунті національної історії, національних звичаїв суспільно-політичної боротьби з оновленням і розвитком їх за нових обставин і організовує на цих підставах широкі маси. Взірцевим представником цієї верстви він називає свого учителя І.Франка, пам'яті якого в 100-ліття народин і присвячує свою книгу “Галичанство”.

За принципом “від протилежного” відбувався вплив І.Франка на Д.Донцова. Його войовничий, наступальний, чинний націоналізм не приймав Франкового “Та слави людської ми не бажали, Бо не герої ми, не богатирі”, не визнавав ніяких добровільно взятих на себе пут, тому Д.Донцов іноді не бачив за цим І.Франка – вічного революціонера, духа, “що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю”. Як не дивно, але Д.Донцова єднає з І.Франком розуміння саме духа як рушійної сили поступу. Правда, у І.Франка цим духом є сам революціонер, філософія ж історії у Д.Донцова – це філософія національного духу, який розбуджує і підіймає у масах провідна верства [2, с.146]. Таким чином остання й формує з етнічної маси народу націю. Визначальним у цьому процесі, на думку Д.Донцова, є момент “творчого насильства”, момент волі (звідси і вольовий, чинний націоналізм). Усі, так звані “вибрані народи”, говорить він, йшли до своєї мети шляхом насильства, залізної безоглядності та війни. “Інакше не могло й бути, – читаємо у “Націоналізмі” Д.Донцова, – бо коли історія є боротьбою за панування й владу, за взяття й посідання, – то творче насильство мусить грати велику роллю в цім процесі, бо привласнення – це передусім бажання поконати, це формування і перетоплення матерії після свого бажання, волі і – сили” [15, с.386]. Коли ж йдеться про творче насильство щодо взаємозв'язків та взаємозалежностей різних прошарків даної нації, то це насильство Д.Донцов потрактує не як війну, а як спосіб дієвої меншості накинути своє розуміння світу, свої ідеї відсталій у своєму становленні, а то й бездіяльній більшості (не обов'язково нижчих верств населення), як спосіб розбудити в ній отой дух революційності, тобто викликати в неї волю до влади, нестримне її прагнення жадоби панування. За того такий рух у ході формування провідної національної верстви і нації загалом у Д.Донцова характеризується сліпою вірою, фанатизмом, аморальністю, зоологічною волею до життя, до влади і панування, яка не знає ніякого контролю, заборон і т.д., бо завжди є підсвідомим поривом до них і завжди має завершуватись перемогою та утвердженням провідної верстви і мас, які вона повела за собою, в своєму суспільстві та світовій спільноті. Таким чином, служити інтересам поступу для Д.Донцова – значить

вибороти і здійснити “право сильних рас організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури й цивілізації” [15, с.385] і заявити у такий спосіб своє провідне становище не лише у даному суспільстві, а й у світі загалом.

На відміну від Д.Донцова Ю.Вассиян розуміє націю як наслідок природного розвитку людини і суспільства, «в якому найбільша різно-рідність форм зв’язана в той спосіб, що суспільність частин цієї суспільної величини найбільше зближена до стану органічної взаємозалежності» [4, с.83]. Ця природна взаємозалежність ґрунтується не на пориві, не на безконтрольному інстинкті, як у Д.Донцова, а на усвідомленому і осмисленому свідомою свого “Я” одиницею потязі до переможного чину, що й включає цю одиницю в процес історичного творення, у процес перетворення етнічної маси народу в націю, формує її національну позицію і визначає її зміст. Усвідомлюючи себе, свідомою свого “Я” одиниця, співвідносить себе з такими національними цінностями як природа, споконвічний дух рідної землі, месійний первень волі, самопочуття своєї родової гідності, національної честі, лицарської мужності, ідея соборності українства, культура і, зрештою, героїчна сутність Т.Шевченка, яку ще необхідно зрозуміти і прийняти в себе [5, с.39-80]. Самопізнання таким чином формує потребу актуалізації національних цінностей, національного досвіду, закономірностей історичного розвитку на сучасному етапі становлення людини і суспільства та в майбутньому, адже національна душа у такому разі “прояснюється з небувалою силою самосвідомості назад аж до найглибших основ власної природи, щоб з відчуття цілого свого буття вилонити сили до величного творчого руху наперед” [5, с.75-76]. Разом з тим цей акт самоусвідомлення повинен бути наслідком «пережиття природи української душі» так, як вона була в історичній дійсності, щоб основним законом нового життя тільки потім стати.

Відтак, названі та інші національні цінності у ході національного поступу стають основою буття нації, творять на їх підставі національну спільноту нової якості, нового рівня. Цю спільноту, зазначає М.Антонович, Ю.Вассиян розглядає у площинах роду і нації. «Однак, – пише він, – рід у розумінні Ю.Вассияна це не так кровний зв’язок, як духовний, метафізичний. Рід і нація – це поняття нерозлучно зв’язані» [1, с.31]. До того ж “родове розуміння нації, як це ми бачимо й у О.Ольжича, характерне й для українського націоналізму й у цьому ми основно різнимся від державного розуміння нації західного світу (французів і англо-саксів) та расового у німців” [1, с.31]. Отже, усвідомлення одиницею себе природною складовою і природним змістом

утворення рід-нація-держава переконливо ілюструє розвиток на новому, значно вищому рівні ідей І.Франка про природність національного поступу спільноти, у чому й виявляється життєдайне джерело цих ідей у процесі не лише розробки теоретичних проблем нації, а й її подальшого становлення, безперервного фактичного оновлення та поглиблення змісту цього утворення.

Як ідейну та духовну цілісність, що сформувалась на своїй природній основі в ході історичного розвитку, потрактовує націю й В.Липинський. У такому разі він виходить з розуміння території як джерела духовної цілісності. За того він зазначає, що можна мати прекрасну територію, але ніколи не здобути на ній влади та своєї держави, отже й сформованої нації. Для цього потрібно, найперше, три речі: свідомість, воля і патріотизм. «Допіру, – пише В.Липинський, – свідомість своєї території і хотіння мати на ній свою окрему владу, свою окрему державу, перетворюють її в активну порушуючу силу. З цієї свідомості і цього хотіння родиться патріотизм: любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх, без винятку, її мешканців. Патріотизм – свідомість своєї території, а не сама територія – лежить в основі буття і могутності держав» [22, с.375]. Оце хотіння мати на своїй території свою владу і свою державу, оце почуття патріотизму, потяг до влади, до панування провідної верстви зумовлюють необхідність *волі ризику та самопожертви*, ведуть до визнання влади провідної верстви та її авторитету у свідомості пасивної більшості, організують цю більшість, роблять її життєздатною і життєтворчою силою, до потреби у постійній боротьбі провідної верстви за право стояти на чолі нації, вести її шляхом національного поступу.

Осмислення ідейних та духовних основ процесу перетворення етнічної маси українського народу в українську націю в українській націоналістичній думці кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. ст. набрало виразно націоналістичних спрямувань. «Націоналізм – це велетенська і непоборна сила, яка надто яскраво почала проявлятися з ХІХ віку, – писав з цього приводу М.Міхновський. – Під її могутнім натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу покійно несли свої рабські обов'язки при чужинцях-переможцях» [25, с.228]. Своєрідним підсумком такого осмислення процесів формування і становлення української нації стала фундаментальна праця М.Сціборського “Націокрація”. Проаналізуємо її положення дещо докладніше.

М.Сціборський, як І.Франко, Ю.Вассиян, Д.Донцов та інші його попередники, також потрактовує націю як найвищу форму людського

співжиття, яка за усієї відмінності та різноманітності одиниць на підставі природних властивостей даної людської спільноти в ході історичного розвитку цієї спільноти сформувала свій власний неповторний внутрішній і духовний зміст. Він також чітко вказує на складові такого розвитку. Це, насамперед, а) моральна єдність, б) устремління здійснювати, на відміну від демократів, соціалістів та комуністів, свої власні (а не різних партій, класів і т.д.) завдання, в) дух (ідея) нації, воля до творчості та боротьби, які визначають сутність цих устремлень, г) інстинкт боротьби за здійснення поставлених перед нацією часом історичних завдань, насамперед, за вільний розвиток отих від віків творених підстав природних властивостей, тобто за свободу і незалежність, д) максималізм і здоровий національний егоїзм, е) любов до свого і нетерпимість до ворожого, є) наступальність, дієвість, здатність бути тираном для знищення чужої сили, що стає на перешкоді вільного розвитку нації. Разом узяті ці чинники визначають не лише природний шлях витворення з етнічної маси народу життєздатної нації, а й особливості її поступу, формують підставові складові життя й сили даної нації, вирізняють її з-поміж інших націй, роблять її самостійною і неповторною. Тому становлення і розвиток нації для М.Сціборського є не чим іншим, як постійним і безнастанним побільшенням цих своїх духовних та фізичних сил, на що він й орієнтує як окремо взяті одиниці, так і суспільство загалом. За того він з особливою силою підкреслює і наголошує: коли ці вияви постійно не проявляються в історичних, суспільних, соціальних, політичних, ідейних і т.д. змаганнях нації, нація поступово занепадає і гине, *“завжди й неминуче стає предметом поневолення й визиску інших державних націй»* [31, с.71]. Виходячи з цього, основним завданням нації М.Сціборський вважає створення національної держави.

Розвиваючи вчення І.Франка, Д.Донцова, Ю.Вассіяна, інших українських мислителів про націю і національну державу, він уточнює і конкретизує зміст таких національних цінностей, як національна честь і гідність, національна позиція у розв'язанні проблем історичного, соціального та суспільно-політичного життя нації, їх значення у цьому житті. На підставах цього їх змісту і такого їх значення *“український націоналізм хоче спричинитися до створення потужної і великої держави, що в стані була б кожночасно – через свою внутрішню скріпленість і зовнішню активність – найкраще здійснювати завдання Української Нації та захищати її інтереси перед іншими націями. Як вказувалося, у цьому устремлінні він послуговується, насамперед, засадами здорової, егоїстичної національної моралі, не обмежуваної ніякими «принциповими» умовами, і виключністю національного інтересу, що стає для*

нього превище всіх «загальнолюдовських» доктрин» [31, с.72]. Отже, такі поняття, як “здорова, егоїстична національна мораль”, “виключний національний інтерес” суттєво доповнюють систему ознак і понять української націоналістичної ідеології, скеровуючи на співвідносність з ними українську суспільність для того, щоб кожному членові суспільства можна було предметно і чітко визначити свою національну позицію як особисту, громадянську і національну цінність, як одно з джерел соборності української нації та української держави, їх здатності протистояти зовнішнім ворогам та різного роду винародовленим і асимільованим окупантам відступникам, зрадникам, запроданцям і пристосуванцям, так званим “національним” партіям і т.д., і т.п., поборювати їх [про це також див.: 21; 23; 35; 28].

Єдиною і невід’ємною умовою історичного буття нації, здійснення національної ідеї, стверджує М.Сціборський, є національна, самостійна держава, що постала у наслідку перемоги національної (і ніякої іншої) революції, адже “тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії й повноправним господарем своєї власної долі”, “тільки державне існування нації вповні здійснює і посилює чинний характер самої національної ідеї” [31, с.71]. До того ж, держава в ідеології українського націоналізму – не лише організована доцільність, вона також визначає і морально-етичні та громадянські підстави повсякденного буття своїх співгромадян, адже зобов’язує кожного з них і усіх разом узятих до служіння їй, до жертв і високих духовних поривів у її ім’я, в ім’я її теперішнього і майбутнього. Силу держави, суспільний і політичний лад у ній, наголошує М.Сціборський, забезпечує не внутрішня боротьба часткових інтересів (партій і рухів у тому числі), а лише “солідарні, узгіднені зусилля цілого суспільства” [31, с.74]. Спрямовані на забезпечення цієї сили й ладу держави, вони гарантують “в лоні нації *всім* її прошаруванням внутрішній мир, охорону, працю, законність, соціальну справедливість і розвиток» [31, с.74]. Тому український націоналізм проголошує *націократію* своєю ідеологією, а основне своє конструктивне завдання означає в гаслі:

Держава вище класів і партій!

Особливу увагу приділяє М.Сціборський проблемі взаємозв’язків державної влади і широких верств суспільства. Він говорить, що основою цих взаємозв’язків є 1) авторитет влади і 2) організована на природних підставах участь ***працюючих*** верств Української Нації. Така ідеологія державного будівництва забезпечує дійсну, а не декларативну рівність у громадських правах й участь у державному керівництві, адже виходить з того, що вони, тобто рівність і участь, виступають насамперед

обов'язком кожного громадянина, зумовленим його працею на користь нації і держави. «Тільки творчі, продукуючі, соціальні складники нації вважає націоналізм управненими й гідними до керми державою. З цих власне складників творитиметься *справжня провідна верства*. Натомість соціальним хижакам (читай: ахметовим, бойкам, фірташам, фельдманам, пінчукам і т.д., і т.п. – О.В.), суспільним неробам, шкідникам (читай: шуфричам, черновецьким і т.д. – О.В.) і політичним «отаманам» (читай: януковичам, тимошенкам, тигипкам і т.д. – О.В.) націоналізм відмовляє не тільки права на керівництво, але й самої рації існування» [31, с.75], – так визначає М.Сціборський сутність і принципи, на яких будується устроєва концепція українського націоналізму, яку він називає *націократією*. Її фундаментом є основні групи селянства, робітництва й провідної, продукуючої інтелігенції. На відміну від демократії, соціалізму та комунізму, не кажучи уже про фашизм та диктатуру, націократія об'єднує не окремі групи, прошарки чи то класи, а, наголошуємо, *продукуючі сили* суспільства, хто б їх не представляв. Суть у такому разі полягає в тому, що визнання влади найширшими масами створюють не ті, хто обіцяє, не демагоги і політичні пройдисвіти, а ті, хто конкретними результатами своєї повсякденної практичної господарської, наукової, культурно-освітньої, громадсько-політичної і т.д. діяльності довів свою здатність керувати державою. Не зовсім важко буде зауважити в цьому й іншу характерну особливість націократії, а саме – відсутність антагонізмів і війни «всіх проти всіх». Натомість націократія забезпечує таким чином відкритість для творчої участі усіх громадян даного суспільства у процесі державотворення та життєдіяльності нації на підставах соціального миру і співробітництва, усуває будь-які можливості узурпації влади.

Пригадаємо, що й І.Франко у статті «Що таке поступ?» прозріливо передбачає, що будь-який відхід від цієї закономірності у розвитку суспільства викликає недовіру до влади, розчарування в ній, адже такий відхід веде за собою нерівність, експлуатацію і гноблення. «Невже поступ мусить іти раз у раз у парі з чиеюсь згубою, з чиеюсь кривдою? Невже люди тисячі літ мучилися, мордували себе, працювали, думали та винаходили на те тільки, щоб запевнити панування та розкошування всяким Ротшільдам, Бляйхредерам, Астонам та Гіршам?» [32, 45, 323-324] – ставить він далеко не риторичне запитання. Нехтування інтересами нації, говорить І.Франко, веде до узурпації влади певними групами, які володіють незлічними багатствами і завдяки цьому встановлюють деспотичну владу над рештою своїх співвітчизників. Сама ж держава також стає формою диктатури, адже в такому разі “власна воля і власна

думка кожного поодинокого чоловіка мусила би щезнути, занідити, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою” [32, 45, 341]. Комуністичний фашизм і його диктатура в Советському Союзі, ганебний розпад соціалістичної системи беззаперечно підтвердив геніальне передбачення-застереження І.Франка.

Аналізуючи ідейні, соціальні та політичні основи комунізму, М.Сціборський також дійшов такого ж висновку. “Комунізм, – писав він, – створив у площині суспільно-політичній нову форму, але стару змістом, соціальну нерівність, сполучену з тиранією узурпаторської кліки, а в господарській – неповоротливу, хаотичну (дарма, що “планову”!), машину державного капіталізму, що – вбивши всі здорові стимули праці й приватного інтересу – душить країну смертельним пресом визиску, безглузлого експериментаторства та марнотратства народних сил” [31, с.82-83]. Тому національну єдність, тобто націоналістичних і комуністичних, соціалістичних і демократичних та інших сил, він вважає повним абсурдом, адже на ділі така неприродна спільність лише послаблює визвольний рух, розпорошує силову й моральну потугу самого націоналізму, обезкровлює його ідейний, безкомпромисний, бойовий порив отрутою угодовської псевдологіки й спекулянтства, в чому наші сучасники не раз мали і мають змогу переконатися, вірячи, так званім, демократичним, а насправді олігархічним, бандитським чи то бездіяльним, демагогічним партіям та рухам, які проголошують себе національно-демократичними. Справжню ж силу, яка здатна вивести націю на шлях вільного розвитку, М.Сціборський вбачає не в партійних секторах й спекулятивних «очковтирателях», а в *ударному, бойовому легіоні національної революції і національного поступу – організованому націоналізмі*, що черпатиме свої сили з життєвої енергії свого народу і його нової провідної верстви.

Отже, становлення та розвиток ідеї витворення з етнічної маси народу високоцивілізованої нації від І.Франка до М.Сціборського, зрештою, і до наших днів, скеровували процеси самоусвідомлення українців у русло націоналістичної ідеології. Українські вчені-націологи пояснюють це, насамперед, тим, що українці не маючи своєї національної держави, постійно зазнавали утисків, переслідувань, соціального, політичного та національного гноблення і визиску, які чинили різного роду

окупанти на нашій споконвічній території. Це ж у свою чергу завжди викликало загальнонаціональний спротив і прагнення звільнитися від таких утисків, переслідувань, гноблення та визиску. У боротьбі за це звільнення до найширших верств і прошарків українського суспільства приходить усвідомлення потреби мати національну незалежність і самостійну, незалежну українську державу як неодмінну умову вільного і повноцінного самоздійснення нації на своїй природній основі.

З'ясовуючи особливості змісту цієї природності та шляхи самоздійснення нації, І.Франко чітко визначає їх найважливіші чинники. Тут на перший план він ставить взірць національної досконалості української людини і українського суспільства, почуття людської та національної честі та гідності, непокору, нестримний потяг до свободи і волі, усвідомлення кожною взятою одиницею і національним загалом свого обов'язку перед минулими, теперішніми і майбутніми поколіннями українців, своєї особистої відповідальності за їх долю, національну позицію у розв'язанні проблем повсякденного буття, пробудження, поступовий і неупинний ріст національного самопізнання та потреби у політичній і національній боротьбі. Сюди І.Франко відносить формування у ході цієї боротьби національної провідної духовної, ідейної та політичної верстви, яка стає на чолі національної революції і бачить своє основне призначення в ній у витворенні з етнічної маси українського народу високоцивілізованої політичної європейської нації.

Послідовники і наступники І.Франка, аналізуючи явища української дійсності, конкретизували і значно поглибили його ідеї. М.Міхновський, В.Липинський, Ю.Васисян, М.Сціборський природність національного поступу також убачають у поступовому і послідовному витворенні української нації з етнічної маси українського народу. Саму ж природність у порівнянні з І.Франком вони потрактовують на новому, значно вищому історико-теоретичному рівні. Як І.Франко, сюди вони включають не лише побутові звичаї, духовне, історичне, соціальне та політичне життя нації, а й зумовлені ними процеси національного самоусвідомлення та питоми національні особливості становлення і розвитку нації, які складаються у ході формування національної провідної верстви, національної революції та будівництва національної держави. Однак, скажімо, поняття національної честі та гідності, взірць досконалості української людини та українського суспільства, національне самопізнання в ідеології націоналізму тих само Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Васисяна, а також М.Міхновського, М.Сціборського та інших українських мислителів найтіснішим чином пов'язуються не лише зі співвідносністю з побутовими, культурно-освітніми та соціальними цінностями, сфор-

мованими у ході Національно-Визвольних Змагань. Їх зміст тепер визначають підсвідомий (Д.Донцов) чи то усвідомлений (В.Липинський, Ю.Вассиян, М.Сціборський) *інстинкт боротьби, потреба* у цій боротьбі як закономірний наслідок становлення національного самопізнання та Національно-Визвольних Змагань, отже й історичного поступу українського народу загалом. В їх ході відбувається очищення нації від винародовлених окупантами елементів, оте витворення нації з етнічної маси народу. Процеси цього самопізнання, хід Національно-Визвольних Змагань, становлення і розвиток української нації українські націоналісти також пояснюють нерозривним зв'язком з ростом політичної боротьби мас за свою незалежну державу, побудовану на підставах ідеології націоналізму, виключних національних інтересах та здійснення своєї потреби у здобутті влади, потреби панування на своїй землі, організованих і скерованих національною провідною верствою, отже й утвердження себе таким чином серед інших націй як самодостатньої нації.

Цілком природно постає тоді й питання: чому ж ці завдання нам не вдалося виконати повністю, хоча вони поставлені перед нацією уже давно?

По-перше. Ті, хто усім ходом історичного розвитку нашої нації був поставлений на чолі цієї нації, не зуміли на вироблених вітчизняною націоналістичною думкою підставах зробити глибокого і усебічного аналізу засад і основ своєї політики національного державотворення, «й на живих прикладах нашого минулого й сучасного показати, що лихо наше не так в зовнішніх умовах, не так в силі наших ворогів, як в наших внутрішніх хибах, в хибах тих методів і способів, яких ми досі уживали» [18, с.6]. Справді-бо, достатньо було б М.Грушевському до кінця усвідомити ідеї таких своїх сучасників, як І.Франко, Т.Зіньківський, М.Міхновський, Д.Донцов, Ю.Липа та інших ідеологів нації, і він ніколи не заявив би, що він – переконаний федераліст і ніколи, як й інші його однодумці, нітрохи не журиться *повною* політичною незалежністю України і не надає їй ніякої ваги. Ось як мислила тоді так звана політична провідна верства. Більше того, той самий М.Грушевський був твердо переконаний, що найближчим часом для України досить широкої автономії в федеративній російській республіці [12]. А В.Винниченко писав, що у добу Центральної Ради український сепаратизм «помер разом з причиною, що його породила», що українство, радісно витрусивши тоді з серця всі застарілі болі, образи, гіркість, ненависть, одягло «чисту одіж дружності, братерства», стало «орієнтуватись тільки на Всеросійську Революцію, на перемогу справедливості, на здобутті права всякого поневоленого» [6, с.42]. Чи ж потрібно говорити, як та «чиста одіж друж-

ности, братерства» швидко стала заплямованою кров'ю мільйонів замордованих у концтаборах українців, що Росія як була, так і залишилась тюрмою народів, жандармом Європи? Який же висновок з того маємо зробити ми, наші сучасники?

Насамперед нам необхідно зрозуміти: застереження наших справжніх національних провідників та теоретиків нації, якими були Т.Шевченко, І.Франко, Т.Зіньківський, Д.Донцов, М.Міхновський, В.Липинський, Ю.Вассиян, Ю.Липа, М.Сціборський та інші, від сліпого наслідування чужого, непродуманих орієнтацій на нього і перенесення його на український ґрунт не втратили свого значення й сьогодні. Видаючи себе за українських патріотів, цураємося їх ідей та настанов, навіть лінуємося узяти до рук їх праці, не хочемо знати про них. Тому-то так ревно взялися створювати кишенькові партії, запроваджувати у школах вивчення замість козацької християнську етику, розколювати національні рухи, підривати їх сили. Тому-то найвищі державні органи управління віддаємо не продукуючій частині суспільства, на що скеровували нас ті ж само В.Липинський, Ю.Вассиян, М.Сціборський, а трутням шуфричам, табачникам, азаровим, януковичам, фельдманам і т.п. Ті ж, хто довів своїм талантом господарника, науковця, культурно-освітнього чи то громадсько-політичного діяча здатність керувати державою, винародовленою частиною суспільства знехтувані, вони залишилися поза Верховною Радою, поза урядом, поза органами місцевого самоврядування і т.д. У кінцевому наслідку процес витворення з етнічної маси народу української нації загальмовано, національної провідної верстви не створено. Помаранчева революція надихнула мільйони, але ті мільйони залишились у «чистій одіжі дружности, братерства», про яку писав В.Винниченко. Цього разу «дружности» та «братерства» до злодіїв у законі, до шахраїв, політичних спекулянтів типу януковичів, тимошків, тигипків та їм подібних, кому націоналізм, як писав М.Сціборський, відмовляє не тільки права на керівництво, але й самої рації існування.

Відсутність національного ідеалізму й дійсної, дієвої, саможертвовної любові до України, убиті окупантами підсвідомий чи то свідомий інстинкт боротьби за владу, жадоба панування на власній землі привели на виборах Президента у 2010 році до керівництва державою ворожі Україні сили. Перші паростки того інстинкту, тієї жадоби залишились лише сплеском емоцій. Гризня між собою, оманливе себелюбство і безмежно перебільшена та безпідставна самовпевненість представників партій і блоків так званого національно-демократичного спрямування не дали тим мільйонам можливості зрозуміти політику тодішньої помаранчевої влади, якнайжорстокіше вимагати від неї послідовно проводити націо-

налістичну політику, якнайбільше підтримувати і допомагати їй у цьому за тих надзвичайно складних обставин. Кажучи мовою Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Вассіяна, М.Сціборського, пасивна більшість залишилась без активної, національно свідомої меншості. Розпач, шарпання з одного боку в інший, творення «на ходу» мертвонароджених українських народних рад, комітетів порятунку України стали лише ошуканством, прикриттям бездарності та недалекоглядності нашої інтелігенції, відтак і домовиною поступові нашої національної революції. Потрібно неймовірних зусиль, щоб повернути до влади мудрих і далекоглядних національних провідників та відродити ідеали цієї революції і знову стати на шлях національного поступу.

По-друге. Запорукою такого повернення та відродження має бути високий рівень національної свідомості провідної національної верстви і широких верств населення, їх бажання бути справжньою, високоцивілізованою нацією. Без цього витворення з етнічної маси народу української нації не є можливим. Що ж то значить високий рівень національної свідомості та бажання бути нацією? Розуміння національної честі та гідності, жадоба влади і панування на своїй землі (щоб не панували чужинці), національна позиція як складові національного самоусвідомлення виявляються, насамперед, у плеканні та примноженні національних звичаїв духовного, соціального, політичного і т.д. життя нації. Світоглядною основою національного поступу, єдності нації є національна ідея. Слідом за І.Франком Д.Донцов, В.Липинський, Ю.Вассіяна, М.Сціборський, М.Шлемкевич, інші ідеологи української нації змістом української національної ідеї вважали звичаєву трудову мораль, яка, як це ми уже мали змогу переконатися, формувалась у нас віками і мала б стати, але, на жаль, не стала, основоположною підставою духовного, соціального та політичного укладу нашого життя і національного державного будівництва, основним джерелом національного поступу. Тож давайте подумаємо, про що маємо дбати у першу чергу – про псевдодемократію і творення численних партій та рухів чи про українську трудову мораль, мораль князя Святослава та його воїнів, мораль українського козацтва, вояків ОУН і УПА?

Історія українських поразок, доля Мазепи, сучасна суспільно-політична обстановка в Україні також переконують в такій необхідності. Оті нав'язувані нам космополітичний людиноцентризм, чужоземні звичаї, погоня за грошима і т.д. лише відвертають нашу увагу від національних ідеалів, від національної етики – етики козацтва і січових стрільців, героїв Крут, вояків і воячок ОУН і УПА, від трудової етики українського народу. Тому й, бавлячись у демократію, приводимо до влади не продукуючі сили, а олігархів, ворогів українського народу, борючись за не-

залежну українську державу, знищуємо саме основи цієї незалежності, адже панування упродовж майже 500 років на нашій землі московських окупантів, юдобільшовицької ідеології вивітрило з нашої пам'яті взірець української козацької держави, національні ідеали загалом, а у значній частині населення сформували й вороже ставлення до них.

По-третє. Усвідомлення таких наших національних ідеалів та цінностей як провідною верствою, тобто активною меншістю, так і широкими масами, тобто пасивною більшістю, єднає їх, згуртовує націю й веде їх до національного самоусвідомлення, тобто до пробудження національної честі та гідності, до потреби в їх обороні як основи повсякденного буття нації. Оце і є те бажання панувати на своїй землі, хотіння бути нацією, про які йшлося вище. Саме тому І.Франко на численних прикладах суспільно-політичних, національно-визвольних рухів, діяльності ідейних та духовних провідників, як то Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Северин Наливайко, Микита Галаган, Лук'ян Кобилиця, Олекса Довбуш, Маркіян Шашкевич, Павло Грабовський, Леся Українка і т.д., і т.п. послідовно і наполегливо обстоював необхідність формування у сучасних йому і наступних поколіннях почуття морального обов'язку перед минулим, теперішнім і майбутнім української нації, потреби свідомого, послідовного і дієвого служіння їй. Злободенним і для наших сучасників залишається заклик І.Франка до галицької української молоді: «Наша масова інерція, що приймає безкритично слова тих, які сим чи іншим випадком були поставлені «на чолу народу», стали послами, професорами, головами товариств і т.і., мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право» [32, 45, 406]. Тому ідеї І.Франка, Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Вассіяна, М.Сціборського, їх однодумців та послідовників мають спонукати нас до відповідної оцінки сучасного суспільно-політичного становища в Україні, до формування на їх природній основі національної свідомості широких верств населення і у зв'язку з цим розуміння ними національної честі та гідності, мети, смислу і цінності життя, своєї громадянської і національної позиції, своєї ролі, місця і значення в розбудові Незалежної Української Держави.

По-четверте. Спадкоємність ідейних та світоглядних загалом настанов І.Франка, Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Вассіяна, М.Сціборського допомогла б представникам різних верств населення предметніше пізнати й оцінити гасла, програми та діяльність різних партій та рухів, відрізнити справжніх від декларативно-прихованих виразників національ-

них ідеалів, визначитися, не повторивши помилок часів І.Мазепи та І.Виговського, у своєму ставленні до них. Але звідки буде знати рядовий робітник чи то селянин ці ідеї та настанови, коли вони залишаються поза увагою широких кіл інтелігенції, насамперед учених-суспільнознавців, радіо і телебачення, громадських і державних діячів? Хто ці ідеї та настанови доведе до свідомості цих мас і поведе їх за собою, коли у нас, як свідчать оті українські народні ради і комітети порятунку України, немає провідної національної верстви, отже, й національного ідейного, соціального, політичного та духовного проводу? Хто це зробить коли ті, хто мав би складати цей провід і вести за собою маси, досить часто й самі, втративши ідейні та світоглядні орієнтації, не змогли зробити свого вибору на користь нації, не зайняли національної позиції у розв'язанні проблем сучасного політичного життя нації і скотилися вниз. Відтак, замість підсилити, вони підірвали і послабили ті, ще незгуртовані національні сили, які спрямовували і спрямовують національне самоусвідомлення українців на свою природну, національну основу, докладають усіх зусиль, щоб загальмувати, а то й зовсім зупинити переможне завершення національної революції. Отож, налагодити усю нашу роботу, донести національну ідею І.Франка, вчення українських мислителів про українську націю до своїх співвітчизників, сформувані на їх підставах національну самосвідомість цих мас, здійснювати національне самоусвідомлення сучасних поколінь українців шляхом співвіднесення свого духовного світу, своїх життєвих принципів та ідеалів, національного розуміння мети, смислу і цінності свого життя, своєї громадянської, отже й національної позиції з питомо українськими цінностями – одно з найневідкладніших завдань усієї нашої діяльності по національному відродженню і розбудові справді української України.

І останнє. У цій розвідці було важко сформувані вичерпну і у всьому довершену сукупність поглядів на проблему національного самоусвідомлення українцями у світлі ідей І.Франка на сучасному етапі становлення української державності. Свідомий цього, автор лише поставив і обґрунтував цю проблему, накреслив, як міг, основні принципи та спрямування її розв'язання. Щоб сформувані таку сукупність поглядів і успішно завершити перерване юдობільшовицько-московськими окупантами витворення з етнічної маси українського народу сучасної української політичної нації, потрібно об'єднати зусилля істориків, політологів, соціологів, народознавців, психологів, націологів та кращих представників інших галузей знань, громадських і політичних діячів, господарників, діячів культури та освіти. Тільки їм під силу виконання такого завдання. Сподіваємось, що ця ідея знайде у них дієву підтримку.

Література

1. Антонович Марко, д-р. Історіософія Юліана Вассіяна. Спроба характеристики // Вассіян Юліан. Твори. – Т.1. Степовий сфінкс.
2. Артюх В'ячеслав. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття. – Суми, 2010.
3. Бочковський Ольгерт. Вступ до націології. – К., 1998.
4. Вассіян Юліан. До головних засад націоналізму // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-е вид. (Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий). – К., 2006.
5. Вассіян Юліан. Над Рубіконом // Вассіян Юліан. Твори. – Торонто, 1972. – Т.1. Степовий сфінкс. Суспільно-філософські нариси.
6. Винниченко Володимир. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. – Частина 1.
7. Гарасим Ярослав. Франкізм як національна доктрина // Дзвін. – 2010. – №9 (791), вересень.
8. Горбач Назар. Філософські переконання Івана Франка. – Львів, 2006.
9. Гринів Олег. Українська націологія: ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси. – Львів, 2005.
10. Гринів Олег. Українська націологія. Від Другої світової війни до відродження держави. Історичні нариси. – Львів, 2004.
11. Грінченко Б.-Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – С.107.
12. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
13. Донцов Дмитро. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. – К., 2005.
14. Донцов Дмитро. «Мойсей» І.Франка // Донцов Дмитро. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України. – К., 2003.
15. Донцов Дмитро. Націоналізм // Донцов Д. Твори. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів, 2001. – Т.1.
16. Драгоманов М.П. Вибране. «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». – К., 1991.
17. Єндик Ростислав, д-р. Дмитро Донцов ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен, 1955.
18. Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Аугсбург, 1946.
19. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період. – К., 1993.
20. Іванишин Петро. Модернізація без русифікації і вестернізації: націотворча стратегія Івана Франка // Нагуєвицькі читання – 2008: Іван Франко і новітнє українство. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Дорогобич, 2009.
21. Липа Юрій. Призначення України. – К., 1997.
22. Липинський В'ячеслав. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. [Без місця видання], 1919-1926.
23. Лук'яненко Левко. Національна ідея і національна воля. – К., 2003.

24. Маслійчук Володимир. Провінція на перехресті культур. Дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст. – Харків, 2007.
25. Міхновський Микола. Націоналізм – всевітня сила // Міхновський Микола. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції – К., 2007.
26. Народ про Кобилицю. Збірник фольклорних творів. – К., 1968.
27. Оглобин Олександр. Люди старої України. – Мюнхен, 1959.
28. Плачинда Сергій. Лебедія. Як і коли виникла Україна. – К., 2005
29. Radyszewskij Rostyslaw. “Zdanie” Jana Szczeńsnego Herburtа o narodzie Ruskim i Kozakach // Warszawskie zeszyty ukrainoznawche. 21-22. – Warszawa, 2006.
30. Сосновський Д. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк–Торонто, 1974.
31. Сціборський Микола. Націократія. – Вінниця, 2007.
32. Франко Іван. Зібр. творів: У 50-и т. – К., 1986. – Т.46, кн. 2. – С.348. Далі покликання на це видання у тексті.
33. Червак Богдан. «Наперед українці». До національної ідеї Івана Франка. – К. 1994.
34. Шлемкевич М. Галичанство. – Нью-Йорк–Торонто, 1956.
35. Штепа Павло. Московство. Його походження, зміст, форми й історична тяглість. Видання п'яте. – Дрогобич, 2005.
36. Яковенко Наталя. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання друге, перероблене та розширене. – К., 2005.
37. Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002.
38. Яковенко Наталя. Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. – К., 2008.
39. Yakubowska-Krawczyk Katarzyna. Wizja Polski i jej przyznaczenia w ujęciu Hipolita Terleckiego // Warszawskie zeszyty ukrainoznawche. 21-22. – Warszawa, 2006.

ІВАН ФРАНКО: ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОСТУПУ

Ярослав ГАРАСИМ
(Львів)

Цьогоріч минає 95 літ від того часу, як похмурого травневого дня о четвертій годині перестало битися невтомне серце українського Мойсея – Івана Франка, який у вічності знайшов спочинок на меморіальному полі Личаківського цвинтаря і водночас завдяки титанічному життєвому подвигу та надлюдській жертвовності назавжди залишився невмирущим у пам'яті «нащадків пізніх». Таку вже майже вікову життєствердність Франкові імперативи здобули тому, що були філософськи обґрунтованим і практично здійсненим методологічним виявом національного світовідчуття та світорозуміння у швидкоплинній динаміці суспільно-історичного пересотворення світу. До того ж цей вияв послідовно зреалізований як у прихованій площині містично-художньої метафоричної інакомовності, так і в розгерметизованих координатах публіцистичної риторики чи наукової об'єктивістики, а тому набуває справедливого статусу цілком сформованої національної доктрини, тобто скристалізованої світоглядної парадигми, що має здатність оновлюватися, але засадничо не втрачає своєї актуальності в процесі формування з „величезної етнічної маси” „суцільного культурного організму, здібного до самостійного культурного й політичного життя” та „відпорного на асиміляційну роботу інших націй”.

Більшість дослідників-франкознавців схильні вважати, що Франків націоналізм є віддзеркаленням більш пізнього, вже доволі зрілого етапу його індивідуального світоглядного розвитку та стоїть у черзі після москвофільськи інспірованого раннього соціалізму та по-драгоманівському продиктованого політичного радикалізму. Та чи це насправді так? Наявні біографічні студії позірно дублюють цю тезу, але уважне прочитання Франкової творчості може засвідчити той факт, що, як слушно розмірковує Д.Павличко, „не в часи власних Мойсєєвих натхнень, а набагато раніше до Франка приходять переконання, що тільки національна свобода може стати основою соціальної справедливості, а національна держава – основою невмирущості народу”¹.

Генезу Франкової національної самосвідомості варто виводити вже з першої друкованої поетичної збірки, серед текстів якої знаходимо

¹ Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності // Д.Павличко. Літературознавство. Критика: У 2-х т. – К., 2009. – Т.1. – С. 204.

стилізовану в дусі традиційної календарної обрядовості українців „Коляду”, що стала чи не першим його зверненням до рідної нації, адже має адресатну присвяту: „руським господарям”. І якщо за формально-ритмічною організацією та композиційною структурою ця поезія є талановитим, але все ж таки наслідуванням відповідних уснословесних жанрів, то історіософська наповненість змісту цієї авторської коляди виявилась доволі зрілим аналізом суспільно-політичного становища України в етногенетичному розрізі. Вже тут, у циклах загалом не цілком вдалого поетичного дебюту, майстерно використовуючи ідейно-світглядний потенціал та побажальну модальність колядкової стилістики, двадцятилітній Франко демонструє проникливе розуміння непростой суті державотворчого поступу та тих факторів, що можуть його особливо ускладнити. А тому святвечірні побажання для українського народу, які звучать у четвертому композиційному фрагменті тексту, мають не тимчасовий, одномоментний характер, а є хронологічно тяглими аж до сучасності:

*„Збав тебе, Боже, від злих сусідів,
Збав від невірних синів вирідних,
Збав тебе, Боже, від тьми-неволі!”*

За ті 135 років, що минули з часу написання цих рядків, нам вдалося, під кінець національно кривавого ХХ століття, використавши об’єктивний хід східноєвропейської історії, змінити суспільно-політичний статус нашого краю, та чи вдалося бодай у чомусь зняти актуальність з проголошених юним Франковим генієм побажань?!

Де в чому так, адже принаймні одна з молодших сестер-сусідок Польща, яка у Галичині минулого століття „всіма своїми верствами, від шляхти і магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату” стояла проти нас, на сьогодні по-дипломатичному стримано змирилася з українською незалежністю й, наслідуючи законно усталені європейські цінності, вряди-годи дозволяє нам залучити себе до реалізації спільних навіть цивілізаційно резонансних і глобальних проєктів, як-от ЄВРО-2012. Кардинально у протилежному напрямку розвиваються стосунки з іншим великим сусідом, про що ще 1895 року у статті-рецензії „UKRAINA IRREDENTA” попереджав Іван Франко, пишучи, що для основ нашої суспільності „московська „плеть” була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу у цивілізації, а в безодню темноти і застою”. Причому, злість північних сусідів, акумульована й спрагла за п’ять попередніх років продуманого і послідовного відторгнення України від хоча й братніх, але ведмежих, обіймів, з приходом нового президентського правління

восторжествувала з неабияким реваншистським запалом. Спочатку, намагаючись у максимально стислі терміни відновити згаєний узурпаторський темпоритм, Росія жадібно вп'ялася Харківськими угодами у наші південні землі, а вже згодом кількавізитовою ефесбешною пастирською окупацією взялася за наші душі, анафемуючи гундяєвськими проповідями усіх, що м'яко кажучи, не повірили у щирість московського православ'я. Поза тим, маленькі лідери великої керованої демократії, з максимальним цинізмом і типово азійською жаскою епатажністю показово нагадали, що, отримавши тимчасовий мілітарний тайм-аут на Північному Кавказі, не збираються гребувати жодними засобами, аби відвоювати втрачені позиції у Європі, навіть якщо для цього треба пожертвувати літаком із цвітом національної еліти авторитетної європейської держави.

Так склалося, що історія нашого державного становлення щонайменше із середини XVII століття є перманентним двобоєм з цивілізаційно відсталою, але військово-агресивною Північчю, кожен новий виток якого вимагає тактичної гнучкості та зміни основної стратегії. „Боротьба з москвофільством, – апелював І.Франко до своїх сучасників, – відтепер мусить виглядати зовсім інакше, бо й її терен розшириться безмірно, а її зміст поглибиться відповідно до того, як вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовляючими претензіями „державної” великоруської нації”. Звертаючись таким чином до галицької молоді, він, очевидно, теренове розширення боротьби з москвофільством вбачав у його розпросторенні з географічно вузьких рамок тогочасної Галичини на Східну Україну, й, напевно, й не припускав, що на початку третього тисячоліття, ця арена охопить весь Європейський континент. Адже нині, політико-загарбницькі апетити і претензії „великоруської нації” уперто і послідовно примушують лякливо на щонайменше зазіхання щодо власної стабільності Європу, навіть розуміючи свою апостольську місію для майбутнього України, кожного року, майже по-новозавітному тричі відрікатися від східного бастиону європейської демократії, аби лише не дражнити монстра з імперськи інфікованою, невірноваженою політико-нервовою системою.

Що ж до „невірних синів вирідних”, то лише за останні півроку їх число настільки зросло, що в пору укладати книгу національного сорому, який „нащадків пізніх палитиме” й не дасть відступниками стати всім нам, як один. Більше того, як, виходячи з нинішніх політичних реалій, можна авторитетно і чесно спростувати Франкові атестації на адресу української нації, який у період найбільш болісного оголення власного національного нерву охарактеризував її як отяжілу, незграбну

й сентиментальну расу, „позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а так плідну на перевертнів найрізноріднішого сорту”. Що ж, маємо подиву гідну точність, на жаль, не старіючого й до нині етнічного портрета з пильною увагою навіть до дрібних деталей. Та внутрішнє благородство й національне сумління нашого Мойсея майже миттєво переборювали хвилеві імпульси індивідуального роздратування, і того ж таки 1897 року Іван Франко змолить сакраментальні слова ще одної щоденної молитви за Україну:

*„Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба
Поваги й блиску від будучини,
Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба,
Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
Твої найліпші сини”.*

„Найліпших синів”, як не прикро, залишається все менше і менше. Одних вже в незалежній Україні знищила модернізована у період імперського неосталінізму репресивна машина сусідніх спецслужб, інші не склали доволі простого, але вічного, як світ, коритного тесту, ще інші національно здивачили і морально вироzumіли аж „поза межі можливо-го”. Як інакше сприймати безвідповідальні інтернет-відкриті репліки корифея сучасного українського літпроцесу Юрія Андруховича про територіальний устрій нашої держави. Усвідомлення себе як постаті, що енергією письменницького хисту та сприятливим розвитком постмодерної кон’юктури заволоділа ідеологічно слабоімунітетними умами нашої молоді, має ставити до обов’язку за публічні заяви суспільного характеру і змісту. А необдуманим пустомельним відрізанням південно-східних теренів нашої держави навряд чи вдасться реанімувати аристократичні святоюрські ілюзії про європейське майбутнє дозбручної України, й той, хто продукує сьогодні такі ідеї, за слушним спостереженням Валерія Шевчука, або дурень, або ворог. Франко ж у таких випадках жорстко застерігав кожного: „...не сміємо своїх дрібних, локальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу”. Отож, доктринерська тога Андруховичевого рафіновано-галицького українофільства є нічим не кращою від неприхованого Табачникового українофобства московського покрою, що вкрай розхитують фундаментальні основи нашої національної доктрини, кінцевою метою якої, за М.Грушевським, є побудова „соборної нероздільної України від Сяну до Кубані як самостійної держави українського люду, озброєного твердим залізом європейської культури”.

Разом з тим, деякі теперішні українські гіпермодернові історики кинулися рятувати єдність україномовної Галичини і зденаціоналізовано-

го Сходу та Півдня недолугими ідеями федералізму, офіційної двомовності та утвердженням концепції політичної нації. Саме ці ліберальні апокрифи запропонував канонізувати львівський історик Гарвардського викшталту Ярослав Грицак, виступаючи з власними щоправда дещо застарілими мультикультуральними одкровеннями в Одеських клубах та московському радіоефірі. Зворушливого порозуміння з російською, покоричневою радикальною «Родиною» Грицакові вдалося досягти ще в одній площині – дегероїзації діяльності ОУН–УПА. Когнітивний потенціал модерно-ліберально-космополітичної прогресивної історіософії та методології Я.Грицака як єдино правильного (на зразок марксизму-ленінізму) вчення дає справді несподівані результати, згідно з якими по-стать Степана Бандери цинічно і безглуздо прирівняно до передовика шахтарських забойів Стаханова, а Українську Повстанську Армію – до загонів Нестора Махна. За таке розуміння історії цей титулований учений навіть у радянській школі отримав би двійку, як той, що недооцінює роль особистості в історичному процесі та не вміє аналізувати мету й завдання учасників збройного конфлікту. Натомість ліберальна та москвофільська братія агестує таку позицію найвищими стипендіальними балами та новими грантовими контрактами.

Суспільно-політична делікатність ситуації полягає ще у тім, що Ярослав Грицак не полишає інституційної гравітації Львівського університету, ректор якого, Іван Вакарчук, послідовно провадить україноцентричну освітньо-культурну політику. Виступаючи у Мюнхені з інавгураційною промовою з нагоди отримання почесного докторату УВУ, він накреслив державотворчу траєкторію для нинішньої національної еліти «зупинити розгубленість і дезорієнтацію в суспільстві, не мовчати й не дати згорнути все те, що так важко було відтворене й напрацьоване в попередні роки, нарощувати пам'ять як про події в Західній Україні, так і про визвольну боротьбу на Сході України, і зокрема про Холодний Яр, яку зупинили голодомором-геноцидом і репресіями, творити по всій державі українські громадські самоорганізаційні структури, подібні тим, що діяли в Галичині в міжвоєнний період, і цим усім зменшити в багато разів період повторюваності явища українізації, суттєво зменшити й амплітуду цих коливань та, врешті-решт, з усіма цими здобутками й нашою системою цінностей знайти через суспільний договір в Україні точку динамічної рівноваги».

Зрештою, доводиться вкотре апелювати до тривіальних історіософських кліше, фатально змирившись з тим, що історія таки повторюється, а найкращим свідченням цьому є майже повна субституційність при характеристиці минулої й теперішньої епох. Чи не про наше сьогоднішня,

скажімо, йдеться у рядках: „Бували часи мертвіші і глухіші, та нинішній час тим, власне, сумний і скандальний, що в ньому переважну рухову силу виявляє назадництво, погорда до власного народу і його думок та ідеалів, лакейське прислужництво, ... або бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів. Само собою все те не було би ще таке страшне, як би з усіх боків не роблено рівночасно заходів, щоб у народі здушити решту почуття морального, затруїти сумління підростаючих поколінь, зломити все, що могло б бути на перешкоді темним силам, угрунтувати – бачиться, на віки вічні – панування облуди і кривди людської”. Насправді ж – це Франкова рефлексія з кінця позаминутого століття – 1897 року, написана як вступ до полеміки „Між своїми”.

Причин такої різної схожості в суспільній панорамі бездержавної, територіально покрової між сусідніми країнами України зламу XIX–XX століть й нинішньої нібито самостійної третьоготисячолітньої України варто дошукуватися у переліку національних хиб, які наводить Іван Франко в ідеологічно програмному зверненні до галицької молоді і які, як виявилось, не старіють. Йдеться про нашу „неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індивідуальності та моральну грубошкірість, байдужість до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пусту амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності”.

Невтішний діагноз, та встановлений правильно, а отже повинен був ще понад 100 літ тому підказати нам шляхи до якомога швидшого одужання національного організму. Натомість до давніх етноментальних хиб, додалися нові, більш стійкі до державницької вакцинації. Відтак, замість того, аби, за слушними порадами М.Грушевського, „над всякими різницями – правописними й мовними, політичними й соціальними, – конфесійними упередженнями й побутовими відмінностями перекинути новий культурний і політичний міст, використавши все, що може служити солідарності, монолітності Української Нації”, ми помножили число тих відмінностей у такий спосіб, що тепер жоден міст не здатний перекрити тої штучно утвореної прірви. Політична нерішучість національної еліти та державотворче нецтво урядових чиновників спричинили ефект викривлення основ нашої суспільності, при якому промовистий анафоричний рядок Франкового національного гімну ми перевтілили у рефрен власної кволості та невпевненості: проголосили незалежність, а в рабських скронях стугонить „Не пора”, здійснили феноменальний листопадовий зрив 2004 року, а через п’ять років все це збайдужіло перекреслили на цьогорічних президентських виборах – „Не пора”, зроби-

ли спробу втекти від Росії у минуле (через правдиве висвітлення національної історії) та у майбутнє (через вступ до НАТО й інтеграцію в ЄС) і знову оте фатально стримуюче: „Не пора, не пора, не пора”. Зрозуміло, що вина не на Франкові, який геніально схопив і поетично витлумачив цивілізаційний дух свого часу, а на нас сущих, які за цілі тисячоліття так і не розівчилися „в рідну хату вносити роздор”. Словом, зігнували з його чергового національного імперативу:

*„Ставайте дружню всі, і згідно всі, і сміло,–
Бо ваших рук важке, святе чекає діло!
Ви – сіль сеї землі! Як звітріє вона,–
То чим посолять хліб із нового зерна”.*

Державотворча й націєферментуюча мисль Івана Франка як серйозна й концептуально розпрацьована доктрина має міцну теоретичну платформу й опирається на практичні кроки, що стають прикладом для наслідування. Водночас, такі серйозні новітні концептуальні теорії, як правило, вибудовуються таким чином, що відсторонюють чи не весь сучасний їм хід суспільної історії. Як правдивий засновник української національної доктрини, Іван Франко, фактично за якесь десятиліття оголосив три різновекторні ультиматуми, скеровані на нівелювання шкідливих у першу чергу для майбутнього державотворення полонофільських („Поет зради”), москвофільських („Сухий пен” та патентовано українофільських („Дещо про себе самого”) суспільних тенденцій. І лише очистившись у такий спосіб, він міг спокійно продовжити щоденну працю для нації, „будушим” якої тривожив свою душу упродовж усього свідомого життя. Його віра у майбутнє власного народу була настільки твердою і непохитною, що Франко часто замислювався над тим, чи не вип’ячує вона його з-поміж інших, не менш достойних, а тоді за законами своєї вродженої скромності одразу вживав образно-поетичних чи фігурально-риторичних прийомів, аби переконати читача – навколо „тисячі таких, як я”. В окремих випадках щедро використовував невичерпний психологічно містичний потенціал сну, як-от: у „Каменярах” чи „Святовечірній казці”, продовжуючи Шевченкову традицію творення художньої умовності у спосіб підсвідомо вмотивований, а значить експресивно рельєфніший від поверхової міметичної манери письма. Та масштаби внутрішньої стриманості у процесі власної самооцінки або ж чіткий раціоцентризм на шляху до здобуття нових суспільно-політичних висот зовсім не гальмували належної активізації вольових порухів за відповідних історичних обставин, як те намагалися подати, оцінюючи роль І.Франка, апологети донцовської теорії. У такі хвилини Франко рішуче закликає до мілітар-

ної мобілізації, майже по-шевченківському шукаючи рятівної сокири, що може лежати й „у Бога за дверима”:

*„Супокій – святеє діло...
Та коли в робочу пору
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб добуток наш розкрати,
Ще й на нас кайдани вкласти,—
Чи й тоді святий спокій?..
Як за нашу угодовість
Він мисль нашу, мову, совість,
Мов будяччя, тне з плеча –
Горе, хто тоді нас мирить,
Хто не рветься до сокири,
До коси та до меча”*

Та чи потяглась наша рука до названих чи інших різновидів зброї, коли нинішній коаліційний уряд ухвалив низку постанов щодо явного приниження академічного статусу української мови у душі Валуєвських циркулярів. На жаль! Чи не єдиним винятком стала відкрита заява ректора Львівського університету професора Івана Вакарчука, власне зусиллями якого як міністра освіти і науки національне реноме мовної політики вперше у незалежній Україні було піднято на максимально високий щабель.

Минулого року закінчився термін дії указу Президента України щодо 100-томового академічного видання літературно-наукової спадщини Івана Франка, указу, якого ніхто не скасовував, хоча ще у ювілейному 2006 році його появу більшість франкознавців сприйняли з настоогою та скепсисом. Зрозуміло, що зміст цього документа продиктований урочисто-пафосною атмосферою Франкового 150-ліття, а тому його реалізація з самого початку виглядала доволі примарною і нездійсненною. Справді, підготувати за чотири роки повне академічне зібрання творів нашого мислителя (остаточна кількість томів тут немає ніякого значення) без серйозного фінансування та за відсутності потужної текстологічної автури виявилось завданням утопічним, але, аби консолідувати роботу франкознавчої громади навколо цієї мети, часу було більш ніж достатньо. У підсумку відбулося те, що мало статися у цій ситуації. Кілька формально протокольних засідань в НАН України про хід виконання президентського указу цілком задовільнили міністерських чиновників незалежно від остаточного результату. Втішним є те, що традиційні науково-ефективні франкознавчі центри без зайвого гала-

су продовжували сповняти свій щоденний обов'язок перед Франковою пам'яттю. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Шевченка завершило підготовку одразу кількох авторитетних видань – 51-53 додаткових томів, тому купюр та солідного довідника щодо бібліотеки Івана Франка, невтомний дослідницький тандем Романа Горака і Ярослава Гнатіва у минулому році презентував вже у довершеному вигляді розгорнуту панорамну Франкову біографію-епопею, що складається з хронологічно упорядкованих десяти книг життя українського Мойсея і була відзначена Шевченківською премією. Кілька вагомих досліджень здійснив Інститут франкознавства Львівського національного університету, що цьогоріч зосередився над збагненням у першу чергу методологічної спадщини Франка-ученого.

І ще один штрих до проблеми пошанування пам'яті Каменяра. Попри окремі індивідуальні протести, інтелектуальному Львову так і не вдалося минулого року не допустити безвідповідальних рішень місцевої влади щодо місячного відгородження пам'ятника Франкові від фасаду університету його ж імені величезним футбольним екраном, який став чудовою ілюстрацією могутньої фінансово-рекламної кампанії Соса-Соли та потвердив, що ми самі знаходимось на самому дні нашої збанкрутілої духовності.

У таких обставинах нам залишається з новою подвоєною енергією засісти за катехизм національної віри від Івана Франка, усвідомити нарешті, що саме Франкове вчення є тією філософією національного поступу, вмиле застосування якої поверне нам у будучині той інстинкт величі, який ферментувався завойовницькими звитягами хоробрих русичів, доблесними перемогами запорозького лицарства та безпрецедентною стрілецько-упівською героїкою. Тоді жодна „велика доба не застане нас малими і неприготованими”, а „бурхлива хвиля історії захопуватиме нас самих” і завжди ставитиме нашу націю конкурентоздатною у вирі політичних процесів. А далі знову за Франком” „Або візьмімо всі сили до купи і силкуймося встояти в тій конкуренції, або зложімо заздалегідь зброю і скажімо собі, що ми сміття і січка, добра на пашу для інших, але не здібна зеленіти й нове зерно родити”.

УКРАЇНА Й УКРАЇНСТВО ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ І.ФРАНКА

Оксана ГОМОТЮК
(Львів)

Іван Франко для української спільноти є видатним українознавцем, мислителем, ученим і письменником, дослідником старого письменства і народної словесності, історії України та її літератури, етнографії, економіки, філософії. І. Франко є автором більш ніж 4 тисяч творів і праць. Він один із небагатьох, хто писав кількома мовами (українською, польською, німецькою та ін.) і перекладав із 14 мов. Вчений своїми працями збагатив наукову і духовну скарбницю українознавства, тому особливо приємно тернополянам, що життя Великого українця торкалося нашого краю, оскільки географічна дотичність складає близько 50 населених пунктів Тернопільщини. Багатогранна спадщина вченого була предметом наукових студій не одного покоління інтелектуалів, але у кожному випадку відкриваються нові вектори його творчості.

Методологічною установою для аналізу задекларованої проблеми обираємо слова самого Каменяра, котрий підкреслював, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головню, щоб ми *розуміли* всі прояви її життя, щоб почувати себе справді, практично частиною його» [1, с.284].

Виходець із сім'ї селянина-коваля та бідної шляхтянки, як ніхто добре засвоював життєві уроки та мав можливість аналізу буття найнижчих верств суспільства. Наукову творчість І. Франко починав за умов, коли під тиском Емського указу чимало діячів Наддніпрянської України перебувало в Галичині. На думку С. Єфремова, «...Галичина зробилась вікном для цілої України... до 1906 р., а великою мірою й потім до самого початку світової війни року 1914» [2, с.342]. Як зазначав Д. Дорошенко, «...діяльність у Галичині українських письменників, особливо Драгоманова, дала дуже гарні наслідки в першому ж поколінні, що активно виходить на арену громадської роботи в половині 70-х рр.

Найкращим і став Іван Франко» [3, с.301]. Саме під впливом студій М. Драгоманова Каменяр відійшов від близьких до москвофільства поглядів на народовські позиції, а згодом перевершив свого вчителя, дійшовши до розуміння потреби самостійності України.

Система наукових поглядів дослідника сформувалася в процесі вивчення історії українського народу, його культури і духовності від найдавнішого періоду до сучасної йому доби. Українознавчі праці І. Франка сприяли утвердженню самобутності українського народу і його культури в контексті світової та європейської цивілізацій, зумовивши вивчення національної історії в етнічній єдності, тягlosti і самобутності. «Метода, ... котра вказує нам певні явища життя не тільки в їх розвої, так сказати, розширенню, але рівночасно і в їх розвої в часі, їх періодичні зміни, єсть найвищею задачею науки і дає найцікавіші здобутки...» [4, с.250] – зазначав І. Франко. «Предмет науки», на думку дослідника, – це «...маси людей, рух цих мас, спосіб життя» [4, с.253], наголошуючи при цьому, що справжня наука повинна виконувати дві умови: вчити пізнавати закони природи і «...вчити користати з тих законів, уживати їх в боротьбі з тією ж природою» [5, с.32].

Окреслимо основні напрямки студій на українознавчу тематику, що продемонстровано багатогранною творчістю, громадсько-політичною діяльністю. Перший шлях – вивчення, дослідження історії краю у контексті культури свого народу, його місця серед інших спільнот, що слугувало пробудженню моральної свідомості та національної гідності українства. Другий шлях торувався через підняття духу свободи, гідності, які базувалися на гуманістичній позиції, коли людина, що приймає принизливість свого становища, знищує у собі людське ество.

Суттєвий вплив на еволюцію гуманістики ХІХ ст. справляла історія, яка переживала період інституціоналізації. І хоча І.Франко не був професійним істориком, проте він ґрунтовно вивчав історичні джерела та літературу, розуміючи історію як «...слідження внутрішнього зв'язку між фактами» [6, с.77], висловлював методологічні поради. Каменяр наголошував на тому, що «...духовна зв'язь, то не що інше як природна причиновість, внутрішня діалектика розвитку, котра лучить в собі всі суперечності, вирівнює всі нерівності, котра з найрізномодніших частей творить одноцільну єдність. От тої – то діалектичної методи, тої єдності в погляді на природу і світ хибує ще й досі найбільші часті наших учених учителів» [7, с.18]. Багата творча спадщина І. Франка засвідчує про широту інтересів мислителя. Праці «Мислі о еволюції в історії людськості», «Що таке поступ?», «Повний образ історії України-Руси», «Святослав», «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах»,

«Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині», «Матеріали до історії Коліївщини», «Наш погляд на польське питання», «Причинки до історії України-Руси» та інші висвітлюють важливі проблеми історичного буття українства.

Безперечно, події української історії І.Франко осмислював у контексті загальносвітових сюжетів, вивчаючи становище українського народу в його етнічній єдності, тягlosti й самобутності на ґрунтовній джерелознавчій базі. С. Шелухін у спогадах про І. Франка зазначав: «...1912 року в Одесі перебував Франко. Я доставляв Франкові книжки, він читав з інтересом і балакав, живучи науковими інтересами. Пам'ять у нього була надзвичайно велика. Одного разу він пішов зо мною в університет на реферат в Історико-філологічному товаристві про джерела нашого літопису... Вислухавши реферат і уваги вчених, Франко зголосився зі словом, зробив серйозні зауваження і всіх здивував глибоким знанням предмету й цитатами з пам'яті латинських, грецьких та жидівських джерел. Враження він зробив на всіх велике» [8, с. 15].

Вчений приділяв значну увагу впливам скіфів на український історичний процес, наголошував на слов'янській природі антів, досліджував історію Київської держави, започаткованої, на його думку, в VII ст. Історію Галицько-Волинської держави він трактував як продовження традицій Давньоруської. Мислитель вказував на те, що до XIV ст. українська державність розвивалась самостійно. Польсько-литовська доба поставала як трагічний період української історії, з якого розпочинається національне і соціальне поневолення українців. І. Франко виокремлював такі події, як Люблінська, Брестська унії, котрі мали поворотний вплив на українське суспільство. В розвідці «З історії Брестського собору 1596 року» детально проаналізовано мотиви унії, що були більше політичними й адміністративно-дисциплінарними, ніж догматично-релігійними. Це спричинило послаблення Русі, її деморалізацію, виникнення ненависті між українцями, взаємного недовір'я, нетерпимості, що разом із наслідками Люблінської унії призвело до козацьких воєн [9, с.193–219]. Рушієм національно-визвольної боротьби було козацтво. Важливу увагу вчений зосередив на постатях П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, ролі подій середини XVII ст. для українського народу. Козацькі конфлікти з польським режимом після довголітньої боротьби завершилися послабленням Польщі (що згодом спричинило її поділ) та руїною Правобережної України й заселенням Лівобережної. «Крім одного Чернігова, не постали ніякі нові центри духовного життя аж до кінця XVIII віку. Московщина почала абсорбувати всі ліпші южноруські

сили для себе... Ся переміна своєю чергою довела до змосковщення всіх вищих станів южноруської суспільності, котрі й далі в XVIII і XIX віках допомагають не тільки до піддержування сили й величі, а то й деспотичного характеру Росії, але не менше того допомагають до витворення і підвигнення російської літератури і науки» [10, с.43]. Так різко критикував І. Франко наступ російського царизму на Україну в XVIII ст. Закріпачення селянства, послаблення козацького елементу, обмеження автономії козацької України завершилось ліквідацією окремішності. Порівнюючи польське панування і російське гноблення, вчений схиляється до думки, що Польща «під багатом» тягнула Україну до прогресу, а Російська імперія – до регресу.

Погляди на український історичний процес кристалізувалися на фоні широкої панорами культурного життя, зокрема на основі матеріалів народної творчості, насамперед пісенної. Так, у середині 1890-х рр. у науковця сформувалась чітка концепція всього українського літературного процесу – від найдавнішої доби до сучасності на підставі вивчення української літератури. «Історія літератури повинна бути частиною розвою духового життя народу з порівнюючими виглядами на інші літератури народні...» [11, с.8], – наголошував І. Франко. В статті «Метод і задача історії літератури» (написаній на початку 90-х рр. XIX ст., уперше опублікованій у праці М. Возняка «До поглядів Івана Франка на українську літературу» (1926)), письменник окреслював своє розуміння літератури, що має бути «...живописуванням сучасної суспільності, її життя, праць і змагань» [12, с.18]. Важливого значення він надавав становищу українства у світовій спільноті, схвально відгукуючися про культурно-історичну школу, яка «...почала дослідження перехрещення впливів, їх модифікації, що мало наслідком поглиблення і розширення розвою духового життя» [13, с.38]. Першорядним у дослідженні письменства І. Франко вважав розробку наукових критеріїв періодизації літературного процесу. Вихідною позицією у цьому була теза про те, щоб «...замість давніх явищ, які зникли, поставали нові, відмінні, які відповідали б зміненим умовам культурного життя» [14, с.285]. Вчений виокремив три великі епохи у розвитку української літератури. Староруська епоха переважно з візантійським впливом охоплювала період до половини XVI ст. Після об'єднання Русі з Литвою, а згодом з Польщею, ці впливи змінилися у західноєвропейському напрямку. З половини XVI ст., від періоду переходу в «Южну Русь» московського друкаря І. Федорова, заснування Острозької академії, постановня численних церковних братств у містах, шкіл, друкарень, розпочинається нова доба в історії української літератури. Вплив Заходу, здебільшого

Польщі, переважав над впливом грецького Сходу. У цей період виникла полемічна література, написана новою літературною мовою, набагато ближчою до народної, ніж давньоцерковна. Друга половина періоду, починаючи з 1648 р., характеризується появою козацьких дум. Війни козацькі «...підняли високо національне почуття, витворили багату традицію лицарських діл, могучих і сильних характерів і дали матеріал для розвою южноруської історіографії, котрої найкращими представниками являються Самовидець і Величко» [13, с.43]. Водночас Запоріжжя дало змогу започаткувати складання поем народною мовою. У запорізьких віршах мислитель вбачав початки нової епохи «южноруської» літератури, свідомо народної та демократичної. Поява нових відносин як політичних, так і соціальних (підпорядкування усіх частин Русі-України великими державами з розвинутим мілітаризмом, грошовою системою, всевладною бюрократією), і нових ідей рівності, народності, демократизму витворили нову епоху – народну, що розпочалася для Лівобережної України, а з 30-х рр. ХІХ ст. – для Західної. Мислитель виокремив характерні ознаки нової літератури: народний характер, демократизм, оригінальність, світськість [13, с.46–47]. Слід наголосити, що саме І. Франко довів, що малоруська література не тотожна великоруській, вона є та існуватиме окремо. Як література самобутнього народу, за прикладом І.Котляревського, вона увібрала спочатку європейський дух, «проціджений великоруським цідилком», але невдовзі після наполеонівських війн сама нав'язала прями і жваві контакти із Західною Європою і стала за формою, мовою і змістом літературою європейською, у ній помітне відлуння тих принципових питань індивідуального і громадського життя, які хвилювали душу тогочасної цивілізованої людини, і вона з власного ґрунту, з народного життя намагалася надати їм оригінальну форму і знайти на них оригінальну відповідь [14, с.84].

І. Франко стверджував, що фольклор для нової української літератури відіграв важливішу роль, ніж для будь-якої європейської. З огляду на це у науковій спадщині українознавця значне місце посідають дослідження в галузі народної творчості. За кількістю опублікованих праць, ґрунтовністю досліджень, багатогранністю фольклористичних інтересів І. Франка вважаємо одним із провідних науковців-українознавців. Він шляхом літературно-історичного порівняння прагнув сформувати критичну базу для оцінювання поетичних пам'яток нашої нації [15, с.15]. У полі зору українознавчих студій дослідника були козацько-татарські війни напередодні Хмельниччини, пісні періоду національної революції середини ХVІІ ст., Гетьманщини, гайдамацький, опришківський

рухи тощо. Як зазначав автор, ці теми покликані «...пізнати механізм історичного руху, пізнати, звідки пішли, ким і як здобувалися ті здобутки, котрими ми тепер можемо користуватися і котрі нам повинні служити підставою для здобування чимраз нових» [16, с.7].

Значну увагу приділив І. Франко такому вияву непокори українського народу проти поневолення, як Коліївщина. Аналізуючи причини селянсько-гайдамацького руху, рушійні сили, наслідки боротьби, мислитель доходить висновку щодо спадкоємності цих виступів від революції періоду Б. Хмельницького. Велику увагу дослідник приділяв революційним подіям 1848–1849 рр. у Галичині. Він першим оцінив масштаби та особливості національно-визвольного руху в краї.

Слід зазначити, що галицька проблематика слугувала започаткуванню в українській історіографії історичної біографістики. В праці «Життя Івана Федоровича і його часи» (1883) дослідник змальовував на основі подій середини XIX ст. особисте і громадське життя цього поміщика, власника с. Вікно на Тернопільщині, що був послом з Тернополя до Віденського сейму в 1848 р. і вирізнявся серед інших депутатів розсудливістю, критичністю сприйняття та оцінювання дійсності [16, с.10].

Основні віхи життя і творчості І. Франка пов'язані із Галичиною, Буковиною, тому чимало наукових положень та висновків зроблено на підставі аналізу галицької дійсності, її зловоденних проблем. Галицька проблематика є визначальною у студіях із економічного та соціального становища в умовах Речі Посполитої, Австрійської та Австро-Угорської імперій. На підставі компаративного аналізу стану української освіти із російською («Університети в Росії» (1887), «Двоязычність і дволичність»), австрійською («Середні школи в Галичині в 1875–1883» (1884)), польською («К истории просвещения в Галиции»), з боєм зазначає, що близько 3000 громад у Галичині не мають початкових шкіл і лише одна школа припадає на 1713 осіб та дуже низькою є вчительська платня [17, с.108–112].

Дані переписів 1880 і 1890 рр. дозволили проаналізувати кількісний і національний склад населення Галичини, його віросповідання та освітній рівень, що увиразнювало сумну статистику неписьменності. Так, у 1890 р. не вміло ні читати, ні писати 68% населення, а серед жінок цей показник становив 71,6% [18, с.317]. Недостатній рівень розвитку нижчої школи спричинював проблеми в її вищій ланці, що спричиняло брак творчості, належного рівня викладання у гімназіях та університетах, відсутність допомоги та заохочення власних думок, низький рівень науки [19, с.168].

Стан освіти у краї вчений пов'язував з іншими проблемами, що не давали змоги природним шляхом розвиватись українству. Детальне вивчення життя і побуту українців було складовою його українознавчого доробку. Аналізуючи становище галицького селянства, дослідник у рецензії на книгу С. Щепановського «Злидні Галичини в цифрах» (1888) зауважив, що Галичина перебуває попереду інших європейських країн щодо відносної кількості рільничого населення, а галичани, котрі експортують сільськогосподарську продукцію, харчуються дуже бідно. Формуючи тодішнє українство, національний світогляд борців за незалежність України, І. Франко стверджував, що причинами такого низького рівня не є фізична дегенерація або нездатність галицького робітника чи селянина. «Головною причиною нашої економічної відсталості є брак засобів і сучасних знарядь праці – машин» [20, с.16]. Учений детально вивчав побутові умови селянина та робітника. І якщо, на перший погляд, українське село було доволі мальовничим та мало ідилічний характер, то глибоке дослідження повсякденного життя дало змогу зробити висновок, що галицький селянин «...ість половину з того, що європейський робітник. Очевидно, працездатність, енергія та охота до праці галицького селянина впливають з цього» [21, с.503–505]. У статті «Що нас єднає, а що розділяє?» І. Франко уперше наголосив на солідарності між галицькими робітниками як запоруці поліпшення їхнього життя [22, с.16].

Можна стверджувати, що в українській науці він перший дослідник економічної сторони буття українства як на теоретичному, так на практичному рівнях [23, с.229]. Так, наприкінці 70-х рр. ХІХ ст. за участю І. Франка було організовано масове збирання матеріалів про життя і побут українців, розширено територію і межі етнографічних досліджень, залучено до цієї роботи студентську молодь [24, с.325]. З цією метою в 1883 р. учений створив Етнографічно-статистичний гурток у Львові, заохочував члена Краківської академії наук І. Коперніцького до організації етнографічної експедиції на Бойківщину, Лемківщину та в інші місцевості українських Карпат [25, с.19]. Завданням гуртка було студіювання життя і світогляду народу, також підготовка і видання бібліографії книжок, статей та інших матеріалів з етнографії та статистики, здійснення періодичних екскурсій. За ініціативою та участю І. Франка гурток організував експедиції по західних землях України. Учасники подорожі, як зазначав дослідник у статті «Мандрівка руської молодіжі», визначили за мету «...доочне знайомитися з життям і економічним побутом рідного народу, з красою і природними скарбами та історичними пам'ятками свого краю, а з другого боку, освіжувати і ширити почуття народне» [26, с.1].

Лише за рік діяльності гуртка було проведено 12 засідань, де заслухано доповіді І. Франка та інших науковців; відбувались теоретичні дискусії про методи дослідження; було обговорено питання скасування панщини у Галичині, проблему жіночої неволі, відображеної в народних піснях та загадках, а також досліджено джерела виникнення українських народних пісень про події в Галичині у 1848 р. тощо. Інформацію про результати наукової діяльності гуртка публікувала газета «Діло». Так, у 1884 р. надруковано статті І. Франка: «Засідання етнографічно-статистичного кружка», «Нашим молодим мандрівникам в дорогу», «Мандрівка руської молодіжі». Крім цього, в 1878 р. у журналі «Дзвін» з його ініціативи започатковано розділ «Вісті з Галичини».

Так, зібрані етнографічні матеріали публікували і в заснованому в 1895 р. «Етнографічному збірнику», науковими редакторами котрого були І. Франко та В. Гнатюк. У 1899 р. у Галичині почали видавати «Матеріали до українсько-руської етнології», де оприлюднювалися етнографічні, археологічні, антропологічні розвідки та монографії про народну архітектуру, рибальство, гончарство тощо. В 1898 р. при філологічній секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка створено Етнографічну комісію, в якій працював І. Франко (спочатку членом, а пізніше – головою). За період головування в цій комісії вчений здійснив кілька експедицій. Так, у 1900 р. О. Роздольський, М. Павлик, О. Колесса, І. Франко побували у Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини, у 1904 р. організовано подорож на Бойківщину. Набутками розвідок були різноманітні вироби народного мистецтва, зразки одягу, прикрас.

Слід зазначити, що І. Франко був організатором збирання експонатів для музею при НТШ. З цією метою у «Літературно-науковому вістнику» надруковано звернення «Збирайте етнографічний матеріал», де акцентувалась увага на змінюваності та минучості в процесі історичного розвитку народної культури. З огляду на це визначено завдання музею – збирати і зберігати для науки пам'ятки культури. Крім цього, було розроблено програму для збирання етнографічного матеріалу, в переліку якого зазначався одяг, моделі господарських і промислових знарядь, будівель, вишивки, писанки, різьблення по дереву, металу, тканини та предмети старовини – кам'яні, бронзові, кістяні знаряддя, зброя, рукописи, стародруки [27].

Завдяки старанням І. Франка та В. Гнатюка етнографічна робота в цей період значно активізувалася. Давніх етнографів-аматорів змінили збирачі-систематики, діяльність яких базувалась на принципах науковості та критичного ставлення до етнографічного матеріалу. Варто

зауважити, що етнографи-науковці попередньо ознайолювались з відповідною літературою щодо досліджуваної проблеми, а під час дослідження виконували точну паспортизацію предметів [28, с.43].

У 80-х рр. XIX ст. у західних областях України організовано кілька виставок. У 1881 р. у Коломиї відбулася перша етнографічна виставка у Галичині, на якій було представлено покутсько-гуцульські народні вироби: килими, вишивки, гончарські та вирізьблені з дерева вироби. В 1882 р. у Перемишлі організовано крайову, а в 1887 р. у Тернополі – виставку зразків народного одягу західних областей (з цього приводу опубліковано розвідку «Етнографічна виставка у Тернополі» (1887)). У 1894 р. створено етнографічний відділ при Музеї художнього промислу у Львові. Цим подіям велику увагу приділяв І. Франко, популяризуючи їх у журналі «Діло» (1892), «Житте і слово» (1894), «Kur'er Львівський» («Kurier Lwowski» (1897)). У пресі також було порушено питання про налагодження співпраці етнографів, істориків, археологів.

Важливу ділянку етнографічної праці І. Франка становлять т. зв. «квестіонарі» – анкети для збирачів етнографічних матеріалів. Слід зазначити, що для цих анкет характерний науковий підхід, тому вони могли бути не лише путівником для збирання етнографічного матеріалу, а й програмою етнографічних досліджень.

Вважаючи етнографічну науку важливим інструментом на шляху визволення українства, І. Франко надавав великого значення методиці етнографічного дослідження. Він пропонував виявити єдність матеріальної і духовної культури українського народу на всій етнічній території, наголошуючи на спільних рисах культури і побуту її складових. Доцільним способом викладу інформації науковець вважав монографічний опис із широким використанням статистичних та економічних даних. І. Франко та його однодумці порушили питання житла, приготування їжі, звичаєвого права, способів володіння землею та форм організації суспільного життя, які «випадали» з поля зору дослідників. Спрямування етнографічних експедицій, популяризація матеріалів, наукові публікації вченого вперше стосувалися економічного аспекту життя українського селянина і робітника.

У контексті економічної тематики неодноразово порушувалася проблематика моралі. Кілька спеціальних статей, надрукованих у 1893 р. в газеті «Kurjer Lwowski», І. Франко присвятив галицькому лихварству. Він загалом поділяв і розвивав положення львівського дослідника Леопольда Каро. «Галичина, – йдеться в статті «Лихварство в Галичині», – класичний край лихварства» [29, с.373]. Жоден край австрійської монархії, навіть у всій Європі, не може показати такого

великого числа професійних лихварів, як Галичина» [29, с.374]. Ті лихвари – переважно євреї: сільські шинкарі, крамарі, торговці і т.п. Заможні селяни складали невелику кількість порівняно з лихварями-євреями. Поміщики та їх управителі (двори) також позичали незаможним селянам дрібні суми, збіжжя, інші продукти, але рідко під відсотки, заставу селянського ґрунту [29, с.375-376]. Виокремлюючи головні чинники, які гнали селянина до лихварів, дослідник зазначає, що це були переднівок, стихійні лиха, неврожай, пишні весілля, хрестини і похорони, судові процеси і спадкові переговори та податки [29, с.375]. І.Франко торкнувся питань моралі та етики бізнесу у своїх публікаціях, до числа яких відносимо «Тернопільську моральність». Автор чітко проаналізував кодекс «тернопільської» моралі, характерний для Галичини, як і всього австрійського підприємницького суспільства, де гонитва за прибутком є загальною і здебільшого дуже жорсткою. У Франції ж цю «поетичну сторону» професії купців, «нелояльну конкуренцію» підвели під окрему карну статтю, яка на теренах Галичини відсутня [30].

В унісон україномовній публіцистиці та наукових розвідок з життя галицького села дослідники творчості вченого виокремлюють аналогічну тематику у німецькомовних творах І. Франка, поділяючи при цьому його об'єктивне бачення тогочасної дійсності. Предметом дослідження більшості німецькомовних праць стали: специфіка економічних обставин життя галицького села, особливості «світу» галицької родини, стан шкільництва у краї, а також суспільно-політичні реалії у контексті визначення «статусу» галицького виборця-селянина, фальшування результатів голосування, польсько-українські взаємини та їх наслідки для розвитку соціальної інфраструктури [31, с.58-65].

В етиці І. Франка чільне місце займає проблема поступу, віра в нього, його нестримну силу. Глибоке розуміння історичного процесу, далекоглядність та наукова мудрість, цілісне та системне бачення закономірностей та провідних тенденцій існування людського суспільства дозволило зазначити, що поступ «...не все буде, але часто руйнує» [32, с.345]. Ця теза підтверджувалася прикладами із історії Київської Русі, яка тисячу років тому була окремою, самостійною державою, що загрожувала Царгородові, приймала в Києві французькі посольства і віддала князівну за французького короля. Проте після 400 років такого державного життя, коли «...у нас почало заноситися і на витворення власної просвіти, школи, письменства і всього того, що робить купу людей цивілізованим народом, на нас спадає грім із ясного неба, монгольські орди, і розбивають зачатки нашої цивілізації і кидають нас на довгі століття в кут, у п'їтму, в неволю та залежність» [33, с.345].

Поряд з аналізом історичних злетів і падінь світової цивілізації І. Франко вивчав майбутній громадський устрій «Енгельсової держави», в якій робітники на основі загального голосування здобудуть перевагу у державних рядах. Народна держава має змінити панування одних і неволу інших. Проте, як зауважував мислитель щодо її майбутнього, «...народна держава стала би величезною народною тюрмою», її всеохоплююча сила була б тягарем для волі, душі людини, перетворившись у «...всевладну пані над життям усіх горожан» [33, с.341].

Варто підкреслити, що студіювання еволюційної теорії розвитку людства вибудовувалося на основі інтегрованого знання - синтезу природознавства, соціології та історії. «Маючи таких союзників, – зауважував І. Франко, – історія може сміло глядіти в будучність» [34, с.79]. При цьому наголошувалося на деяких методологічних застереженнях науковця про «безсторонність», «власне чуття» історика (а не про принцип партійності в історичних дослідженнях, як це приписувала І. Франкові радянська наука). Дослідник роз'яснював, що історик, по-перше, є людиною, сином певного історичного періоду, певного народу, вихованим на певних поняттях і поглядах, «...від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнився». По-друге, історія ніколи не буде і не може бути повною, завершеною. «Історія назавсідги останеться таким будинком, котрий кожне нове покоління в більшій або меншій часті перебудовує і пересипає відповідно до власних потреб, до власних поглядів...» [34, с.77]. Варто підкреслити, що свою вагому конструкцію у розуміння українського буття, окреслення його перспектив розвитку вніс українознавець І. Франко.

Яким же бачив І. Франко майбутнє України? Обґрунтовуючи свій погляд на національний розвиток України, Каменяр підкреслював, що політична несамостійність нації дає змогу визискувати себе іншій, а значить, доходить висновку автор, національно-економічні питання спонукають до виборювання для себе політичної самостійності. Українознавець вимальовує своє бачення історичного процесу, в основі котрого не повинні лежати лише економічні важелі, як це проповідували марксистки. Теоретичною основою, фундаментом ідеї української нації, як і будь-якої іншої нації є розвиток соціальних ідеалів – «... синтезом усіх ідеальних змагань, будовою до якої повинні йти всі цеглини, буле ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного ... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до пановання одної нації над другою, або хобобливий сентименталізм

фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [35, с.282].

Це далеко неповний аналіз проблематики українознавчих студій вченого, але він засвідчує, що творчість мислителя є важливою сторінкою на шляху оформлення концептуальних підвалин цілісної системи знань про український народ на рівні європейських вимог у напрямку утвердження неминучості державного становлення української нації, а також повернення українознавців Західної України до осмислення загальноукраїнських проблем.

Список використаних джерел

1. Франко І. Поза межами можливого / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 276–286.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С.Єфремов – К.: Феміна, 1995. – 685 с.
3. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення / Д. Дорошенко // Українознавство: Хрестоматія – посібник: У 2 кн./ Упоряд. В. С. Крисаченко. - К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 286–309.
4. Франко І. Статистика яко метода і яко наука / І.Франко //Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наука думка, 1985. - Т. 44. – Кн. 1. – С. 248–254.
5. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наука думка, 1985. – Т. 45. – С. 76–139.
6. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.
7. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 188–195.
8. Шелухін С. Українство 80-х років XIX віку і мої зносини з Іваном Франком / І.Франко // Літературно-науковий вістник. – 1926 – Т. XC. – С. 280–289.
9. Франко І. З історії Брестського собору 1596 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 193–219.
10. Франко І. Мотиви для вияснення умотивування свого плану / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 34–49.
11. Франко І. Задачі і метод історії літератури / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 7–16.
12. Франко І. Метод і задача історії літератури / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 17–23.
13. Франко І. Характеристика літератури руської XVI–XVIII ст. / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 281–294.
14. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 74–75.
15. Франко І. Хмельниччина (думи, пісні та вірші) / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 7–62.

16. Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. І. – С. 7–299.
17. Франко І. Народні школи і їх потреби / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 108–115.
18. І. Франко. В справі нарису історії українсько-руської літератури. З приводу рецензії в газеті «Рада». Лист І. Франка до редактора газети «Рада» зі Львова до Києва. 13. 07. 1910 / Багалій Дмитро Іванович // ІР НБУВ. - Ф. І.– Спр. 8520.– 2 арк.
19. Франко І. З поля нашої науки / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 166–179.
20. Франко І. Злидні Галичини в цифрах / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. І. – С. 14–20.
21. Франко І. Галицький селянин / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. II. – С. 503–513.
22. Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. І. – С. 15–19.
23. Гнатюк В. До характеристики етнографічної діяльності Івана Франка / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. XXI. – Ч. 17 – С. 229–232.
24. Світ. – 1882. – № 18–19. – С. 320 – 327.
25. Ломова М. Етнографічна діяльність І. Франка / М. Ломова. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. – 120 с.
26. Франко І. Мандрівка руської молодіжі / І. Франко // Діло. – 1884. – Ч. 85.
27. Збирайте етнографічний матеріал // Літературно-науковий вістник. – 1902. – Т. XVII.
28. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / І. Франко // Возняк М. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955. – 120 с.
29. Франко І. Лихварство в Галичині / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 44. – Кн. II. – С. 373–392.
30. Франко І. «Тернопільська» моральність / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 44. – Кн. I. – С. 254 - 255.
31. Л. Рудницький. Образ Галичини у німецькомовних творах І. Франка / Варшавські українознавчі зошити, 15-16: Польсько-українські зустрічі / За ред. С. Козака. – Варшава, 2003. – 557 с.
32. Франко І. Що таке поступ? / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 340–349.
33. Франко І. Що таке поступ? / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 340–349.
34. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.
35. Франко І. Поза межами можливого / І.Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 276–286.

ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ФРАНКА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «KURJER LWOWSKI»: ДО ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОСТІ СЕРЕД ЧУЖИНЦІВ

Галина ГРАБІВСЬКА
(Дрогобич)

«У наймах у сусідів» – так назвав Іван Франко свою десятирічну співпрацю в польській періодиці, зокрема в щоденнику «Kurjer Lwowski» (надалі в тексті «К.Л.»), штатним працівником якого він був упродовж 1887–1897 років. Після виходу у світ сумнозвісної статті про Адама Міцкевича «Ein Dichter des Verrathes» (Die Zeit: 1897 №136) письменник був змушений покинути часопис. Ось що писав про це М. Мочульський: «Коли поет зайшов у редакцію “Kurjera Lwowskiego” його довголітні товариші та приятелі пішли в іншу кімнату, а один з них Фрїлінг заявив йому: “Pan tu nie masz miejsca” [3, 17–18].

Газета «К.Л.» почала виходити щоденно з 31 березня 1883 р. Насамперед вона була прихильницею польсько-шляхетських кіл, але з приходом до неї Генрика Реваковича, а особливо Болеслава Вислоуха «К.Л.» різко негативно ставився до тогочасної адміністрації в Галичині (а вона була, як відомо, в руках польської шляхти).

Франкове співробітництво в газеті саме тоді, коли вона набула демократичного спрямування, було, до слова, однією з причин, що перешкодила йому обійняти кафедру української словесності у Львівському університеті. Намісник Галичини Казимир Бадені писав: «Протягом цілого ряду років Франко був співробітником львівської скандальної газети “Kurjer Lwowski”, яка вихваляла крайне радикальний напрямок у кожній галузі і при цьому піднімала національно-польський патріотизм» [1, 190].

У вивченні зв'язків Франка з «К.Л.» вельми вагомою є участь відомого львівського франкознавця Мирослава Мороза. У розвідці «До питання атрибуції творів І. Франка в газеті “Kurjer Lwowski” М. Мороз пише, що співпраця Франка в названій газеті почалася з 1 травня 1887 р. за посередництва Адольфа Інлендера, брата письменника й журналіста Людвіка Інлендера, що разом з Франком був співробітником часопису «Prasa», а також переклав польською мовою його оповідання «На дні» [1, 194].

У листі до М. Драгоманова від 20 серпня 1887 р. Франко писав: «Я вступив до редакції “Kurjera Lwowskiego” – газетина чесного напрямку, противна шляхетчині і попівщині, робота не втомлююча і плата, як на

мої обставини, добра, так що, друкуючи, крім щоденної роботи час від часу фейлетони¹ – (за котрі платять осібню) і кореспонденції за границею, я буду мати змогу хоч за рік отрястись з довгів» [т. 49, 121]. Тут варто зауважити, що Франкові сподівання сплатити борги, за твердженням М. Мороза, «виявились безпідставними» – заробітку, на який так розраховував письменник, щоб трохи поліпшити свій матеріальний стан та для утримання своєї численної родини, в газеті не вистачало.

«Результатом десятирічної співпраці І. Франка в газеті “Kurjer Lwowski”, – як відзначає М. Мороз, – є близько 900 статей з різних питань [...], матеріали на економічні, історичні, літературні теми, відгуки на прояви тогочасного культурного і наукового життя» [1, 199]. На сторінках чужинської преси Франко інтенсивно пропагував українську справу, звісно, наскільки це дозволяли провідні засади редакційної політики тих чи інших видань. Особливе місце в них посідає Франкова шевченкіана.

У передмові до публікації трьох перекладених українською мовою статей І. Франка про Шевченка на сторінках «Kurjera Lwowskiego» М. Мороз писав: «Однією з найважливіших тем Франкових виступів перед іншомовним читачем є життя і творчість Т. Г. Шевченка. Лише польською мовою ним написано тринадцять статей, заміток, інформацій про різні, часто полемічні (підкр. моє. – Г. Г.) проблеми вивчення і популяризації творчості Кобзаря» [2, 177].

Далі в згаданій публікації подаються такі розвідки: «Поетичні твори Шевченка» («K.L.». 1891. № 107), «Ще раз у справі Гуса» («K.L.». 1891. № 117), «Тарас Шевченко» («K.L.». 1893. № 62–64; № 66–68). Ця остання стаття, як зазначає М. Мороз, є доповіддю, яку виголосив І. Франко 19 лютого 1893 р. у віденському товаристві «Biblioteka Polska».

Ми спробуємо розглянути ці Франкові статті у хронологічному порядку.

Стаття «Utwoży poetyczne Szewczenki»... Написана з приводу «першого повного та цілісного видання» у Львові творів Т. Шевченка. Автор зазначає, що досі переважна частина видань виходила в Росії, де цензура не пропускала майже половину творів «українського пісняка» («pieśniarza ukraińskiego»).

Франко зупиняється на історії видань Кобзаря: перше львівське 1867 р. («pierwsze kompletne») було некритичним, не зовсім упорядкованим, з багатьма помилками. Празький двотомник 1877 р. хоч і вміщував

¹ «Фейлетон» означав тоді дещо інше, ніж ми це розуміємо сьогодні. То був так званий «підвал» на сторінці газети, де поміщалися літературно-критичні матеріали. Саме ці «фейлетони» значною мірою становлять інтерес для дослідження українки на сторінках «K.L.».

новознайдені твори, проте деякі публікації не належали Шевченкові. Далі автор зазначає: «Головною вадою цього видання було його розірвання (“rozegwanie”) на два томи, з котрих перший містив твори, дозволені російською цензурою, а другий – заборонені» [9, 5]. А тепер з ініціативи товариств “Просвіта” та ім. Шевченка має побачити світ видання цілісне, упорядковане згідно з вимогами чисто літературними без втручання російської цензури» [9, 6].

У статті повідомлялося про склад редакційної колегії. До неї входили: О. Огоновський, В. Барвінський, В. Коцовський та сам І. Франко. Первісний задум упорядників полягав у тому, щоб це видання було «критичним з коментарями, поясненнями та всім науковим апаратом» [9, 6]. Однак у Львові для цього не було відповідних умов, а крім того, в Києві, як про це стало відомо львів'янам, «гроно фахових людей», власне розпочало таку роботу.

З огляду на «пильну потребу» після тривалої дискусії ухвалено видати всі українські твори Шевченка (без варіантів та листів), зазначивши час написання, подати змістовну біографію Шевченка «з узагальненням його літературної діяльності». У передмові мала бути з'ясована генеза видання й поділ на тематичні блоки, надано пояснення деяких слів, імен та назв.

Характерно, що видання планувалося як чотири томник. До першого тому входили твори «романтичного періоду» – до часу першої подорожі Шевченка на Україну (редактор тому О. Огоновський). У другому тому (редактор В. Коцовський) представлено «період Братства св. Кирила і Методія», тобто до арешту 1847 р. Третій том – «Шевченко в новелі» (редактор – І. Франко) і том четвертий за редакцією В. Барвінського п.н «Шевченко після солдатської неволі». До цього тому мали увійти недовідані твори, а саме псалми Давидові та драма «Назар Стодоля».

Як бачимо, вже тоді утверджувалася чинна й досі періодизація творчості Т. Шевченка як єдино можлива та відповідно обґрунтована. Пізніші дослідження скорегували зміст четвертого тому (названі твори усталено в часі їх написання). Насамкінець Франко заперечував у статті чутки про «замір видання “обкроєного” Шевченка» [9, 6].

У №117 за 1891 р. «К.Л.» надрукував замітку І. Франка «Jeszcze w sprawie Husa». У ній ідеться про поему Т. Шевченка «Єретик», фрагменти якої М. Лисенко поклав на музику. Цей музичний твір мав виконувати на Шевченківському вечорі хор «Боян» під керівництвом д-ра Степана Федака (визначного громадського діяча, фольклориста, знаного адвоката). У членів оргкомітету вечора виникли застереження щодо змісту тих уривків поеми, які мали виконуватися. Із цього приводу І. Франко

вказав: «Комітет, який організував вечір, складався з п'ятьох членів: пп. Савчака, Шухевича, Гладилевича, К. Левицького і св. Чапельського» [10, 2]. Ініціатива викинути «Гуса» (і ще деякі пункти програми, наприклад, декламацію уривка з «Гайдамаків» і зміни тексту в «Заповіті» Шевченка) належить останньому. Твір М. Лисенка на слова Т. Шевченка таки не виконували ще й з ряду інших причин. Франко подає ще один вагомий факт про українське студентське товариство «Академічне братство», котре відмовилося від участі у вечорі й надіслало лист до комітету, в якому осуджувало такі дії і «ту шану, яку віддають народовці Шевченкові на своїх вечорах і в своїх виданнях, пристосовуючи і підкорюючи його поступово-демократичні погляди відповідно до своїх клерикально-реакційних поглядів, товариство вважає скоріше за зневагу пам'яті українського поета» [10, 3]. Автор замітки назвав цю заяву «Братства» «сміливою і відвертою», трактував її як своєрідний ляпас редакторові «Діла».

Однією з найпомітніших і найвагоміших публікацій про Кобзаря на шпальтах «К.Л.» є стаття під невибагливою назвою – «Тарас Шевченко». Це, власне, була надрукована версія доповіді, яку Франко виголосив в товаристві «Польська бібліотека»² у Відні. «К.Л.» оприлюднив її вже на початку березня (український переклад розвідки здійснили працівниці Інституту франкознавства ЛДУ ім. І. Франка Ангеліна Кабайда та Ірина Михайлюк).

У листі від 20 лютого 1893 р. Франко повідомляв дружину: «В сей понеділок, що прийде, маю читати лекцію про Шевченка в тутешнім товаристві польським «Biblioteka Polska». Є се товариство старших людей, туди приходять послы, члени палати панів і всяке високе панство. Я ще там не був, але запросини до відчиту прийняв, побачимо, як-то воно вийде. Біда тільки, що не маю порядного сурдута, мій чорний на рукавах геть потріскав. Ну, та я не з тих, що надто сильно стісняються костюмом» [т.49, 387]. Зміст промови Франка перед тим «високим панством» дізнаємося з публікації в «К.Л.». Тут варто відзначити, що запросини Івана Франка до польського товариства у Відні свідчили про його міжнародний авторитет як вченого – представника української культури, української нації. Залишається з'ясувати, який резонанс викликала доповідь письменника у Відні.

Франко починає свій виступ такими словами: «Українська література XIX ст. розвивається серед дуже несприятливих обставин. Націо-

² «Biblioteka Polska» – польське історико-літературне товариство, яке заснували у 1838 році в Парижі А. Міцкевич та А. Чарторийський. Згодом переїхало до Відня.

нальна самосвідомість пробуджується в українському суспільстві дуже повільно і нерівномірно, політичне життя у більшій частині цього суспільства досі загальмоване, а в другій частині, в Галичині, через слабкість своїх складових чинників і брак незалежної інтелігенції приречена на безплідність і залежність від вітрів, що віють згори» [14, 2].

Доповідач характеризує колоніальне становище України, сумнозвісний Емський указ, «слабкість цивілізаційного елементу» в Галичині. Але підкреслює: «... Українська література – це не штучний витвір [...]. Її корінь росте глибоко в потребі понад двадцятимільйонної маси українського народу, вона є «результатом неодмінної потреби народних мас, є вимогою цивілізації»; вона є «результатом і виразом українського історичного життя, виразом народних традицій [...], духовною потребою» [14, 2]. Українська література має велику історію – І. Франко говорить про «прекрасне “Слово о полку”, гарячий патріотизм Іпатіївського літопису та багато інших творів» [14, 2].

Три сторіччя занепаду! Але «під польською владою південно-руське життя «буйніше почало підніматися», і таким чином у роках 1570–1780 у Львові, Острозі, Вільні, Луцьку й нарешті в Києві виникли «потужні і широкі зав’язки нової літератури».

XVIII ст., в якому «скарби минулих віків були й надалі духовною живою [...], не давали заглушити думок про самостійність, про широку політичну діяльність, про широке зростання духовних інтересів» [14, 3] (підкр. моє. – Г. Г.). Кінець XVIII ст. приніс в Україну впливи з Європи, які збудили народні традиції до нового життя. З’являється українська школа у польській літературі. Студенти з України навчаються в європейських університетах. Г. Сковорода, «могутня постать Каразіна»; І. Котляревський, університетський Харків, що «став першим осередком українського духовного життя». Визначні таланти з Правобережної України «тягнулися до Варшави [...] допомагали у розвії нової романтичної літератури, а згодом з Крашевським і Коженьовським закладали фундамент під школу реальну і реалістичну», – зазначає доповідач [14, 3].

Саме так публіцист охарактеризував «інтелектуальне тло», на якому з’явився Шевченко. Як бачимо, цей своєрідний вступ до основного предмета доповіді є лаконічним, але промовистим утвердженням самобутності багатовікової трагічної історії української нації, її самостійності й сили, її великих здобутків на полі людської цивілізації. Деякі звернення до теми польських впливів, польсько-українських культурних взаємин у цій доповіді цілком зрозумілі.

В одному реченні І. Франко виліпив постать Кобзаря, підкресливши, що на такому історичному тлі постала «нова, наскрізь оригінальна,

могутня постать поета-селянина», що вийшла з найглибших глибин народу. Крізь усі злигодні Шевченко зумів піднятися до вершин, які доступні лише небагатьом геніальним особистостям, посісти одне з цільних місць на всеслов'янському Парнасі, «перейти» в безсмертя.

Колосальне значення Шевченка побачила інонаціональна критика. У статті називаються імена В. Спасовича, який сказав, що поезія Шевченка – це могутній, але самотній дуб серед українського степу; О. Скабичевського, що побачив у Шевченковій творчості прояви поезії майбутнього, поезії, яка зродилася з народної, але обійме все людство. Драгоманов писав, що козацькі думи й поезія Шевченка – то найбільші здобутки українського народу, найцінніші свідчення його сили й прекрасні задатки його майбутнього цивілізаційного та духовного розвою.

Далі І. Франко подає історію «Кобзаря» 1840 р. Ця невеличка книжечка, як і «Енеїда» І. Котляревського, стала цілою епохою у розвитку письменства, хоча, звісно, це явища різного виміру. Тогочасна російська критика не могла вповні оцінити талант Шевченка, але слава його в Україні зростала – «від Збруча до Дону». Він почав пильно студіювати рідну історію, «у його голові роїлися великі плани».

Перша подорож поета в Україну – це «був триумфальний поворот людини на батьківщину», так давно полишену. Перебування в Україні, хоч і нетривале, дало йому дуже багато – знайомство з інтелектуальною інтелігенцією, яка «у попелі дивацтва і здичавіння зберігала іскри святого вогню»: Баломен, Закревський, Маркевич, Лизогуб і, особливо, князь Репнін, Варвара...

«Грім з ясного неба» у 1847 р. Далі Франко пише про Оренбург, Новопетровськ, Орську фортецю: «У тяжкій інтелектуальній депресії, у тяжких муках і стражданнях поет пробув у цій фортеці шість років». І ще: «його листи і вірші тих років – це один безперервний стогін живої душі, похованої, як здавалося, назавжди в цій жахливій, Богом забутій пустелі» [14, 3]. Автор цитує поезію «І небо невмите, і заспані хвилі...», – «І знов мені не принесла...», зазначаючи, що таких «... простих і в своїй повноті жахом проймаючих дум» маємо десятки з цієї доби. Згадує Франко тут і про благодатну дружбу з Броніславом Залеським.

Десять років недолі й нарешті повернення до Академії. Муза його в цей смеркальний час «вибирає теми загальнолюдські, суспільні і релігійні». Останні роки, останні твори. «... на горі, над Дніпром» – могила.

«Надзвичайно бурхливе, сповнене конфліктів і мінливості долі було це життя, насичене стражданнями, але не позбавлене й радості приязні, симпатії, подиву й тихої любові».

І ще одне вельми промовисте спостереження, яке глибинно розкриває екзистенційну філософію самого Франка-поета. Читаємо: «І якщо з чисто людського почуття ми повинні обурюватися на долю, яка так часто кривдила поета, то з артистичного огляду нам би довелося благословити її. Страждання людини, особистості перетопилися для нас у брильянти, якими пишається український народ, має право пишатися вся Слов'янщина». Без тих тяжких випробувань не зміг би поет «видобути зі своїх грудей таких глибоко правдивих, натуральних і зворушливих тонів, які видобувати вміє тільки один народ зі своїх мільйонових грудей і вікового досвіду» [14, 3].

На закінчення доповіді-статті автор звертається до проблеми періодизації творчості Т. Шевченка. Характеризуючи перший період, автор, серед іншого, зіставляє «Гайдамаки» й «Вернигору» Чайковського, вказує на характер ідеалізації Кобзарем козаччини. Однак «і тут проглядає нахил поета до реалістичного трактування теми і до аналізу людських почуттів і до проблем чисто психологічних (підкр. моє. – Г. Г.). Відзначає автор «напрочуд мелодійну поему «Катерина» й прекрасний фрагмент «Мар'яна-черниця».

Протягом другого періоду Шевченко «широко розгортає крила, вдаряє з великою силою в різні струни», «переважають щораз сильніші ноти психологічного і суспільного аналізу» [14, 3]. Звернемо увагу на твердження автора з приводу поеми «Чернець», в якій козацька тема є «радіше аксесуаром до витонченого психологічного аналізу» [14, 3]. Шевченко звертається до проблем «одвічної боротьби людського духу за поступ і волю» – з'являються поеми «Іван Гус» («Єретик») і «Кавказ». А ще тема самозречення («Наймичка»).

Останній період – звернення генія до релігійних тем. Біблія, псалтир, пророки. Власне на ґрунті Біблії, за спостереженням Франка, «уклав собі Шевченко своєрідну історіософію».

Завершує Франко свою доповідь висновком, що «жадоба життя пробивається» в усіх творах Шевченка, як «золота нитка в різнобарвній тканині». Вільне життя, всебічний, нічим необмежений розвиток і людини, і суспільства – це той ідеал, якому поет був вірний усе життя. Було б однобічним, на погляд критика, називати Т. Шевченка поетом лише селянства. Адже зобразив він не лише страждання селянки, а й молодого князівни, дружини генерала, вільненської жидівки. Немає у світовій літературі поета, який би так гаряче виступав в обороні жінки, який би так пластично зобразив широко людський ідеал жінки-матері.

Доповідь І. Франка й досі може служити неперевершеним зразком лаконічного і водночас глибоко синтетичного монографічного науково-

го письма. У кількох фейлетонах «Kurjera Lwowskiego» Іван Франко дав польському читачеві повнокровний, вельми промовистий образ Шевченкового генія.

Окрім розглянутих публікацій, Франко вмістив на шпальтах «К.Л.» ще низку матеріалів хронікального характеру. Вони переважно не підписані, їх атрибуцію ми завдячуємо М. Морозові.

14 березня 1888 р. І. Франко повідомляє про «музично-декламатійний» вечір, присвячений XXVII річниці смерті поета. Вечір організували українські народні товариства й відбувся він у залі «народного дому». Відкрив урочистість «гарною промовою» редактор часопису «Діло» Іван Белей. Виступали студентський хор, піаністка Цеглинська та декламатори Лопатиська та Корнило Устиянович. Саме його, «симпатичного маляра, поета і непересічного декламатора» публіка обдарувала рясними оплесками.

24 листопада 1888 р. І. Франко повідомляє про статтю М. Стороженка у вересневому числі журналу «Киевская старина». У названій статті використано листи Т. Шевченка до Варвари Рєпніної та розповіді О. Лазаревського, який знав поета ще в Петербурзі.

В Орську в Шевченка вчинено обшук, про який поета було попереджено. «Знайомі і доброзичливіці знищували листи, малюнки і всякі сліди розумової праці поета. Коли ж залишилася вже тільки мала частка, Шевченко знищити її не дозволив, твердячи, що коли ж і цього не залишити, подумують про нього, що його добрі люди навіть знати не хочуть» [6, 3]. У публікації цитується лист, де Шевченко твердить, що по трьох роках неволі він так урівноважився, заспокоївся й уподібнився до байдужої до всього риби.

25 травня 1890 р. І. Франко на основі повідомлення у «Православному вестнику» від 4 травня інформує, що на могилі Шевченка «посвячено скромний пам'ятник». На урочистості було присутніх близько сорока осіб, серед них родичі поета – Петро Шевченко, син Микити, внук його Тимофій, а також Ірина з Шевченків Колтуненкова.

В інформації від 16 квітня 1891 р. йдеться про вечір на честь Шевченка в залі «Народного дому» у Львові за участю численної місцевої та немісцевої публіки. Дізнаємося про заборону декламувати послання й виконувати уривок з «Єретика», покладений на музику М. Лисенком. Це викликало досить голосне незадоволення присутніх у залі. Вступну промову виголосив Кость Левицький; про неї сказано, що вона була «хіба що продукцією мистецтва «ходіння поміж дощ». Не зачитано повністю вітальних телеграм – лише текст українських послів у Відні. Публіка й тут висловлювалась з обуренням. Отож, не без іронії підсумовує автор,

може, краще було б «лишити в спокої прах Шевченка, а вшановувати відтепер, напр., пам'ять смерті Йосафата Кунцевича?»

28 квітня 1891 р. І. Франко інформує про відзначення 30-ї річниці смерті Шевченка, яку організувало «Академічне братство». Позитивно оцінюючи доповідь Я. Данкевича як «старанно опрацьовану і цікаву», автор підкреслює її провідну думку: лише той іде слідами Шевченка, хто щодо сучасної суспільності займає таке ж критичне становище, як Шевченко до тогочасної. «Не велика річ виголошувати декламації проти деспота, що сидить у Петербурзі й водночас бити поклони перед будь-яким деспотом десь-інде» [11, 6].

Українська молодь у Кракові зорганізувала комітет для побудови пам'ятника Шевченкові у Львові. Комітет з п'яти осіб мав зайнятися організацією ширшого комітету і залученням видатніших особистостей – для полагодження правних формальностей і «енергійного збору фондів» («К.Л.», 1892. 13. II.).

Про публікацію досі невідомих листів Шевченка до Репніної в журналі «Киевская старина» наявна інформація в «К.Л.» від 18 березня 1893 р.

18 березня 1893 р. І. Франко реферує останнє (5-те) число часопису «Зоря», присвячене пам'яті Шевченка. Критик відзначив тут багатство матеріалу: переклад повісті «Варнак», декілька вміщених віршів, надзвичайно цікаву статтю О. Коневського «Мандрівка до різних сіл Шевченка», документ у справі засудження Кирило-Мефодіївців. «Оздобою числа є три портрети Шевченка», ілюстрації О. Сластіона до «Гайдамаків». Одному зі співробітників журналу «Киевская старина» пощастило знайти дві пачки документів, забрані у Шевченка під час обшуків 1847 року та в Оренбурзі. Серед них – листи до В. Репніної, П. Куліша та ін., невідомі твори, матеріали, слідства, малюнки.

У № 136 «К.Л.» від 18 травня 1894 р. автор повідомляв про «музично-декламаційний» вечір, організований «Львівським Бояном» та іншими товариствами. На вечорі було багато інтелігентної публіки зі Львова й провінції. Редактор «Діла» І. Белей у своїй доповіді говорив про «провідні ідеї і високі риси характеру Шевченка», вказавши, що загал народовців у Галичині намагається витривало йти за цими провідними зорями. Ентузіазм у присутніх викликали виступи М. Мишуги й С. Крушельницької.

23 березня 1895 р. публіцист повідомив про вечір на честь 34 річниці з дня смерті Шевченка, що мав відбутися того ж дня у великій залі Народного дому. Характерною є участь багатьох українських інституцій в організації урочистості: «Просвіта», НТШ, Народна рада, Руська бесіда, Руське педагогічне товариство «Зоря», Клуб Русинок, Львів-

ський Боян. Повідомлялося, що в урочистій академії візьме участь С. Крушельницька, співак Левицький і, крім «Бояна», оркестр 80-го полку. Далі подавалася програма академії, в якій передбачено доповідь В. Коцовського, виконання «Вечорниць» П. Ніщинського, цілої низки творів М. Лисенка, О. Колесси, О. Нижанківського, Потоцького на слова поета.

27 березня 1895 р. в часописі з'явилося повідомлення Франка про великий концерт (25-го березня) в залі Народного дому: доповідь д-ра В. Коцовського, виступи С. Крушельницької, Левицького, Нижанківської. «Головною пам'яткою того концерту є перше в Галичині по-справжньому концертне виконання усєї композиції Ніщинського «Вечорниці», яка, без сумніву, є найгарнішою перлиною української драматичної музики». Автор відзначив композицію «Хустина» й коляду, виконану чоловічим хором.

У грудні 1895 р. «К.Л.» помістив ще дві інформації про Кобзаря. І. Франко, зокрема, повідомляв, що в Петербурзі розпочато друк «чудового видання поезій Шевченка» в оригіналі і з перекладом російської мовою. Видання виходитиме випусками і буде ілюстроване малюнками самого Шевченка, а також художника М. Микешина. Малюнки Шевченка досі не були опубліковані, вони є власністю названого вище митця.

Як бачимо, хронікальні матеріали авторства І. Франка вміщують інформацію, яка висвітлює красномовні моменти не лише з царини шевченкознавства. Дослідник знаходить там також немало фактів культурної та суспільної історії Галичини останніх десятиріч XIX ст. Ми бачимо, зокрема, зацікавлення Івана Франка музичною творчістю, його розуміння цього виду мистецтва.

Іван Франко, за словами М. Гнатюка, був одним з найвагоміших фундаторів наукового шевченкознавства як окремої самостійної літературознавчої дисципліни. Його здобутки та ідеї актуальні в цій галузі й сьогодні, прониклива інтерпретація творів Кобзаря і досі залишається неперевершеним зразком.

Література

1. Мороз М. До питання атрибуції творів І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski» // Питання текстології. Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 188–216.
2. Мороз М. Статті І. Франка про Шевченка на сторінках «Kurjera Lwowskiego» // Іван Франко. Статті і матеріали. – К., 1965, зб. 12. – С. 177–196.
3. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка. – Львів, 1938. – 212 с.

4. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка. – 1986.
5. [Franko I.] Wieczorek muzykalno-deklamacyjny // Kurjer Lwowski. – 1888. – №74 (14. III). – S. 5.
6. [Franko I.] O Szewczence // Kurjer Lwowski. – 1888. – №327 (24. XI). – S. 4.
7. [Franko I.] Pomnik Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1890. – №144 (25. V). – S. 3.
8. [Franko I.] Wieczornica // Kurjer Lwowski. – 1891. – №105 (16. IV). – S. 5.
9. Franko Iw.[an] Utwory poetyczne Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1891. – №107 (18. IV). – S. 5–6.
10. [Franko I.] Jeszcze w sprawie „Husa” // Kurjer Lwowski. – 1891. – №117 (27. IV). – S. 2–3.
11. [Franko I.] Rocznica śmierci Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1891. – №117 (28. IV). S. 6.
12. [Franko I.] Pomnik dla Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1892. – №44 (13. II). – S. 3.
13. [Franko I.] Listy Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1893. – №17 (17. I). – S. 2–3.
14. Franko Iwan. Taras Szewczenko // Kurjer Lwowski. – 1893. – №62 (3. III). – S. 2–3; №63 (4. III). – S. 2–3; №64 (5. III). – S. 2–3; №66 (7. III). – S. 3–4; №67 (8. III). – S. 3; №68 (9. III). – S. 3.
15. [Franko I.] Pamięci Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1893. – №77 (18. III). – S. 2–3.
16. [Franko I.] Na cześć Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1894. – №136 (18. V). – S. 2.
17. [Franko I.] Hold Szewczence // Kurjer Lwowski. – 1895. – №84 (25. III). – S. 2.
18. [Franko I.] Koncert towarzystw ruskich // Kurjer Lwowski. – 1895. – №86 (27. III). – S. 5.
19. [Franko I.] Ozdobne wydanie Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1895. – №342 (22. XII). – S. 6.

НАУКА І ПОСТУП У ТРАКТУВАННІ ІВАНА ФРАНКА

Михайло ЗУБРИЦЬКИЙ
(Дрогобич)

В українській культурі постать Івана Франка займає почесне місце як образ титана праці, видатного вченого і публіциста.

Феномен Івана Франка, якого недарма названо українським Мойсеєм, титаном думки і праці давно привертає увагу дослідників, зокрема його економічні й наукові праці, дослідження яких і, зокрема, світогляду письменника започаткував ще Михайло Возняк¹.

Вперше висвітлити екологічно-світоглядні погляди Івана Франка намагався В.Левинський, який ще у 1941 р. писав, що працює над великою працею «Франко як економіст». Правда, через воєнне лихоліття ця праця друком не з'явилася, хоч окремі її розділи друкувалися у 1955-56 роках у газеті «Народна воля».

У післявоєнний час чільне місце займає праця Д.Вірника і Є.Голубовської «Економічні погляди І.Я.Франка». – К., 1956. Проте і це ґрунтовне дослідження не дає повного уявлення про економічну концепцію українського Мойсея. Про це відзначали і самі автори. На даний час цінним є праці С.Злупка, які дають цілісний портрет Івана Франка як науковця і, зокрема, як економіста. Це, насамперед, «Іван Франко економіст». – Львів: «Слово», 1992; Іван Франко і економічна думка світу. – Львів: Вид.центр НУ ім.Івана Франка, 2006, а також окремі розділи присвячені Великому Каменяреві у працях «Економічна думка України. – ЛЛНУ, 2000; «Українська економічна думка. Постаті і теорії. – Львів: «Євросвіт», 2004.

Мета статті: Розкрити роль наукової й економічної спадщини Івана Франка як важливого чинника у вихованні політично дозрілої нації.

Іван Франко належав до мислителів такого типу, які надавали великого значення економічній проблематиці, зокрема, політичній економії. «Ця наука, – казав він, – є найважчою і найважливішою з усіх, які ми пізнали дотепер, тому що досліджує між іншим причини злиднів і багатства людей; вчить про працю, про плоди праці та їх розподіл» [11, 39]. У листі до Ольги Рашкевич у вересні 1878 р. І.Франко писав, що «наука економії (господарки народовой), хоч, безперечно, найважливіша з усіх наук [7, 112].

¹ Культура, 1926, № 4-9; Возняк М. З життя й творчості Івана Франка. – К., 1955. – С. 68-87; Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів, 1945; Велетень думки і праці. – К., 1958.

Іван Франко завжди боровся, завжди прагнув того, щоб галицьке поспільство було вільним від будь-яких штучних обмежень, розвивалося як таке, де «кожному чесному горожанину» можна би було працювати для добробуту свого краю.

У статті «Радикали і релігія» Іван Франко зазначає, що, окрім віри в Бога, в людини є також «чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а вкінці також добра воля, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти» [13, 268].

До речі, свого часу А.Шопенгауер твердив, що основою всіх дій людини є несвідома, сліпа воля і завдання особи – спрямовувати її на благо, а не на шкоду.

Аналізуючи зразки фольклору у різних народів, можна простежити, що у кожного без винятку народу існують усвідомлені поняття добра і зла, щастя і нещастя. З огляду на це І.Франко написав казку «Щастя і нещастя», де Добро і Зло втілене в алегоричних образах Щастя і Нещастя. Як не дивно, Нещастя в певних ситуаціях приносить добро людям.

Знову звернімося до Івана Франка. У згаданій статті письменник вказує: «В що вірить наш народ? [...]. Певна річ, але не менше певне також, що вірить і в чорта, і в потопленників, і в чари та відьми [...] і що та поганська віра в одного бога є у нього чимось таким, як свята ікона в хаті: перед нею він поклоняється, свічку засвітить, але зрештою практичного впливу на його життя вона не має» [13, 269].

І далі – коментар українського Мойсея: «Супроти ненастанної війни двох надземних і могутніх противників простий ум дійде хіба до думки: «Бога шануй і чорта не дразни» [13, 269].

Звичайно, Іван Франко вказує у своїй статті, що погляди його сучасників були певною мірою пантеїстичними, що язичницькі вірування притаманні певній частині людей.

Яким було ставлення радикальної партії до цього стану речей? Іван Франко пише: Радикали [...] «ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жодної основи правдивої релігійності. Протинно, до всіх людей щиро релігійних, а затим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, тим більше що таких людей в наших часах дуже не багато» [13, 270].

Звичайно, Каменярь вимагав від своїх однодумців бути чесними, сам був таким і тому прагнув служити народові, хоч чимось полегшити його важке становище: «... ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ; ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнським дусі» [13, 271]. А християнська релігія

завжди була гуманістичною, завжди виражала думки й прагнення широким народним масам».

М.Бердяєв термін «свобода» пояснює не як сваволю, всюдозволеність, що робить І.Кант, тлумачачи свободу «а priori [...] умовою морального закону, який ми знаємо» [5, 314].

Для Канта саме автономна воля є доброю, оскільки моральним є вчинок тоді, коли він не залежить від зовнішніх щодо суб'єкта чинників. М.Бердяєв пише, що свобода є «божественним життям» і, порівнюючи її з свободою Бога, має на увазі свободу творчості: «Свобода є тою незалежністю та визначеністю моєї особистості зсередини, і свобода є мою творчою силою, не вибором між поставленими переді мною Добром і Злом, а моїм творенням Добра і Зла» [1,61-62].

З цим постулатом перегукуються і думки Івана Франка у юнацькій розвідці «Література і її становисько в нинішніх временах. Студіум естетичний». І.Франко зокрема зазначає, що у поетичній творчості присутня Божя іскра, яка є наріжним каменем для творення таких брильянтів, як «Божественна комедія» Данте і просто неповторних шедеврів світової літератури. Іван Франко вірив, що творчість є необхідною умовою вираження власної ініціативи. У статті «Що таке поступ?» титан думки і праці відмічає, що «поступ веде до добра», а коли? Тоді, коли поступ «... у справі духовних набутоків – штуки та науки» [16, 45, 306].

Іван Франко вважає, що «необхідно, аби спільній праці відповідало спільне вживання випрацьованого добра» [4, 45, 336], а ще «спільна праця і спільна власність – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [там само].

Письменник вказував, що праця і турботи про хліб насущний не вичерпують ще всього життя. Поняття правди, справедливості, приязні та добра, що входять у поняття моральності, є суттєвими елементами людського добробуту і щастя. Ці поняття є основою моральності, що є предметом найвищої науки – етики. «Етика, – писав Іван Франко у статті «Лукіан і його епоха», – вчить людину жити по-людськи, – вона керує завжди і всюди її кроками, вона змінює тваринну природу людини і облагороджує її, – і в такий спосіб робить її здатною для сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженій правді всіх людей і на братській взаємній любові» [8, 45, 19].

З наведеного випливає, що Іван Франко навіть тоді, коли захоплювався матеріалістичною політекономією, не обмежував людське щастя матеріальними потребами, не зводив його до «шлункових ідей», а тлумачив у широкому загальноцивілізаційному вимірі. Саме тому він надавав такого великого значення міжособистісним стосункам, наповнював

їх гуманістично-цивілізаційним змістом. Це особливо актуально сьогодні, коли народи, визначаючи мірило людського щастя, звертаються до культурних цінностей, без яких неможливе повноцінне щастя.

Отже, при визначенні науки І.Франко виходив із її цілісності, в якій виділяв окремі взаємозв'язані підрозділи знання.

Це стосується як природничих, так і суспільних наук. «Виказуючи всюдиедність природи, єдність її законів у всіх її найрізноманітніших проявах, науки природничі, – твердив І.Франко, – підтягли й чоловіка й суспільність людську під ті самі закони, навчили його вважатись за одно з природою, її прямим твором, фазою в розвитку загальноприродного життя» [7, 45, 79].

Оскільки викладений тут погляд на цілісність науки, на єдність законів природи і суспільного життя був новаторським, остільки не всі науковці його сприйняли.

Для повноцінного висвітлення наукової спадщини Івана Франка, й наукової, принципове значення має аналіз науковознавчої філософії та методології науки.

Письменник був непримиренним до будь-яких застарілих, консервативних і реакційних поглядів, канонів і звичок, нічого не брав на віру.

Іван Франко, як справедливо зазначав А.Брагінець, до всього ставився критично, не боявся показувати й бичувати власні помилки [2, 123].

Ще у студентському дослідженні «Лукіан і його епоха» український Мойсей зауважив, що «наука і філософія, не маючи під собою міцного фундаменту, позбавлені глибоких животворних ідей, заражені моральною гнилизною і зневажливим ставленням до всього людського й божественного, не могли визначати людині певного й належного місця, вкласти в певні рамки людської особистості» [8, 45, 19].

Слідом за Лукіаном Іван Франко доводить, що брехня не може бути наукою, бо остання покликана утверджувати істину. Наприклад, той, хто закликає нехтувати багатством, передовсім сам повинен бути далеким від будь-якої жадоби до наживи. Інакше «наука зводиться до беззмістовних слів, пустопорожніх форм і трюків» [8, 45, 20]. Шарлатанство – не наука, – вважав Іван Франко.

Не можна оминати увагою той факт, що письменник висловив глибокі думки з приводу науки та її суспільної функції у надто молодому віці, опублікувавши у 1878 році працю «Наука і її взаємини з працюючими класами», де він ставить першочергове питання «Що таке наука?» і продовжує: «Здавалося б, на перший погляд, що не має нічого легшого, як дати відповідь на вище поставлене запитання. Але ж історія розвитку

людства вчить нас, що протягом довгих віків тисячі мислячих людей давали найсуперечливіші відповіді на це запитання, розуміли науку в найрізноманітніший спосіб і, виходячи з того розуміння, присвячували свої здібності, а не раз і все життя праці зовсім не потрібній і такій, що не має з справжньою наукою щонайменшого зв'язку» [11, 45, 30].

Письменник відкидав будь-яке шарлатанство, яке мало місце у середньовіччі, а на перше місце ставив науку з її пізнанням явищ природи. «Наукою, – твердив Іван Франко, – можна називати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно [...]. Поза природою немає пізнання, немає істини. І лише природа є тією книгою, яку людина мусить постійно читати, бо тільки з нею може з'явитися для людини блаженна правда» [11, 45, 32].

З огляду на те, що поза природою немає пізнання, Іван Франко трактував її всеохопно, тобто в її систему включав і людину. Він виходив із того, що «людина є тільки одним з незліченних творинь природи» [там само]. Отже, особистість є предметом науки, як і людський поступ узагалі. Власне людина з її історією, релігіями і т.д. заповнює природний простір – отже, вона становить органічну єдність із природою. «Від справжньої науки, – твердить Іван Франко, – ми перед усім вимагаємо, щоб була користь, щоб давала нам можливість перемагати без великих втрат у вічній боротьбі з природою за існування і збереження» [там само].

І далі: справжня наука повинна виконувати два завдання – пізнавати закони природи і вчити користуватися ними у боротьбі з природою. Як бачимо, важливими є такі аспекти науки – знання й істина.

Існує твердження, що працю не можна зарахувати до науки. Проте науку і працю відокремлювати недоцільно. Людина, за твердженням І.Франка, споконвіку прагне до однієї мети – щастя. Того щастя вона досягне аж тоді, коли наука і праця зіллються у неї воедино; коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки. І народи тільки тоді зможуть досягти щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками» [11, 45, 33]. Тоді кожен буде всебічно розвинутою особистістю, зможе використовувати свої сили на добро загалу і на добро для себе. Це, звичайно, далекосяжні наміри, або і фантастичні. Іван Франко не претендував на пророцтва, але його наукові ідеї були пророчими.

Ще один важливий наукознавчий постулат вченого: «Наука, як і природа, є завжди одна – нероздільна і нерозривна. Все в ній взаємозв'язане, взаємодіюче, взаємозалежне: вона ланцюг, в якому всі ланки тісно спле-

тені між собою. Коли ж говоримо про поділ наук, то тим аж ніяк не хочемо сказати, що наука справді розпадалася на окремі частинки, які не мають між собою нічого спільного. Навпаки від порухів найменшої пилинки, найдрібнішої піщинки до найскладніших і найважчих досліджень людської думки – все становить в ній єдину цілість, одне тіло і все підлягає однаковим законам» [11, 45, 34].

Це твердження Івана Франка відіграє принципову роль щодо визначення цілісності наукового знання, розуміння якого не тільки в середині XIX ст., а й сьогодні не є однозначним. Нерідко науку тлумачать як певну сукупність окремих галузей знання. Наприклад, француз О.Конт представляв людське знання у вигляді драбини, щаблі якої співвідносяться у вигляді прямих ліній.

Якщо всі науки творять єдність, пов'язані між собою залізним ланцюгом, то чому все-таки в реально-освітній дійсності науки вивчаються окремо? Чому? Іван Франко так відповідав на це питання: «Говорячи про поділ науки, виражаємо швидше наше власне невміння, слабкість наших відчуттів, які не можуть обійняти всього велетенського матеріалу, всього нескінченного зв'язку сил, ділань і впливів» [там само].

Безперечно, окремий людський розум не може з однаковою глибиною і повнотою охопити увесь безмір науки та розплутати те, що в ній заплутане і злите разом. Тому аналізувати наукові знання потрібно окремими частинами, завжди пам'ятаючи, що йдеться не про якісь окремі світи, а про різні вияви однієї сили, одного вічного руху, який панує у природі.

Остаточною метою науки, на думку І.Франка, є людина та її благо. Отже, весь обсяг наук він поділяв на два розділи: це природничі (фізичні) та антропологічні – ті, що предметом дослідження мають людину. «Від самого початку її появи на землі і всі віки її історичного життя, в тому числі нинішнє її життя, суспільний лад, внутрішні мотиви, діла та ідеали, до яких прагне. Цей розділ називається антропологічними науками» [11, 45, 35].

Дехто з науковців, як зазначає Іван Франко, долучає до двох ще третій розділ – науки теологічні. Та оскільки останні ґрунтуються на вірі, виключають будь-яке розумове доведення і з'ясування, то «ми не можемо ними займатися» [там само].

Крім поділу наук на природничі та антропологічні, І.Франко дав характеристику окремих наук, зокрема математики – науки про числа і числові відношення. «Математика, – твердив І.Франко, – утворює ніби найпростіший скелет для інших наук, вчить нас найпростіших речей, але одночасно таких, без яких неможлива жодна інша наука: вчить нас

лічити тіла, пізнавати їх форму, визначати їх форму, визначати їх ставлення до себе і положення в просторі» [11, 45, 36].

Фізика, тобто наука про мертву природу, обіймає величезний матеріал, який прагне звести до однієї сили, що є рушійною для Всесвіту. «Наука фізика, – писав Іван Франко, – безпосередньо опирається на науку біологію (науку про життя в природі)» [11, 45, 37]. Біологія, як відомо, охоплює ботаніку (описує рослини, що населяють нашу планету), зоологію (науку про тварин), анатомію (вивчення будови організмів) і фізіологію (вивчення життєвих ознак і способу життя). Людина також повинна бути включена до тих наук, оскільки йдеться про її тілесне життя, народження, харчування й походження.

«Немає важчої такої заплутаної, але одночасно такої важливої науки, зазначає Іван Франко, – як наука про людину і людське життя. Лише вона може визначити справжнє місце людини в природі і серед інших людей» [там само]. Наука про людину виокремлює серед її властивостей тілесні і духовні.

Тілесні властивості вивчають фізичні науки, а духовні якості аналізують антропологічні. Духовні характеристики відрізняють людину від решти тварин і від будь-яких інших живих істот. Ці риси надають людині сенсу жити, працювати, мислити, творити, відчувати, робити висновки, спостерігати. Через те наука логіка, тобто наука мислення, займає особливе місце серед антропологічних наук.

Здавна відомо, що мисляча людина завжди прагне пізнати себе, завжди погоджує свої дії з власними думками. Саме психологія і є наукою про людську душу. Досягнувши зрілого віку, людина стає громадянином країни, членом сім'ї, господарем, впливає на інших людей і зазнає їх впливу. Як активний член суспільства, кожна особа замислюється над суттю суспільних зв'язків і відносин, намагається їх пізнати. «Тими дослідженнями займається у науковій сфері суспільна економія. Це наука, – на думку Івана Франка, – є найважчою і найважливішою з усіх, які ми пізнали дотепер, тому що досліджує між іншим причини злиднів і багатства людей; вчить про працю, про плоди праці та їх розподіл; одним словом показує життя людини в її щоденній повній сфері із всіма її потребами» [11, 45, 39].

Іван Франко радо займався економічною наукою, бо остання тісно пов'язана з людською повсякденною практикою, спрямованою на задоволення необхідних потреб. Щодо економічної науки, то український Мойсей зазначав, що «основою людського щастя і добробуту є праця» [там само]. Для І.Франка людське щастя і добробут були найвищою цінністю. Звідси і його поцінування економічної науки.

Щоправда, письменник наголошував: «Праця і турботи про хліб насушний не вичерпують ще всього життя» [там само].

Отже, при визначенні науки І.Франко виходив із її цілісності, в якій виділяються окремі підрозділи знання, що тісно між собою взаємопов'язані. Це стосується як природничих, так і суспільних наук. «Виказуючи всюди єдність природи, єдність її законів у всіх її найрізноманітніших проявах, науки природничі, – твердив Іван Франко, – підтягли й чоловіка й суспільність людську під ті самі закони, навчили його вважатись за одно з природою, її прямим твором, фазою в розвитку загальноприродного життя» [9, 45,79].

Погляди Івана Франка на цілісність науки, на єдність законів природи і суспільного життя були новаторським, які не всі науковці сприйняли. Це свідчить, що І.Франко був оригінальним мислителем-наукознавцем, його наукові зацікавлення, у тому числі й у сфері економіки, були енциклопедичними. У праці «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва» І.Франко ще раз нагадав, що наука є не що інше, як відбиток дійсності і дивної природи в «мислячій умі чоловіка», отже, як і в природі, «все в'яжеється одне з другим і впливає одно з другого». Однак від такого розуміння науки далекі «наші вчені люди». У них наука і дійсність поділені на «фахи», немов ті камінці в мінералогічному кабінеті, розміщені по полицках, одна полицка різко відділена від другої.

Вчений муж бажає запхатися в одну таку полицку і ритися в ній довіку. «Наші вчені держаться, – писав І.Франко, – кажучи їх же вченими словами методи метафізичної» [6, 45, 188].

Іван Франко наголошував, що метафізичний метод у науці – обмежений, проте позитивно висловлювався про діалектичний метод пізнання, який поєднує природну причиновість у єдине ціле. Діалектика з «уламків» частин творить «одноцільну єдність». «Діалектичної методи, тої єдності в погляді на природу і світ, – визнавав І.Франко, – хибує ще й досі найбільшій часті наших учених учителів» [там само].

Письменник відстоював метод наукового пізнання, що спирається на критику, бо критичний підхід до фактів забезпечить отримання наукового знання. «Якщо ви люди вчені, – писав І.Франко, – то ви повинні знати, що наука, хочаби бути наукою, мусить відкинути віру, а опертися на критиці, мусить відкинути одкровеніє, а опертися на пам'ятниках життя і культури, мусить відкинути двоїстість в природі, а стояти на єдності (монізмі), т.є. й мусить признати, що матерія і сила – одно суть, що дух і тіло – одно суть» [6, 45,189].

Отже, істинною є об'єктивна інформація, і тільки вона заслуговує офіційного визнання.

У «Поємі про створення світу» І.Франко, розглядаючи й аналізуючи біблійні оповідання, висловив низку критичних зауважень, спираючись на «здобутки новішої науки, яка визначається власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово [...]». Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її «святая святих», а інші не мають, до найглибших тайників науки має вільний доступ кожний чоловік, в кого в серці горить чисте і святе бажання – пізнати правду і в кого розум настільки вироблено, щоб зрозуміти і оцінити її [12, 35, 275].

Український Мойсей у своїх працях завжди опирався на науку, завжди був вірним її принципам при розгляді будь-яких питань. Так, наприклад, аналізуючи поезії П.Куліша, письменник зазначав, що у них присутній релігійний догматизм, згідно з яким Бог «воскресає у сяйві науки». «Ми би раді знати, – питає І.Франко, – котра-то наука воскресить його? Чи геологія, котра виперла його з творення землі? Чи біологія, котра виперла його з творення живих істот? Чи психологія, котра виперла його з усіх об'явів психічних? Чи філософія, котра виперла його з границь нашого досвіду, мислення і розуміння?» [15, 26, 164].

Інакше кажучи, І.Франко відстоював науковий раціоналізм, пошук істини у цілісній природі, до якої належить і людина.

Можна з упевненістю твердити, що І.Франко, аналізуючи твори П.Куліша, виступав з позиції юнацького максималізму, притаманного йому в його молодих літах. Зокрема, письменник, розглядаючи збірку поезій П.Куліша «Дзвін» («Життя і слово», 1894, Т. II), позитивно сприймаючи ліричні поезії “гарячого Куліша”, відмічає непослідовність його поглядів: “В одній своїй вірші “До Тараса на небеса” Куліш вкладає в уста Шевченкові слова:

“О, найбільше той мене похвалить,

Хто дещо марне у печі попалить».

Ех, якби то сам Куліш послухав сеї своєї ради і ще за життя попав таку собі речі, як «Крашанку», «Хуторну поезію», три чверті всього «Дзвона», цілу поему «Куліш у пеклі» враз з приписками до неї. Та, мабуть, не послухає» [3, 2, 322].

Як уже зазначалося, у своїй творчості І.Франко постійно спирався на досягнення науки і наукової методології, що надає їй фундаментальності та відповідної тривалості. В окремих працях І.Франко спеціально розглядав проблеми науки, її методи, перспективи розвитку, конкретного застосування. До таких праць можна віднести його наукознавче до-

слідження «Мислі о еволюції в історії людськості», де вчений розглядає в основному проблеми суспільствознавства.

Великий Каменяр виходив із розуміння єдності природничих та антропологічних наук, а також їх впливу на всі інші галузі людського знання.

До сьогодні висновок І.Франка про єдність людини і природи був настільки новаторським, що його не всі науковці змогли сприйняти. З огляду на це, достатньо послатися на досліді В.Вернадського, який прагнув довести єдність живої і неживої природи. Можна стверджувати, що І.Франко своїми судженнями, які опирались на аргументовані дослідження, був більше ніж генієм, а пророком.

«Можна, – вважав І.Франко, – бути вченим, а навіть геніальним природознавцем, а дуже мало знати наук суспільних. І навіть, можна бути добрим економістом, правником або й істориком, а не знати наук природничих» [9, 45, 82].

Подальша історія розвитку науки підтвердила рацію Франкової концепції про єдність людини і природи. На жаль, часто представники природничих наук при обговоренні суспільних питань повністю переносять на них свою теорію. Економісти та історики, не знаючи наук природничих, заперечували роль останніх у пізнанні суспільних явищ. Між тим, – зазначав Іван Франко, – науки суспільні аж ніяк не можуть відриватися від ґрунту загального природознавства, бо тільки на тім ґрунті можливий їх зріст [9, 45, 83].

Але І.Франко водночас застерігав від шаблонного трактування суспільних явищ, механічного перенесення природознавчих методик на вивчення суспільних явищ. Так, наприклад, відомий соціолог А.Шеффле задумав описати «будову і життя суспільного тіла», але те тіло наперед вважав індивідуально людським тілом. Однак того не можна сказати «о тілі суспільнім», яке до того ж перебуває у постійному розвитку. Це, звісно, хибна теорія, але і вона вносить свою децицю в умовиводи дослідників.

Розвиваючись, людина щораз більше керується наукою, і це штовхає її до поступу, вдосконалення. «Чим більше науки, тим менше віри, бо наука не є віра, а сумнів, критика, і чим більше віри, тим менше науки» [9, 45, 124].

Варте уваги судження І.Франка, що «чим економічні і політичні обставини тяжчі, боротьба за існування трудніша, тим наука слабша, а віра дужча» [9, 45, 125].

Звичайно, можна сприймати цю фразу по-різному, але економічне й політичне життя неможливе без життя духовного, яке уособлює віру,

традиції, усталені звичаї. У наш час переоцінки вартощів не можна трактувати все однобоко, шаблонно, інакше життя буде неповним.

І.Франко, аналізуючи життя суспільства і дотримуючись генетико-еволюційної позиції, стверджував, що «кажда доба історична – се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минулих часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще» [9, 45, 134]. Наведене наукове твердження І.Франка допомагає зрозуміти глибокий зміст єдності «трьох теперішностей», які властиві всякому явищу, події чи процесові. Письменник зазначав, що наука відкриває в житті людини залишки не тільки середньовічних, а й безмірно давніших, первісних історичних епох. Цей факт далеко не всіма був сприйнятий. Звичайно, проблема розвитку природи і суспільства у їх єдності і взаємодії ще зовсім не вичерпана.

Кожна епоха спирається на досвід попередніх поколінь, і наскільки творчо буде осмислена попередня наукова й духовна спадщина, настільки успішним буде розвиток суспільства.

У 1895 році І.Франко прочитав лекцію «Найновіші напрями в народознавстві», в якій наголошував, що нерідко його сучасники науковці з погордою ставляться до середньовічних забобонів, забуваючи, що у XV, XVI, XVII ст. ці забобони вважалися здобутком цивілізації. «Адже наша міфічна географія, антропология, фізіологія, народна астрологія, – писав І.Франко, – в дуже значній мірі беруть свій початок у середньовічних працях того роду, в працях, які тоді вважалися за останнє слово науки» [10, 45, 257].

«Отже, поняття наука, якщо врахувати рівень людського знання, є відносним. Не забуваймо, – застерігав І.Франко, – що пізнання історичної еволюції, певної інституції, певного вірування, певної схеми мислення є першою елементарною умовою зрозуміння тієї справи, є доброю половиною того зрозуміння, яке без того буде лише абстрактним і довільним» [10, 45, 258].

Іван Франко завжди робив акцент на еволюційності людського знання, і це була одна із суттєвих прикмет його наукознавства. Він наголошував, що для окремих наук повинні застосовуватися різні методи, які можуть бути придатними для одних наук, а для інших – ні. Значить, відштовхуючись від Франкового розуміння наукової методології, можемо констатувати, що для пізнання наукової істини можуть застосовуватися різноманітні методи.

Власне, можемо твердити, що методичне розмаїття науки протягом трьох поколінь «незмірно розширило видноколо наших знань, поглибило їх зміст, виявило марність і дріб'язковість давніх апіористичних і

опертих на спекуляції, на раціоналізмі доктрин і вторували дорогу новому, еволюційному поглядові на світ і на історію народів. Той погляд, викладений догматичним способом ще ідеалістом Гегелем і позитивістом Кантом... в свою чергу дали потужний імпульс до розвитку багатьох емпіричних наук» [10, 45, 260].

Свого часу І.Франко у праці «Соціалізм і соціал-демократизм» наголосив: теза про те, що Карл Маркс і Ф.Енгельс збагатили людство діалектичним методом, є хибною. Письменник стверджував у наведеній праці, що «всі великі робітники на полі науки відкидали діалектичний метод, а то й виразно осуджували його...» «Хто хоч трохи знає історію розвою сучасної науки, мусить знати, що всі великі вчені відкидали діалектичний метод [14, 3, 484].

Цей висновок І.Франко підтвердив, посилаючись на праці Лямарка, Дарвіна, Гекслі, Моргана, Бокля, Спенсера, Бена, тобто на визначних вчених – природознавців і суспільствознавців. І.Франко вважав, що Гете також не любив діалектичного методу, вважаючи, що «цим методом однаково легко доказати і за і проти всякої речі. Він розумів, що досліду є тільки один метод -індуктивний» [4, 38].

Посилаючись на дослідження Г.Пасманіка, І.Франко наводить його твердження про те, що Гегель увесь свій вік мучився, підганяючи реальні явища під закони своєї діалектики і сам ніколи не міг задовольнитися здобутками свої дуже хитромудрих зусиль. На них «спер» усі свої діалектичні спекуляції Карл Маркс.

Іван Франко в науці завжди надавав перевагу фактам та їх індуктивному аналізу. Він часто критикував своїх сучасників за бездумне використання методу діалектики у проведенні конкретних досліджень, результати яких були вже наперед визначеними. Великий Каменяр наголошував, що ніхто не володіє монополією на істину, але до неї потрібно доходити шляхом терпеливого аналізу, оскільки цей аналіз проводять конкретні люди, то наукові висновки, коли йдеться про суспільно-економічні явища, відбивають світогляд їх авторів. Очікувати абсолютної істини – марна річ, бо кожен народ, кожна політична партія захищає свої прерогативи.

Питання науки і поступу в житті суспільства займає вагоме місце в житті і творчості нашого видатного земляка, який приділяв йому багато уваги у своїй численній наукознавчій спадщині. І.Франко вірив, що майбутні покоління зроблять подальші кроки у розв'язанні питань прогресу, вдосконалення людини.

Освоєння наукознавчої методології Івана Франка насамперед необхідне дослідникам його багатогранної творчості, передусім з проблем

суспільствознавства й економічних питань. Тільки тоді можна з науковою достовірністю визначити місце Івана Франка у розвитку наукознавчої проблематики, а також у світовій культурі.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н.А. Самопознание. – М.: Книга, 1991. – 448 с.
2. Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів, 1956.
3. «Життє і слово». – 1894. – Т. II, 482 с
4. Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897-1906. - Нью-Йорк, 1966.
5. Кант И. Сочинения в шести томах. – М.: Мысль, 1965. – Т.4. – Ч.II. - С 311-501.
6. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.45 – К.: Наукова думка, 1986.
7. Франко І. Листи // Зібрання творів у 50-ти томах. Т.48. – К.: Наукова думка, 1986.
8. Франко І. Лукіан і його епоха / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.45. – К.: Наукова думка, 1986.
9. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986.
10. Франко І. Найновіші напрями в народознавстві. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986.
11. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986.
12. Франко І. Поема про створення світу / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.35. – К.: Наукова думка, 1982.
13. Франко І. Радикали і релігія / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.45. – К.: Наукова думка, 1986.
14. Франко І. Соціалізм і соціал-демократизм. / Франко І. Зібрання Вибрані твори у 3-х томах. Т. 3. – Дрогобич: Коло, 2004. – 690 с. 15.
15. Франко І. Хуторна поезія Куліша / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т.26. – К.: Наукова думка, 1980.
16. Франко І. Що таке поступ. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986.

ШУКАННЯ ЛІДЕРА: ІВАН ФРАНКО ПРО ІНТЕЛІГЕНЦІЮ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ

Любомир СЕНИК
(Львів)

В умовах конституційної Австро-Угорської монархії для Івана Франка не існувало заборон ставити і вирішувати принципові і неординарні проблеми суспільно-політичного характеру, які в кінцевому наслідку мали культурно-духовний і політичний сенс. Тут інша ситуація, відмінна від стану громадсько-політичної думки в умовах російського абсолютизму, який, зокрема, в Івана Франка постійно перебував під об'єктивною і безпощадною критикою. Проте для українства на всій етнічній території, розшматованій між імперіями, було принциповим бачити єдність українських устремлінь до визволення¹.

Парадоксально й те, що тоді, як і сьогодні, доводилось висувати і ставити на порядку денному *окремішність* українського народу, його менталітету, історії, звичаїв і правової культури, мови і т. д. Певна річ, це був прямий наслідок багатовікової залежності народу від панівних режимів і їх політичних систем, що можемо характеризувати цей стан одним повнозначним словом «окупація». Здавалося б, це самозрозумілі речі, але коли в самій народній гушці існували різні назви на самоусвідомлення народу (*українці, малороси, хохли, русини*, навіть за територіальною приналежністю – *галичани, наддніпрянці* та ін.), а також з боку режимів накидалися ярлики впродовж усієї історії (хоча б такі, як *мазепинці, «розбійники гайдамаки», петлюрівці, мельниківці, бандерівці* – в інтерпретації большевицьких каральних органів – «*бандіти*» і т.д.), то для необізнаного з історією і фактичним станом українців в умовах окупації різних режимів могло складатися враження про повне «розщеплення» народу, поділеного і переділеного, що й сам він уже втратив чи втрачає відчуття єдиного монолітного тіла...

Тут ще варто хоча б пунктирно накреслити внутрішній стан цього народу, коли навіть на рівні свідомости поняття «свого» і чужого» трансформується, спотворюється до такого рівня, що навіть елементарно засадничі речі, як, наприклад, приналежність до певної конфесії теж піддається то

¹ До речі, так само сьогодні дуже важливо бачити українство єдиним, попри всі твердження окремих сучасних політиків чи публіцистів бачити кілька «україн» і різних українців, що, без сумніву, спрацьовує на опонентів єдності українців та мало що не на територіальне розділення єдиного етнічного масиву України. Зрештою, вже навіть не йде мова про випадкову, в силу сталінського волонтаризму, ні з того, ні з сього віддачу українських етнічних земель сусідам на заході, півночі і сході.

спекуляціям, то негачії або одвертої критики як з боку панівних ворожих кіл, або прихованої чи одвертої зневаги. Під цим окупаційним духовним пресом українець змушений був вистояти, аби зберегти свою ідентичність, але виживання несло в собі ознаки також духовної кризи. На неї звертав увагу І. Франко, поборюючи серед частини галичан, для прикладу, запаморочення москвофільством. (А в пізніші, пофранківські часи, свідчення іншого, але, по суті, теж чужинського феномена – радянщини в свідомості частини українців, що опинилися поза межами новітньої імперії, звісно, не всього українства!). Ця ситуація, певна річ, вносила в суспільно-політичне життя всього українства елемент протиборства. Проте без кристалізації позицій українства в головних його устремліннях в часи окупації було б немислимо втримати роль лідера в змаганнях до державности.

Отже, розуміння українства як органічного феномена нації, який акумулює в собі національну ідею і для якої працює, плекаючи і нарощуючи передусім духовні сили, мало тоді, в часи Івана Франка, як і сьогодні, принципове значення. Знайшовши в суспільстві таке, скажемо, ядро нації, яка перебуває в стані поневолення, будь-хто зацікавлений хоча б в осмисленні поточного історичного процесу, а тим більше представник цього феномена, яким був Іван Франко, володів, з одного боку, інформацією про реальний стан українства, його потреби, можливості історично-духовного розвитку, а з іншого – необхідність накреслити *стратегію і тактику* діяльності, скерованої на остаточне досягнення мети – *державної незалежності*.

В цій ситуації пошук лідера визначався ідеєю державности та особистими якостями керівника, про що Іван Франко виразно говорить у своїй поемі «Мойсей». На цю тему є чимала література, яка інтерпретує цей ключовий твір у різних аспектах – сакральньо-біблійному², міфологічному, коли «біблійно-мітологічна основа та символічна постать Мойсея дали Франкові змогу поєднати раціональний аналіз із ірраціональним та мітологічним»³, суспільно-політичному⁴, філософському⁵ і т. ін.,

² Див.: Сенік Л. Поема В. Франка «Мойсей» і політичний аспекти // Іван Франко і сучасна Україна. Нагуєвичівські читання – 2007. – Дрогобич: «Посвіт», 2008. – С. 150-160.

³ Гундорова Т. Франко не Каменярь. Франко і Каменярь. – Київ: «Часопис «Критика», 2006. – С. 141.

⁴ Вишневецький О. Оптимізм нашого поступу крізь призму Франкового «Мойсея» // Іван Франко і сучасна Україна. Нагуєвичівські читання – 2007. – Дрогобич: «Посвіт», 2008. – С. 177-193.

⁵ Лесик В. Філософська концепція франкової поеми «Мойсей» // Вісник Львівського університету. Серія філолог. Франкознавство. вип... 32. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2003. – С. 66-71.

осмислюючи національну ідею державотворення на «обітованій землі» через образ провідника, наділеного Божим покликанням.

Вибір провідника в автора поеми, очевидно, запрограмований реальним станом, все ж таки, українства, з досвідом якого поет дуже добре ознайомлений, з власними, особистими переживаннями та досвідом громадсько-політичної та літературної діяльності. Скепсис, розчарування, що їх переживає Мойсей, інтерполюють на особу письменника⁶, проте, на мій погляд, у настроях центральної постаті поеми відображена взагалі терниста дорога до незалежності, обумовлена реальними політичними мотивами, зокрема, українства, не сконсолідованого, розсвареного, поділеного на «своїх» і «чужих», водночас із впливом зовнішніх ворожих сил. Не осучаснюючи поеми, можна твердити про вічну її актуальність саме завдяки «погляду із середини»: як особистий досвід, так і знання українства з усіма його позитивними і негативними характеристиками дозволили наповнити твір тернистою дорогою до істини.

У контексті з художнім осмисленням «дороги життя» Мойсея до «обітованої землі» простежується систематичний послідовний акцент І.Франка на витворення цілого покоління людей, зобов'язаних присвятити себе народові, незалежно від того, що є предметом аналізу письменника. Так, обговорюючи літературні справи і наголошуючи на особливих завданнях літературної критики, І.Франко підкреслює, що література покликана «вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати *з-поміж інтелігенції* (підкреслення моє. – Л.С.) людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя...»⁷.

Інтелігенція, в інтерпретації І.Франка, наділена особливою роллю служіння народові задля загального поступу. Звідси не випадково література виступає «робітницею на полі людського поступу»⁸. Проте в трактуванні І.Франка поступ набуває конкретних рис, а саме: загальна освіта народних мас, піднесення соціальної і національної свідомости, що, в кінцевому наслідку, веде до конкретної реалізації української державности.

Цей далеко не прямий хід, що криє в собі взаємозалежність багатьох факторів і мотивів суспільно-духовного розвитку, накладається на політичний процес, який в інтерпретаціях І.Франка висувається на чільне місце – національна державність, поза межами якої народ (нація) не має історичної перспективи.

⁶ Див. : Гундорова Т. Франко не Каменяря. Франко і Каменяря. – С. 141.

⁷ Франко І. Зібрання творів в 50 томах. Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 12.

⁸ Там само. – С. 13.

Групування однодумців І.Франко дуже високо оцінює, маючи на увазі саме в цих неформальних об'єднаннях однодумців вироблення характеру і способу мислення в ім'я загального поступу і гартування власного характеру. Для ілюстрації пошлемося на оцінку І.Франка семінарської молоді 30-40 років у Львові. «Семінарські мури містили тоді в собі найкращий цвіт галицько-руської молодіжі, – пише І.Франко, – мужів, котрі опісля мали статися головними провідниками духовного і літературного відродження руського народу в Галичині»⁹. Це справді ціла генерація людей, які вписали яскраву сторінку в поступ українства до власної державності (М.Шашкевич, Я.Головацький, А.Могильницький, Н.Устиянович, Л.Трещаківський, А.Добрянський, О.Шухевич та багато ін.).

Характерно, що в контексті суспільно-політичного руху національне відродження дає поштовх до створення політичних організацій, і таким чином ідея національної державності набуває нового контексту, оскільки включаються в процес ширші кола суспільства. Знову ж таки лідером виступає інтелігенція. Переконливою художньою картиною такого «пересотворення» суспільства може послужити роман І.Франка «Перехресні стежки». Два прямо протилежні типи інтелігента розкривають, з одного боку, контрастну сутність освіченої людини: одна – заради власних інтересів, втрачаючи будь-які моральні засади, служить злу, інша, наснажена високими якостями служіння добру, віддає свої сили народові, отже працює на історичну перспективу визволення. Можливо, І.Франко певним чином ідеалізував цю другу – «лідерську» частину українства, але, напевно, в художньому творі годі обійтися без такої ідеалізації, аби акцентувати увагу читача саме на особливій необхідності працювати для майбутнього визволення.

Як би не було, концепція лідера в інтерпретації І.Франка є послідовною і, очевидно, безальтернативною¹⁰. На думку А.Поліщука, вироблений І.Франком ідеал особистості «передбачає насамперед мобілізацію духовних сил, почуттів людини на активну позицію в соціумі»¹¹. І

⁹ Передне слово [до видання «Переводи і наслідування Осипа Шухевича. Посмертне видання. Львів, 1883] //Франко І. Зібрання творів в 50 томах. Т. 26. – С. 256.

¹⁰ Так само й сьогодні навряд чи знайдеш лідера поза сферою освіти і знань, причому людські якості, на що особливо звертає увагу І.Франко, відіграють архиважливу роль. Про сучасних політиків, на жаль, цього не скажеш: малоосвіченість, анекдотична безграмотність, моральна безвідповідальність характеризують багатьох нинішніх політиків (до речі, важко навіть називати їх політиками в повному і точному значенні цього слова!).

¹¹ Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. – Івано-Франківськ: «Лілея», 2002. – С. 136.

це стосується не лише образу в поетичній творчості, а ширше – сучасної (тобто тодішньої) особистості, свідомої свого покликання. Під цю характеристику підпадає ряд персонажів прози письменника, образи в поетичній візії І.Франка, заглибленого в соціум з універсальною вимогою змінити його (соціум) на дійовий «інструмент» пересотворення світу зла в інший, в якому образ «обітованої землі» набуває конкретних рис національної державности. Адже програмний зміст, зокрема, пролога до «Мойсея» є квінтесенцією бачення поетом майбутнього, зримого, але наразі не реалізованого в силу різних причин і – насамперед – через незрілість, неготовність соціуму з його лідерами до «остаточної війни».

В будь-якій справі потрібні інтелігентні, грамотні люди. Так, обговорюючи проблему громад, цю низову. «найменшу, але основну одиницю»¹², письменник ставить акцент на обов'язковій присутності в них «хоч кілька людей *інтелігентних, письменних і тямущих* (підкреслення моє. – Л.С.) в справах господарських та рахункових», щоб таким чином «кожний член в кожній хвилі мав певність, що ані йому, ані нікому не діється жадна кривда...»¹³. До речі, більше століття пройшло з того часу, але й сьогодні українські громади не мають таких людей, а вся управлінська верхівка, очевидно, за мізерними винятками, потонула в багні корупції, аморального існування з метою власної корисливості, наживи та вигоди, але ніяк не для загальнодержавної всенародної справи.

Універсалізм погляду І.Франка від низів до найвищих соціальних верхів ґрунтується на масштабному баченні І.Франка українського суспільства в його соціальному і національному зрізах, з дуже зрілим поглядом на його можливості і неможливості діяльності передусім у культурно-духовному і політичному процесах. І на цьому ґрунті письменник вибудовує концепцію праці задля національного визволення.

З одного боку, І.Франко скеровує увагу на західних сусідів, прагнучи використати спільне побороювання лиха. Однак у польсько-українських стосунках, як правило, виникали не просто непорозуміння, а інші цілі, коли частина польського політикуму в часи Франка була опанована імперськими настроями «старої» Польщі з її традицією підкорення українського населення, а з іншого – поставити, з боку поляків, справу визволення за принципом «за нашу і вашу свободу». Історія спростувала ці, може, романтичні уявлення про «спільність» інтересів польського та українського народів перед загрозою ще одного сусіда з північного

¹² Франко І. Що таке громада і чим би вона повинна бути? //Франко І. Зібрання творів в 50 томах.. Т. 44, кн.. 2. – Київ: «Наукова думка», 1985. – С. 175.

¹³ Там само. – С. 180.

сходу, небезпечного для обох народів, частина земель яких, зрештою, знаходилась під його окупацією. На жаль, і тут не дійшло до порозуміння, очевидно, з причин реальної політики в Австро-Угорській імперії, де засилля на українських теренах мали поляки. Наслідки цієї негативної традиції далися чути і в ХХ столітті, породжені новими причинами і новими обставинами нерівноправності українського населення на власній етнічній території.

Безпощадна критика І.Франка російського абсолютизму мала на меті внести в свідомість українського загалу віру у власні сили. Тим більше в умовах хвороби інтелігентного українського та європейського загалу соціалістичними ідеями, піднесеними марксизмом начебто до реального виконання (що в кінцевому наслідку виявилось великою утопією ХХ століття), за що європейські народи, особливо українці, заплатили неймовірну ціну штучними голодоморами-геноцидом, розстрілами духовної і політичної еліти, жорстокими депортаціями, величезними людськими втратами. Тимчасом попередження І.Франка про марксизм, на випадок реалізації його соціальних і політичних постулатів, така «держава сталася б *величезною народною тюрмою* (підкреслення наше. – Л.С.)¹⁴, коли «всевладність комуністичної держави [...] в практичнім переведенню означала би триумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріальним і духовим життям»¹⁵, на жаль, не було сприйняте українським суспільством з усією належністю. Коли б це було так, то народ не переживав би в ХХ столітті апокаліпсису свого духовного і матеріального життя... Духовних лідерів треба слухати!

Таким чином лідерство української інтелігенції у вимірах історичного процесу не завжди зуміло до кінця зіграти роль провідника нації: принаймні поразка нашого національного зриву 1917-1921 рр. висвітлила слабкість, роз'єднаність національних сил, наявність нерозуміння стратегії в цей переломний період історії. Бракувало єдності всього українства, розділеного різними ідеологіями, в т.ч. й ворожими націями.

Досвід І.Франка як лідера нації говорить про постійну увагу письменника до головної проблеми – визволення. Характерний акцент І.Франка на подолання неможливого. У статті «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 р.» письменник наголошує на необхідності підняти маси народу до активної політичної діяльності, але для цього слід зробити важливу річ, а саме: «Нині ми розуміємо,

¹⁴ Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів в 50 томах. Т.45. – Київ: «Наукова думка», 1986. – С. 341.

¹⁵ Франко І. До історії соціалістичного руху // Іван Франко. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. – Львів: «Каменярь», 2001. – С. 423.

що перша і головна основа розвою народного – *освідомлювання і розбуджування мас*, праця над їх просвічуванням у кожному напрямі, отже, не тільки господарським і історично-національним, *але поперед усього політичним та суспільним* (підкреслення наше. – Л.С.)¹⁶.

Зробити з народної маси революційну силу – це головне завдання часу: «Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути), – підкреслює І.Франко, – ось що головна мета...»¹⁷.

Мимоволі напрошується паралель із нашою сучасністю: низький рівень свідомости мас, який виявляється в повній дезорієнтації при наявності політичних сил, які виступають як замасковані противники української державности і яким віддають свої голоси на виборах, засвідчує, що головне завдання, що його ставив І.Франко, ще не знайшло *повного і всебічного* розвитку. У ньому криється головний програш української демократії, у ньому захована причина неспроможности української нації **повністю** реалізувати національну ідею. І річ не лише в мімікрії певних політичних сил, які працюють «під націоналістів», з одного боку, а з іншого – «під демократів», річ у тому, що **політична** незрілість народних мас піддається усім цим псевдодемократам і псевдо націоналістам, піддається на пропагандистські вудочки одвертих чи прихованих ворогів української держави. Не говоримо, нарешті, про п'яту колону, яка одверто спрямована на ліквідацію української держави. Політично свідомі маса вмить розвінчує політичну мімікрію, викриває явних і прихованих, замаскованих ворогів української державности.

Тому **головне завдання**, яке ставив І.Франко перед українським суспільством і, насамперед перед інтелігенцією, залишається гостро актуальним. Це завдання покладається на українську інтелігенцію, як національного лідера, який, як ніхто інший, усвідомлює своє покликання і своє призначення перед історичними викликами. Тільки вона, українська інтелігенція, *національно свідомі і організовані*, з одвертим обличчям до народу здатна внести в його свідомість той рівень політичного мислення, який зробить народну масу нездоланною політичною силою. Така перспектива найближчого майбутнього.

Досвід І.Франка як політичного мислителя, як національного лідера залишається невичерпною скарбницею ідей, прогнозів, стратегії і тактики нації в переломні історичні моменти. Цей неоціненний досвід має стати альфою та омегою в діяльності всього українства; перед ним стоїть актуальне завдання повністю утвердити українську державність, яка сьогодні перебуває перед загрозою її ліквідації внаслідок приходу до

¹⁶ Іван Франко. Мозаїка. – С. 224.

¹⁷ Там само.

влади антиукраїнських, антидержавних сил. Саме в цей переломний момент, як підказує досвід І.Франка, українству дуже потрібна консолідація і систематична праця над усвідомлюванням народних мас – потужної потенційної революційної сили, здатної змусити антиукраїнський режим відійти. Для цього вона, ця сила, має політичні засоби, записані в Конституції України.

ІВАН ФРАНКО НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ІВАНА ОГІЄНКА) «ВІРА Й КУЛЬТУРА» (1955-1957 рр.)

Євгенія СОХАЦЬКА
(Кам'янець-Подільський)

Опинившись на вимушеній еміграції в Канаді (з 19 вересня 1947 р.), І.Огієнко не склав рук, а активно продовжував свою культурно-просвітницьку та наукову роботу. Однією з її форм стало редагування та видання періодичних часописів. Останнім прижиттєвим часописом Івана Огієнка (тоді більш відомого як митрополит Іларіон) був «Віра й Культура» (1953-1967 рр.). Однією з важливих, присутніх проблем часопису була проблема боротьби за чистоту й розвій рідної мови, а також засудження мовного русифікаторства, що мало місце в підрадянській Україні.

Пропаганда української мови здійснювалася Огієнком в Канаді не лише виданням солідних мовознавчих монографій (важливі з них: «Історія української літературної мови» (1949), «Наша літературна мова. Мовні нариси» (1958), «Літературна мова в Галичині. Мовно-історична монографія» (1966), «Хвалімо Бога українською мовою» (1942) та ін.), а й проповідями з церковного Амвону та шляхом святочних Послань, які друкувалися передусім у «Вірі й Культурі». Резонансними були послання «Бережімо свою рідну мову» (Великдень, 1954), «Бережімо свою рідну мову і пильно навчаймося її. До Інституту Святого Івана Хрестителя» (1958), «Навчаємо дітей своїх української мови» (1961), «Любімо й шануймо свою українську мову» (Великдень, 1961), «Кирило й Мефодій – всеслов'янські апостоли» (1963). В останньому акцентувалася увага на значущих заслугах слов'янських просвітителів щодо творення слов'янської азбуки і слов'янської літератури для всього слов'янського світу. Завдяки їхній праці, наголошує митрополит, «учні поширили Святу ідею, яка дійшла до нас, і через те, ми, українці, молимося Господеві своєю **рідною мовою** (вид. моє – Є.С.)» [1, с. 6]. 10 травня 1959 року радіостанція «Голос Канади» передав в Україну послання-проповідь «Наша літературна мова. Нова праця митрополита Іларіона», в якому проанансована проблематика нової праці І.Огієнка: оцінка мовної ситуації в Україні, засудження мовної русифікації в Україні (тенденції до зближення з російським у правописі 1946 р.; прояви «російського імперіалізму» в мові: вживання називного відмінка замість кличного; передача чужих імен і географічних назв через російську орфографію; виключення літери **г** з української мови; вживання терміну «на Укра-

їні, а не в Україні та ін.» [2]). Зазначалося, що митрополит Іларіон у своїй праці засуджує різні ступені впливу російської мови у морфології та синтаксисі. Влучно в ціль «била» цитата з праці І.Огієнка: «У підсоветській Україні йде уперта тиха «холодна війна з українською літературною мовою, – щоб накинути їй більше «русизмів, і щоб тим самим зменшити її окремість» [3, с. 13]. І далі: «Накидання русизмів в українську літературну мову стало одним із засобів імперіалістичного нищення України. Українській мові не дають змоги всебічно і вільно розвиватися, і саме бажання цього окупаційна влада вважає «буржуазним націоналізмом», і жорстоко карає за це. Силою витворюють нову ідеологію, буцімто русифікація української мови – це явище додатне [4, с. 14]. Заключним акордом послання була вимога: «Варто було б, щоб уже раз навіть у Радянському Союзі зрозуміли, що нема мовного націоналізму і дозволили українській мові **вільно розвиватися** (вид. моє – Є.С.). Митрополит Іларіон та інші українські мовознавці в усьому світі з цього приводу будуть лише радіти» [5, с.14].

Релігійні послання митрополита Іларіона (Івана Огієнка) – це нова іпостась його інтелектуальної діяльності, так вдало розпочатої в період УНР, зокрема в часи ректорства та викладання в першому новітньому українському державному університеті – Кам'янець-Подільському (1918 р.). В одному з номерів часопису вміщено спогад В.Гарбера (США), «одного з небагатьох уцілілих з Кам'янець-Подільського державного університету», де зазначалося: «Добре пам'ятаю Ваші блискучі виклади з української мови, що захоплювали нас усіх студентів із різних відділів... та зривали наші гарячі оплески для Вас. З молоді, хто Вас знав, слухав, стикався, непомітно може для Вас самих, формувалися як майбутні завзяті борці-герої за національну ідею, так і сотні скромних, непомітних, але відданих національній ідеї працівників» [6, с. 32].

«О рідний мій Краю, / Живу лиш тобою» – цей вислів є своєрідним мотто всього канадського періоду життя Івана Огієнка. Він уважно перечитував українську періодику, вибираючи з неї значущі, з його погляду, факти, які свідчили про неблагополучні процеси в рідній Україні: потік лжефактів про розквіт культури та освіти в краю, про посилення атеїстичної агітації та комуністичної пропаганди, про недбале ставлення до української природи (бездумна вирубка карпатських лісів, запустіння полонин) тощо.

Особливо боляче вражали І.Огієнка прояви денационалізації духовного життя України, явне ігнорування історичної пам'яті та державних витоків. Так, подаючи інформацію із журналу «Новая й новейшая история» (1959. – Кн. 5. – С. 191-192) про засідання координаційної комісії

для вивчення історії на 1959-1965 рр., яка складала програму вивчення історії Польщі, Болгарії, Китаю, Франції та ін., він коментує: «але не України... Українські історики мусять оминати вивчення історії своєї Батьківщини» [7, с. 26].

Одним із важливих пластів ідеологічної платформи Івана Огієнка було різке засудження ним русифікаторської політики в підрадянській Україні, зокрема в галузі освіти. Так, за даними «Українського збірника» (1956. – Кн. 6. – Мюнхен) наводяться цифри: 75,5% вищих навчальних закладів, в тому числі й університети, і 35,5% технікумів безпосередньо підпорядковані Москві, а за Конституцією Україна – самостійна і суверенна, іронізує І. Огієнко [8, с. 3]. За тим же збірником повідомлялося про рекорди тиражів російської періодики в СРСР: на долю росіян (51,6% від усього населення) припадає 72,1% усіх періодичних видань, на 15 національних республік (48,4% населення) – 27,9% кількості періодичних видань.

Дивовижною для І. Огієнка було те, що офіційна українська радянська наука відкрито представляла русифікацію (у неї - «поглиблене вивчення російської мови») як елемент добра для... поглиблення комуністичної системи. У рубриці «Наукове й культурне життя» було прокоментовано статтю кандидата філософських наук І.Кравцева «В.І.Ленін про російську й національні мови нашої країни» з київської газети «Радянська Україна», в якій автор запевняв, що «численні представники всіх соціалістичних націй прагнуть навчати своїх дітей у російських школах, передплачують російські газети і журнали, слухають передачі російською мовою, прагнуть (особливо по містах) розмовляти по-російськи в сім'ї» [9, с. 22]. До того ж горе-вчений гостро виступав проти статусу української мови як державної в Україні, бо це, на його думку, «націоналізм». Наприкінці замітки подавалися дані перепису 1959 року в СРСР щодо кількості росіян в національних республіках у зіставленні з переписом 1926, зокрема в РСФСР: 1926 – 78,0%, 1959 – 83,2%; в Україні: 9,2% і 17,7% (відповідно); в Білорусії: 7,2% і 9,1% (відповідно); в Казахстані: 19,7% і 43,1% (відповідно); в Грузії: 3,6% і 10,8% (відповідно). Як видно, число росіян, резюмує І. Огієнко, серед національних республік сильно зросло (Казахстан і Грузія), а «в Україні подвоїлось» [10, с. 22].

Перед тим той же І.Є. Кравців «прославився» брошурою «Деякі питання комуністичного виховання мас» (Київ, 1959), виданою Товариством для поширення політичних і наукових знань Української РСР. Її й рецензує І.Огієнко в статті «Обмосковлення української мови» (Віра й Культура. – 1959. – Ч.8 (68)). Значну частину рецензії, по-перше, становить цитування тиради І.Є. Кравцева проти «буржуазного націоналіз-

му», суттю якого, на його думку, є ворожнеча до російської мови і нарікання на утиски прав на свою національну мову. По-друге, обширно цитується теза про російську мову в СРСР як другу рідну мову. Оволодіння широкими масами національностей СРСР російською мовою, за автором брошури, це об'єктивне, закономірне, глибоко прогресивне явище. Так й записано в тезах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Оцінка І. Огієнком цих тирад повністю продиктована його україноцентричною позицією: «... це тільки малий уривок з програми обмосковлення окупованої України, яку окупант змушує «добровільно», але обов'язково вивчати російську мову. І в кожному реченні – відкрита груба неправда!» [11, с. 17].

Важливим імпульсом для ведення І. Огієнком спротиву русифікаторській політиці підрадянської України послужив 100-річний ювілей від дня народження Івана Франка (1856-1916 рр.). Він широко відзначався в материковій Україні. Йому присвячувалися літературні пленуми, культурно-виховні заходи, випуски наукової й художньої літератури. Заідеологізована постать Каменяра виконувала важливу роль як у комуністичній пропаганді загалом, і русифікації зокрема.

На сторінках часопису Івана Огієнка «Віра й Культура» упродовж 1955 року (рік підготовки ювілею) і 1956 року (рік проведення організаційних заходів, присвячених святкуванню ювілею) знаходимо чимало інформаційних повідомлень про названу подію. Великий інтерес представляють коментарі до них редактора і видавця Івана Огієнка.

Дізнаємося, що літературна громадськість та уряд радянської України створили організаційні комітети по відзначенню ювілею. Секретаріат правління Спілки письменників організував ювілейну комісію, у якій В. Смирнов (голова), перший заступник (М. Бажан) (1956. – Ч.4 (28). – С. 2, внутрішня обкладинка). А рада Міністрів УРСР ухвалила створити Комітет для підготовки й проведення 100-річчя І. Франка (1956. – Ч.6 (30). – С. 3, внутр. обклад.).

З надрукованого (переважно у рубриці «З хроніки культурного життя») можна скласти широку панораму святкувань: це видання наукових праць М. Возняка про І. Франка [1955. – Ч.12 (24). – С. 2, внутр. обклад.; С. 31], вихід українського літературно-художніх часописів «Дніпро» (1956. – №8) та «Вітчизна» (1956. – №8), повністю присвячених І. Франкові, публікація матеріалів про І. Франка у часописі «Мистецтво» (1956. – Ч.4) та «Україна» (1956. – Ч.16), відкриття пам'ятників І. Франкові у Києві та Львові (1956. – Ч.12 (36)) тощо.

Праці М. Возняка про І. Франка (зб-к статей «З життя і творчости

Івана Франка», 1955 р.; монографія «Нариси про світогляд І. Франка», 1955 р.) одержали високу оцінку І. Огієнка. Він їх називає «цікавими працями», акцентуючи увагу на потребі видання широкої наукової бібліографії І. Франка, якої на той час ще не було [12, с. 2-3, внутр. обклад.].

Іронічно відгукується І. Огієнко про статтю П. Тичини «Іван Франко – непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму», рецензію на яку опублікував журнал «Дніпро» (1956. – Кн.8) – автор І. Бойчак. За І. Огієнком, рецензент «аж надто вихвалює її» [13, с. 32].

Цікавим матеріалом для роздумів може слугувати повідомлення про святкування ювілею І. Франка у Москві 17 і 18 вересня 1957 р. двома Академіями Наук. За І. Огієнком, Московською (тобто ССРСР. – Є.С.) і Київською. Українські вчені прочитали такі дводенні доповіді: М. Гудзій – «Франко й російська література», Є. Кирилюк – «Франко в літературнім розвої української літературної мови», Г. Вервес – «Франко і народна творчість». Збори відкрив вступним докладом проф. О. Білецький, а закрив А. Анисимів [14, с. 28].

Досить ясно передруковується у часописі повідомлення з української періодики (газети «Літературна газета», «Радянська культура») про ювілейні події. У розділі «Хроніка українського культурного життя» за інформацією в «Радянській культурі» (1957. – Ч.18) повідомляється про прем'єру балету «Сойчине крило» за темами І. Франка (лібретто О. Гериновича, музика А. Кос-Анатольського) [15, с. 2]. На ювілейному концерті у Львові (27 жовтня 1957 р.) виступила Київська Державна капела бандуристів під орудою О. Мінківського: «У репертуарі капели широко представлені твори на тексти Івана Франка, – хор «Вічний революціонер» М. Лисенка, романс «Думи, діти мої» Ф. Надененка, а також пісні, записані великим Каменярем» [16, с. 3].

Маємо згадки у часописі й про вшанування І. Франка у світі, зокрема США: проведення Франківської конференції УВАН 22 грудня 1956 р. і Франківської академії в Нью-Йорку 10 лютого 1957 р. Перелік назв тем доповідей різко дисонує з назвами ідеологічно заангажованих та спотворених, по суті, тем, які виголошувалися в ССРСР. Наприклад, на Франківській конференції УВАН було виголошено такі реферати: «1. В. Дорошенко: Франко і Грушевський. 2. А. Берльштайн: Франко і Міцкевич. 3. М. Рудницька: І. Франко і фемінізм. 4. Д. Горняткевич: Релігійність Франка. 5. Я. Білінський: Франко і Драгоманов» [17, с. 2]. На Франківській академії в Нью-Йорку в залі Фешен Інституту були проведені такі заходи: «Чоловічий хор «Думка» під дириг. П. Крушельницького відспівав композицію С. Людкевича до слів І. Франка «Вічний революціонер».

Проф. д-р Р. Смаль-Стоцький виголосив промову про значення Франка в історії українського народу. Баритон Ю. Богачевський відспівав чотири пісні до слів І. Франка. Об'єднані хори Нью-Йорку («Боян», «Думка» і «Мішаний хор») під дириг. І. Соневицького відспівали кантату К. Стеценка до слів І. Франка «Єднаймося». Акомпанюювали Оля Дмитрів, Ганна Придаткевич і Роман Стецура. В другій частині ставлено монтаж з поеми «Мойсей» у виконанні Українського Театру в Америці під мистецьким керівництвом Йосипа Гірянця» [18, с. 2, внутр. обклад.].

Процес вшанування пам'яті І. Франка не переривався і в наступні роки. Так, у 1966 р., у рік 50-ліття смерті і 110-ліття народження Івана Франка, Президія Комітету Українців Канади (д-р В. Кушнір; В. Сарчук, генеральний секретар) звернулися з відозвою до українців світу призначити неділю, 15 травня 1966 року, Днем пам'яті Івана Франка. У ній, зокрема, йшлося: «Всі українці в Україні і в усіх країнах світу великі довжники супроти того велетня духа, і великого вчителя, який нас учив, що –

У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над закони: Свій рідний край
Над все ти повинен любити.

Ми і всі люди повинні доложити і подбати, щоб відзначення названих вгорі роковин випало найбільш урочисто в доказ, що український народ вміє цінити своїх великих людей» [19, с. 3].

Землякам І. Франка цікаво буде прочитати повідомлення про виїзне засідання кафедр української літератури й педагогіки Дрогобицького педагогічного інституту на батьківщині Івана Франка – с. Івана Франка (Нагуєвичах), тоді Підбузького (нині – Дрогобицького) району. Були прочитані доповіді «Іван Франко – великий письменник», «Педагогічні погляди І.Я. Франка». На жаль, не зазначено імена лекторів. Тут же зазначається: «Студенти філологи Дрогобицького педінституту після вивчення курсу діалектології виїздили записувати діалектологічний матеріал у село Івана Франка. Майбутні вчителі української мови й літератури успішно виконали завдання. Вони записали фонетичні, морфологічні особливості мови місцевих мешканців, простежили особливості синтаксису, вивчили топонімію села, зустрілись з родичами та сучасниками І. Франка. З їх уст записали багато цікавих спогадів про письменника» [20, с. 23].

Для підсилення «аромату» ювілейної Франкіани у часописі було вміщено передрук тексту вірша В. Сосюри «Франкове слово» з київського журналу «Вітчизна» за 1956-й рік (№8).

Подаємо текст за часописом І. Огієнка:

ФРАНКОВЕ СЛОВО

Як сурма, що кличе до бою,
як поклик ранковий гудка,
звучить в кожнім серці луною
безсмертнеє слово Франка.

Любов до Вітчизни своєї
у ньому, як радісна даль,
і огненна муза Мойсея,
й зів'ялого листя печаль.

Гостріше воно за багнети,
ясніше за сяйво заграв,
безсмертнеє слово поета,
що все для народу віддав.

Живе в ньому серце велике,
і юне воно, і нове.
Хай дні умирають без ліку,
а слово поета живе.

То гаснуть дерев силуети,
то знов розцвітає блакить.
Бесмертнеє слово поета
в граніті, у бронзі дзвенить.

Звучить воно з роду й до роду,
як моря грімливий прибій,
і втілює душу народу
в красі непогасній своїй.

Як сяйво світів над світами,
відбите на сталі клинка,
ти житимеш вічно між нами,
безсмертнеє слово Франка!

[21, с. 32]

Отже, «франківські» матеріали, уміщені на сторінках часопису І. Огієнка «Віра й Культура» (1955-1957 рр.), розширюють наші знання про національно-просвітительну діяльність митрополита Іларіона в Канаді загалом, і про увагу до культурного життя в материковій Україні зокрема.

Список використаних джерел

1. Іларіон. Кирило й Методій, Всеслов'янські Апостоли // Віра й Культура. – Місячник Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. – 1963. – Рік XXVI. – Ч.9 (117). – С. 3-6.
2. «Наша літературна мова». Нова праця Митрополита Іларіона // Віра й Культура. – 1959. – Рік XXII. – Ч.9 (69). – С. 13-14.

3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. [Лларіон]. Наші читачі про «Віру й Культуру» та її видання // Віра й Культура. – 1956. – Рік XIX. – Ч.7 (31). – С. 31-32.
7. [Лларіон]. Наукове й культурне життя // Віра й Культура. – 1959. – Рік XXIII. – Ч.1 (73). – С. 26-27.
8. [Лларіон]. З хроніки культурного життя // Віра й Культура. – 1956. – Рік XXII. – Ч.12 (36). – С. 1-3 (внутр. обклад.).
9. Цит. за ст.: Лларіон. Наукове і культурне життя // Віра й Культура. – 1960. – Рік XXIII. – Ч.8 (80). – С. 22-23.
10. Там само.
11. [Лларіон]. Обмосковлення української мови // Віра й Культура. – 1959. – Рік XXII. – Ч.8 (68). – С. 16-17.
12. [Лларіон]. З хроніки культурного життя // Віра й Культура. – 1955. – Рік XVIII. – Ч.12 (24). – С.2-3 (внутр. обклад.).
13. [Лларіон]. Огляд журналів // Віра й Культура. – 1956. – Рік XIX. – Ч.12 (36). – С. 31-32.
14. [Лларіон]. Серед нових книжок // Віра й Культура. – 1957. – Рік XX. – Ч.4 (40). – С. 27-29.
15. [Лларіон]. Хроніка українського культурного життя // Віра й Культура. – 1957. – Рік XX. – Ч.9 (45). – С. 2-3 (внутр. обклад.).
16. [Лларіон]. З хроніки українського культурного життя // Віра й Культура. – 1957. – Рік XX. – Ч. 5 (41). – С. 2-3 (внутр. обклад.).
17. [Лларіон]. З хроніки українського культурного життя // Віра й Культура. – 1957. – Рік XX. – Ч. 5 (41). – С. 2-3 (внутр. обклад.).
18. Там само.
19. [Лларіон]. Хроніка українського культурного життя // Віра й Культура. – 1966. – Рік XXX. – Ч. 5 (149). – С. 2-3 (внутр. обклад.).
20. [Лларіон]. З хроніки українського культурного життя // Віра й Культура. – 1956. – Рік XIX. – Ч. 12 (36). – С. 2-3 (внутр. обклад.).
21. [Лларіон]. Огляд журналів // Віра й Культура. – 1956. – Рік XIX. – Ч. 12 (36). – С. 32.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ І НАЦІЄТВОРЧИЙ ВИМІРИ

Іван ТЕПЛІЙ
(Львів)

«Діяльність Франка і як перекладача, і як оригінального автора вщент розбила теорію літератури «для хатнього вжитку». Саме він прорубав для українського народу «вікно», але не тільки в Європу, а й в усі сторони світу», так високо оцінив творчу, зокрема й перекладацьку, діяльність І.Франка О.Білецький [2: 163]. «Діяльність Франка як перекладача і популяризатора зарубіжних літератур була такою великою і різноманітною, що її важко охопити одному досліднику. Монографія, присвячена цій проблемі, має показати різноманітність перекладацької діяльності письменника, розкрити естетичні принципи Франка як перекладача» [9: 20], зазначає І.Журавська.

«Обсяг перекладацької діяльності І.Франка величезний. Своїми перекладами та дослідженнями він охопив літератури майже всіх віків і народів, збагатив зображувальні засоби української літературної мови, підняв рівень перекладацького мистецтва» [12: 539]. Із 6000 творів Франкової спадщини 1130 (за даними 50-томника – 1102, проте ці дані неповні) припадає на художні переклади, а це 3781 сторінка, що обіймає 7 томів із 50-ти: тт.8-13 і 25 або 347 творів, тобто 19%. Однак, з'ясовується, до 25-го тому увійшли не всі прозові переклади І.Франка. Тут обсяг всього перекладеного становить **528 с.** У додаткових томах до 50-томного Зібрання творів, які нещодавно побачили світ [23: 696-730, 24-25], опубліковано твори, що їх раніше свідомо не включили до 50-томника або не віднайшли. Загалом обсяг надрукованого у 51-му Додатковому томі (проза) становить 826 сторінок, а поетичні переклади (52-й том) – охоплюють 444 сторінки) [24]. Отже, з урахуванням віднайдені перекладної поезії та прози І.Франка обсяг перекладеного зростає на 1270 одиниць і становить: $3781 + 1270 = 5051$, однак і ці дані, як видається, ще не остаточні. З іншого боку, вони дають куди повніше уявлення про огром звершеного у царині перекладу та рецепції чужоземного тексту (а це окрема вельми цікава тема, дослідження з якої теж подане до друку) загалом.

Характеризуючи діяльність І.Франка з позицій сучасності, О. Пахльовська вирізняє три головні «вузли», розв'язання яких, власне, дає всі підстави вважати його великим «стратегом» національної культури: а) секуляризація галицької культури; б) послідовна і цілеспрямована св-

ропеїзація української культури загалом, прилучення її до тем і моделей загальноєвропейського і в цілому світового літературного процесу. І хоча цей феномен, на думку дослідниці, характеризує діяльність багатьох, як вона пише, протагоністів української культури в різні періоди її розвитку, І.Франко був тут чи не найпослідовніший. Адже його програма єропеїзації сягала розмірів не лише ідейного наснаження української літератури європейськими імпульсами, а й буквально т р а н с п л а н т а ц і ї (вирізн. О.Пахльовської) окремих жанрів чи, скажімо, поетичних форм на терени національної традиції. Однак це жодною мірою не суперечило його переконаності у цілковито своєрідному характері власне української літератури. Йшлося – і це важливо підкреслити – про і н ф о р м а т и в н е н а с и ч е н н я (вирізн. О.Пахльовської) знанням про зовнішню реальність культури, відірваної через політичні обставини від світу, а зовсім не про орієнтацію цієї культури на чужі моделі. Адже тактика цієї єропеїзації була фактично підпорядкована важливій культурологічній – і вочевидь новаційній на той час – концепції світової літератури І.Франка як фрагменту історії цивілізації і відтак історії національної літератури як фрагменту цивілізації світової. Третім вузлом в) авторка вважає цілком новаторську концептуалізацію політичної та культурної перспективи України як цілісного культурно-історичного феномена [19: 21-22]. З іншої сторони, Франковий підхід не є системним поглядом на досліджувані культури і також не є вибором окремих творів, співзвучних естетично чи емоційно письменникові. Однак вибір знову ж таки диктується не індивідуальним сприйняттям, а певними культурними парадигмами. І.Франко відбирає з цих культур саме те, що своїми потаємними механізмами відповідає на важливі запити власної культури, – і таким чином долучає власну культуру до циркуляції у сфері проблематики загальнолюдської ваги, вводить її в **г л о б а л ь н и й д і а л о г з культурами різних епох і народів** (виділ. авт. цитати). Так І.Франко розширив літературний досвід власної культури, її межі пізнання світу, універсалізував культурну рецепцію українського суспільства. Нині, – пише авторка, – з нашої історичної перспективи, бачимо лазерно націльну точність теоретичного мислення І.Франка. Адже після становища «резервації», на яку прирік прирік Україну царський режим, невдовзі почалися реформи радянського «гетто». Та І.Франко, разом з Лесею Українкою, зробивши цю потужну «ін'єкцію єропеїзму» в організм української культури, безпосередньо підготували мистецьку революцію «Розстріляного Відродження» під знаком Європи і загалом поворот українського суспільства до реінтеграції в європейський культурний материк. Франко, як і інші українські письменники, що мали схожої сили

інтуїцію на потребу розмикання національних меж української літератури, чудово розуміли одне: «знання Іншого лікує від почуття національної самотності, відрубності, винятковості, а тим самим відкриває шлях до свободи. Людської і творчої, суб'єктивної. А також і об'єктивної – свободи самої культури. Тієї свободи, якої великим умам нашої нації саме ця нація не дозволяла досягти повною мірою» [19: 30-31]. Ставлячи питання про те, як взаємодіє апріорний (теоретичний) характер переживання культури із творчою практикою І.Франка, дослідниця визнає, – услід за С.Єфремовим, М.Зеровим, Є.Маланюком, – вроджений парадокс, який пронизує всю творчість письменника – ідею боротьби як домінанту творчого генія І.Франка, проблематику боротьби, зіткнення, поєдинку як незмінну константу кожного твору Митця. Водночас ця стала величина стикається зі своєю протилежністю – подоланням, а це вже синтез. Отже, як прояв цієї «боротьби суперечностей» – роздвоєння як поєдинок між духом і розумом: перший не визнає поразки і живе майбутнім подоланням, другий безжально констатує факти і доходить висновку, що для вдосконалення та розбудови цієї дійсності мало лише «голосу духа», а потрібна щоденна праця – творча, конструктивна, «камінь до каменю» (О.Пахльовська) щодо розбудови та виховання г р о м а д я н с ь к о г о с у с п і л ь с т в а (вирізнення О.Пахльовської). Це, врешті, й опозиція «синтетична – аналітична свідомість». Усі ці та багато інших, похідних, суперечностей можна цілком пояснити, якщо розглядати І.Франка як динамічну, а не статичну постать, як *«творчу індивідуальність у процесі людського та професійного формування»* (курсив О.Пахльовської), звідки авторка висновує: «Велич І.Франка, його **творчість як підвалини проекту нації** [вирізнення О.Пахльовської] можна зрозуміти насамперед через призму цього другого зрізу, який і дає змогу діалектичного прочитання змісту цієї творчості» [19: 25]. Іntenціональність або заданість Франкової творчості можна простежити на кожному кроці, зазначає дослідниця, і чи не один з найгіркіших її прикладів – передмова до «Зів'ялого листа» (1896).

Та якою б не була така заданість, – вважає дослідниця – у процесі творення прозового чи поетичного тексту навіть задекларована апріорність відступає, «стирається» під тиском іманентних законів творчого письма, які нерідко «спростовують» початковий намір письменника. Є, однак, сфера, де ця апріорність прочитується, так би мовити, на всіх рівнях тексту. У Франковому випадку ця сфера – переклад та дослідження чужоземної літератури, від шумеро-вавілонської поезії до декадентської, від давньоіндійського епосу до європейського Середньовіччя, від античної літератури до сучасного йому натуралізму. Грандіозна робота

І.Франка, спрямована на інтеграцію цілих масивів чужоземної літератури в українську культурну свідомість, мала виразно апріорний характер. Його вибір імен та творів диктувався не так естетичним смаком чи професійними зацікавленнями письменника, як його розпачливим усвідомленням «прірв» у діалозі між Україною і світом. Звідси його планомірна, енциклопедичного характеру перекладацька та дослідницька робота, мета якої була – реконструкція ж и в о г о (вирізнення О.Пахльовської – І.Т.) культурного контексту України в діахронічному зрізі» [19: 29] на тій підставі, що «добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [29 :7].

Звідси, мабуть, така програма державотворчої діяльності І.Франка (розбудова держави, громадянського суспільства, культуротворча (у найширшому розумінні) діяльність), органічною складовою якої є титанічна перекладацька творчість (власне переклади, переспіви, рецепція, міжлітературні зв'язки, творчий розвиток сюжетів тощо): «Якби зібрати всі переклади Івана Франка (закінчені і незакінчені), вийшла б колосальна антологія світової поезії, що починається зразками поетичної творчості народів стародавнього Сходу, продовжується античністю, поетами середньовіччя, поетами Англії, Німеччини, Франції, Італії, скандинавських країн, Угорщини, Румунії, слов'янських країн на чолі з Росією. Поряд з поетами була б широко представлена народна творчість різних народів, що особливо привертала увагу І.Франка. В антологію ввійшла б і художня проза різних часів та народів. Поряд з видатними письменниками в ній були б і другорядні, які мають не стільки естетичну, скільки історико-пізнавальну цінність. Це було б щось більше, ніж знаменитий в свій час збірник Гердера «Голоси народів», і не менше, ніж величезна робота в галузі поетичних перекладів Я.Врхліцького, відомого чеського поета ХІХ сторіччя», – писав акад. О.І.Білецький [2: 163].

За посередництвом Франка–перекладача, як стверджує В.Ф.Погребенник, українська література засвоїла екзотичний для себе вавилонський матеріал космогонічної поеми „Енума еліш”. Це давньовавилонське оповідання про сотворення світу наводиться як альтернативне біблійному [20: 24]. 1911 р. Франко долучив до нього окремим виданням „Вавилонські гімни й молитви” – світ архаїчних і поетичних гімнів, молитов і заклинань. Цим українська красна словесність збагатилася власну скарбницю літературних форм і тем. Адекватне відтворення змісту, стилю й висловів стародавнього оригіналу вкупі з глибоким його розумінням говорять про користь цього перекладу. Інтерпрета-

тор не тільки ознайомив українців із життям давнього і значною мірою загадкового для них народу, а й зумів передати його історичний та місцевий колорит. При цьому „Енума еліш” злегка „націоналізована” (вжито, наприклад, народний іменник „палати” на означення божих храмів-святинь, вигук „Ой лишенько!” тощо). Гнучким є і дібраний розмір білого п’ятистопного ямба, в окремих місцях нерегулярного. Вельми вдало та об’ємно автор окреслює творчу спадщину Каменяря як «множинні художні світи Франка» [20: 10]. Їх становила вавилонська й індійська давнина, грецька і римська античність, культура народів Європи чи й мешканців далекого материка (переклади з австралійської літератури) [20: 10].

«Прикметно й те, – наголошує О.Пахльовська, – яку велику увагу приділяв І.Франко саме основам європейської культури – античному світові та Відродженню. Без знання цих основ, без вільної циркуляції в організмі своєї культури ідей, що збудували Європу, письменник не мислив повноцінного розвитку України. Студії І.Франка та його переклади з античної літератури зокрема стали тим ґрунтом, на якому М.Зеров зазнавав своє вивчення класичної епохи. Окремою сторінкою є також дослідження й переклади І.Франка з літератур Близького та Середнього Сходу: орієнталістика 20-х років ХХ ст., яку очолив Агатангел Кримський, очевидно, була б неможлива без безпомилково точного вибору І.Франка необхідних для української культури фрагментів культури світової» [19: 30]. Ось один, чи не найяскравіший, із численних прикладів. У листі до А.Ю. Кримського (Львів, 29 листопада 1890 р.) І.Франко обґрунтовує потребу перекладу не арабських моаллаків, а поеми Фірдоусі «Шах-Наме»: «А то арабські моаллаки, їй-богу, не стоять друку; може, вони мають історичну та мовну вартість, але в нас вони не будять нічого сінського – думка в них наскрізь дитиняча, фантазія схожа на фантазію божевільного – мичкоче, а не світить. А в поемі Фірдоусі велика сила такого чисто людського елемента, котрий ніколи не устаріє. Антологія найкращих уступів із його Шахнаме, от так на том в 15-20 листів друку, була б дуже гарним здобутком для нашої перекладної літератури, і я думаю, що тут, у Галичині, найшовся б наклад на таку книжку» [31: 263].

О.Забужко [10: 139] у рамках «генераційної» періодизації історії нової української культури третім пунктом вирізняє франківський (львівський) період (кінець 1880-х рр. – 1910), тим самим оприсутнюючи, за словами І.Лисого, активну діяльність І.Франка в духовному просторі сучасного українства, огрому його ідейно-інтелектуальних звершень [15: 414]. «Генераційна» періодизація історії нової української культури передбачає в її розвитку – вважає О.Забужко, – відпо-

відно до міри самоусвідомлення культурою себе як об'єктивації національного буття свого суб'єкта – українського народу, такі етапи: 1) період мовної партикуляризації («Енеїда» І.Котляревського та діяльність «братчиків»); 2) «українофільський» культурно-просвітницький період (Романтичний націоналізм і зародження «української ідеї» в добу Кирило-Мефодіївського братства до київської «Старої громади» (М.Драгоманов, Ф.Вовк, С. Подолинський): виокремлення України як суб'єкта історичного процесу з відповідно суверенними культурними запитамі; 3) франківський (львівський) період або період «Молодої України» (з кінця 1880-х рр. до 1990-х), коли остаточно завершився процес структурного «укомплектування»(О.Забужко) української культури, котра вже засвідчила й належну рецептивність, отже – і здатність до прямого міжкультурного діалогу, так, що «Розстріляне Відродження» – покоління революційної доби, що його можна назвати скінченим після 1930 р. – це покоління здатне було вже на «автентично українському культурному ґрунті» (О.Забужко) ставити питання про «європеїзацію» психологічної домінанти українства (Микола Хвильовий, В.Юринець) про перехід до національного «само-владдя, само-діяльності, само-певності» (Забужко). Далі, з приходом тоталітарного режиму, аж до відновлення незалежності України, традиція переривається [10: 139-140]. Ось на такому історико-філософському /історіософському тлі велично постає сукупно-політична, насправді ж – культурологічна діяльність Івана Франка, де провідну роль відігравали рецепція та переклад у найширшому розумінні слова.

В.Мазепа, визнаючи у І.Франкові духовного лідера української спільноти, мислителя європейського стибу і європейського масштабу, вважає, на цій підставі, що плідний розгляд його філософсько-світоглядних ідей можливий у широкому європейському контексті доби [16: 224]. «Прагнучи осягнути вагомість інтелектуального досвіду Франка, масштаб зрушень, здійснених ним у духовному світі українства, В.Мазепа особливо не наголошував на розрізненні в ньому історіософського, соціально-філософського чи культур-філософського дискурсів, хоча й розумів, кажучи словами М.Зерова, «багатоіпостасність генія» Франка. Він побачив у Франкові непересічного універсального мислителя з виразною науковою (а не позитивістською!) налаштованістю; не випадково у книжці найчастіше називають Франка ученим. До того ж, Автор добре розуміє, що так само як неможливо вкласти Франка-письменника в прокрустове ложе якогось певного стилю – натуралізму, нового реалізму, символізму чи неоромантизму, не піддається Франко-мислитель однозначному маркуванню згідно з постулатами тієї або іншої філо-

софської школи чи жорстко окресленої інтелектуальної традиції» [15: 415]. І.Франко-дослідник вмів вилушувати раціональне зерно з того чи іншого учення і включати його до власного дослідницького інструментарію, з огляду на що В.Мазепа зазначає, що той ніколи не вигадував довільних теоретичних конструктів, а завжди намагався зануритись у надійне море емпірії. Філософська спадщина мислителя розглядається з погляду провідної для І.Франка «ідеї культуроцентризму» [16: 8-9], яку дослідник вважає найактуальнішим посеред інтелектуальних його набутків. Насамперед це відведення культурі визначальної ролі в універсумі людини [16: 88]. Водночас, за словами І.Лисого, це й настанова на розгляд будь-яких людських явищ (феноменів), зокрема духовних витворів людини в контексті культури, культурного процесу [15: 415]. Для І.Франка культура – в усьому розмаїтті її сторін та вимірів була окресленою системою способу життя людей, а також вічною підготовчою школою до *свобідного* життя як особистості, так і всієї спільноти [16: 10]. Філософське кредо історичних досліджень ученого В.Мазепа добачає у тридиній формулі «людина – культура – історія» [16: 17]. Так утверджується думка про «емансипацію» людської одиниці в історії та наголошується на ролі творчої індивідуальності в культурному процесі. І.Франко трактував культуру як концептуальну призму бачення людини в її історії. Культуроцентризм І.Франка – і в перенесенні ним центру ваги соціально-філософського дискурсу до сфери культури. Цей, на думку В.Мазепа, методологічно значущий крок сприяв переходові І.Франка на ліберально-демократичні, культурницько-гуманістичні позиції, упровадження до соціальної філософії І.Франка національного моменту, визнання пріоритету національного над соціальним [16: 65; 87; 99; 104; 15: 416]. Національна культура становить «силу духу» народу, а її самостійність (самодостатність) засвідчена спроможністю самостійно ставити та розв'язувати найскладніші загальнолюдські проблеми [16: 226]. З іншого боку, тільки самоокреслена національна культура, переконаний І.Франко, здатна стати повноцінним суб'єктом міжкультурної взаємодії. Тим-то та чи інша спільнота, а в ній Україна, репрезентують себе серед народів світу культурою [15: 416]. Нація, на думку І.Франка, являє собою «цілісний культурний організм», цивілізаційно-культурну систему [Див.16: 64; 100]. Що важливо, для І.Франка почування ідеалу національної самостійності народу перебуває «в культурнім погляді», тобто цей ідеал чинний як естетичний феномен [16: 100; 15: 416]. Загалом же, культуроцентризм І.Франка має виразне національне, українське забарвлення, що дає підставу в якомусь сенсі характеризувати його світогляд як україноцентричний, – тому «на першому плані для Франка

завжди була турбота про розширення обріїв рідної культури і поглиблення питомого інтелекту» [15: 416-417] (курсив мій – І.Т.). Критерієм суспільного поступу є для І.Франка піднесення культурно-духовного рівня людності та культурного статусу кожної людини [16: 78]. Вагоме місце у дослідженні В.Мазепи посідає те, як І.Франко в контексті соціальної філософії та історіософії української історії трактував проблему нації, здійснюючи таким чином пошук «універсальної моделі націєтворення» [16: 57; див. тж. 14; 18].]. Що більше, автор розглядає й низку інших споріднених ідей І.Франка, як-от: роль самосвідомості спільноти в процесі націєтворення; народ, що не усвідомлює себе, не нація, а юрба; турбота про цілісність і розгалужену різнорівневу структурованість у процесі націєтворення; самоорганізація нації як формування громадянського суспільства; *оптимально здійснювана акультурація інокультурних цінностей як гарантія «національного самопорятунку»* [16: 95-121] (вирізнення курсивом моє – І.Т.), що, на жаль, не втратило актуальності дотепер.

Серед перших (П.Куліш, М.Драгоманов, Леся Українка, М.Коцюбинський, О.Кобилянська), хто звернувся «до класичних джерел» (ad fontes) європейської культури і тим самим розпочав перехід української літератури на європейський шлях розвитку, подолання провінціалізму та вузьких горизонтів утилітаризму і близькорукості т.зв. «літературного протекціоналізму» був І.Франко [41: 177]. Хоча знайомство з Горациєм розпочалося ще у XVI ст. і тривало в діяльності Г.Сковороди, П.Гулака-Артемівського, Л.Боровиковського та ін., саме І.Франко був першим, хто заклав основи сучасної концепції звертання до оригіналу у перекладацькій практиці в українській літературі [41: 182]. На думку дослідниці, це був найплідніший перекладач, учений широкої ерудиції і талановитий поет, а, з іншого боку, він ще не зумів повністю подолати панівної у той час практики «українізації» перекладу, не позбувся він і діалектизмів у своїй творчості [41: 197], хоча, як на мене, були на це й об'єктивні причини, насамперед роз'єднаність українських земель, бездержавність української нації, відповідно, й провінційність української (особливо західноукраїнської) культури, ботокудство та ін.

І.Франко – переконаний прихильник творчого експериментування, насамперед у поезії, до того ж не тільки в царині форми, а й змісту, зокрема культурного досвіду різних народів та епох [19: 24-28; 40: 153-178]. «Українська література сприймала нову естетику безпосередньо з французьких, німецьких, англійських, російських оригіналів і через численні переклади. Перекладацька діяльність Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського, Василя Щурата, Миколи Рошківського,

Миколи Вороного, Осипа Луцького та ще багатьох українських поетів сприяла оновленню вітчизняної літератури, утворенню нової поступової культури» [13: 218]. Свого часу українська література зазнала певного впливу європейського символізму, «проте у подальшому українські модерністи, символісти, на відміну від європейських, протестували проти повного підкорення естетичним інтересам творчості, розуміючи, що в українській неструктурованій культурі крім письменників нікому було займатись націотворчими справами» [13: 218]. «Іван Франко, розгортаючи свою масштабну діяльність із усебічної модернізації та розбудови української літератури, – пише М.Москаленко, – бачив необхідність її повноцінного позиціонування у світовому культурному контексті. Пізніша відома формула М. Зерова “ad fontes” (“до джерел”) – до джерел європейської культури – якнайбільше пасує до Франкової творчої праці в царині перекладу. З тим лише уточненням, що, на відміну від учасників дискусій 1920-х років, І. Франко аналізував і творчо опрацьовував не тільки античні – давньогрецькі та римські – підвалини «культурної Європи» (хоч і їх, звичайно, теж), а й світ біблійний, показові явища давньоєврейської історії та письменства, а також і набагато давнішу від античності та старозавітної доби праісторію людства – літературу Шумеру, Аккаду, Вавилону: «Можемо сьогодні майже напевно твердити, що ідея знакового письма розвилася в однім місці, над нижнім Євфратом і Тигром, і відси розійшлася на весь світ... Разом з письмом передали перші його винахідники решті людськості в значній мірі риси свого духовного типу: ми й досі молимося формулами, вивченими в старім Вавилоні, наші релігійні чуття та вірування несвідомо порушаються стежками, протертими для людського духу спекуляцією старих вавилонських та єгипетських жерців; ідеї єдності й трійці, святості й гріха, надземного й підземного світу, первісної провини і пізнішої експіації, ласки Божої й суду, ті ідеї, що тепер зробилися для нашого духу майже такими самими невідлучними формами почування, як час і простір, невідлучні форми мислення, – ті ідеї, то зовсім не жадні вроджені нам форми, а останки того, довготисячною працею виробленого культурного типу, що постав на зорі нашої старинної цивілізації над долішнім Тигром і Євфратом» [Франко І. Т. 40. С. 9]. Перекладацький контекст Івана Франка, таким чином, охоплює час від III–II тис. до н. е. (переклади шумерських та вавилонських текстів) – аж по рубіж XIX–XX століть нашої доби» [17: 182-183; 27: 9].

«Місце Івана Франка в історії українського перекладу, – пише М.Москаленко, – унікальне. Мабуть, ніхто не вклав більше від нього енергії та праці у справу художнього відтворення українською мовою

багатьох скарбів літератури і фольклору різних епох та народів. Величезна антологія Франкових поетичних і прозових перекладів охоплює близько п'яти тисячоліть світової культурної історії, що таким чином вперше постала перед українською громадськістю як велика множина духовних надбань та досягнень людства, без прилучення до яких марно було б сподіватися скільки-небудь повноцінного національно-культурного і державного відродження України, Звичайно, можна погодитися з думкою Г. Кочура, висловленою з приводу Франкової шекспіріани, проте справедливою і для багатьох інших перекладацьких праць І. Франка: “Перекладам Франка з Шекспіра притаманні ті самі риси, що ними відзначається вся грандіозна за обсягом перекладацька спадщина Франка: він як перекладач часто ставив перед собою інформаційно-просвітницькі цілі, прагнучи якнайширше охопити якомога більшу кількість пам'яток світової літератури, дбаючи про відтворення змісту і не надто ретельно працюючи над формальними компонентами”¹. З єдиним, однак, істотним уточненням: інформаційно-просвітницька мета у І. Франка була нерозривно пов'язана з метою *культурутворчою* [курсив наш – І.Т.], що й визначало потужну будівничу енергію його перекладацьких зусиль як майстра, подвижника-першовідкривача. Вибудовуючи, слідом за М. Старицьким і П. Кулішем, широкий спектр якісно нових для українського слова культурних орієнтирів, Іван Франко закладав тривкі підвалини для культурної праці наступних поколінь, що й дало в ХХ столітті свої плоди, незважаючи на катастрофічні для української культури історичні обставини. Микола Зеров так писав про Франка-поета: «Останні розділи “Мойсея” повні тупотом копит і звуками сурем – музикою перемоги... В цім героїчнім напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто, і яка не дозволить, хоч як би змінились умови нашого життя, забути його як поета”². Не дозволить, додаймо від себе, і забути його як перекладача» [17: 194].

За періодизацією дослідника, із тридцятиріччя на зламі століть (1890-1919) як важливого естафетного етапу розвитку українського перекладу близько 25 років припадає на перекладацьку працю саме Івана Франка. «Франко як перекладач не має в нашому письменстві рівних ані за потужністю і широтою охоплення явищ світової літератури, ані за глибиною мистецької ерудиції, ані за напругою творчої волі, спря-

¹ Кочур Г. Шекспир на Украине. – С. 43.

² Зеров М. Франко-поет // Зеров М. Твори в двох томах. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – С. 491.

мованої на граничне розширення духовних обріїв української культури. Перекладацький доробок І. Франка останніх двадцяти п'яти років його життя непросто охопити єдиним поглядом, і тим більше – схарактеризувати, як певним чином організовану художню цілість. Проте без усвідомлення визначної ролі І. Франка як ключової постаті в українському перекладацтві 1890–1910-х років неможливо скласти адекватне уявлення про сутність процесів, що відбувались у вітчизняному перекладному письменстві цього періоду» [17; 191].

Перекладацька діяльність була, що вельми важливо підкреслити, частиною громадсько-політичної діяльності І.Франка, зокрема справедливішого облаштування життя простих людей: «Мій станіславський проект не тільки що не розбився. Але посунувся значно наперед [загальне устроєння колонії]» [27; 32: 359]. Звідси – потреба перекладати багато суспільно-політичної літератури (про це – у численних листах, великою мірою цитованих і тут), децо і художньої, зокрема роману М.Чернишевського «Что делать?»: «Хибує нам переводчиків, таких, котрі би владали язиком, хоть я думаю, що хоть переклади й не будуть ліпші, як «Що діяти?», аби лиш наші люди читали і розуміли, то воно своє зробить» [27; 33: 56].

Праці І.Франка, спрямовані на освіту рідного народу, актуальні й сьогодні. Чимало перекладів є частиною важливих праць автора. Зокрема, переклад з латинської мови §10 «Статуту Товариства галицьких священиків греко-католицького обряду» («Societatis presbyterorum ritus graeco-catholici galicensium»), видрукованого у Відні 1816 року і вже нам той час великої бібліографічної рідкості, слугує ілюстрацією до статті «Нариси з історії української літератури в Галичині» [35: 148-149]. «Ця перша, хоч і невдала спроба організації української інтелігенції для праці над освітою простого народу заслуговує на всіляку увагу», пише І.Франко, а невдалою була ця спроба тому, що «Статут цього товариства, опрацьований Могильницьким по-латині, був затверджений цісарем; однак Рим, внаслідок інтриги деяких визначних людей серед українського духовенства, не дав своєї апробації, і товариство не було відкрито» [35: 147]. Ось у такому контексті «перших пробісків нового руху, перших світлих ознак (...) «зірниці відродження», в Галичині, процесу, на чолі якого стояв канонік Іван Могильницький, учень відомого славіста Копітара. «Була це перша людина на Галицькій Русі, яка намагалася пануючу тут у погляді на народну справу єгипетську темряву розвіяти з допомогою світла науки» [35: 146-147]. Переклав І.Франко цей текст з латинської мови на польську оскільки стаття вийшла спершу польською мовою у варшавському журналі «Głos», 1888, №№ 2, 4, 5, 12

під заголовком «Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicji» [35: 441].

Актуальність культуротворчої місії І.Франка не змаліла і в наш час, адже «не слід заплющувати очі на те, що розгортається планетарний процес знеособлення людини, творення з неї масової людини, колективної людини, загнаної радше свідомо, з власної волі, ніж із примусу, з необхідності не відстати від часу, в цей гігантський супермаркет, в якому вона повсякчасно робить вибір...І нема кінця бажанням, потребам щось вибрати. А що людина віддає? І чи здатна віддавати себе? [...]». А масова людина – людина стандартизована, без коріння, без традицій і культури, позбавлена історичної пам'яті, а, отже, – відповідальності за майбутнє» – пише М.Жулинський [8: 30]. Звідси постає навидовижу пекуча проблема збереження національної самобутності: «Те що ми називаємо «вгамувати духовну спрагу», є нічим іншим, як набуттям своєї національної і культурної ідентичності, відживленням традицій, «канонізацією» національних і релігійних міфів як духовних будівничих національної ідеології. Національна культура і є тим життєдайним ґрунтом, на якому виношуються системи національних успадкованих цінностей і новочасних пріоритетів, міфів і героїв, традицій і вірувань, уявлень і передбачень» [8: 35]. Українська культура має орієнтуватися і на минуле, аби підняти з глибин традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє – з тим, щоб мобільно й гідно інтегруватись у глобальну культуру. Тільки за умови набуття власної Батьківщини можна подолати комплекс меншовартості, національної неповноти, досягти культурної ідентичності – бути передусім частиною національної культури та релігії. «Збагачена, забезпечена духовністю своєї нації, рідного народу, така людина не буде почуватися попелюшкою на глобальному балу цивілізації, а буде вільно спілкуватися в діалогічному взаємозбагаченні на нових культурних просторах (курсив мій – І.Т.) і завжди знайде нову самооцінку в орієнтації на постійну і динамічну діалогічність світових релігій та світових культур. [...]». Культурний світ надзвичайно широкий, чи не всеохопний [...]. Отже, мова повинна йти про збереження, розвиток і збагачення української цивілізації як культурної системи. Найстрашніше для народу, для нації – занепасти духом. Зневіритися, морально знесилитися. Мойсей Івана Франка невтомно тримає жезл над головою під час битви, бо знає: доки народ бачить цей жезл віри, доти вірить в перемогу і не падає духом» [8: 36-37]. Таким чином, І.Франко як філософ, діяч культури, письменник, перекладач, і як письменник-сучасник, з творчістю якого треба невпинно знайомити іншомовного читача, і є тим Мойсеєм, що тримає жезл над головою тепер, коли постало питання: бути чи не бути самобутнім національним культурам як невід'ємним

складовим багатющою скарбниці світової культури, супроти якої різного роду ерзац-культури – безсилі.

«Враховуючи складність еволюціонування й розбудови питомо Франкової філософсько-методологічної системи – “франкізму” (І.Денисюк), варто враховувати, що стрижневими елементами цієї системи були “національний ідеал”, філософія національної ідеї (націософія), та відомий національний імператив: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” (“Поза межами можливого”). [...] Національна ідея стає справжньою основою для поступу окремої людини і цілого народу, у тому числі, можемо логічно продовжити думку І.Франка, і для іманентної модернізації національного буття: “Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [11: 2; 5].

Осмислення перекладацького доробку І.Франка не випадково йде у такому широкому контексті, адже у такій значущій праці як «Передне слово» [до «Фауста» Й.В.Гете] 26-річний І. Франко як перекладач першої частини цього Гетевського архітвора подає власні перекладознавчі міркування на досить розлогому філософсько-історичному тлі, зазначаючи, що «Фавст» був об’явом р е в о л ю ц і ї, тої самої, котра спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала авторитарне королівство, панованье шляхти й попів, і оголосила «права чоловіка». Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичнім полі, в Німеччині вона обняла поле духове: філософію і штуку. Але ріжниця була тільки формальна; зміст революції був оден і той сам: обаленье середньовікових границь, путаючих с в о б о д у, обаленье в і м я в р о д ж е н и х, п р и р о д н и х прав людини-одиниці» [36: V]. Джерелами революційної сили були, на думку І.Франка, розвиток економіки та науки й мистецтв: «Та тільки ж ті середньовічні вузли не могли спинити розросту і скріплення єдиниць: скріплення економічного, т.е. повстаня окремої верстви богатирів, буржуазії – і скріплення духового та розумового, т.е. розвитку науки і штуки. В тих двох складниках розвивалась і росла сила, ворожа існуючому ладови, сила революційна» [36: VI]. На думку І.Франка, «велике, революційне, історичне значінье лежить іменно в тім, що пока-

зана в нім боротьба с и л ь н о ї одиниці не тільки, як каже Люїс, «проти границь єї духового істнованя, але й проти гнетучих п у т с у п л ь н о г о істнованя. Бо коли в початку першої части трагедії Фавст справді ще мечеся в тісних границях людської природи і бажає вирватися з п у т земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого по над то, що нам показують наші змисли, [...] то вже зараз при кінці першої части він приходить в різкий контраст з суспільним ладом» [36: VII]. І горе це – не з природної потреби, а з хибного суспільного ладу.

З таким історичним значенням «Фауста» автор безпосередньо пов'язує його *загальнолюдське* значення, бо «ані наука сама собою, ані свобідне і безжурне життя, ані почести, ні слава, – нічо те не може ущасливити чоловіка як довго той чоловік все і всюди має на оці тільки с е б е с а м о г о. Аж коли він всі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливлення д р у г и х, около запевненя їм безпечного, хоть і ненастанним трудом окуплюваного житя і розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ся велика правда, котрою завершуєся «Фавст», надає тому творови ще й тепер, в наш вік, живу революційну силу. Він не то що не застарілий для нас і по ідеям, але противно, може і в тім згляді – не згадуючи про незрівнянну поетичну красоту – служити нам на довго ще взірцем і провідником. Так я понимаю «Фавста» і таке его пониманье спонукало мене, перекласти його на нашу мову» [36: XI]. Із суто перекладознавчого погляду вельми важливі дві завваги перекладача. По-перше, йшлося про те, щоби твір був доступним якомога ширшим верствам народу, до того ж неписьменному чи малописьменному: «Я поклав головню вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих немногих місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі (н.пр. Пісня селян під липою)» [36: XII]. І тут автор перекладу зазначає, що деякі «галицизми» (форми на *-ов* замість *-ою*: руков, тобов; уживанье *-ся* перед словом, до котрого належить, уживанье скорочених форм *ми, ти* замість міні, тобі і *щобим, робись* зам. *щоби я, щоби ти*, і т.д.) «будуть разити «братів наших в закордонській Україні», однак, не знаючи, «яка будучність тих форм в українській мові», І.Франко вважає, «що на тепер вони живучі в устах значної части нашого народа, мають право домагатися горожаньства і в літературі, а особливо в поезії, де на них іменно полягає значна часть краси і богатства нашої ритміки» [36: XII]. «А по-друге, – зауважує перекладач – я старався переводити «Фавста» вірно, о кілька мож дословно, подавати кожду думку автора по змозі в такій самій формі, як сам автор, – *на кілька се було згідне з духом нашої мови* (вирізн. моє – І.Т.). Я майже

всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, дозволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямбу ужити 5-стопового, замість 5-ти стопового – 6-стопового, і навідворіть, і то лиш там, де в самому оригіналі такі не однако довгі стихи помішані. Де приходили у автора штучні комплексії стихів (октави, як в «Приспівці» та в першій Прольогу, терчини і др.), там я старавсь їх в такій самій формі передати. Вільнішого перекладу і значніших ритмових відступлень допускався я тільки там, де в оригіналі стихи ріжноритмові або де таке відступлення потрібне було для вірнішого перекладу (н.пр. в пісеньці «Що ти робиш, Катрусенько?»))» [36: XII-XIII].

Отже, випереджаючи свій час, учений окреслює коло функціонування перекладу в національному літературному процесі – від перекладу як результату впливу (що межує з оригінальною творчістю) до перекладу як посередника впливу (що адекватно відтворює зміст і форму оригіналу) [21].

Вельми цікавою є Франківська стратегія роботи над перекладним текстом, що являє собою цілу систему, елементами якої є:

- Аналіз літературної епохи;
- Вибір тексту, насамперед з погляду актуальності;
- Літературно-критичний аналіз відібраного твору;
- Критичний аналіз перекладів цього твору, виконаних попередниками;
- Власне переклад твору.

Його власним перекладам та літературному аналізу завжди передавав виклад того, що зроблено було вже до нього у цій галузі. Далі йшов на міцній науковій основі аналіз його звичаїв, особливостей побуту народу, якому належить оригінал [7: 45]. Це, так би мовити, перекладацька стратегія І.Франка. «Пристаюючи до оцінки твору літературного, я беру його поперед усього як факт духовної історії даної суспільності, а відтак як факт індивідуальної історії даного письменника, т.е. стараюсь приложити до нього метод історичний і психологічний. Вислідивши таким способом генезис, вагу і ідею даного твору, стараюсь поглянути на ті здобутки з становища наших сучасних змагань і потреб духовних та культурних, запитую себе, що там находимо цінного, поучаючого і корисного для нас, т.е. попросту, чи і оскільки даний автор і даний твір стоїть того, щоб ми його читали, ним займалися, над ним думали і про нього писали» [22: 311].

У післямові до перекладу поеми Овідія «Ібіс» І.Франко писав: «Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, які читаючи, маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних

образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в моїх читачів» (Дописано дня 5 червня 1915) [37: 484].

Великим є і науковий чи науково-популярний, науково-публіцистичний доробок І.Франка-перекладача, – великою мірою безпосередній відгук на гостру потребу дня, – а це, з'ясується, майже 80 праць європейських, головню німецьких, французьких, англійських, польських та російських авторів на суспільно-політичну та природничу тематику [Див.1; 3-6 та ін.]. Деякі переклади подано у співавторстві, скажімо з І.Мандичевським (переклад статті німецького катедер-соціаліста Ганса Шелля «Суспільно-політичні стороництва в Німеччині» у журналі «Правда» (1879, №6)). З іншого боку, – про що досі мало згадувалося у дослідженнях – І.Франко перекладав наукові праці з української мови: 1888 року «на сторінках «Kurj. Lw.» друкувалися теж три статті О.Кониського (Семена Жука) про події в Росії та в російській Україні в перекладі Франка («Czum był rok ubiegły dla Rosji» I-V, «Z nad Dniepru»). У тому ж «Kurjerze Lwowskim» за 1889 р. публікувалася праця М.Драгоманова «Z dziejów liberalizmu w Rosji» у перекладі і з вступом І.Франка. 1890 року «У вид. Літ.-наук. бібл. Кн.5 п.з. «З історії публичного виховання в сучасній Європі» друкувався Франковий переклад Фан Гаммеля «Програма початкового курсу історії релігій». До наукових перекладів долучається й раніше невідомий твір П.Еванса «Боротьба теології з наукою» («Жите і слово», кн.3. – 1897). Из наукових перекладів за 1898 рік, вийшли друком, серед іншого, дві статті: «Боротьба за реформу середньої школи» Ж.Леметра (ЛНВ, кн.7) і «Жіночий рух у Франції та Німеччині» К.Шірмахера (ЛНВ, кн.8-9). За 1899 рік ЛНВ (кн.1) містить переклад студії Ю.Брандеса про Шекспірового Юлія Цезара, а також «Причинок до психології смерті» С.Епштайна (кн.3) і «Раса, нація, герої. Уваги» (урибок із книжки Г.-С.Чемберлена «Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts» із передмовою, кн.7). На 1900 рік припадає переклад двох статей: А.Жанруа. Данте Алігієрі (перекладено з приводу 600-ліття з дня першого задуму Данте написати свою «La divina comedia» – кн.6) і Ф. Йодля «Джордано Бруно» (з приводу 300-ліття з дня смерті «великого італійського мислителя і мученика за свободу»–кн. 4). 1901 року в «Етнографічному збірнику» (т.Х) вийшла перша частина (I) першого тому (I) «Галицько-руських народних приповідок». Видання збірки тривало аж до 1910 року, але, як на мене маловідомим, – отже, ще цікавішим, – є той факт, що низка приказок у перекладі І.Франка німецькою мовою (курсив мій – І.Т.) друкувалася в журналі «Aus fremden Zungen» п.з. «Ukrainische (ruthenische) Sprichwörter» (1901, № 21). За 1904 рік видано 3 наукові

переклади: «Момзен і Слов'яни» (лист Т.Момзена до В.Ягича у перекладі та з передмовою І.Франка – ЛНВ, кн.3); Е.Феррієр «Дарвінізм» у перекладі та з передмовою І.Франка («Українсько-руська видавнича спілка»), Ф.Лассаль «Про суть конституції» (Über Verfassungswesen) у перекладі Р.Д. з передмовою І.Франка (за Е.Бернштайном) у цьому ж видавництві. Із наукових перекладів 1907 р. – «Болгарська університетська афера» (переклад статті проф. Мілетича з поясненнями І.Франка стосовно запропонованої йому посади професора в Софії – «Діло», №280. 27. XII. 1907 [39: 48; 52; 56; 99, 107; 112; 115-116; 118-119; 120; 130-132; 138; 142; 147; 149; 162 та ін.]. Із наукових перекладів 1914 року привертає увагу «Писання Івана Франка». Т. VII: «В наймах у сусідів». Збірник праць, писаних польською та німецькою мовами у перекладі з поясненнями та додатками автора. Том I. Статті на суспільно-політичні теми... Писані в рр. 1886-1890. «Передмова» має дату: 10. X. 1914. Поряд із перекладними статтями з польської періодики (див. [39: 168]), до збірника увійшов і цикл статей п.з. «Галицька індемнізація» та ін. Загалом збірник налічує 46 перекладів. У жовтні 1914 року на адресу редакції «Украинской жизни» (Москва), було надіслано цикл статей (прибл. 7) у польсько-російському перекладі. Спершу І.Франко написав їх для журналу «Przegląd społeczny» (1887, т. III), а 1915 року вони вийшли друком на сторінках «Украинской жизни», №№ 1, 2, 5, 6, 7 п.з. «Земельная собственность в Галиции. К истории землевладения в Галиции. I. Цифры и факты. II. Проекты реформ» (див. 1915) [39: 171]. Були це переклади й на «вимогу дня», однак служили вони великій просвітницькій, цивілізаційній меті, заповнюючи лакуни у тогочасній українській науці. Обсяг наукового дискурсу – понад 2500 сторінок. Цей далеко неповний перелік має на меті показати масштабність перекладацької праці і в ділянці наукового перекладу. На цю тему, врешті, готується окрема публікація.

У фактично кожній праці І.Франка міститься важлива думка щодо викликів перед плинним часом, сучасністю. Навіть просто перелічити їх тут, звісно, годі, однак згадати актуальні ідеї у творах, до яких звертаються мало чи недостатньо, було би варто. Скажімо, ще 1889 року 43-річний І.Франко пише: «Молодіж, поки молода, повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчолы, літати по всіх нивах людської освіти, і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і убагороднює серце, тямлячи тільки одно, що практичне життя жде її серед рідного народу і що все, чим багата і сильна людськість, буде в данім часі придатне і пожиточне і для нашого народу. Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом могли відгородитись від Європи китайським муром» [30: 247-248]. Таким чином, важливе питання на-

ступності і спадковості теж, хоча й імпліцитно, виражається через перекладацьку діяльність чи знання чужоземних мов.

«Признаєм одверто, – зазначає І.Франко у досить представницькій, хоч і невеликій за обсягом праці «У нас нема літератури!», – [...] що подаючи нашій громаді в переводі «Фауста», ми бажали б тою працею оскільки се можна, вимірити удар против усяких позаприродних, позалюдських і фальшивих поглядів, глибоко закорінених у нашій суспільності, бажали б бодай в молодшій поколінню роздути той пекучий, но благодатний вогонь – бажання правди і добра, той самий огонь, що з уст Фауста витиснув слова: «Dass ich erkenne, was die Welt / im Innersten zusammenhält, / Schau' alle wirkenskraft und Samen, / Und tu' nicht mehr in worten kramen» [38: 46], що у перекладі самого І.Франка звучить так: «Щоб силу я пізнав, що світ / В самім ядрі його держить, / Пізнав всіх явищ зв'язок стислий, / А не слова лиш плів без мислей» [38: 46]. Важка, наполеглива, т р и в а л а (вирізнення моє – І.Т.) праця на користь громади, суспільства, як би це не звучало банально – чи не найактуальніше зараз питання, «та боротьба здорової природи людської з безплідною спекуляцією і вихід, який знаходить Фауст у діланню для добра с у с п і л ь н о г о (вирізнення І.Франка – І.Т.), – ось що становить велику правду сеї драми, ось що ставить її – хоч далеко не викінчену в артистичнім згляді – високо понад все, з чим її досі порівнювано, понад Іова, Данте «Комедію», Шекспірового «Гамлета». Сесь зворот від особистих мук і розкошей до обмеженої, але тривкої і твердої праці для суспільності, – се вказує в «Фаусті» твір наших часів, у котрих питання особистого життя уступили на друге місце перед питаннями суспільними» [38: 45]. Так і нам, виходить, треба «стрясти з себе стару плісень і з трансцендентальної висоти зійти на землю та взятися до твердої роботи [...]. Думки, висказані тутка, не нові. Їх від кількох уже літ усно й писемно твердить у нас громада людей, прозваних «сумоглядниками» – чи справедливо, чи ні, – самі судить. Чи удалось тим людям «чепити за живе» ширшу громаду – не знаєм, – та й се, впрочім, *таке діло, котре найліпше стає видне аж у наслідках, а котрого наслідки не впливають наверх ні в однім дні, ні в однім році* [курсив мій – І.Т.]. Признаєм одверто, що й ми числимо себе до тих сумоглядників...» [38: 46]. Чим не сучасні слова і що можна ще додати до характеристики нашого теперішнього становища? Ось як один тільки переклад прислужився цивілізаційній місії. Додам лише, що ця стаття, надто ж вигук «У нас нема літератури!» викликала обурення діячів із середовища «консервативної галицької інтелігенції, які вважали себе просвітителями не тільки Галичини, але й усїєї України. Передмова не була допущена до друку. В 1882 р. переклад «Фауста»

вийшов з іншою передмовою І.Франка» [38: 437], про яку йдеться вище [36]. Цивілізаційний аспект перекладацької творчості І.Франка – це, фактично, аспект літературний: «В найширшім розумінні сього слова література – се збір усіх духових виплодів чи то якогось одного народу (національна література), чи то більшої групи народів або й усього людства (всесвітня література), зложених у людській мові [...]. Література в тім широкому значенні, яке тут показано, се найвищий вицвіт людської цивілізації, найвище її мірило» [28: 7-8]. Актуальними на сьогодні є і думки І.Франка про національну літературу відносно інших літератур: «Які панують відносини до заграниці? Поняття літератури національної не значить ще, щоб вона була виключна, шовіністична; противно, на полі літератури, думок і загалом духового життя панує свободна обміна. Але тут треба глядіти, що в даній добі добачаємо більшу або меншу самостійність, чи більше присвоюється чужого або більше витворюється свого, чи присвоєння є правдиве [курсив мій – І.Т.], чи тільки поверхове, – прийдеться вислідити, як у німецькій літературі звільна вироблювався інтерес до духового і літературного життя народів, те, що називається універсалізмом» [26: 10]. Великий Каменяр вчив розрізняти всередині кожного народу простих людей, прогресивних діячів і, з іншого боку, – панівну верхівку: «Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свободну думку – одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими – зовсім друге діло. У ч. автора бачимо (не виразно, а немов з-за сита) таке поняття: ставаймо не супроти Московської держави, чиновників та жандармів, а проти московської бесіди та московських списателів, котрі-ді і по духу, і по думках нам – чужина. Се так значить, як коли б хто казав лишати в спокою того, хто нас б'є, а термосити того, хто, хоть і сам слабій, силується нас боронити. Ось до якої логіки доводить нас язикова та літературна самостійність. Чому? Бо нема в неї глибшої підстави, котра одна могла би надати їй значення серйозне, – а тота підстава – се самостійність політична. [...] По-нашому, коли говорите про самостійність, то договориюйтеся вже до самих крайніх консеквенцій [послідовностей – І.Т.], а не уривайте на півслові; а ні, то волите й зовсім не говорити, а взятися до реальнішої, більше наукової і більше корисної для народу праці. Всяка самостійність не там, де більше крику, а там, де більше самостійної, розумної праці, а де має бути бесіда про таку працю в повнім значенні слова, там треба вперед добути собі повну свободу політичну і суспільну, без котрої й праця свободна та широка – зовсім не можлива» [34: 8-9].

Перелічимо лише інші, рідше згадувані праці, у яких прямо чи опосередковано порушуються питання перекладу як вагомого суспільно-політичного чинника: «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», «Галицько-українська література в 1888 році», «У нас нема літератури!», «Українська література в Галичині за рік 1886», «Нариси з історії української літератури в Галичині», «Українські народовці і радикали», «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка», «Карпаторуська література XVII-XVIII віків», «Наша поезія в 1901 році», «Літературна мова і діалекти», «З нашої поетичної ниви» та ін.

Висновки: Суспільно-політична діяльність І.Франка – це діяльність культуросцентрична, культуротворча (отже – націєтворча!), цивілізаційна. Її важливою складовою були міжлітературні зв'язки, рецепція, переклад, – як літературний, так і науковий (у найширшому розумінні – включно з перекладом Святого Письма), – служив насамперед нагальним потребам дня, просвіті широких верств народу, а найбільше, зі стратегічного погляду – прилученню до найвищих вартостей світової цивілізації, подоланню культурної відсталості, популяризації вагомих здобутків українського письменства (зокрема, твори Т.Шевченка, народні пісні у перекладі німецькою та польською мовами).

Цивілізаційні ідеї Івана Франка і сучасні виклики перед Україною й українством вельми зримо постають у всій багатогранній, багатомовній перекладацькій діяльності І.Франка, що дає підставу говорити про цивілізаційну, культуротворчу, державотворчу, наукову, просвітницьку, популяризаторську функції перекладу як вагомого суспільного, культурно-політичного чинника. Тепер як ніколи актуальні слова, думки, переклади І.Франка, спрямовані на всебічне засвоєння «всього пожиточного» зі світової культури, збереженню національної самобутності, розбудову Української держави, побудову громадянського суспільства, суть якого так чітко висвітлив І.Франко ще 1882 року, визначенню стратегії міждержавних та міжнаціональних взаємин, просвіті народу, праці над його майбутнім, насамперед виховання молодого покоління. Воістину пророчі слова: «Хочете знати, що відбувається в сучасній Україні, читайте Івана Франка!».

Література

1. *Андрю Діксон Уайт*. Розвій географічних поглядів. Із англійського перекладу Др. Іван Франко. У Львові 1901. З друкарні Наук. тов-ва імени Шевченка, 1901. – 52 с. (ЛНБ. ч.23).

2. *Білецький О.І.* Світове значення Івана Франка // Вінок Івану Франкові. Збірник. – К.: Радянський письменник, 1957. – С.159-168.

3. *Воєнський К.А.* Історична записка. Предложена начальникови Головної

управи в справах друку 12 падолиста 1900 в справі обмежень українського письменства. Переклав І.Франко. В кн.: Заборона українського слова в Росії... Скрентон, 1916. – С.53-59.

4. **Геккель Е.** Відки і як вzialiся льуде на земли? За дозволом автора з німецького переклав Іван Франко. – Львів: З друкарні Тов-ва імени Шевченка, 1879 – 32 с. (Дрібна бібліотека. Ч.III).

5. **Гекслі Т.Г.** Білковина. Переклав Іван Франко – Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка, 1879. – 21 с. (Дрібна бібліотека. Ч.IX). 6. **Герцен А.** Спомини з еміграції. З російської мови переклав І.Франко. Львів, наклад автора, 1911– 62 с. (Універзальна Бібліотека №16).

7. **Григор'єва Л.М.** Погляди І.Франка на переклад та його перекладацька діяльність в аспекті ксенології // Вісник Харківського держ. ун-ту. – №390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов – Харків: Приватне вид-во „Константа”, 1997 – С.43-46.

8. **Жулинський М.Г.** Духовна спрага по втраченій Батьківщині. 2-ге вид. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 67 с.

9. **Журавська І.Ю.** Іван Франко і зарубіжні літератури: Монографія. – Відп. ред. акад. О.І.Білецький. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 383 с.

10. **Забужко О.** Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – 2-ге вид. – Київ: Факт, 2009. – 156 с. (Серія «Висока полиця»).

11. **Іванишин П.** Без русифікації і вестернізації: модернізація від Івана Франка /День: Щоденна всеукр. газета. №228. – Суб. 13 груд. 2008 р. / www.day.kiev.ua/261785. 20 вер. 2010.

12. **Коментарі** // Іван Франко. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1-25.– Том 25. Прозові переклади. – К.: Наукова думка, 1980. – С.539-553.

13. **Крушинська О.Г.** Поезії Поля Верлена у перекладі Івана Франка // Мовні і концептуальні картини світу: 36-к наук.праць. Відп. за випуск д.ф.н. Белоу А.Д. – К., 2000. – С.217-221.

14. **Кушнір І.** Погляд на проблему цивілізації у філософській спадщині І.Франка // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.466-467. Філософія: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С.66-69.

15. **Лисий І.** Оприсутнений Франко Володимира Мазепи (Рецензія на книжку В. Мазепи «Культуроцентризм світогляду Івана Франка») // Могилянські історико-філософські студії: Наукове видання. Ред.Т.В.Нагорна. – Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. – С.414-421.

16. **Мазепа В.І.** Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: ПАРА-ПАН, 2004. – 232 с.

17. **Москаленко М.** Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт: Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник – К.: Видавничий Дім «Всесвіт», 2006 – №5-6. – С.174-194.

18. **Острианин Д.Х.** Франко Іван Якович. Філософські погляди (у співавт. з Колесником П.Й.) // УРЕ. – Т.12. Фітогормони-ь. Вид. друге. – К.: Головна редакція Укр. рад. енциклопедії, 1985 – С.40-42.

19. **Пахльовська О.-Є.-Я.** Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С.19-31.

20. **Погребенник В.Ф.** Світи Івана Франка: Передмова // Іван Франко. Створення світу. Передмова В.Ф.Погребенника. – К.: Обереги, 2004. – С.4-34 (Б-ка укр. раритету).

21. **Тетеріна О.** Переклад у концепції національної літератури Івана Франка // <http://www.lit-jarmarok.in.ua/>. 17 вер. 2010 р.

22. **Франко І.** Відповідь критикові «Перебенді» // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-41. Літ.-крит. праці. – Том 27. Літ.-крит. праці (1886-1889). – К.: Вид-во „Наук. думка”, 1980. – С.308-311.

23. **Франко І.** Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 51: Прозові переклади, 1876-1912 / Ред. тому Є.К.Нахлік. – 992 с.

24. **Франко І.** Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 52: Оригінальні та перекладні поетичні твори / Ред. тому М.П.Бондар. – 1040 с.

25. **Франко І.** Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876-1895 / Ред. тому Є.К.Нахлік. – 832 с.

26. **Франко І.** Задачі і метод історії літератури // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-41. Літ.-крит. праці. – Том 41. Літ.-крит. праці (1890-1910). – К.: Вид-во Наук. думка, 1984. – С.7-16.

27. **Франко І.** Зібрання творів: У 50-ти томах. – Листи. Томи 48-50 – Том 48. Листи (1874-1885). – К.: Наук. думка, 1986. – 768 с.

28. **Франко І.** Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Франко І. Зібрання творів: У п’ятдесяти томах. – Література і мистецтво. Томи 26-43. – Т.40. Літературно-критичні праці / Упоряд. та комент. В. П. Колосової, В.І. Кречотня, М. В. Мишанича, М. М. Сулими; Ред. О. В.Мишанич – К.: Наукова думка, 1983. – С.7-370.

29. **Франко І.** Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 26-41. Літ.-крит. праці. – Том 39. Літ.-крит. праці (1911-1914). – К.: Вид-во Наук.думка, 1983. – С.7-20.

30. **Франко І.** Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції «Правди») // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 44-47. Наукові праці. – Том 45. Філософські праці. – К.: Вид-во Наук. думка, 1986. – С.245-248.

31. **Франко І.** Лист до А.Ю.Кримського, Львів, 29 листопада 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Листи. Томи 48-50 – Том 49. Листи (1886-1894). Лист №300. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 263.

32. **Франко І.** Лист до М.І.Павлика (Львів, 9 або 10 жовтня 1883 р.) – №145 // Франко І.Я.Зібрання творів: У 50-ти томах. Листи. Томи 48-50. – Том 48. Листи (1874-1885). – К.: Вид-во Наук. думка, 1986. – С.358-362.

33. **Франко І.** Лист до М.П. Драгоманова. Львів, 13 лютого 1877 р. – №23 // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-ти томах. Листи. Томи 48-50. – Том 48. Листи (1874-1885). – К.: Вид-во Наук. думка, 1986. – С.56-59.

34. **Франко І.** Література, її завдання і найважливіші ціхи // Твори: В двадцяти томах. – Т.ХVI. – Літературно-критичні статті – Ред. кол.: Корнійчук О.Є., Білецький О.І., Козланюк П.С. та ін. – К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. – С. 5-13.

35. **Франко І.** Нариси з історії української літератури в Галичині // Твори: В двадцяти томах. – Т.ХVI. – Літературно-критичні статті – Ред. кол.: Корнійчук О.Є., Білецький О.І., Козланюк П.С. та ін. – К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. – С. 141-156.

36. **Франко І.** Передне слово // Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. З німецького переклав і пояснив Іван Франко. – У Львові: Заходом Редакції „Сьвіта”, 1882. – С. V-XIII.

37. **Франко І.** Уваги про сю поему [„Ібіс” Овідія] // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Томи 1-25. Художні твори. – Том 9. Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наук. думка, 1977. – С.478-484.

38. **Франко І.** «У нас нема літератури!» // Твори: В двадцяти томах. – Т.ХVI. – Літературно-критичні статті – Ред. кол.: Корнійчук О.Є., Білецький О.І., Козланюк П.С. та ін. – К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. – С. 41-46.

39. **Ярема Я. Я.** Хронологія життя і творчості Івана Франка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2006. – 240 с.

40. **Pachlovska, O.** La scuola ucraina della traduzione: aspetti storici, teorici, linguistici // Materiali del Convegno in occasione della Presidenza italiana dell'Unione Europea “Verso un'Unione Europa allargata ad est: quale ruolo per la traduzione?” (Maggio 1996, Trieste) (a cura di A. Padellaro), Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Divisione Editoria, Roma, 1997: 153-178.

41. **Siedina, G.** Una nuova epoca nella traduzione poetica ucraina: l'approccio di Mykola Zerov alla *Satira II, 6* di Orazio // Pagine di ucrainistica europea a cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina / Slavica: Collana di studii slavi diretta da Giovanna Brogi Bercoff e Mario Enrietti. No.4. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2001 – Pp. 177-200.

**РОЗДІЛ ІІІ.
НЕ ВТРАЧЕНЕ
(Републікації Франкових творів)**

Ірина КАПАНАЙКО
аспірант кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Франка

Загалом у статтях І. Франка на шпальтах польських видань будувалися тривалі основи наукового аналізу багатьох питань нашого життя, подавалися матеріали для пізніших студій, згадувалося минуле й передбачалися перспективи розвитку української справи, письменник шукав причини виникнення польсько-українських конфліктів та шляхи їх вирішення. Хоча публікації І. Франка – це не наукові, а, швидше за все, оглядові статті, в яких письменник описує та аналізує суспільно-політичні події. Обговорення багатьох аспектів проблеми, різноманітність представлених поглядів дають можливість скласти загальне уявлення про ситуацію, що перебувала в центрі уваги не лише часописів, а й українського та польського суспільства загалом. А той факт, що більшість статей письменника не мали наукового та фахового спрямування, засвідчував: національне питання в той час набуло політичного забарвлення, адже його публікації, незважаючи на стиль написання, більшою чи меншою мірою, викривали проблеми функціонування українського народу в усіх сферах суспільного життя.

Відбір І. Франком необхідного мовного матеріалу публікування в польських часописах, пошук форми подання інформації залежали від ряду чинників. Насамперед це залежало від актуальних завдань журналіста, що спричинили справжній переворот у суспільстві, тому головною метою діяльності було висвітлити дискусійні питання, а також й від ідейного та кваліфікаційного рівня роботи, які вчений синтезував відповідно до вимог часу й потреб рідної культури. Ці чинники можна назвати внутрішніми. Інші обумовлені потребами читачів, тобто суспільними потребами, котрі впливають ззовні. Завдяки цьому письменник писав у вигляді коротких заміток, рецензій, анотацій, лінгвістично-бібліографічних оглядів, що інколи мали інформаційний характер.

Перед оглядом польськомовних статей І. Франка варто коротко зупинитися на характеристиці праці письменника в польській періодиці. Власна видавнича програма кожного часопису визначала масштаби і тематичну спрямованість публікації, тому письменник виконував різноманітну журналістсько-наукову роботу – подавав чисто інформаційні матеріали, мовознавчі огляди та рецензії, наукові повідомлення та студії, переклади, відгуки. Сам публіцист зазначає, що «літом 1887 р. я вступив до редакції „Kurjer Lwowskiго”, де працюю й досі. Відтепер я почав

головну часть своїх робіт помішувати в польських журналах, галицьких і заграничних» [2: 49, 250]. Яка роль І. Франка в цих часописах?! Часткову відповідь знаходимо у листі публіциста до М. Драгоманова (подаємо широку цитату для характеристики повної картини діяльності І. Франка в польській періодиці): «І так „Kurjer Lw[owski]” друкував, крім біжучих статей публіцистичних (в тім числі о панславізмі, о організації тов[ариства] демократичного і т. і.) мої новели [...]. В „Kraju” друкувався цілий ряд дрібних новел, так само і в „Prawdzie”. Варш[авський] „Przegląd Tygodniowy” в своїм місячнім додатку помістив був ще в 1880 р. мій реферат з Гранта Алена про розвій барв у світі звірячим, а 1885 р. переклад «Voas constrictor». «Dziennik Łódzki» 1888 помістив переклад «На дні», dokonаний за ініціативою і під доглядом Елізи Ожешкової. Другий (а властиво третій переклад тої новели вийшов 1886 р. в місячнику «Przegląd społeczny», котрого я був одним з пильних співробітників і в котрім помістив, крім того, свою казку «Rębacz», а також ряд статей про економічні й соціальні справи Галичини. В р. 1887 і 1889 помістив також деякі мої речі «Kurjer Warszawski», а 1889 надрукована була в «Ateneum» одна глава з моєї ширшої повісті п. з. «Jeden dzień z życia uliczników lwowskich». Від р. 1887 я пишу також до варшавського журналу «Głos», де видрукував кілька статей про економічні справи і про літературу галицько-руську. В 1889 р. я ураз з Вислоухом почав був видавати польську часопись людову «Przyjaciel ludu». [...]. Крім того, я дописував до польської літературної часописі «Ruch»...» [49, 250-251]. У цьому ж листі продовжує: «В р. 1879 я через посередництво д. Лімановського дістав доступ до польського журналу «Tydzień polski» [2: 49, 252].

Найбільш кількісними на публікації письменника були польськомовна газета „Kurjer Lwowski”. Свою співпрацю у часописі І. Франко початково не відчував як найми, називав таку роботу «поденним зарібником у чужій хаті» [2: 50, 482]. А до редактора «Gazety Narodowej», йдеться про українського та польського письменника і журналіста П. Костецького, письменник писав: «... я не міг бути «Кур'ером» ані пристосований, ані штучно вихований. Взагалі можу запевнити шановну редакцію, що я був вихований зовсім не штучно; виховали мене нормальні в Галичині речі: моє селянське походження, утиски і та крихта знань і досвіду, які я здобув важким трудом і працею. На українців також не мусив мене ніхто напускати, бо як українець і український письменник я не переставав ніколи мати зв'язки ані з народом, ані з українською інтелігенцією» [2: 50, 85]. Такою ідеєю й керувався письменник протягом всієї публіцистичної діяльності в польській періодиці.

Серед численних польських періодичних видань, де знаходимо твори та статті І. Франка, була також газета «Крај» – польськомовний часопис, який видавався у Санкт-Петербурзі. Український письменник співпрацював з «Крајем» в 1885-1890 рр.. Після газети «Kurjer Lwowski» петербурзький тижневик – видання, де публіцист надрукував найбільшу кількість матеріалів – близько 130, не враховуючи літературних творів.

Консерватизм петербурзького тижневика не міг не вплинути на характер і стиль публікацій І. Франка. Статті письменника у «Крају» позбавлені гострих полемічних акцентів, властивих матеріалам такої ж тематики, надрукованих на сторінках варшавської газети «Prawda». Цю різницю побачив Е. Пільц і засуджував «виступи у двох періодиках на одні й ті ж питання» та публікування у «Prawdzie» «більш яскравих та рясних матеріалів», адже праця в обох часописах припадає на той же час, письменник деталізує: «... я обняв в варшавському журналі «Prawda» кореспонденції з Русі Галицької, замість Ревери-Рамулта» [2: 49, 249]. Звісно, такий Франковий метод – висвітлювати події у двох виданнях – є цікавим для компаративістських досліджень, що більше, сам публіцист зазначає: «мої кореспонденції в «Prawdzie» і «Крају», не цензуровані народовцями, мішали на кожному кроці» [2: 49, 250]. А от за силою слова, гостротою висловлювань та аналітичністю думок газети «Kurjer Lwowski» та «Крај» є на одному рівні, публіцист і сам описує свою роботу в «Kurjer Lwowski»: «... я мушу сказати, що роблю «ничего или очень мало», та все-таки заробляю на хліб, і без нього мені нізвідки було б жити. «Kurj. Lw.» поки що все ще є найчесніша з польських часописів у Львові» [2: 49, 521]. На шпальтах часописів національній темі публіцист однаково присвятив критичних міркувань, про що свідчить чисельність його публікацій. Тематика статей доводить обізнаність І. Франка у проблемі та, насамперед, зацікавлення галицькими справами як української, так і польської сторін. Праця письменника у цій пресі, зважаючи на її масштабність, розширює спектр суспільно-політичних та культурно-освітніх питань, які залишалися актуальними впродовж всієї діяльності письменника.

Для порівняння Франкових статей в різних польських періодиках, подаємо одиничні переклади публікацій на сторінках описаних вище часописів. Однак звертаємо увагу, що особливо важливо зібрати та повернути українській культурі польськомовний публіцистичний доробок І. Франка, істинність положень якого особливо відчутна у час відновлення державності. У цій статті відзначено майстерне вміння Каменяра знайомити європейську суспільність з наболілими проблемами культурного та політичного життя Галичини, в чому переконуємося, досліджуючи його публікації.

Таким чином, статті І. Франка на шпальтах польських часописів – важливе історичне джерело досліджень суспільно-політичного, економічного і культурного життя народу впродовж ХІХ – ХХ ст. Статті письменника своєрідні та багатопланові не лише за змістом, а й за формами, структурою вміщеного в них фактичного матеріалу, а особливістю є їх поліфонізм. У періодичних виданнях І. Франко вміщував публікації двох основних різновидів: матеріали, втілені у власне газетних формах (статтях, замітках, кореспонденціях), і тексти-джерела, що є, по суті, видом історичних джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали). Велику цінність складає фактичний матеріал, що міститься у газетних публікаціях, але не менш важливим є і суб'єктивне трактування фактів, оскільки це дозволяє з'ясувати позицію автора, дає можливість визначити основні напрями діяльності письменника в той період, його ідейні та політичні переконання. Однак, крім об'єктивних поглядів, оцінок та інтерпретацій подій, у Франкових роботах знаходимо багато емоцій та інколи упереджених висловлювань. Пояснюється це гострою політичною боротьбою різних товариств, організацій та партій, багатоплановістю їх духовних та національних цінностей, іноді полярністю ідей, що впливало на розвиток української справи, а про це письменник не міг писати спокійно, без тривоги та хвилювань.

Дотримання еволюційних методів трансформації суспільства, «м'якість» у визначенні причин важкого соціально-економічного становища народу призводили до того, що стихія народних виступів і невдоволення не була організована й спрямована лише політичними партіями. І. Франкові залишалося тільки намагатися фіксувати її ідеологічно чітко та політично обґрунтовано, бо вектор розвитку життя не вичерпувався національними ідеями та просвітницькими методами. Але це був реальний шлях до поступового усвідомлення народом своєї самоцінності. Із запалом воював публіцист за кожну нову українську інституцію, гімназію, за незалежну національну Церкву й літературу, театр і читальню, українську книжку і звісно рідну мову. У Франкових польськомовних статтях послідовною й аргументованою була пропаганда ідеї єдиного українського народу, роз'єданого тимчасово кордонами імперій, але свідомого своїх високих ідеалів та історичної долі. Публіцистична діяльність І. Франка була тим гучномовцем, що кликала за собою народ, формувала суспільну думку, впливала на політичні та культурні процеси в Україні.

Справа українського правопису
(„Kurjer Lwowski”, 1892, № 152, 1.VI, S. 2-3, Без підп.)

25 травня у краєвій шкільній раді під керівництвом віце-президента цієї ж ради відбулося засідання у справі українського правопису в галицьких школах. Участь у цих зборах, окрім шкільних інспекторів, взяли такі запрошені: д-р Омелян Огоновський, професор університету у Львові, д-р Степан Смаль-Стоцький, професор університету у Чернівцях, отець Олексій Тороньський, Анатоль Вахнянин, Костянтин Лучаковський, Іван Верхратський та Іларіон Огоновський, професори академічного університету у Львові, Теофіл Грушкевич, професор другої гімназії у Львові, Омелян Партицький, вчитель міського вчительського семінару у Львові. Запрошений також й Олександр Барвінський, вчитель цього ж семінару, не зміг прибути на засідання через заняття у Відні, однак надіслав лист, у якому підтримує запровадження фонетичного правопису.

Збори розпочав віце-президент Бобринський передмовою і висловився, що для шкільної влади не є байдужою річчю, чи певний правопис, який вживається у школі, ускладнює або полегшує вивчення мови; шкільна влада повинна прагнути, аби правопис був якнайпростіший, однак ця причина не є вирішальною. У справі такого характеру шкільна влада не може брати ініціативу та випереджати письменство, не можна наражатися на те, щоб школі та молоді нав'язувати правопис, який не приймає письменство й література. Саме тому шкільна рада прийняла для руських шкіл правопис, який у 1848 р. сформулювали русини, та зберігає його в школах дотепер, хоча ясно розуміє її недосконалість. З огляду на часті домагання осіб із вчительських кіл, аби цей правопис спростити у напрямку фонетичному, чинила шкільна рада дотепер пасивно та майже витривало, бо не мала певності, що ці голоси та вимоги є бажанням загалу або, принаймні, більшості освічених верств руського суспільства.

Теперішня анкета не вийшла з ініціативи шкільної краєвої ради. Зумовила до неї заява відділу Товариства ім. Шевченка у Львові 25 грудня 1891 р., представлена міністерству освіти у Відні, домагаючись запровадження фонетичного правопису. Цю заяву міністр переслав шкільній раді для звіту. Шкільна рада звернулася до всіх вчителів середніх шкіл та вчительських семінарій, навчаючих руської мови, із запитанням: «чи теперішній руський правопис, який вживається у школах, вважають відповідним, чи також визнають його зміну у напрямку фонетичного...». На таке питання отримала ряд думок, із яких переконалася, що три чверті вчителів виступили за впровадження фонетики, а одна четверта частина – за затримання дотеперішнього правопису.

Маючи перед собою голоси переважної більшості вчителства, звернулася шкільна рада до двох професорів руської мови та літератури в університетах у Львові і Чернівцях, Омеляна Огоновського та Степана Смаль-Стоцького.

Обидви підтримали запровадження фонетичного правопису і запропонували його детальне формування. Ці пропозиції прийняла анкета та ухвалила також одногосно друкувати у шкільних підручниках алфавіт кирилицею з відповідними церковно-слов'янськими текстами, щоб учні могли читати молитви і літургічні книги.

Рішення щодо окремих пунктів реформи проголосили одногосно або переважною більшістю голосів проти трьох.

Для москвофільської партії ця постанова анкети є жахливим злочином, зрадою «дотеперішнього 1000-літнього історичного етимологічного правопису», цього й справді можна було сподіватися. Варто зазначити, що «1000-літній історичний» руський правопис є такою ж байкою та безглуздою наукою, як і «один руський народ від Тиси до Камчатки» або як одна руська мова від св. Кирила до Гоголя та Шевченка. В руському правописі так само, як і в руській мові, можемо простежити зміни і розвиток у напрямку спрощення та пристосування до фонетичних властивостей мови. Кожен вік, кожен період літератури має свій властивий правопис, менш або більш послідовний і характерний. Знають дуже добре це бібліографи та палеографи, котрі відповідно до цих властивостей зуміють визначити вік даного рукопису або друку. Отже, балаканина про якийсь монолітний руський правопис є таким собі базіканням, тільки баламученням простаків, і тому пошана належить анкеті, що постановила вже нарешті завершити хаос та запровадити спрощений правопис, прилаштований до теперішньої живої руської мови.

Галицька Русь у своєму антифонетичному формулярі радить інституціям руських товариств, супротивним правописній реформі, відрядити депутатство прямо до цісаря та просити його про інтервенцію у цю справу, одночасно виражаючи супозицію, що на чолі цього депутатства стоїть митрополія, стоять єпископи. Однак гадаємо, що це страхи на ляхи, бо, з огляду на незаперечний факт, все ж ідея реформи руського правопису вийшла з лона самих русинів, боротьба проти цієї реформи є руською партійною боротьбою, а втягування особи цісаря у цю боротьбу є такою дитячою недоречністю, що, хто як хто, а русини добре поміркували, перш ніж наважитись на щось подібне.

Хто читав останніми днями руську пресу т.зв. москвофільського характеру, міг подумати, що Галицька Русь є напередодні татарського нападу, такий крик і гвалт лунав зі шпальт тих менш або більш шановних органів. Ні менше, ні більше, тільки традиція тисячолітньої історії, прив'язаність до національної церкви, моральність та освіта народу, – одним словом, корінний капітал руської національності був під загрозою. І через кого? Ні через турків, ні через татарів, навіть ні через ляхів цього разу, але через міністра освіти та д-ра Гаутча. Цей міністр, отримавши, як сам пише, меморіал у справі руського правопису, вислав до галицьких та буковинських шкільних запитання: чи не добре було б теперішній правописний хаос замінити фонетичним правописом, прийнятим у такій капітальній праці, як словник Желехівського? Отже, це запитання, і не більше, зробило великий галас на нашій святій Русі. Чинником, якому йдеться про збереження бодай фіктивного мосту між малоруською мовою та великоруською і про підтримання давно виголошеного та осміяного принципу, що Русь одна від Тиси до Камчатки, й там є лише одна мова, але дві вимови (великоруська та малоруська), і що та відмінність цілком зникає на історичному ґрунті, є тисячолітній (?) правопис, спрямований не до освіти і піднесення руського народу в Галичині, а до присвоєння його якою-небудь ціною на російське копито; просте запитання міністра, яке стосується фонетики, спричинило великий шум у вухах та подвоєння в очах. Причулися їм всякі нігілізми та архаїзми, бо фонетичний правопис називається у них нігілістичним, і за декілька років дійшло до того, що навіть Огоновського «*Studien auf dem Gebiete der ruthenischeu Sprache*», в якому руські слова, написані чисто фонетичним правописом (сербським, чи, який у нас не зовсім правильний²) драгоманівкою, де використовується латинський j) названо «нігілістичною граматиною». Прибачилися їм латинські літери, і вони почали дзвонити в гвалт та апелювати до метрополії, щоб вона, встановлена для збереження віри на Русі, стерегла цю догму про «історичний

¹ Цю ж проблему І. Франко аналогічно описав у замітці на сторінках газети „Кгај”, („Кгај”, 1887, № 16, 17(29). IV, S. 8), лише додав такий висновок: „Головний представник руського мовознавства у Галичині, проф. О. Огоновський, граматичні праці якого користуються якнайбільш фонетичним правописом, висловився за затримання у школах того, що прагне ліквідувати в науці, таким чином виразно засвідчив роздвоєння між школою та наукою”.

² Не зовсім правильний, бо власне цим правописом розпочалося відродження руської літератури в Галичині, писав ним М. Шашкевич ще в 1833 р., вжив його в одному вірші Й. Левицький, автор визначної руської граматики в 1841 р.

правопис». Тим часом крик виявився зовсім безпідставним. Буковинська шкільна рада поодинокі запитувала думку компетентних русинів – невідомо, з яким результатом. Однак галицька шкільна рада скликала комісію з найвидатніших руських професорів для наради у цій справі, і комісія – з невідомих причин – підтримала теперішній правописний хаос в руських шкільних книгах. Кажу ж, не вистачить мого простого розуму, аби збагнути ті педагогічні чи дипломатичні причини, через які комісія висловилася проти фонетичного правопису. Допоки не будуть публічно з'ясовані її мотиви, залишаюся при думці, що вчинила це зі страху перед криком москвофільської преси і через втручання метрополії в справу навчання руської мови та руського правопису. Бідна та руська наука!

(„Kraj”, 1888, № 17, 22. IV (4. V), 8. S.7, Підп.: Iwan Franko)

Та ж «Червоная Русь» в останньому номері помістила статтю проти професора чернівецького університету Ст. Смаль-Стоцького як автора проекту впровадження фонетичного правопису в шкільні книги. Ця стаття є, на жаль, одним із багатьох прикладів розумового здичавіння, які ми здавна звикли зустрічати в „Проломі” і „Червоній Русі”. Війна з особами, а не з їхніми думками та поглядами, вигрібання особистих вад і недоліків, які в цьому випадку не мають нічого спільного з предметом, про який ведеться дискусія, – оце зброя того органу, це отруєні стріли, як помітно причинилися до перевертання в могилі талановитого буковинського поета Федьковича і якими тепер „Червоная Русь” обсипає й інших немилих собі людей. З початку поточного року видає у Відні гр. Купчанко, літератор, родом з Буковини, народну газету „Русская Правда”. Ця газетка вже через кілька номерів стягнула собі заборону з боку львівської метрополії, повторену також через станіславського єпископа Пелеша. Була чутка, що п. Купчанко з цього приводу збирався порушити судову справу про перешкоджання, але в останньому номері своєї газети п. Купчанко заявив, що зовсім не мав такого наміру.

**Ніс сліпий кульгавого
(„Kurjer Lwowski”, 1892, № 72, 12. III, 8. S.3. Без підп.)**

„Русская Рада” у Львові розіслала до священиків друковане звернення з проханням, аби зібрати якнайбільше підписів під доданим протестом проти фонетики, котрий потрібно надіслати до міністерства

освіти. У селі Н. отець С., захисник твердого йор, виголосив цю відозву своїм парафіянам у церкві. А позаяк абсолютно ніхто не розумів, про що йдеться, почали собі тлумачити різне: одні – що буде війна – жінки в плач, другі – хочуть запровадити російську панщину, бо польська вже була. Обступили багатолюдно писаря та дяка, щоб пояснили їм, але й ті не могли дати жодного роз'яснення. Йдуть до вчителя, який нарешті витлумачив їм всю справу. Але тут треба виконати волю священника... отже, позичив дяк у вчителя чорнило і підписав усіх бажаючих та небажаючих проти фонетики. Належить зазначити, що в цій місцевості лише шість років існує школа.

**Характеристика теперішнього моменту. – Літературний рух
галицьких русинів цього року.
(Prawda, 1985, № 52, 26 (14). XII, S. 618-619. Підп.: Myron.)**

Значний період часу минув від останньої моєї публікації з Галицької Русі. Багато також з того моменту сталося змін у нашій країні, хоч і результати тих змін більш негативні, ніж позитивні. Адже ми дожилися до поразки виборчої та моральної, послаблення в лоні й так невеличкої русинської інтелігенції через нове постання ніби клерикально-урядової партії, яке невіддільне від процесу загострення стосунків між давніми партіями. Дожилися до болючої втрати духу в них, поділення на атоми і, як наслідок, сутички, підозри та звинувачення, які в самому зародку вбивали будь-які пориви до ширшої громадської діяльності. Дожилися до майже цілковитого зникнення публічної критики, місце якої зайняла нетолерантність усього, що неможливо досягнути розумом, бо про поважні партії у нас тепер не може й бути мови. Дожилися до того моменту, коли люди одної національності, однак різних партійних напрямків, перестають розуміти одні одних і, що найгірше, – керуючі групи нібито національною діяльністю за особистими суперечками та дрібними заходами перестають усвідомлювати й визнавати потреби загалу, його становище та прагнення, коли зникає кожне сміливе слово, кожен незалежний суд, будь то криком пробудження чи іронічним сміхом, чи навіть щиро-приятельською фразою, що «так є, але для чого дратувати? Це невчасно, це неполітично!».

Не знаю, чи й польське суспільство переживало колись подібну хвилину пониження температури розуму; знаю лише те, що такі моменти належать до найтривожніших для кожної людини, охопленої прагненням розумної та реальної праці для народу. Все тоді йде, як з каменя:

найшасливіші помисли, вчинки, наміри зникають і, як ріки в пустині, губляться у піску. На жаль, суспільно-політична історія галицьких русинів складається переважно з таких неплідних дій та не досить енергійних зусиль, значить, і без відповідних результатів, а також неналежно обдуманих планів і завзяття до справи.

Значний поступ відбувся, порівняно з суспільно-політичним життям, у літературній та науковій сферах. Варто передусім нагадати про видання нових підручників для середніх шкіл «Всесвітню географію» Вахнянина, «Фізику» Савіцького (обидва професори руської гімназії у Львові) і «Етику» о. Пюрка. Однак незаперечною заслугою є впровадження і закріплення незліченної кількості наукових назв в українській мові та надання можливості наступним поколінням засвоїти скарби людських знань у рідній мові. До того ж роду підручників, хоч і не шкільних, належить також «Правотар», книга для домашнього вжитку. Це надзвичайно потрібне видання, яке з мовного погляду стикнулося з багатьма труднощами, здійснили п. Лукіч і п. Сімігіновський, молоді правники.

На полі белетристики з оригінальних праць, що появилися на світ у Галичині, перше місце зайняли дві повісті: «Юрій Городенко» п. Крашученка і «В гостях добре, а вдома найкраще» п. Дрозда. Перша з тих повістей опинилася в «Русько-українській бібліотеці» Олесницького та, з художнього погляду, досить недосконала, описує цікаві моменти з життя української інтелігенції в «тяжкий час» 1879 – 1880 рр. Цікавішою, особливо для галичан, хоч ще менш опрацьованою, є тема другої повісті, що стосується української еміграції, яка у 1865 – 1868 рр. йшла до Росії. Виступає тут декілька реальних постатей, прихованих під прозорими псевдонімами, що, з одного боку, загострює цікавість читачів, однак, з другого, обмежує фантазію автора й не дозволяє йому жодну з тих осіб охарактеризувати правдиво. Ця повість надрукована в літературному журналі «Зоря», а також вийшла окремим твором.

У книжковому додатку того ж часопису «Зоря» опубліковано повне видання поетичних та прозових творів найдавнішого галицького письменника А. Могильницького та дві оригінальні комедії Цеглинського «Батько на заручинах» і «Соколики».

**Сподівання русинів та вимагання прав. – Логіка та факти. –
Внутрішня діяльність.
(Prawda, 1986, №1, 2.I (21. XII 1885), S. 2-3. Підп.: J. Franko.)**

Ще не затих у нас відгомін мазурських заворушень, того надзвичайно цікавого суспільно-психологічного прояву, вияснення якого могло б висвітлити декілька питань розвитку нашої історії за останні 50 років. Однак шкода, що теперішні стосунки галицьких партій практично гальмують подібні дослідження. В той час, коли шляхта з краківським «Часом» всіма силами намагалася придушити справу, приховати факти або нарешті позбавити їх будь-якого значення, звинувачуючи в усьому «закордонних агітаторів», інші органи, не усвідомлюючи, підтримували «Час», подавали публікації з різних сторін, друкували суперечливі вісті, не піддаючи критиці, а тим більше навіть не спробували скласти все у синтетичну цілість. Можна сміло повідомити, що ця безплідна ознака нічого так і не навчила галицько-польську інтелігенцію!

Варто зазначити, що за словами багатьох іноземних журналістів, заворушення передусім повинні були виникнути у східній Галичині, де набагато більше є гарячих тем та матеріалів, а особливо: 1) виникнення національних і релігійних суперечок між селянами та шляхтою; 2) збільшення промислово-фабричних осередків з цілком розвинутою системою використання, як, наприклад, у Бориславі, в коломийських горах; 3) зменшення шкіл, що означає зріст народної «темноти»; 4) збільшення правдивої закордонної агітації.

Не висвітлюю ретельно ті досить цікаві та складні питання, повідомлю одне – ті протести є трактовані у Відні як доказ незадоволення сільського населення теперішнім становищем, що й пробудило думки про зміну урядової системи, як не цілковито, то хоча б частково. Здавалося, уряд побачив слабкість галицької шляхти, безрезультатність автономних урядів, якщо шукає нових однодумців у Галичині (ця урядова стаття вміщена в часописі “Wiener Allgemeine Zeitung”). Звертаючи вперше пильну увагу на галицьких русинів та загальні заслуги національних партій щодо розвитку освіти селян, подав деяким сангвінікам надії, що прийшов час отримати русинам урядову партію. Розуміється, ті сподівання, якщо хто-небудь із русинів є живий, швидше або пізніше мають виявитися ілюзорними. Галичани навіть не повинні погоджуватися на такі поступки, бо урядовою партією вони ніколи не зможуть стати в Австрії. Задля цього необхідно зробити компроміс, який для кожного націоналіста повинен бути найважливішим, – незважаючи на привілеї, працювати для народу та захищати його інтереси.

На жаль, навіть коли появляються реальні надії на розв'язання української справи, галицькі русини потрапляють у дивне оніміння. Все, що донедавна становило зміст їхньої внутрішньої праці, тепер або припинилось, або просувається дуже повільно без передової ідеї. Нічого не чути про віча та народні збори; читальні, дійсно, створюються у селах, але з ініціативи самих же селян, без участі міської інтелігенції. Газети подають своїм читачам дрібні та формальні суперечки, не з'ясовуючи найвагоміших справ, які стосуються важливих економічних і суспільних інтересів народу. І що найцікавіше: більша частина представників інтелігенції бачить ті недоліки, ту втрату духу, але ніхто нічого не робить, аби вирватися з цього. Маємо надію, що такий стан, неприродний в жодному живому організмі, не може довго тривати.

*Тексти переклала з польської і підготувала до друку
Ірина Капанайко*

**РОЗДІЛ ІV.
З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА**

ОСНОВИ ТВОРЧОГО МЕТОДУ ІВАНА ФРАНКА (ФРАГМЕНТИ ІЗ ДИСЕРТАЦІЇ НА СТУПІНЬ КАНД. ФІЛОЛОГ. НАУК)

Юрій Бойко

I

У другій пол. XIX в. Галичина була чи не найбільше пригнобленою економічно та політично колонією строкатої Австро-Угорської імперії. Нікчемність не тільки великої, але й середньої промисловости (крім здобувної), аграрний характер економіки країни (94,4 % всього українського населення було зайнято коло хліборобства),¹ належність величезних земельних просторів шляхетству, збезземелення більшости селянства (безземельні й малоземельні господарства становили понад 80% від кількості всіх селянських господарств),² наявність повинностей кріпосницького характеру, що своїм важким ярмом тиснули галицьке селянство – така невідрадна картина економіки Галичини.

В пошуках ідейних виразників антикріпосницьких селянських настроїв у 70-80-их рр. XIX ст. в Галичині ми не знаходимо постаті, яка б ці настрої у всій їх галицькій специфіці виявила б більш виразно, ніж Франко.

Характеристичним прикладом послаблених форм, наївної обмежености, в яку виливався галицький селянський рух, можуть правити події 1877 р., описані в листі радикала Ів. Горбачевського до Драгоманова:

«А тут, як на лихо, почали і самі мужики про свою долю думати та почалися рухати в різних околицях. І так в Станиславськім кільканадцять громад не хотіли панам нічого робити, зборонялись навіть податки платити і мали подати до цісаря просьбу, щоби відібрав у панів землю і між них розділив ...». Таке й інше діялося так, що аж губернатор гр. Потоцький їздив у деякі сторони, щоби переконатися, наскільки в тім правди. Газети німецькі писали, що він дав правительству заспокоюючий результат із своєї їзди». ³ Оцією слабкістю селянського руху слід пояснити і відсутність у Галичині серед ідеологів селянства цілком послідовних прихильників селянської революції.

На Франкові відбилася вся слабкість, аморфність боротьби галицького селянства, яке ще не виросло до більш-менш значного усвідомлення потреби збройної боротьби за свої інтереси. Звідси у Франка

¹ Ан. Яринович. Галичина в ее прошлом и настоящем. – М., 1915, ст. 64.

² Там же.

³ Студинський К., акад. Іван Франко і товариші в соціалістичній процесі 1878 р. // «Україна», 1926, ч. 6, стор. 73.

суперечність у ставленні до проблеми революції. Поруч творів, насичених справжнім революційним патосом, як, напр., «Криваві сни», «Вам страшно тої вогняної хвилі», «Смерть убійці» і цілого ряду інших подібних, ми бачимо у Франка й такі твори, як «Цісарська сльоза», «Учитель», твори, в яких знайшла прямолінійний вираз політична наївність, відсталість значних шарів галицького селянства. Проте проблема Франкових вагань у ставленні до революції дуже складна і не вичерпується зазначеною прямолінійною залежністю ідейно-політичних позицій Франка від рівню політичної свідомости селянських мас. Проблема ця зв'язана ще в найгісніший спосіб із загальною кризою революційно-демократичного світогляду в Зах. Європі.

Галицькі революційні демократи, до числа яких належав Франко, виявили брак достатньої послідовности, але при всьому тому в галицьких умовах 70-80-их рр. вони були політично найпередовішою групою.

* * *

Суперечності в так званому галицькому радикалізмі ще й досі майже не досліджені.

70-ті рр. в Галичині були критичним періодом в розвитку української інтелігенції. Своєю глибоко консервативною політикою в попередніх десятиліттях вона фактично самоізолювалась від будь-якого впливу на маси. І у внутрішньо-політичному житті Австро-Угорщини її значення було дуже мізерне. Натиск польського капіталу, що в ці роки відчувалося особливо гостро, і політика польонізації – ідеологічний вираз цього натиску – що особливо посилилась в другій половині 70-их рр. (див.: Франко. «Молода Україна», стор. 15-16), примусили українську інтелігенцію апелювати до українських трудящих мас. Формою цього апелювання був радикалізм. Початок процесу вибруньковування радикалізму слід відносити ще до першої половини 70-их рр. Безпосереднім поштовхом до виникнення цього процесу була діяльність Драгоманова. Уже в першій своїй подорожі за кордон Драгоманов здобув собі серед народовців кількох щирих прихильників (Бучинського, Желехівського, Мандичевського й ін.), які стали провідниками його ідей і організаторами радикального руху⁴.

Основним недоліком політики і народовців, і москвофілів Драгоманов вважав те, що вони не вмiли своїх соціально-політичних домагань підперти силою народніх мас. (див., наприклад, його статтю «Русские в Галиции» // «Вестник Европы», 1873) Драгоманов закликав народовців і москвофілів залишити на боці внутрішню боротьбу, таку тривалу між цими двома таборами, покинути ґрунтувати свої політичні домагання

⁴ Збірник «З починів українського соціалістичного руху». – Відень, 1922, стор. 7.

на всіляких угодах із політичними партіями, течіями Австро-Угорщини й Росії, – угодах, що не можуть дати ніяких реальних наслідків через політичну нікчемність галицького проводу, через його ізольованість від мас і внутрішню несконсолідованість, покинути «їзду на коні високої політики», політики, що має в основі своїй тільки кличі, явно непопулярні в народі.

Під впливом Драгоманова народівський рух певною мірою змінив свій характер і виділив зі своїх надрів радикальний рух. Цю зміну політики галицької провідної верстви і її радикалізацію можна спостерігати на цілیم ряді фактів.

Ще в 1872 році один із піонерів радикалізму Мелитон Бучинський висловлював задоволення з того, що перші заходи радикалів серед селянства не минають марно: «У народа виростає воля, будиться він та чоловіком твердо почувается, – зчезає апатія, недовірливість, лінь, – ідуть сходи аграрні, мирні, книжечки жвавенько купуються».

1879 року, дбаючи про посилення своїх позицій в боротьбі з польським капіталом, народовці роблять спроби об'єднання із клерикалами-москвофілами і, коли це їм не вдається, шукають опори в селянських масах, організовуючи в 1880 році народне віче під антипольськими, австрофільськими гаслами. Для того, щоб зацікавити селянство, підпорядкувати його своїм цілям, народовці, між иншим, ставлять у програму віча питання «про способи на бідність наших селян».

З 1879 року заходами народовців починає видаватися газета «Батьківщина», розрахована на селян. Своім характером газета стояла дуже близько до позицій радикалів. Ця близькість була настільки значною, що надхненник радикального руху і його незмінний очолювач Драгоманов звернувся до редакції, пропонуючи їй своє співробітництво та матеріальну підтримку.⁵

Це – безперечний доказ того, що радикалізм був лише крайньою фракцією народовців.

У своєму бажанні блиснути лівою фразою радикали доходили до міщанського соціалізму. Однак це не створювало між ними і народовцями різкої грані. Редакція народівської «Правди» більш-менш прихильно ставилася до «соціалізму» радикалів. Вона не заперечувала потреби розвитку «соціалістичного вчення» в дусі німецького катедросоціалізму. Але, на думку редакції, «поза університетською катедрою, на полі дійсного життя соціалізм єсть, після нашого переконання, неосушимою мрією» («Правда», 1877 рік, стор. 512).

⁵ Листування М. Павлика з М. Драгомановим. – Чернівці, т. III, стор. 499-502.

Войовниче ставлення до найбільш відсталой в розумінні своїх соціально-політичних завдань «партії» «москвофілів» було причиною того, що в програмі радикалів значне місце посіли ідеї філософського раціоналізму, дарвінізму і т. п. Гасла фемінізму також знаходили в цьому середовищі своїх палких прихильників. У Галичині тих часів ідеологічні пережитки середньовіччя, забобони були ще дуже міцні, а тому пропаганда радикалів мала свій відносно прогресивний зміст.

Група радикалів другої половини 70-их – початку 80-их рр. (Белей, Мандичевський, Дольницький тощо) стояла в тіснім зв'язку з революційними демократами (Герлецьким, С. Подолинським, Франком, Геником ін.) саме на ґрунті зазначених прогресивних сторін своєї діяльності. Революційні демократи, хоч і не завжди ясно усвідомлювали свою окремішність в радикалізмі, проте істотно відрізнялись від радикалів рисами селянського демократизму, рисами революційності. Вони тягнули за собою радикалів на найбільш крайні, на найбільш ризиковані кроки, намагаючись їх відірвати від їхнього суспільно-станового середовища. Саме вони, революційні демократи (Франко і Павлик), очолювали журнал «Друг», який завдяки цьому став найвищим виразом ідейного піднесення радикального руху, викликом, сміливо киненим в очі панівної суспільності. «Майже кождий вірш, кожда повість, кожда стаття – усе було спрямоване проти галицько-руської рутини й інерції. Всюди в різкій формі висловлювано думки, досі у нас не чувани, еретичні, беззаконні. Поліція старалася охоронити руську суспільність перед самим замахом на її душевний спокій, конфіскувала кожду книжку журналу за значну часть поміщених в ній артикулів, суд затверджував конфіскати, а вкінці виточив суб'єктивний процес видавцеві».⁶

Переховуючи від конфіскації значну частину тиражу, редакція при нагоді нелегально ширила заборонені числа. В очах суспільства «Громадський Друг» був річчю дуже небезпечною і тому мав лише 15 передплатників. Але це, звичайно, ніяк не свідчить про міру поширеності і популярності журналу. Популярність була величезна. М. Павлик з цього приводу говорить: «Самого Гр. Др. рвуть та читають: молодіж з прихильности, старі народовці зі злости, а крім того, народ, хоть він з нього лиш дещо може зрозуміти».⁷

Різниця між революційними демократами і радикалами дуже наочно проявлялася в їхньому ставленні до революційної пропаганди. Радикали рішуче виступали проти тих спроб революційної пропаганди серед селянства, які робилися демократами. Радикал Мандичевський

⁶ І. Франко. «Молода Україна». – Львів, 1910, стор. 23.

⁷ Переписка М. Павлика з М. Драгомановим, т. I, стор. 306.

називає революційні брошури, видавані селянськими демократами («Парова машина» й ін.), «абсурдом». Ще більш різко оцінює М. Бучинський в листі до Терлецького заходи останнього щодо поширення ним у Галичині революційних метеликів. У відповідь Терлецький гнівно, пристрасно кпить з буржуазної «порядности», полохливости і обмежености Бучинського:

«Такого листу від Вас я ніколи не сподівався. І я справді і не знаю, що про нього подумати. Я його читав кілька раз, шукав в нім хоч одної серйозної мисли, і, не гнівайтеся, що скажу Вашими таки словами, окрім «грандіозного тьфу» на вас самих, нічого в нім не міг найти... Коли ж я чоловік чесний і коли я полюбив нарід щиро і правдиво, то як Ви можете від мене вимагати, щоб я тоді кривив душею, коли на дорозі мого політичного життя можу наткнутись на параграфи карного права? Та я не тільки голову свою – Ви ж самі кажете, що вона нічого не варта, – але цілого себе, із уською своєю душею і кар'єрою покладу «під обух власти», коли того вимагатиме інтерес справи, котру я бороню. Ідуть і йшли ліпші під той обух, то чом же не йти мені? ... На Ваші погляди на вартість метеликів нічого мені відповідати. Ви самі дуже добре знаєте, що все, що Ви понаписували про них у Вашім листі, що все те крайня нісенітниця ... І які надії можна мати на раціональне провадження діла народнього освободження, коли у нас люди із боязни, щоб не пастиись під обух власти, кидають болотом на всіх правдивих і щирих робітників народніх! Нарід, котрий має таких оборонців, мусить пропасти! Запоморочений, заполошений і забитий з толку своїм попівством і своїми параграфовими політиками, він, як пух, марно згине. Не залле його горівка, а залле його уся та мізерія галицька, усі ті народлюбці галицькі із заячою шкірою і заячим серцем. О, бодай вас усіх із вашим курячим розумом!». (Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріяли Івана Франка, стор. 33–36).

Ми навмисне навели таку довгу цитату, щоб показати, як згущувалася атмосфера ворожнечі між демократами і радикалами, коли на порядку дня ставало питання революційної пропаганди.

1877 рік, рік «соціалістичного процесу», особливо виразно розкрив несущільність того руху, який в цілому прийнято називати «радикальним». Ренегатство певної частини радикалів, переляканих пропагандою селянських демократів і репресіями уряду, намагання галицької філістерської суспільности захистити своїх «дітей», що водилися із «соціалістами», і в той же час завзяте цькування «злочинців», «привідців» – все це ніяк не може свідчити про однорідність так званого радикалізму. На захист заарештованих радикалів виступила редакція народовської «Правди»:

«Несподівано виростає, наче з-під землі, – писалося в «Правді», – страшило «соціалістичної», «нігілістичної» пропаганди в Галичині, а спокійним досі людям імпутуються мало що не найчорніші революційні змагання».⁸

Цілком в тон цим філіпікам «Правди» поводитися й самі радикали, Ів. Горбачевський, як ми вже бачили вище, із досадою констатував, що саме в момент арештів пожвавився в деяких місцевостях Галичини селянський рух. Один із радикалів, Мандичевський, дійшов до того, що, нічим не приховуючи свого цинічного егоїзму, зрікся своїх ідеалів і свого ідейного вчителя Драгоманова, прихильності якого він перед тим уперто запобігав. У листі до Драгоманова він писав:

«В інтересі власнім і других людей осмілюсь писати, щобисьте на все зашанували шкіру нас, русинів, і нас з Вашими тенденційними письмами більше не нападали. Хто просив Вас писати і висилати книжки якісь Бог знає через яких пройдисвітів... Просимо Вас відчепіться нас з Вашими тенденціями» (Збірник «З починів українського соціалістичного руху. – Відень, 1922, стор. 67).

Характерно, що й сам уряд у своїх репресіях розмежував радикалів і революційних демократів. Белей і Заклинський пробули під арештом лише два місяці, і їх випущено на волю ще перед судовим розглядом справи. Адвокат, який клопотався про їхнє звільнення, висував такі мотиви: «Довша в'язниця грозить їх життю або доведе до морального зіпсуття» (Студинський К., акад. – І. Франко і товариші в соціаліст. процесі 1878 р. // «Україна», 1926 рік, кн. VI, стор. 68). А Терлецького тримано в ув'язненні, незважаючи на часті (по два-три рази на день) епілептичні напади, які безмірно знесли його організм і дійсно загрожували його життю⁹. Революційний демократ, який не каюся, а готувався мужньо відстоювати свої переконання на суді, Терлецький не міг сподіватися на милість уряду.

Демократична фразеологія радикалів дедалі блідне, знекровлюється. 1881–1882 років показником цієї еволюції був журнал «Світ». Впадає в очі в цьому журналі, за виразом Франка, поміркований і спокійний тон. Журнал «Світ» фактично був завершенням еволюції радикалізму: зникла вже навіть видимість різниці між радикалами і всією «порядною» суспільністю. Радикалізм як тимчасовий етап в розвитку ідеології соціальних верхів уже вичерпав себе. «Світ» згас серед байдужости пу-

⁸ «Правда», 1877, стор. 74.

⁹ І. Франко. Остап Терлецький // Зап. Наук. Т-ва ім. Ш-ка, т. 50, стор. 40.

бліки, задля розтічі тих, що повинні бути його співробітниками»¹⁰, – відзначає Франко.

На тій підставі, що велика частина друкованого в «Світі» була написана Франком, деколи позиції цього журналу ототожнюють з позиціями Франка. Це велика помилка. Над Франком у «Світі» була досить сувора цензура радикалів. Її здійснював І. Белей. В одному із своїх листів Франко зазначає, що Белей не хоче друкувати таких творів, як «Ліси і пасовиська», «Цигани», «Галицькі образки» тощо¹¹.

Криза радикалізму була тим фактом, без урахування якого не можна зрозуміти цілого ряду Франкових творів. Річ у тому, що Франко, як і інші революційні демократи-просвітители, великої ролі в суспільнім процесі надавав інтелігенції. Інтелігенція повинна бути тією силою, що розворушить народ і поведе його за собою до кращого життя, не спиняючись і перед революцією. «Інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу; а відтак інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом»¹².

Революційні демократи докладали всіх зусиль, щоб наблизити цих речників соціально упривілейованих верств до свого ідеалу інтелігента. А тим часом в дійсності вони спостерігали боягузтво, ренегатство, клясовий егоїзм радикалів, і, нарешті, остаточне звиродніння всього радикального напрямку. Під безпосереднім враженням цих фактів Франко написав поезію «Поєдинок» (1883 рік), оповідання «Знеохочений» (1878 рік), «Поєдинок» (1883 рік) «Вільгельм Тель» (1884 рік). Пізніше (1887 рік) Франко відобразив нетривкість радикалізму в повісті «Лель і Полель».

В оповіданні «Знеохочений» зображено тип інтелігента саме з того середовища, яке було центром радикалізму: панич Денис належав до гуртка, що купчився навколо журналу «Друг». «Вічний студент, Денис частину року провадить десь на провінції, гостюючи у тих із своїх товаришів, які мають сестер на відданні. Він – людина виключної бездіяльності, слабкої волі, з повною відсутністю будь-яких етичних принципів. Єдина його мета – вигідно одружитись з якоюсь із попівен. Уміння бути забавним у розмовах, вправним фразером дало йому становище «українського літератора». Він вмістив одну свою повість в журналі «Друг», на більше його не вистачило.

¹⁰ Ів. Франко. «Молода Україна». – Львів, 1910, стор. 27.

¹¹ Переписка М. Павлика з М. Драгомановим, т. IV, стор. 98.

¹² Ів. Франко. «Чи вертатись нам назад до народу», журнал «Світ», 1881 р., ч. VI, стор.

Образ Дениса зображує художник в різко негативних тонах. Ось, наприклад, одна з деталей у цьому зображенні:

«Ну, зробив би я дурницю, якби оженився з цею. Мав би я проповідника в спідниці, і то неабиякого, і денег, братчику, денег батько не дасть.

Фурда. Не здуриш.

Усміхнувся або радше вишкірив почорнілі зуби, з яких «двох напереді зовсім не ставало. Той усміх надавав його лицю якийсь відразливий вираз, виявив над сподівання ясно ту труп'ячу мертвоту, що була його визначною прикметою».

Сама назва твору – «Знеохочений» – розкриває промовисто його ідею. Письменник хотів показати в образі Дениса природу «знеохочення» радикалів до громадської діяльності.

Ще виразніший образ недавнього радикала, що зрікся свого радикалізму, маємо в оповіданні «Вільгельм Тель». Герой оповідання, молодий гімназійний учитель Володка, ще недавно захоплювався передовими ідеями. Але це була лише поза. Тепер, осягнувши певне становище, він із самозадоволенням повторює афоризм ситих буржуа: хто до 30 літ віку не був революціонером, той хіба дурень; але ще більший дурень, хто по 30 році віку був революціонером». Дволичність, егоїзм, черствість характеру в образі Володка виступають настільки виразно, що навіть його наречена Оля, не наділена ще достатнім життєвим досвідом дівчина, пізнає ці риси в своєму коханому і розчаровується в ньому.

Якщо взяти на увагу, що припинення «Світу» з кінцем 1882 року було особливо яскравим виразом кризи радикалізму, то стане ясным, чому саме 1883 року Франко написав цілий ряд творів, темою яких є соціальне зрадництво інтелігенції. Силою свого вогненного слова Франко намагався спинити процес розкладу радикалізму. У поезії «Супокій» (нап. 15 липня 1883 р.) він гнівно викриває зрадників:

«Супокій святее діло
В супокійніи часи,
Та, як в час війни та бою
Ти зовеш до супокою, –
Зрадник або трус еси».

Враженням від зради радикалів, здається, навіяна чудова поезія «Молодому другові» (1883 рік). Поет, зневірений у радикалах, не хоче вірити навіть своєму другові. Хоч і не бачить досі з його боку якихось виразних симптомів зради, але знає, що виховання, звички, традиції в'яжуть цю людину з владущими клясами. І поет охоплений тривожним, болючим передчуттям, що кров батьків заговорить

у жилах цієї людини і зробить її, таку милу людину зараз, ворогом народньої справи.

Вірш «Поєдинок» і новеля «Поєдинок» Франка варіюють по суті одну й ту ж тему роздвоєності інтелігенції та її ренегатства.

В оповіданні і поезії «Поєдинок» герой носить ім'я Мирона, тобто псевдонім самого автора. Під ім'ям Мирона фігурує Франко в кількох автобіографічних творах («Малий Мирон», «Schön schreiben», «Під оборогом»). Отже, природно, постає питання, в якій мірі автобіографічний елемент наявний в обох варіантах «Поєдинку».

На нашу думку, «Поєдинок» – це не просто викривання ренегатства інтелігенції, це й переконування її зректися ганебного шляху. З метою чисто педагогічною художник не вважав за можливе в даному разі відокремлювати себе від тої інтелігенції, до якої звертався із словом своєї революційної проповіді. Це вимагало відповідної художньої форми. Художник говорить про себе, про власне роздвоєне «я» і тим самим переводить оповідання з пляну нещадного викривання у плян самокритики. Така форма критики інтелігенції найбільш придалася до обставин, бо, не будучи зачіпливою, вона все-таки була в ціль і викривала саме зрадництво. Таким чином, автор містифікував свого читача-інтелігента удаваним автобіографізмом. Насправді ж оповідання і вірш «Поєдинок» автобіографічні лише в тій мірі, в якій у самого Франка виявились непослідовність і вагання в революційному демократизмі. Але, звичайно, Франко був безмірно далекий від будь-якої зради народніх інтересів, і тому в основі своєї автобіографічності зазначених творів є нічим іншим, як поетичною фікцією.

В поемі «Похорон» є вже більше автобіографічного, якщо до автобіографічності зараховувати страждання від душевних суперечностей і розпачливе звинувачування самого себе перед власною совістю в зраді свого «я». Розуміється, і ця зрада є фікцією, «зрадником» Іван Франко ніколи не був. Був, однак, час, коли він, уражений своїми розходженнями з великою частиною української соціально реакційної інтелігенції і виштовхуваний нею з українського життя, віддавав більшу дозу свого часу польській періодиці. Але і в цей період свої найкращі твори він писав для українського селянина, робітника і зв'язаної з ними демократичної частини української інтелігенції (публікації в ж. «Народ», «Жите і слово», збірка поезій «Зів'яле листя», поеми «Іван Вишенський», «Смерть Каїна» тощо). Франко заробляв на хліб як співробітник польських газет, покладаючи деякий час надії на те, що серед польських радикально настроєних кіл він знайде більше зрозуміння до своїх соціально-революційних постулатів, які стосувалися українського селянства. У передмову

до збірки своїх оповідань, перекладених на польську мову «В поті чола» (1897) він вписує слова, які скидаються на сповідь. Очевидно, подратований закидами з боку українського соціально-реакційного елемента, що він, мовляв, «не любить України», він іронічно потверджував, що він не любить її «так і в такій мірі, як це роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти». Як селянський революційний демократ Франко наголошував свій етичний обов'язок перед Україною: «Як син українського селянина, вигодований чорним мужицьким хлібом, працюю твердих мужицьких рук, я почуваю себе до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті шаги, котрі витратила мужицька рука на те, щоб я міг видряпатися на височінь, де видно світло, де чути духа волі, де зоріють уселюдські ідеали».

У ворожнечі до назадняцтва значної частини української інтелігенції Франко на певний час спустив з ока, що польська суспільність в Галичині була заборчою і що соціальні фронти мали для неї менше значення, як національні. Про це йому боляче нагадали поляки того ж таки 1897 р., коли він написав суб'єктивну, несправедливу (але диктовану комплексом етично-гуманістичних ідей, що саме тоді в ньому яскраво оформлювалися і вимагали мужности, одвертого і немаскованого бою) статтю про Міцкевича, закидаючи йому «валенродизм». Тоді проти Франка одностайно стали всі елементи польського суспільства. Це позбавило поета ілюзій щодо поляків, він розірвав назавжди співпрацю з польськими колами. З-під його пера вирвалася високо мистецька поема «Похорон», в якій розгорнено картину революції селянства проти польської шляхти і всіх ліберальних поплетачів її.

* * *

Якщо досі ми говорили головню про взаємовідношення радикалів і революційних демократів, про вплив цих взаємовідношень на творчість Франка, то тепер спинімося докладніше на характеристиці самого революційно-демократичного руху, на визначенні місця Франка в ньому і на розгляді революційно-демократичних особливостей творчого методу художника.

Виникає галицька революційно-демократична течія з середини 70-их рр.

Поїздка О. Терлецького 1874 року в Київ мала для початку формування ідеології селянського демократизму, мабуть, не менше значення, ніж перший приїзд Драгоманова в Галичину для початку формування радикалізму. Повернувшись з Києва, Терлецький написав статтю «Галицько-руський народ і галицько-руські народовці» («Правда», 1874 рік). Стаття становить найбільш повний, розгорнений вираз поглядів галицьких демократів і тому заслуговує на особливу увагу. Автор поста-

вив на всю широчінь питання про зв'язки громадсько-політичної думки галицького суспільства із Росією, а також розглянув ті ідейні течії, що існували в Галичині в середині 70-их рр. Він підкреслює, що справжньої Росії не знають ні москвофіли, ні народовці. Москвофіли за справжню Росію вважають купку реакціонерів-літераторів.

Терлецький високо цінує зв'язок з Росією «прогресивною», з традиціями російської революційної демократії, з революційним російським народництвом. Галицьку буржуазно-клерикальну інтелігенцію він характеризує щедрінським терміном – «ташкентці» – і надзвичайно різко викриває політичну діяльність «москвофілів». «Замість стояти на сторожі інтересів народніх, вони пішли у правительствені лакеї». А коли австрійський уряд від них відкаснувся, вони стали прислужниками російської реакції, пішли на поводу «скаженої шайки слов'янофільських самодурів» ... «ім хотілося панування над масою, а не рівноправности маси». Не менш різко оцінює Терлецький і діяльність народовців: «Майже вся робота народньої партії коло піднесення народу єсть іменно ... пересипання з пустого в порожнє ... Найсвятіші справи народні трактуються з такою легкочушністю, що справді поневолі насувається питання, із-за чого вона так сердито угризається із партією староруською. Її світогляд такий самий вузький, такий самий обмежений...». Спинається Терлецький і на народовському лозунгові ширення освіти серед народу. Він підкреслює декларативність лозунгу і реакційний зміст народовської політики, зв'язаної з цим лозунгом. Справжня наука повинна давати народові позитивні знання, підготувати народ до боротьби проти «паразитів народніх».

Що ж протиставляє Терлецький як селянський демократ політиці народовців і москвофілів? Він каже: «... Соціяльні революції нашого народу мають для нас нині ще безпосереднє значення, бо справа, за котру нарід і народовці XVII і XVIII віку голови свої складали, ще й нині стоїть не залагоджена перед нами, народовцями віку дев'ятнадцятого. Ті самі кривди і неправди, ті самі вороги, тільки нужда більша; більше народу, а менше хліба і менше землі... Тут не півмір треба, не деклямацій, тим (sic!) потреба основної переміни нашого дотеперішнього життя народнього. А до переміни потреба людей, котрі б її уміли перепроводити, а для людей потреба зрозуміння положення народнього, потреба наукової праці, великого знання. А тим часом понад нашими головами без сліду переминають усі придбання найновішої європейської науки, і, коли в Западній Європі і навіть в Росії – краю без свободи печаті і слова – на всіх кінцях ві всіх галузях науки і життя ведеться завзята борба нового реалістичного напрямку політики і науки із давнім, метафізичним, у нас в Галичині тихо, як у гробі».

Як бачимо, стаття Терлецького містить в собі не лише критику діяльності партій, але й позитивну програму. Кінцевою метою селянських демократів була кардинальна зміна соціального укладу через революційний переворот, а шляхом досягнення цієї мети – революційно-просвітительська пропаганда. Селянство має бути поволі підготоване до революційних боїв. Тому поруч легального пропагування позитивних знань, природничих теорій, які мають розширити світогляд селянства, піднести сміливість його думки і почуття своєї людської гідності, революційні демократи розповсюджують нелегальну літературу, в якій висвітлюються перспективи майбутньої соціальної революції.

Щоб уявити собі характер революційної пропаганди радикалів, досить ознайомитися з брошурою С. Подолинського, емігранта з російської України, тісно зв'язаного з гуртком галицьких революційних демократів, людини, до якої з прихильністю ставився Карл Маркс¹³.

У своїй брошурі «Парова машина» Подолинський висловлює віру в те, що настрої незадоволення серед селянства зростатимуть. Ще мине чимало часу, чимало народньої крові проллється, поки маси наважаться зброєю боротися за свої права. А коли стане до бою весь народ, армія перейде на його бік. Робітників Подолинський розглядає як значну допоміжну силу в боротьбі основної, на його думку, революційної сили – селянства. Він підкреслює, що революція на Україні відбудеться рівночасно з революцією в Росії. Перемогу народнього повстання розглядає як початок соціалізму. В поглядах на найближчі перспективи революційної боротьби Подолинський виявляє себе в цій брошурі безкомпромісним революційним демократом, але в поглядах на остаточну ціль боротьби – драгоманівцем (мріє про федерацію громад із громадським виробництвом і споживанням, відсутністю держави за соціалізму і т. д.).

Революційні брошури, видавані в Відні Терлецьким і Подолинським, ширили в Галичині серед селян Франко, Павлик, Геник та інші. В своєму захопленні агітацією революційні демократи інколи приймали бажане за дійсне, переймаючись надією, що от-от в Галичині вибухне селянське повстання. Павлик писав: «Я знаю після настроєння люду, що в Галичині рішиться скоро так, що встане народ. Ми хоть не голодні, але люд голоден і сейчас би встав, якби попрочитував, що в тих книжечках...»¹⁴.

Надії на революцію і думки про кардинальний, докорінний переворот у соціальній структурі суспільства були характеристичними

¹³ Див. листування К. Маркса і С. Подолинського в кн. Грушевського М. «З починів укр. соціалістичного руху», Відень, 1922.

¹⁴ Переписка М. Павлика з М. Драгомановим, т. II, стор. 134.

для Терлецького, Франка, Подолинського, Навроцького та інших найбільш близьких до них ідейно людей. Ці думки і надії клали виразний відбиток на всі інші сторони їхньої громадсько-політичної діяльності, хоча зовнішньо ця діяльність багато в чому була подібна до діяльності радикалів. І навіть при всій тій повазі, з якою ставилися революційні демократи до такого визначного радикала, як Драгоманів, вони все-таки рішуче розходилися з ними в принципових питаннях: ставленні до проблеми революційного перевороту, до революційної пропаганди у масах, ставленні до буржуазного конституціоналізму тощо.

1876 року заходами Терлецького і Подолинського було видано революційну брошуру російського народника Ф. Волховського. Драгоманов був проти видання брошури: йому не подобався «біблійно-шевченківський» характер її¹⁵. І Терлецький, друкуючи брошуру, робив це всупереч домаганням Драгоманова.

Убивство Олександра II в 1881 році піднесло революційні настрої серед галицьких демократів. Павлик висловлював надію на те, що незабаром в Росії почнеться селянська революція. У листі до Драгоманова він писав: «Тепер там, певне, будуть рухи, рухи й рухи... Я думав би, що й нам ... слід би написати проклямацію до українського народу...»¹⁶ Драгоманов і в цьому разі залишився вірний собі: він не взявся писати проклямацію. Тоді проект цієї відозви (якої видати не пощастило) написав Павлик сам. Проклямація починалася звертанням до селянства:

«Слухайте, мужики!

Ви були сотні літ кріпосними, та й тепер ви не вольні. Ви працюєте усю жизнь нашу над силу з-за того, що одні податі ваші більші, ніж земля ваша дає вам доходу. Слухайте нашої ради: вся земля, на котрій ви працюєте, повинна бути ваша, і не повинні ви ніколи платити і копійки податків з землі. У кого ж землі цілком нема або мало, той повинен її дістати даремне з казенної і панської, постільки де прийдеться, коли земля буде в руках мужиків».

Закінчувалася проклямація закликком до негайного повстання:

«Послухайте ж ви, мужики, робітники й солдати, нашої ради: збунтуймося всі разом, в один день, скиньмо з себе і розбиймо в дрібні кавалочки тяжке ярмо, що наложив на вас цар з панами, й почніть правити собою самі, як каже вам ваше серце, ваш розум і ваша воля»¹⁷.

¹⁵ Грушевський М. «З починів українського соціалістичного руху», 1922, стор. 42.

¹⁶ Грушевський М. «З починів» ..., стор. 86.

¹⁷ Там же, стор. 86-87. Зі стилю проклямації видно, що її приготовано для Наддніпрянщини.

Як бачимо, програма дій, що її пропонує в проклямації Павлик, далека від тої програми поміркованого конституціоналізму, до якого схилявся Драгоманов.

Оцю розбіжність між позиціями Драгоманова і революційних демократів нам важно було підкреслити для того, щоб повніше зрозуміти характер розходжень між Франком і Драгомановим.

Постійна напруженість відносин між Драгомановим і Франком виникла з-за принципових моментів. Це знов-таки були розходження революційного демократизму і радикалізму.

Про плідотворний вплив драгоманівських ідей на Франка в літературознавстві говорено багато. І в цих твердженнях, без сумніву, є певна доля істини. Франко й сам раз у раз з пошаною говорив про Драгоманова і навіть вважав його своїм учителем.

Та це не повинно закривати перед нами великої різниці в суспільно-політичних поглядах обох діячів. Безоглядним пієтизмом до Драгоманова перейнявся Павлик. Це, кінець кінцем, призвело до того, що він став цілковитим послідовником Драгоманова, радикалом. Не те з Франком. Його ставлення до Драгоманова було завжди критичним.

У відношенні до Франка учительство Драгоманова полягало в тому, що він своїми листами в «Друзі» перший виштовхнув художника з тої атмосфери провінційальної духової заскорузлості, якою жила тодішня галицька молодь. Сам Франко підкреслює характер впливу на нього Драгоманова: «З ваших листів до редакції «Друга» я вичитав лише тільки (підкреслення моє – Ю. Б.), що треба знайомитись з сучасними письменцями, і кинувся читати Золя, Фльобера, Шпільгагена...» (з автобіографічного листа до М. Драгоманова, збірка «В поті чола», 1890 р.).

1906 року Франко видав адресовані до нього листи Драгоманова. В передмові він писав: «Тільки тепер, прочитуючи їх у цілості, я зрозумів, як мало ті листи дали мені для розширення мого світогляду»¹⁸.

Коли знайомитися з листовною полемікою між Драгомановим і Франком з приводу питань тактики боротьби проти народоства, то здається, ніби Драгоманов лівіший. Але придивляючись до тодішніх історичних обставин, приходимо до висновку, що Драгоманов лише грає лівою фразою, Франко ж максимально використовує реальні можливості революційної пропаганди. Якби Франко пішов за вказівками Драгоманова, цілком послідовно розриваючи з народоцями, він дуже швидко загинув би, не принісши своєю загибеллю жодної користі суспільству. Драгоманов нещадно обвинувачував: «Ще Давид, хоч сам був не великий джентлмен, сказав: «Блажен муж, іже не ідет на совіт нечестивых»

¹⁸ Драгоманов. Листи до І. Франка й інших. – Л., 1906, стор. 9.

... Я думаю, що не буде з Вас добра ні в літературі, ні в політиці, поки Ваші прогресисти не зарубають собі на носі цього псалма»¹⁹. Ліберал Драгоманов закинув революційному демократові Франкові опортунізм, «фанатико-мертвцятво». Закиди такого роду глибоко вражали чуйну психіку письменника, хоч він і відчував всю їх безпідставність. Багато років пізніше Франко віршем відповів на цей закид. Цитовані Драгомановим слова з Давидового псалму він перефразовує:

Блаженний муж, що йде на суд неправних
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить.
Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
Коли заглухне найчуткіша совість,
Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива, як новість.

Франко відчував ту істину, що в період розкладу панівної верстви кращі люди залишають своє соціальне середовище і йдуть служити народові. Саме таких людей і шукав поет серед галицької інтелігенції.

У Франка бували окремі моменти, коли він, прибитий невдачами своїх революційно-демократичних змагань, висловлював такі думки, які ставлять його, як суспільного діяча, навіть нижче від Драгоманова, але зате Драгоманов майже ніколи не підносився до революційного демократизму, що ним насичено багато Франкових творів і публіцистичних робіт з різних періодів життя поета.

Принципові розходження між Драгомановим і Франком помічаємо в найкардинальніших питаннях світогляду.

З брошури «Що таке поступ?» можна побачити, з якою рішучістю Франко відкидав ідеї громадського соціалізму Драгоманова.

По-різному ставилися вони і до конституційного ладу в Австрії. Як революційний селянський демократ Франко засуджував австрійський парламентаризм: ...«Сойм заступає інтереси тільки деяких верстов одної частини людности. Не горожанство, не людська особа, але маєток, капітал дає право до уділу в тій репрезентації, дає голос при виборі» (Франко. «В наймах у сусідів». – Львів, 1914, стор. 92).

Цілий ряд Франкових творів: «Гострий-прегострий староста», «Добробут», «Звірячий бюджет», «Цигани», «Свинська конституція» й

¹⁹ Літературно-Науковий Вістник, 1906 р., кн. 12, стор. 483. Цитую слова Драгоманова за рецензією Мочульського на зб. «Semper tunc». Дальше моє твердження є також лише модифікацією думки Мочульського, висловленої в цій розвідці.

інші – це викриття нікчемности буржуазного конституційного ладу в Австрії, це блискучий памфлет на «конституційні» державні «порядки», за яких можлива загибель людини від безпритульності і голоду («Цигани»), за яких на провінції владно господарюють сатрапи-чиновники («Гострий-прегострий староста»), краєві кошти безконтрольно витрачаються місцевими магнатами відповідно до своїх клясових і особистих інтересів («Звірячий бюджет»), а селянин живе на становищі, гіршому від худоб'ячого («Свинська конституція»).

Про австрійську конституцію Франко пише: «Вона не дала їм (селянам – Ю. Б.) нічого: ані економічного поліпшення, ані свого суду, ані своєї школи, а тільки віддала їх, вільних de jure, а безсильних de facto, на неограничене визискування». Драгоманов, друкуючи ці рядки у «Вольном слові», додає від себе: «Щоб уже таки цілком нічого не дала навіть теперішня австрійсько-польська конституція в Галичині, не можна сказати»²⁰. Як бачимо, ставлення до конституційного ладу у Франка і Драгоманова геть неоднакове.

Відомо, що кріпосницькі пережитки були тим тягарем, який безмірно обтяжував селянина так у Галичині, як і на Наддніпрянщині. Радикал Драгоманов до цього факту соціальної дійсності ставився досить благодушно. Він мирився з ним, як з неминучим злом. («Основне діло наше, т. є, мужицьке, зроблено вже у 1861–1864 рр. так, як тепер вже не переміниш»²¹). Франко не мирився. Він і не пробував цього робити. Навпаки, з усім запалом революціонера він викривав кріпосницький характер реформи.

«По скасованню панщини, – каже Франко, – народ співав:

Просім бога за цісаря і святої матки:

Дарував нам цар панщину, дарує й податки

А тепер, коли цісар не то що податки не дарував, але й побільшив до нечуваних уперед розмірів, народ зачинає співати зовсім не тої:

Ой, цісару, цісарюку, яке те ледащо,

Береш людей, береш гроші, та й не знати за що?»²²

Ще замолоду в брошурі «Чого хоче «Галицька Робітницька Громада» на першому місці ставить Франко вимогу, «щоб уся земля з лісами й пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, що на ній працюють»²³.

²⁰ Збірка «За 100 літ», К., 1929 р., кн. IV, стор. 227.

²¹ Грушевський. «З починів»... стор. 24.

²² Збірник «За 100 літ», кн. IV, стор. 263.

²³ Збірник «Ів. Франко», Книгоспілка, 1926; Возняк М. «До соціалістичного світогляду Ів. Франка», стор. 175.

1886 року Франко задумав видавати журнал «Поступ». Він склав програму цього журналу, в якій теж виставлено антикріпосницькі домагання: «Спеціально в Галичині редакція вважає конечним домагатися легальними способами знесення останків панщизняного ладу»²⁴.

Ще наприкінці 80-их рр. у Франка виник намір написати розвідку про знесення в Галичині кріпацтва; цю тему Франко вважав політично актуальною, бо «знесення те властиво ще й досі не скінчилося» (писав він в листі до Драгоманова)²⁵. І коли 1898 р. відзначаevano 50-літній ювілей скасування панщини, коли галицькі філістери не поскупилися підкреслити «спасенність» цієї реформи для селянства, Франко в своїх нарисах «Панщина та її скасування 1848 р.» тверезо зазначив:

«...із старої панщини, знесеної ще 50 літ тому, полишилися й досі немалі хвостики, і тиснуть нас і будуть іще тиснути й наших дітей... Тільки позбувшись всіх отих хвостиків панщизняного ладу, які лишилися досі, тільки здобувши повну горожанську та політичну рівноправність, ми зможемо обходити правдивий празник свободи. Тепер іще далеко нам до нього»²⁶.

Проти кріпосницьких пережитків Франко боровся не тільки як публіцист, у своїх художніх творах він також відображував ці «хвостики панщини». І не тільки в пору розцвіту сил і таланту, коли написано «Ліси і пасовиська», але й на схилі віку, коли з-під його пера вийшла повість «Великий шум».

Революція 1848 року на Заході була завершенням епохи революцій третього стану. Егоїстичний цинізм власників капіталу виявився цілком одверто: соціальні верхи використали плоди революції в своїх інтересах.

Для демократичних ілюзій не залишалося місця.

Середина XIX в. позначилася кризою демократичного світогляду, народженого у Великій французькій революції. Частина демократів ставала під прапор боротьби робітництва, частина, зневірившись, відходила взагалі від революції. Володарі капіталу були зацікавлені зберегти наявне становище речей і всляко компромітували ідею революції. Розвинулося ліберальне заперечення ідей революційного демократизму. На цьому ґрунті і став Драгоманов. У збірнику «Громада» він писав: «У XIX ст. багато було повстань, а ні одно з них не здолало змінити до ко-

²⁴ Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928, стор. 211.

²⁵ Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К., 1928, стор. 254.

²⁶ Франко І. «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині». – Львів, 1913, стор. 216-217.

рення порядків не то громадських і господарських, а навіть і державних. Недавніми часами й науки про природу, геологію й біологію, показали, як помалу йдуть всі зміни на світі, і замінили слово revolution на слово evolution (розпускання, зріст). Нова наука природна мусить перевчити письменних людей в їхніх думках про зміни порядків громадських, одучити од звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах та скорих переворотах та повстаннях»²⁷.

Для лібералів ставлення до революції не було ніякою проблемою. Це ставлення було цілком визначене: революційні ідеї вважалися «відсталістю», пережитими ілюзіями.

Для соціальних ідеалістів, революційних демократів, на очах яких розгорталася подія 1848 р., крах надій на здійснення буржуазною революцією ідей «рівності, братерства, свободи» був великою трагедією.

Нездійсненість найвищих демократичних ідеалів у революціях ХІХ в. примушувала революційних демократів критично поглянути на свою попередню діяльність. Треба було, як говорить Герцен, перетрусити революційні прапори. Для того, щоб підвестися на вищий щабель революційності, треба було урахувати історичний досвід, викрити причини невдач демократії. Це робив Герцен в своїх «Листах з Франції», «З того берега».

Франко, стаючи на шлях революційного демократизму, звичайно, також не міг не урахувати історичного досвіду. Прагнучи позбавитись ілюзій, засуджених уже історичним досвідом, Франко звернувся до творів Герцена, діяча, який своїм революційним демократизмом імпував Франкові і був для нього найбільше зрозумілий. 1881 р. в листі до Белея він пише: «Герцен займає всі мої вольні хвили, і я багато з нього користаю для вироблення поглядів на суспільно-політичне життя Європи»²⁸. На місці зруйнованих ілюзій у Герцена з'являлася розпачлива віра в загибель «гнилого Заходу» і цілковите здичіння Західньої Європи. Але зневіри чергувалися з піднесенням.

Жив він в центрах робітничої боротьби – Лондоні й Парижі, – мав цілковиту змогу зблизька придивитись до практики робітничого руху.

Очі революційного демократа Франка теж звернулися в бік робітництва. Але умови, в яких жив Франко, були інші.

Найбільш організований загін робітництва, який вів провід у львівському робітничому русі, – це друкарі. Але їх в ці часи (кін. 70-их – поч. 80-их рр.) у Львові була зменька – близько 200 чоловік. Одним

27 Зб. «Громада», Женева, 1878, ч. I, стор. 69-70.

28 Возняк М. З життя і діяльності І. Франка рр. 1881-1884, ж. «Культура», 1925, ч. 2.

із найзначніших фактів робітничого руху 1879 року в Сх. Галичині було проведення «Вільного робітничого збору», мітингу, який скликала редакція газ. «Праса». На мітингу було понад 500 робітників, які звернулися до австрійського цісаря з петицією, просячи встановити десятигодинний робітничий день та інше²⁹.

Обставини були такі, що революційний демократ Франко опинився навіть в авангарді цього нерозвиненого робітничого руху і був одним з перших діячів, що звернув увагу львівських робітників на марксистське вчення. Однак Франко залишився селянським революційним демократом. Та повороту до наївних ілюзій західноєвропейських революційних демократів першої половини ХІХ в. у Франка вже бути не могло. Нове народне повстання повинно мати якусь нову особливу якість, інакше воно знову буде використане буржуазією в своїх соціальних інтересах – так думав Франко, так думав і його товариш Терлецький.

З приводу історичних уроків французької революції Франко писав:

«Бачимо ось що. Народ, проста необразована маса в своїх кривавих революціях ставить державі і всій людськості великі, святі проблеми та завдання: свободу, рівність, добробуток, братерство, працю, – народ ллє кров за тоті високі засади на барикадах і по всіх кінцях світу, народ поборює й валить в порох елементи реакційні, шляхту, привілеї, цехи, темноту і нелюдськість середньовічну і, скінчивши ту велику працю, – немов утомиться і здає своє велике діло в руки своїх провідників, освічених інтелігентних лібералів, тих, що в війні не лляли кров, а радили, кричали і гуляли. Ось вони й починають вести його по-своєму – але куди їм, карлика-самолюбам, справитися з роботою велета? Вони навіть поняття її не можуть, і ось починають різати її на кусні, примірювати до себе, до власних вигід, а далі й повертати на неволю того самого народу, що їх у хвилі слабости поставив над собою. Народ терпить, хмари надтягають, буря грозить – ліберали не видять нічого, вони майструють, ріжуть, порюють велетну революційну роботу, щоби з неї вшити мізерний, смішний куртак ліберальної монархії. Але ось буря зривається – знов народ бореться, ллє кров, знов силуєся подерти тісний куртак, добути собі таку одіжку, в котрій би «всім було вигідно, всім було добре», – і знов, нещасний, дає її на роботу до давнього майстра-партача»³⁰.

Придивіться до цих рядків, порівняйте їх із вище наведеними в цьому розділі словами Драгоманова, і ви відчуєте різницю між радикалом і революційним демократом. Драгоманов із деякою дозою задоволення

²⁹ «Громада», 1881, ч. І, стор. 112-113.

³⁰ Франко. Критичні письма о галицькій інтелігенції, зб. «Молот», Львів, 1878, стор. 85.

говорить про виникнення нових «наукових» течій, що бачать в житті тільки один «закон» – еволюцію. Франко ж із бодем говорить про підступність вищих верств суспільства.

Трохи пізніше, на початку 80-их рр., у журналі «Світ» Франко знов пише: «В ім'я свободи, рівності й братерства підняла була «третя верства» – міщанство-багатирство – боротьбу проти феодалізму. Але коли дійшла до влади, все це сховала для себе, а робітництву кинула кусник чорного хліба, каліцтво духа й тіла, проституцію та мовчанку».

Такі міркування, проте, не відвернули Франка від революційної боротьби, але були ґрунтом, на якому виросло Франкове революційно-демократичне просвітительство.

Однак найбільші вагання в революційно-демократичному світогляді Франка виникали, здається, не тому, що поет не мав перспективного погляду на майбутнє революційного руху, а головнo тому, що він відчував слабкість селянського руху.

Глухо було в Галичині. Глухо було і в Росії у 80-их рр. Героїчні пориви російських революційних народників розбилися об міцну стіну селянської пасивності та недовір'я. Народництво як суспільна течія все більше виявляло свою реакційність. Панувала жорстока поліцейська реакція. В цю пору Франко побував у російській Україні. Враження були безвідрадни.

Яка ж тепер та рідна Україна? – запитує поет і сам відповідає:

Я бачив 'ї. Гуляє хуртовина
Із краю в край, і тисне все зима.
А люд, немов обдерта сиротина,
Поки що буде, в сумерку дима
І снить про слухний час³¹.

У таких умовах демократизм Франка не міг бути послідовно революційним. У двадцять п'яту річницю смерті Шевченка звертається Франко до тіні Великого Кобзаря із розпучливим зойком: «Слабі ми, батьку!»

Слабкість революційної галицької демократії штовхала її на шлях компромісів, на зближення з буржуазним радикалізмом.

Франко досить категорично іноді висловлював думки про марність, недоцільність революційної боротьби і покладав надії на реформи. Але реформи особливого типу, реформи ґрунтовної й рішучої. Реформізм у його тодішній соціальной суті Франко люто ненавидів. Оцінюючи проєкт суспільної реформи доктора Тіля (Берлін), Франко з презирством характеризує цей проєкт як латанину із різнорідних і суперечних між со-

³¹ Франко І. Твори, «Рух», т. XVIII, стор. 234.

бою поглядів, половинчатих заходів, пристосованих «хіба до того, щоб навіки удержати селянина в такому стані, щоб він, щоправда, не помирав з голоду, не бунтувався і платив податки, але рівночасно становив ту підстилку поступу, яка дає для цивілізації свої соки, але сама не бере в ній участі»³². Франко наполегливо домагався таких «реформ», таких кардинальних змін у суспільній системі, в економіці, які в очах кожного «порядного» були нічим іншим, як «червоним бредом революціонера». Він вимагав знищення мирним шляхом усіх кріпосницьких пережитків, всієї системи буржуазно-дворянського конституційного ладу в Австрії.

Так хоч і в новій формі захисту кардинальних реформ все-таки виявлявся революційний демократизм Франка. Але життя на кожному кроці розбивало його віру у всеохоплюючі ідеальні реформи. І тоді знову й знову звертаються очі поета до революційного шляху боротьби.

Дуже знаменним є той факт, що аж до кінця свого свідомого життя (до поглиблення хвороби) Франко не відмовився остаточно від надій на революційну перебудову суспільства.

Раз у раз він без будь-яких застережень схвалював перспективу революційної боротьби. 1880 р. Франко мужньо виступає проти міщанських наклепів на ідею революції.

Вам страшно тої вогняної хвилі,
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлущі світа розірве на нім?

– звертається поет із запитанням до похливної і обмеженої інтелігенції –

Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?
Не бійтеся! В кривавих хвиль навалі
Не згине думка, правда і добро.
Лиш краще, ширше розів'ється далі.
Не бійтеся! Не людськості ядро
Та буря зломить, а суху лущину.
Ядро ж живе розростеться без впину³³.

У вірші «Гриць Турчин» поет, звертаючись до рекрута-селянина, радить йому вчитися орудувати рушницею, щоб бути готовим, коли залунає бойовий заклик, збройно стати до боротьби за народні права. Ре-

³² «Kurjer Lwowski», 1894, № 276.

³³ Франко І., Твори. – Х.: «Рух», 1926, т. XXI, стор. 11.

волюційною пристрасстю звучать і Франкові поезії «Пісня будучини», «Беркут», «Бувають хвили», «Vivere memento» та інші.

Франко надзвичайно пильно вивчав всілякі архівні матеріали, зв'язані із селянськими рухами в Галичині. «Жаль, – писав він, – що у нас досі ніхто не занявся навіть збиранням матеріялів про ті грарні процеси і бунти, з котрих тільки дуже мало случаїв попало в газети. Але що свого часу вони чимало тривожили наші пануючі верстви, сьому можна багато доказів знайти...»³⁴.

В повісті «Лель і Полель» (1887 р.) Франко зображує картину суду над селянами, що вчинили «аграрний бунт». Симпатії художника цілком на боці селян, які зважилися відібрати у поміщика землю і, озброєні лише коцюбами, чинили опір військові. Устами Владка Калиновича характеризує Франко цих селян як борців за потоптані ідеали справедливості, як мужніх героїв, що, незважаючи на разючу нерівність сил, виступили на боротьбу.

1889 року, зацькований польською шляхтою, поет опинився в тюрмі. Тут він написав свої «Криваві сни». Перед уявою поета довгим рядом проходять тіні страдників, легендарних історичних борців за крашу долю людства... Галілей, Копернік, Гонта, тисячі закатованих шляхтою гайдамаків... всі вони, оборонці права людини вільно мислити і вільно жити, зазнали нелюдських мук і загинули на тортурах. Їхні криваві рани приковують зір поета. Він оглядається на недавнє минуле, пильним оком дивиться в сучасне йому життя і скрізь бачить муки, кров, смерть кращих людей, що обстоюють права людськості.

Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гинли Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоевський і Тарас?³⁵

Поет бачить, що дійсність, яка оточує його, мало змінилася. По-старому навколо дзвонять кайдани, і тисячі селян даремно очікують у тюрмах монаршого правосуддя. Страждання багатьох поколінь не повинні пройти марно для гнобителів ... і поет закликає:

Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіра, бийте, рвіть зубами!³⁶

Може декому здаватиметься парадоксальним наше твердження про те, що Франко й на початку 900-их рр. не раз із цілковитою прямолінійністю обстоював ідею революційного перетворення суспільства. Але факти – уперта річ! І факти цілком стверджують нашу тезу. Взяти хоча

³⁴ Зб. «За сто літ», кн. 4.

³⁵ Франко І., Твори, «Рух», X, 1926, т. XXI, стор. 43.

³⁶ Там же.

б поезію «Конкістадори», написану Франком у 1904 р. Хто уважно перечитав весь творчий набуток автора «Бориславських оповідань», той знає, що художник за історичні теми брався тільки тоді, коли в зображенні історичної минувшини міг повністю виразити ті думки, ідеї, що найбільше хвилювали його і позначилися практично на його суспільній діяльності. В «Конкістадорах» поет із захопленням малює надзвичайно пластичний образ відважних аргонавтів, завойовників нових світів. Звідки така блискуча виразність малюнку, звідки оптимістичний, бойовий настрій, яким перейнятий вірш? Все це стає ясним, коли зважити, що образи конкістадорів символізують послідовних революціонерів, борців за кращу долю людства, борців, що зважуються спалити кораблі і тим відтяти собі шлях до відступу:

До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, кращу вітчину!

У 1903 році Франко написав статтю, присвячену діяльності одного з галицьких ретроградів, Гушалевича, який склав колись досить відомий у Галичині гімн: «Мир вам, браття, всім приносим». Викриваючи реакційний зміст зазначеної вірші цього «поета», Франко водночас виявив глибоке розуміння революційних подій 1848 р.:

«Оце («Мир вам, браття, всім приносим» – Ю. Б.) писав, – каже Франко, – руський «поет» у квітні чи в початку мая 1848 р. ... коли весь світ кипів і хвилювався, коли селянство руське завдяки не мирові, а революційним бурям входило в нову фазу свого зкиття! Кожне слово з того гімну, як на ту пору, було кричучою брехнею... Правда, були такі елементи, що бажали мира, ті самі елементи, що жили й панували через визиск народньої маси... та невгамованими рухами тієї маси чули себе захитаними... у своїм пануванні та дармоїдстві. Ті народні півки – бюрократія та теократія справді жахалися всякого руху і бажали якнайглибшого, якнаймертвішого мира. Їх бажання й знайшли вираз у Гушалевичевій пісні, її строфи, несені повільною, лінивою, мов хід робучих волів, мільдією, поплили по Галицькій Русі, мов відвар дурійки, мов холодний подув реакції, що швидко мала запанувати в цілім краю».³⁷

Так гостро засуджувати соціальне назадництво, як це робить Франко у наведених вище рядках, так гаряче співчувати революційному рухові міг тільки істинно народній письменник-демократ.

1902 року Франко друкує в «Літературно-Науковому Віснику» свої переклади революційних поезій Віктора Гюґо: «До народу», «Згадка в

³⁷ Франко Ів. «Ів. Гушалевич», ЛНВ, 1903, кн. VII–VIII, стор. 114–115.

ночі дня 4 грудня 1852», «Домашня війна». Саме в цих поезіях Гюго зумів органічно поєднати свій гуманізм із палкою революційністю. Гюго (а за ним і Франко) вірить, що вже не за горами час перемоги революції.

Га! Вже зближась пробудження хвиля!
Що се за шуми доходять мене?
Чи то роїв незлічима сила,
Плем'я гуде бджоляне?
Гомін безладний з вітрами лине.
Тільки царям невтямки, що се суднії труби!
Вснули під гомін, не чаючи згуби...
Гоя, від фінських болот до Гібралтара-діда.
Здвиглись народи, мов мряка заранна!
Спіте ж, кати. Ревуть труби тиранам: Побіда!
Грають органи тиранам: Осанна.
Ти лише змиши їх радість в жалобу,
Дзвоне грізний ...³⁸

Ці рядки – немов пролог до «Мойсея», поеми, що становить найвищу точку в піднесенні національного революційного демократизму Франка в останній період його творчості. З 90-их рр. соціальні революційні мотиви щораз більше впливають на національні. Але проблема національного революціонізму Франка – це вже окрема тема.

Франко був, на нашу думку, революційним просвітителем останньої формації, зв'язаним із традиціями просвітництва Шевченка. Для просвітителів освіта була важлива насамперед як засіб, що наближає момент перемоги селянської революції. Отже, в поєднанні палкої оборони освіти, європеїзації із гаслами селянського революційного демократизму і полягала, насамперед, своєрідність українського і російського просвітництва. В такому розумінні просвітителем був Шевченко. Він теж був не тільки ідеологом селянсько-національної революції, але й великим поборником народної освіти.

Шевченко прекрасно розумів роль культури владущих класів: «освіта повинна збагатити, а не обкрадати серце людське. Але, на нещастя, це теорія» – каже він³⁹. У світі експлуатації культура належить небагатим, і тому вона лише править за зняття соціального гніту. «Загальна грамотність найбільше добро, та де на 100 душ один грамотний, там вона найбільше зло» (Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченко, пис.

³⁸ ЛНВ, 1902, т. XVIII, стор. 84.

³⁹ Шевченко Т. Повна збірка творів в п'яти томах, Держлітвидав. – К., 1939, т. IV, стор. 276.

на русск. яз. – К. 1888, стр. 396). Накреслюючи цілу програму просвітньої діяльності (видання книжок для народу), Шевченко писав: «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» (Лист до М. К. Чалого від 4. І. 1861 р.). Великим ділом Шевченко, очевидно, називає народню революцію.

Просвітительськими ідеями позначений і цілий ряд поезій Шевченка. Пояснювання історичного процесу як виразу розвитку однієї абстрактної ідеї («Ще як були ми козаками»), віра в примат ідейної пропаганди над всіма іншими чинниками історичного розвитку («Пророк»), віра в те, що, засіваючи ниву народню розумом, можна діждатися багатого врожаю – революції. («Не нарікаю я на бога»), полум'яна боротьба проти тої церковної форми, яка в імперії вірно служила владущій нації та її соціальним верхам («Світе тихий!» та інші) тощо – ось риси Шевченкового просвітництва.

Найбільш широко просвітительські погляди на історичну мінувшину й на перспективи майбутньої долі людства виявились у Шевченка в поезії «І Архімед, і Галілей». Постаці двох славетних мужів науки символізують для Шевченка цивілізацію. Репрезентант найбільших вершин людського розуму в античному світі Архімед, носій найвищих досягнень людської культури пізнього Ренесансу геніальний Галілей – це віддалені ланки в одному ланцюзі людського прогресу, – думав Шевченко. Шевченко дуже цікавився життям античного світу. В «Художник» натрапляємо на автобіографічні рядки Шевченка, з яких видно, що поет іще замолоду, опановуючи техніку класичного малярства, зрозумів, «як то неминуче потрібно добре знати життя й мистецтво давніх греків» («Художник»). У поезіях та «Щоденнику» частенько можна натрапити на образи з грецької міфології. Тим то не дивно, що у віршу «І Архімед і Галілей» Шевченко послуговується віддаленою асоціацією між словом «вино» і життєрадісним культом Діоніса. Рядками «Вина й не бачили: елей потік у черво чернече» поет метафорично висловлює думку, що всі радощі життя дісталися експлуататорам, зокрема репрезентантам розкладеної церкви. Царів поет у цьому вірші наділяє епітетом «убогі». Вони убогі своїм розумом. Цим «убогим царям» носії науки («святії предотечі») людського щастя, що, здавалося, мусіло б прийти разом із наукою) віддали свій розум на поталу. Так було, приміром, із згадуваним у вірші геніальним математиком і фізиком Галілеєм, що, будучи «першим філософом великого герцога» тосканського і працюючи під пильним доглядом інквізиції, майже все життя не наважувався проголосити своєї революційної науки, яка руйнувала наївні птоломейські погляди на всесвіт. І таке становище, за якого наука та освіта служать «царям

убогим», гнітить поета. Недарма у нього в іншому вірші виривається крик розпачу:

І день іде, і ніч іде...
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки.
Дальші рядки «І Архімед і Галілей» –
... Буде бите
Царями сіяєє жито,
А люди виростуть. Умрут
Ще незачатіі царята –

треба розуміти так: царями сіяєє жито – це експлуататорська наука, її знищить слово справжніх «апостолів правди і науки». І тільки на основі нової науки, як каже Шевченко, «люде виростуть». Наслідком ширення справжньої освіти, цивілізації, що протистоїть експлуататорській науці, народні маси дійдуть до розуміння потреби революції. І тоді «умрут ще незачатіі царята». Що у фігуральний вираз «царями сіяєє жито» поет вкладає оте поняття експлуататорської науки, це видно з вірша «Не нарікаю я на Бога». Там «засів» і «жито» цілком виразно символізують поняття науки, хоч науки вже нової:

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
.....
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати ...
Веселіі жнива.

В поезії «Не нарікаю я на Бога» просвітительські позиції Шевченка виявляються так ясно, що вірш не потребує жодних коментарів.

Просвітительство Шевченка було джерелом просвітительських ідей у Франка. Коли говорять про просвітницькі заходи Франка, то думають звичайно, що вони нав'язані Драгомановим. При цьому забувають революційну якість, що нею наділене Франкове просвітительство у відмінну від ліберального культурництва Драгоманова.

Драгоманов досить ясно висловив свої ліберально-культурницькі погляди. «Діло політичне наше, – писав він, – рішиться у земських соборах усієї Росії. А головне наше діло – культурне й літературне... Я так думаю, що поки ми не виробимо собі лексикона і граматики, не видамо

пам'ятників нашої мови з ХІ віку до пісень, не напишемо історії свого народу і бібліотеки народніх наук, доти мусимо сидіти, посипавши попелом главу, у політику не лізти і проклямацій не писати»⁴⁰.

Весь цей вислів спрямований проти революційного запалу, яким були перейняті кращі представники революційної молоді тих часів.

Франко був далекий від гасел ліберального культурництва Драгоманова. Культура повинна бути, на думку Франка, тим зняряддям, що готує національні, селянські й робітничі маси до бою за свої права. В брошурі «Чого хоче «Галицька робітницька Громада»» він пише: «... Ми знаємо, що теперішня держава – то пани й багатирі, вороги робочого люду, і що від них добра для робітників надіятися годі, так що поки буде теперішній державний порядок в нашім краю, поти робітники бажань своїх по добрій волі не осягнуть. Щоб їх осягнути, вони мусять бути сильні, а щоб були сильні, треба їх упорядкувати і освітити о їх цілях і потребах»⁴¹.

Під робочими людьми Франко розуміє не лише робітників, а трудящих взагалі, всю здорову, творчу матеріально й духово основу нації.

Таким чином, саме по собі напрошується зіставлення Франкових позицій із позиціями Шевченка. Подібність ця в основному дуже велика. Роль науки в суспільнім прогресі розуміється Франком так само, як і його славним попередником. Як і Шевченко, Франко розуміє характер буржуазно-дворянської освіти: «А й наука така, яку нині подають у школах для робочого люду, хоч і як багато коштує, прецінь мало чим ліпша від цілковитої темноти: в тій школі так само затемнюють розум робітника всякими катехізмами, фальшованою історією, навчанням зовсім непотрібних речей, а залишуванням потрібних»⁴².

Казенній науці Франко протиставляє науку передову і незалежну, здобуток геніїв людства, науку, що має поєднуватись із творчою революційною практикою мас. Лише наука, окуплена благородним стражданням своїх творців, може стати джерелом визволення людства од віковичних пут соціального рабства.

Хоч вічно злий тиран її вбива,
І переслідують підніжки власті,
Хоч пільма б рада в гріб її укласти,
Проте вона вовік, вовік жива⁴³.

⁴⁰ Грушевський. З починів ..., стор. 24-25.

⁴¹ Возняк М. До соціалістичного созітогляду Івана Франка. Зб. «Іван Франко», «Книгоспілка», 1926, стор. 179.

⁴² Там же, стор. 177.

⁴³ Франко І. Твори, В-во «Рух», 1926, т. ХХІ, стор. 10.

Думка, поступ, воля – це у Франковому «Вічному революціонері» поняття суміжні і взаємно-доповнюючі. Бадьорим оптимізмом звучать рядки гімну. Адже ж немає такої сили, яка б спинила «розвидняючийся день». Ніякі перешкоди не страшні, коли наука підіймає мільйони людей до усвідомлення своїх кривд, коли мільйони радо йдуть здобувати крашу долю в боротьбі. З найбільшою ясністю зв'язок Франкового просвітництва із цілим комплексом його революційно-демократичних переконань відбився в поезії «Ой, що в полі за димове?».

Говорячи про Франкове просвітництво, не можна спускати з ока того факту, що Франко ще в більшій мірі, ніж Шевченко, віддалився від погляду просвітителів XVIII в., які твердили, що думки правлять світом, і які покладали надії на самі раціоналістичні принципи. Філософію XVIII ст. Франко вважав безплідною⁴⁴ на тій підставі, що вона виплекала лише великі ілюзії щодо скорого наближення царства справедливості. Перекладаючи статтю Лімановського «Мореллі, Руссо і Маблі, соціалістичні писателі XVIII віку». (Див. зб. «Молот», 1878, стор. 7-38), Франко, очевидно, солідаризувався з автором, що показував наївність поглядів французьких утопістів. Гостро виступав Франко і проти метафізичного методу в науці, властивого просвітителям XVIII в.

Ширення, між иншим, ідей міжнаціональної солідарності було також елементом Франкового просвітництва. Загальновідомі факти Франкової співпраці з польськими демократичними колами в Галичині. Але Франко шукав зближення також із єврейським демосом. Він підкреслював, що і в середині єврейського народу так само, як і скрізь, діють соціальні антагонізми. Рішуче виступав поет проти антисемітських настроїв:

«... В масах простого народу (особливо на Україні і в Угорщині) і інтелігенції (особливо в Німеччині) боротьба проти сучасного капіталістичного устрою починає проявлятися в спеціальній формі антисемітизму. Виступати проти всіх жидів беззглядно і принципіально, як се чинить, напр., Іштоці, се значить вводити в принцип фатальну помилку українського народу, котрий, кинувшись на жидів, карав дрібних ремісників та пролетарів, а лишав нетиканих банкірів та взагалі великих злодюг»⁴⁵.

З великою цікавістю придивлявся Франко до психології найрізноманітніших шарів єврейства. Правдиво зображував він бідкування єврейської голоти («Сурка», «З любови»). Захоплювався також народними єврейськими легендами, в яких, незважаючи на всі переслідування і

⁴⁴ Див. передову Франка до перекладу Байронового «Каїна».

⁴⁵ І. Франко. Жида багачі і капцани в Галичині. «За сто літ», кн. 4.

наруги, що їх зазнавало єврейське плем'я, виявлялася віра в майбутнє єврейського народу («Самбатіон»). Разом із тим Франко не спускав з ока діяльності єврейських купців, лихварів, шинкарів, що були найважчою болячкою на тілі українського народу. Франко у згоді зі своїми гуманістичними нахилами мріє про моральне переродження цих людей. Він малює образи євреїв-експлуататорів, які кінець кінцем переймаються каяттям і стають на шлях трудового життя у згоді й братерній дружності з українським населенням (образ Вагмана в «Перехресних стежках», Хаїм Штенгель і Лейб Шая в поемі «По-людськи»).

Досі ми намагалися показати конкретні особливості революційного демократизму Франка. Матеріали, які ми навели, дають нам підставу сподіватися, що наша теза про революційний демократизм (в основному) позицій Франка протягом усього його життя є тезою доведеною. Та незаперечним фактом є й те, що дедалі більша відстань відділяє Франка від соціально наголошеного революційного демократизму, все менш ясними і тривкими стають надії Франка на революційну боротьбу самого лише селянства. Перейнятий жагучо-пристрасним устремлінням знайти вихід із задушливої дійсності, Франко пройшов важкий хресний шлях шукань, шлях від «Вічного революціонера» до «Мойсея».

В кінці 90-их рр. Франко знайшов спосіб сполучити ідеї національної й соціальної революції з ідеями новочасного гуманізму, щільно наблизився до ідеї внутрішнього морального самовдосконалення (зб. «Мій ізмарagd»). Франкові були властиві всі найкращі риси гуманізму цієї епохи. Патріотизм, критичне ставлення до капіталістичного ладу, безумовна ворожість до ідей імперіалістичної буржуазії, культ праці і трудівника, потяг до народної поезії як до джерела оживлюючої сили, нарешті, глибока чесність в ідейних шуканнях і огида до всякого політиканства – ось той світоглядний комплекс, що був властивий Франкові так само, як і найвидатнішим західноєвропейським письменникам-гуманістам – Ромен Роллану, Анатолію Франсу та іншим. Боротьба західноєвропейських гуманістів проти ідеології імперіалістичної буржуазії привертала пильну увагу Франка. Він, наприклад!, з великим співчуттям характеризує позиції Золя у справі Дрейфуса. Неабияку далекозорість виявив Франко ще 1888 р., констатуючи наростання імперіалістичних протиріч в Європі: «... В Європі приготуються величезні події – Німеччина рішуче виростає з своїх границь, готується до страшної подвійної боротьби з Францією від Заходу, із світом слов'янським від Сходу».⁴⁶ Франко прекрасно бачить формування імперіалістичної іде-

⁴⁶ «Правда», 1888, стор. 54.

ології німецької буржуазії, плекання войовничого націоналізму, пропаганду мілітаризму через художню літературу. «Іменно німецька література сих послідніх 17 літ є тому найліпшим і відстрашаючим приміром», – каже він.⁴⁷ Це недвозначне засудження літератури імперіялістичної буржуазії знов-таки характеризує Франка як одного з найбагатородніших гуманістів кінця ХІХ – поч. ХХ віку.

Про невизначність значення слова «гуманізм» Франко одного разу висловився: «Певна річ, се слово дуже широке; мов у безбережне море, можна туди вмістити все, що кому хочеться»⁴⁸. Вважаючи себе гуманістом, Франко пояснював, який зміст він вкладає в поняття гуманізму:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.
Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли кохаш брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів».
Подумай добре, що Господь велів!
Не мовив: «Моїх ворогів любіте.
Оце, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любови вашої ніколи».⁴⁹

Отже, бачимо, що Франко в цьому разі далекий від ідеї пацифізму. Його проповідь гуманізму, прибрана у форму переспіву притчі, проти-стоїть не ідеям соціальної й національно-визвольної боротьби – навпаки, принципово ідейну боротьбу він схвалює – він лише ворог боротьби егоїстично-дрібничкової, ворог всевладности егоїзму.

Франко ніколи не примирився з філістерським оточенням. Це можна довести цілим рядом фактів.

Письменник прекрасно бачив паразитизм буржуазії. 1900 р. він каже: «що великі соціяльні п'явки, нассавшиися хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої соками вони наситилися, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх»⁵⁰.

Які б не були зовнішні мотиви, що ними історики літератури аргументують вихід Франка із лав нацдемів, психологічною передумовою

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ ЛНВ, т. VIII, стор. 160.

⁴⁹ Франко І. Твори, «Рух», «Книгоспілка», т. 22, стор. 28.

⁵⁰ ЛНВ, 1900 р., т. XII, стор. 6.

цього виходу була огида Франка до брутальної політики, певність що політикани потребують не роботи його, а його марки на своєму прапорі. Те, що Франко протягом кількох років перед хворобою перебуває поза партіями, можна пояснити тільки бажанням відмежуватися від короткозорої політичної практики його сучасників. Це підкреслює і сам Франко: «... Я не міг удержатися на все ані при галицько-руських русофілах, ані при галицько-руських народовцях, ані при галицько-руських радикалах, ані при польських демократах та поступовцях, ані при німецьких поміркованих соціялістах, ані при соціяльних демократах польських, німецьких та руських і завше виходив із їх рядів, коли побачив у них недобір чи то сумління, чи то знання, чи то почуття обов'язку».⁵¹ Ще 1901 р. Франко пише в листі до Грінченка: «... Я покинув політичне життя, щоб цілком віддатися товариству»⁵². Мова йде про наукову роботу в товаристві ім. Шевченка. Розчарувавшись в галицьких партіях, Франко цілком поринув у наукову роботу, сподіваючися, що таким чином стане осторонь від політиканства, шахрайства «народних діячів». Одначе дух буржуазного філістерства панував у Галичині скрізь, де тільки виникала будь-яка інтелігентська організація, і Франко примушений був про своє оточення в НТШ із гіркістю зазначати: «Маємо тут люців, які всюди мусять бути там, „де коровай крається», загарбати в свої руки всяку справу, всяку інституцію, з якої могло б для них капнути дещо... У них на устах патріотичні фрази, а в душі цинізм»⁵³.

⁵¹ Франко І. «Із літ моєї молодості», збірка поезій. – Л., 1914. Передмова.

⁵² Лист Франка І. до В. Грінченка від 20 XI 1901 (неопублікований). Рукописи, відділ Бібліотеки УАН.

⁵³ Там же.

ДО ПРОБЛЕМИ ФРАНКОВОГО РОМАНТИЗМУ (Про впливи Шаміссо і Гофмана на формування творчої методи Ів. Франка)¹.

Юрій БОЙКО

У своїй творчій методи Іван Франко шукав синтези романтичного й реалістичного на основі підпорядкування першого останньому. Тому велику увагу приділяв він творчості тих визначних письменників минулого, які, не розірвавши ще з романтизмом, наближалися вже до реалізму. Це були передусім Шаміссо й Гофман.

Вплив Шаміссо легко простежити на творі Франка «Без праці».

Ця Франкова казка Драгоманову не подобалася. Він вбачав у творі намір автора моралізувати на тему про потребу праці. А насправді Франко був далекий від такого наміру. Франка цікавить психологія внутрішнього незадоволення людини, позбавленої можливості працювати. І з якою тонкістю змальовує письменник цю сторону психологічного життя свого героя! Цей душевний стан незадоволення має певну аналогію з переживаннями Петера Шлеміля в Шаміссо. Петер пригнічений відсутністю власної тіні не менше, ніж Іван відсутністю можливостей працювати. Стан незадоволення героїв в обох казках розвивається аналогічно і приводить до однакової розв'язки. Іван зрікається свого чарівного талісману – перся, а Петер – чародійного гаманця.

І Шаміссо, і Франко з величезною майстерністю показали силу панування грошей над людиною в капіталістичному світі. Обидва письменники засуджують світ зиску і захланності. Але Франко, виступаючи з засудом капіталізму набагато пізніше від Шаміссо, мав змогу показати руйнуючу силу золотого мішка в картинах більш сконцентрованих і реалістично виразніших.

За гроші князь Довгорукий ладен продати доньку своєму «добродієві» – кредиторів-капіталістові. За гроші Едвін грає роллю закоханого в Ніну, а Ніна продає себе баронові, хоч і безмірно брідиться ним. З-за грошей гине княгиня, туманіє на розумі князь, жорстока сила золота розчавлює й самого мільйонера, який, втративши свої багатства, втрачає разом з тим і примарне, куплене «родинне щастя».

Капіталістичний світ у нездоровім фосфоричнім блиску своєї могутності постає перед очима читача; світ, у якому вовтузяться дрібненькі дволичні люди, світ, у якому панує всевладна стихія (у творі могутність цієї стихії реалізується через чудодіяння перся). І марно

¹ Уривок з монографії «Естетика і творча метода І. Франка».

цільній, незіпсованій натурі Івана стає душно в цій атмосфері егоїзму, жорстокости і неробства. Він мріє про моральне відродження через власну працю, вияв власної ініціативи й волі.

Шаміссо умів непомітно зливати реальне з фантастикою. Тут ми знов маємо на увазі «Чудесну історію Петера Шлеміля» і передусім початок цього твору.

У просторім парку багатія Томаса Джона бавиться жваве товариство панів і пань. Бідний протеже пана Джона, Петер, супроводить компанію, яка минає трояндову плянтацію. Ось красуня Фанні, якій заманулося зірвати троянду, вколола і закривавила руку. Зчинилася метушня. Всі питали один в одного англійського пластиря, щоб закрити ранку. Скромна людина в сірому вбранні, що йшла слідом за веселою компанією, раптом вийняла з кишені пластир і з прислужливим виглядом, з поклонами подала його Фанні. Ніхто не здивувався, ніхто не подякував. Послуги ніби не помічено, і всі рушили далі. Петерові все це здалося дуже дивним, чимсь незвичайним. Товариство розташувалося на пагорку, який височів над місцевістю. З-за зеленого лябіринту дерев виткнулося в далечині море, а на ньому рухалася якась мало помітна точка, що привернула на себе увагу всіх. Томас Джон гукає, щоб подали підзорну трубу. Слуги метушаться знов. Але людина в сірому непомітно виймає з кишені трубу Долла Енда і, запобігливо кланяючись, передає її господареві. Труба неймовірно велика, як для кишені. Петера переймає страх, коли він бачить, що й це не викликало жадного здивування серед присутніх.

Оповідання ведеться в підкреслено реальному тоні. Жодна деталь в описі природи, зовнішности людей не зраджує загальному тонові. І читач, заінтригований загадковою появою труби, разом з Петером дошукується реального пояснення цього. І лише тоді, коли сіра людина, так само непомітно і скромно прислужуючись панам, виймає з кишені спочатку килими, потім шатро і, нарешті, трое верхових коней з сідлами і збруєю, читач бачить авторову містифікацію і запевнення Петера в реальності картини сприймає, як лукаву насмішку над своєю довірливістю.

Чи не так само і Франко починає свій твір «Без праці», повільно і непомітно наближаючись до його фантастичної зав'язки?

Починається твір тим, що Іван Лінюх з наказу свого господаря-багатія йде в ліс по дрова. Змучений одвічною працею, наймит зажурено сидить серед лісу. Розпачливим зойком виривається йому з грудей нарікання на свою долю, і він мріє хоч тиждень спочити від ненастанної обтяжливої праці: «Слова ті, висказані вголос, дивно якомось задзвеніли в Іванових

ухах. Зірвався на рівні ноги й напружив слух; здавалося йому, що в голосі власних слів дзвенів якийсь інший, чужий голос. Гострий, що свердлував його душу й наповнював її дивним неспокоєм. І ось він заглибив свій слух в лісову тишу, в ту тишу голосну, живу і вічно рухливу, мов хвилювання океану. Але нічого особливого не почув. Було саме полудне, сонце пекло і жевріло серед безхмарного неба; величезні дуби, ялиці і берези дрімали недвижно над Івановою головою, розкішно гріючи свої вершечки в сонячній скварі; в тіні їх гушавини гралися мільйони дрібноюсінських комариків, а рої їх піднімалися і опускалися мірно, видаючи своїми крильцями ніжний, ледве чутний, але мельодійний шелест, немов сонний бренькіт якогось чародійського інструменту. Чим довше вслухувався Іван у той бренькіт над своєю головою, тим більше йому здавалося, що душа його впливає в якийсь новий світ, напівпрозорий, таємний, близько сумежний з дотеперішньою дійсністю, та все-таки зовсім від неї відмінний. Опанувало його якесь незвичайне колисання, немов могуча, тепла, м'яка хвиля несла його кудись, а він, любуючись, безладно дався їй нести в безвість». Наведені рядки надзвичайно тонко показують той транс, в якому перебуває Іван. Він ще не загубив зв'язку з реальною дійсністю. Але він уже за один крок від казкового фантастичного світу. Бренькіт у сонному повітрі мельодійні тони. Це грають золоті мушки. Але раптом один тон, так подібний до інших, але окремих і якийсь болючий, опановує свідомість Івана і розворушує в нього давні згадки. Чотирнадцять років тому, коли він був ще підпасичем, хлопці ввіймали велику химерну муху й запакували її в дуплявину смереки. Муха болісно дзижчала і цим дуже веселила хлопців. Звуки, що доносилися з середини смереки, краляли Іванове серце. Він не раз пробував звільнити полонянку та натикався на загрози і кпини товаришів. Муха, невгаваючи, «грала» в дуплі день і ніч, а коли Іван на сьомий день, не стерпівши, вирішив все-таки визволити її, він уже не почув у смереці жодного звуку. Муха, очевидно, здохла. І ось тепер, по чотирнадцяти роках, він знову чує те саме проймаюче душу бриніння. Із здивуванням помічає, що сидить коло тої смереки, де раз запаковано муху.

«Іван одним духом поскочив від смереки, притулив вухо і мало не зомлів. Жалібний, болючий і наскрізь пропікаючий бренькіт справді виходив із тої шпарки, затканої патичком».

Як бачимо, Іван вже опинився в царстві фантомів. Але де та межа, що відділяє фантастику від дійсності? Межі ми не знайдемо. Майстерність у злитті двох плянів – реального і фантастичного ні трохи не менша, ніж у Шаміссо.

В еволюції творчої методи Франка в 90-их рр. праця письменника над творами Шаміссо відіграла певну роль. Навряд чи можна це заперечити.

Але вже цілком безперечним і дуже значним був вплив Е. Т. А. Гофмана. Інтерес Франка до творів цього німецького романтика був сталим від юнацьких років і до творчого розквіту. Повість «Петрії і Довбушки» була написана, за визначенням самого автора її, під впливом Гофмана. В оповіданні «Гірчичне зерно» Франко підкреслює, що інтерес до Гофмана в нього посилювався під впливом постійного співбесідника на літературні теми дивака Ліббаха. В листі до Драгоманова Франко писав: «Ви трошки помиляєтесь, думаючи що на мене вплинув Толстой щодо писання казок. Мені далеко більше подобалися казки Щедрина, але перший попхнув мене до сього жанру німець Гофман, котрого казки найбільше підходять іменню до такого роду, як моє «Без праці»².

Критичне освоєння спадщини Гофмана дало можливість Франкові в ряді випадків успішно використати фантастику як засіб для ближчого розкриття типових закономірностей реального світу. Цим самим Франко частково осягає той синтез, до якого тяжіла його творча метода.

В «Серапіонових братах» Гофман висловив погляд на роллю фантастики в художньому творі:

«Я думаю, що основа небесної драбини, як фантазія хоче вибратися у вищі сфери, має бути укріплена на ґрунті життя так, щоб кожний міг піднятися нею слідом за автором. Тоді, хоч як високо не перебував би він у фантастичному, чарівному царстві, він все-таки буде бачити, що це царство зв'язане з його життям і становить, власне, його чудесну частину»³.

Варіацію цієї думки знаходимо і в іншому місці цього ж таки твору. Звучить вона приблизно так: який би фантастичний бред не спав на думку авторові, йому від цього буде дуже мало користи, якщо він не освітлить його променем розсудку і не оплете попередньо розумної підвалини для всього твору. Ясна, спокійна думка, покладена в основу, потрібніша над усе для такого роду творів, бо чим вільніше й фантастичніше метушаться у всі боки образи, тим твердішим повинно бути основне зерно.

Отже, фантастика – це тільки особистий спектр, який увиразнює кольори реального.

У творі Гофмана «Повелитель бліх» майстер-блоха вставляє Перегрінусу в око чарівне мікроскопічне скло. Завдяки цьому склу Перегрінус здатний бачити в мозку своїх співбесідників найприхованіші думки. І тут розкривається моральна нікчемність, лицемірство філістерів, що

² Листування Франка і Драгоманова. – К. 1928, стор. 374–375.

³ E. T. A. Hoffmann's sämtliche Werke, herausgegeben von E. Griesebach. – Leipzig, 1908, B. VIII. S. 90-91.

оточують Перегрінуса. Вони говорять чимало приємного, але Перегрінус заглядає їм у мозок і бачить там огидні думки, якими супроводиться солодка патока слів. Фантастичний мотив – використання фантастичного скельця – служить Гоманові для широкого показу реальності.

Щось подібне бачимо і в творі Франка «Без праці». Іван здобуває за допомогою чудодійного персня можливість всебічного пізнання життя. Взагалі треба сказати, що фантастика, фантастичні ситуації в цій казці використовуються автором як засіб створення реалістичних образів основних персонажів. Немов махом чарівної палички, художник, фантастично змінюючи сюжетні ситуації, зриває маски зі своїх героїв, створює такі обставини, в яких найповніше виявляються внутрішні індивідуальні риси того чи іншого характеру. Перипетії сюжету, зв'язані з незвичайними властивостями персня, дають змогу авторові найповніше розкрити образ Ніни. Одним епізодом блискуче розкривається характер Едвіна. Саме завдяки наявності у творі фантастичного елементу автор досягає особливо ефектної виразності в реалістичних епізодах. Сальоновий джентлмен Едвін, розпусник і картьяр, удає з себе закоханого в Ніну, зазіхаючи на її багатство. По цьому слідує гармонія цих «вибраних душ»: спільне обкрадення Івана і втеча в розкіпшому повозі. Але викрадений в Івана перстень губить у чужих руках чудодійну силу, викрадені багатства раптом зникають безслідно, й ідилічна пара втікачів залишається при розбитому кориті, як уїдлива баба у відомій казці Пушкіна. Ефект цього перетворення тут не менший, ніж у російського поета. Ідилічні стосунки між втікачами розвіялися, як дим. На благенькому возику, запряженому шкапою, повертаються вони назад до міста; Ніна – позбувшись своєї дівочости в обіймах Едвіна, а він – позбувшись надій на привабні мільйони і кленучи себе за те, що зв'язався з нею.

Без фантастики як композиційного засобу не могло б бути тої строкатої калейдоскопічної зміни наскрізь реальних картин, яку ми бачимо в казці Франка.

Гофман дуже любив нагромаджувати загадкові ситуації, жахи для того, щоб потім дати їм пояснення, цілком реалістично розкрити їх суть, з цим гофманівським прийомом ми зустрічаємося й у Франка у творі «Великий шум».

Сумний нічний пейзаж, пустельна дорога, що виблискує снігом і губиться в безвісті, таємничий ритмічний стукіт, що лунає невідомо звідки, криваве, кругле око, що палає на обрії, приковує до себе зір і родить тривогу, і повоз смерти, що невблаганно наближається... Мрецьвізник мірно помахує батогами, чвірка чорних, як кати, коней тихо суне у двір. Безшумно відкриваються двері... і чорна висока постать кидається

з своїми холодними обіймами на пана Суботу. Мов скошені, падають вони обоє додолу. Картина надзвичайно сильна за своєю рельєфністю, перейнята настроєм страшних душевних конвульсій людини, що борсається серед привидів.

І якби ця картина не мала далі свого завершення, можна було б прирівняти її до творів правого крила романтиків з їх релігійною містикою, наголосом на потойбічне. Але у Франка це завершується реальним розкриттям жахів. До пана Суботи вночі приїхала з далекого краю донька. І перевтомлена довгою дорогою, змучена гризотою нечистого сумління, побачивши батька, втратила притомність. А пан Субота – просто людина з психічним розстроєм, яку приголомшив цілий потік незвичайних для нього подій, у вирі яких рішається доля його маєтку, доля життя його улюблених доньок.

Художньо-образна тканина віршу «Поєдинок» і новелі «Поєдинок» також розвивається в пляні гофманівської фантастики. У Франка, як і в Е. Т. А. Гофмана, боротьба людини зі своїм двійником виявляє центральну ідею твору.

В оповіданні «Двійник» Гофмана через боротьбу між Георгом і Деодатусом розкривається ідея твору – вищий ідеал не може бути досягнений в єднанні з буденною дійсністю. Деодатус, який стає монархом, прозою життя назавжди позбавляється вимірюного ідеалу – Наталі. І навпаки, Георг, позбувшись реальних благ і залишившись художником, мрією завжди міцно зв'язаний зі своєю коханою. Хто ж із двох юнаків є тінню другого? Очевидно, той, що задовольнився дійсністю і назавжди позбувся ідеалу.

Образ двійника використав і Франко. Роздвоєний Мирон – це інтелігенція, яка, зраджуючи національну й соціальну революцію, перестає бути носієм життя, засуджує себе на смерть. Інтелігенція у своїй філістерській буденній реальності – це мрець. Вона не в силі нічого протиставити своїй ідеальній суті, що тепер існує відокремлено від неї, мужньому, палкому Миронові. А не маючи нічого для виправдання свого існування, вона, підлий зрадник Мирон, гине від куль свого двійника, Мирона-революціонера («Поєдинок»).

Та сама ідея і в «Похороні».

Коли зрадлива інтелігенція, нікчемний відступник Мирон, зважується поцілувати лицемірним поцілунком свій убитий ідеальний прообраз революціонера, на устах убитого з'являється кров, кров пливе з очей. Народ пізнає убивцю, кидає його в могильну яму, ставлячи поверх його труну Мирона-революціонера (символ торжества убитого над живими).

В могилу з ним! Беріть його на силу!
– Реве народ, – валіть його, кладіть
Труну на нього! Сипте глини, ілу!
Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима.
Земля ще пахла й яблуневий цвіт,
Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!
Простір, і час, і всякі почуття погасли.
Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... Стихло... Небуття
Мене пожерло озеро студене.

Ідея твору «Похорон» досить ясна: найпрогресивніші, найпередві-
ші революційні «кредо», яких творцем є сама інтелігенція, стануть свя-
тим ідеалом для народу, тим ідеалом, брак якого не дав досі можливос-
ти народові перемогти. Але та частина інтелігенції, що відмежувалася
від ідеалу, загине, розчавлена народнім гнівом, коли прийде грізний час
розплати.

З усього сказаного бачимо, що хоч німецькі романтики і впливали
на формування творчої методи І. Франка, однак цей вплив не суперечив
внутрішньому органічному розвитку Франкової творчості.

ДО СТОЛІТТЯ ФРАНКОВИХ УРОДИН

Юрій БОЙКО

Рік 1956 рій є ювілейним роком Івана Франка: у травні відзначаємо сорокову річницю від дня смерти поета (28-го травня), а в серпні – століття від дня народження (15-го серпня).

Іван Франко є одним із тих стовпів, на яких тримається велична будова української культури. Це стає ясним, коли глянемо на історію нашого духового розвитку в останні півтораєта років.

І. Котляревський поклав початок новій українській літературі. Однак в його часах наша література не спромоглася на ширші ідейні обрії. Українське письменство ще не усвідомлювало своєї національної ролі. Його пронизували розвагові цілі (бажання різними чудернацтвами викликати веселий регіт у читача), воно було сповнене відчуттям своєї глибокої провінційности і послідовною льяольністю перед чужинною владою. Покоління українофілів на чолі з М. Костомаровим, що з'явилося у нас від 40-их років минулого століття, майже не виходило з рамок політичної льяольности, але вже поставило національні цілі через гасло: українська мова (а значить і культура) для домашнього вжитку. Костомаров відстоював і практично проводив той погляд, що українство має плекати в собі елементи духово-культурного життя, які забезпечують за Україною її національну індивідуальність. Але він, як і інші українофіли минулого століття, примирявся з провінціяльним становищем української культури, що, немов гілка на дереві, мала б входити у велике дерево російської культури.

Шевченко став вогненным стовпом і дороговказом. Він ламав уяви про Україну як провінцію Москви, надхненным голосом говорив про її славне минуле, пророчив їй майбутнє. Але це був вулкан чуттєвості, гарячий вибух пристраєти. За Шевченком мали прийти покоління людей, що своєю муравлиною працею підбудували б його ідейний світ, утвердили б Україну як рівновартісну одиницю в колі культурних народів світу і тим здобули б для неї моральне право на творчість для світу через власну самостійну державу.

І такі люди з'явилися ... Куліш, Франко, Грушевський і довгий шерєг інших. Вони були піонерами, що рубали ліс пересудів, провінціяльної обмежености, некультурности. Вони широко відкрили двері європейським ідеям і культурним надбанням в українське життя. Вони самі творили вартості, яким не раз місце у світовій скарбниці культури.

І серед тих постатей на найвиднішому місці височіє постать не-втомного трудівника Івана Франка. Поза всеукраїнським значенням наш поет відіграв велику роллю ще спеціально для Галичини.

Середина 70-их років минулого століття, коли Франко щойно вийшов на суспільну арену, була продовженням тої безправности, тої лєтєргїї, якою жила Галичина вже довгий історичний період. Це був час, коли галицькі українці ще не почували себе українцями, і треба було Франка, щоб усвідомити своє національне єство. Інтєлігенція була відірвана від народу і чужа йому. Серед народу панували злидні. Молодий хижий капіталізм з особливою силою розпанушувався в Галичині. Відкриття земного воску і нафти притягнуло в цей край цілі зграї захланних підприємців, які всякими неправдами обплутували наївного селянина, щоб вирвати йому його клапоть землі та пустити його з торбами. Для цього вдавалися до горілки, позичок, судового шахрайства. Селянство рівночасно відчувало на собі тяжку руку польсько-шляхетської ласки. Фільварок всевладно панував над селом, панське поле було тереном важкого визиску селянина, який, битий злиднями на своєму куцо́му клаптику землі, приневолений був іти в найми до пана. Там, де селянин перетворювався в робітника, в копальнях, панувало цілковите безправ'я і безконечна виснажлива праця.

Але це не боліло інтєлігенції, яка китайською стіною була відмежована від народу, і треба було аж Франка, щоб цю стіну проломити.

Галицькі інтєлігенти поділилися на москвофілів і народовців. Москвофіли були прихильниками Москви, не вважали себе українцями – лише русинами, частиною нібито єдиного «руського» народу, що немов би заселює простір від Карпат до Тихого океану. Мріяли про «білого царя», хоч залишалися здебільшого льяольними до Австро-Угорщини. Намагаючися наподоблювати москалів, писали «язичієм», чудернацькою мовою, в якій змішувалися докупі російщина, польщина, церковнослов'янщина, а вже найменше було народньомовного елементу, бо до народу мали глибоку погорду. Захоплювалися в літературі життям княжої Руси і фантастично ідеалізували її, тягнулися до московського аристократизму. Не знаючи московського життя, творили вигадані його образи. Про дивоглядність їхніх творів можна судити, приміром, з того, що в одному з них героїню названо Новгородою. Надзвичайну беззмістовність літератури москвофілів можна ілюструвати хоч би тим, що в їхньому журналі можна було знайти такі перли, як «Заметка о носе берлинского депутата».

Протилежний їм табір народовців трудно вважати у справжньому значенні слова протилежним. Це були дрібні урядники, здебільшого

люди, що пробували читати Шевченка, але сприйняли його лише поверхово й, у всякому разі, ці люди, здавалось, боялися власної тіні у своїй надзвичайній льюальності не тільки до уряду, а до всього устрою суспільних відносин. Усі їхні зусилля йшли на мовні й правописні суперечки. Заснована ними «Просвіта» довгі роки була цілком бездіяльна. Про їхнє ставлення до народу найкраще свідчить одна дискусія, яку характеризував М. Павлик:

«Була мова, аби давати просвіту систематично. На се виступив один і каже, що треба в літературі тільки чорними красками представляти п'яницю, а ясними доброго чоловіка, а науку чисту так десь вряди-годи; другий знов каже, що селянин наш, як скотина, як йому будемо систематично давати науку, то здохне».

І москвофіли, і народовці все своє ставлення до народу зводили в коротку формулку: «трудися, молися, трезвися».

У застоянному болоті галицького життя поява Франка зчинила бурю. В літературу ввів він мужика і робітника з їхніми болями й муками; показав трагедію людей, що здані на ласку хижаків-гешефтярів, великих поміщиків і фабрикантів.

Мужик і робітник – такі ж з ласки Божої люди, як і освічені панове, і таке ж мають право на життя, як і інші. «Бориславські оповідання» Франка, «Бориславські образки» – це яскраві картини народньої біди, ошуканства з боку народніх п'явок. Широка галерія образів... Ось постать жида Йойни, що гарячково марить про багатства, кривдить робітників та через захланність божеволіє й знаходить собі смерть у ямі з кип'ячкою («Полуйка»), ось мрійливий селюк із гірських полонин, потрапивши у копальню земного воску, мріє про зелені луки, про карпатські ліси і виношує в собі надію на зароблений крейцер знову вибитися в хазяї («Вівчар»), ось гнітюча атмосфера морального розкладу серед безпросвітної робітничої праці, коли зведена дівчина Фрузя не знаходить собі рятунку й гине у бездонній нафтовій ямі («Ріпник»), ось ціла фабрика в жажливій каторжній праці раптом для візиту цісаря чепуриться, прибирає людський вигляд, щоб, повабивши робітників міражем нормальних умовин труду, знову вкинути їх у бруд і безкрайній визиск («Задля празника»). А от бідолаха-ремісник, що робить мітли і має безконечні клопоти з їх продажем, нарешті, ніби натрапляє на своє щастя, знаходить клієнта, що готов купити у нього всі мітли, скільки він лише в силі зробити, та радість його змінюється на важкий сум, коли вияснюється, що, замість клієнта, має податкового інспектора, який хоче вияснити найбільшу можливість виробництва мітляра, щоб накласти на нього найбільший податок («Добрий заробок»). А далі село, що судить-

ся з паном за ліси і пасовиська, неправно відібрані від громади, та, недосвідчене в бюрократичній тяганині, потрапляє в тенета спритного шахрарая-адвоката («Ліси і пасовиська»). Понурі картини змінюються одна за одною. Новели Франка дають розгорнену енциклопедію народного життя. Це яскравий, нечуваний ще у нас своєю яскравістю реалізм, що детальним змалюванням темних сторін життя у всій їх голизні виявляє себе вже як непогамований натуралізм, а гіперболізацією жажів виказує нахил до соковитої романтики.

Не менше значення від Франкових оповідань мають його перші повісті «Boa Constrictor» і «Борислав сміється».

В «Boa Constrictor» показав письменник на весь зріст постать жидомільйонера, великого підприємця, та розгорнув драматичну історію його життя, його ходу до багатства через недоїдання, невсипущу працю, безмежну впертість в осяганні свого, через криваву боротьбу з конкурентом, де важилося власним життям і смертю. На вершку цього шляху – посідання безмірними скарбами, вичавлювання всіх сил з похмурого робітництва, душевна самота, сімейні нещастя й раптова загибель у боротьбі з фанатично заїлим конкурентом. У Германа Гольдкремера в його кабінеті висить картина, якою він любить милуватися: величезний змій-полоз своїми могутніми скрутнями обхопив жертву, ніжну лань, і зі сласним лиском очей душить її, ламає кістки. І коли Герман Гольдкремер милується цим образом – то це символічно. Гігантський змій немов символізує капіталізм доби первісного накопичення, коли він особливо виявляв свою агресивність і антилюдяність.

Іванові Франкові належить також повість зі сфери боротьби робітництва за свої соціальні права – «Борислав сміється». Майстерно показує письменник, як в робітничому середовищі під тиском експлуатації зростає соціальна солідарність, як постає опір. Дуже важно наголосити, що Франко хронологічно перший у світовій літературі дав малюнок робітничої боротьби проти капіталу. Історики світової літератури зробили Еміля Золя родоначальником робітничого соціального роману за його «Жерміналь», і французи дуже горді з цього. Але «Жерміналь» Золя появився друком трохи пізніше, як «Борислав сміється» Франка, тому Франків блискучий твір слід вважати започаткуванням соціального робітничого роману в світовій літературі.

З Франкових творів повіяло новим вітром. З його поезій палахкотів вогонь нових, не знаних для Галичини ідей. Багатство образів, винесених зі споду життя на світло денне, будило думку, розворушувало чуття.

В 70-их рр., коли Франко виступив на полі літератури і суспільної діяльності, європейська суспільність була роздерта соціальними супе-

речностями. Соціалізм, що став на захист робітництва, перетворювався на могутню силу.

До оцінки соціалізму 70-их рр. треба підходити з історичним критерієм. Уже в ті часи соціалістична доктрина ґрунтувалася на раціоналізмі, який стверджував нібито необмежену могутність науки, проповідуючи матеріалізм і атеїзм. З цього боку соціалізм хоч і був неминучою даниною часу, однак становив явище наскрізь реакційне; він ставав родоначальником того соціалістичного доктринерства, що пізніше на російському ґрунті розвинулося в большевизм і принесло у світ великі нещастя. Однак була й інша, практична сторона в соціалізмі 70-их рр. – це його боротьба за робітниче право проти визиску, який тоді ще не був обмежений робітничим законодавством, боротьба разом з іншими суспільними силами за свободу одиниці, за перебудову суспільства на основі гармонії суспільних інтересів. І це було те відносно позитивне, що особливо вигідно виділялося серед глушини галицького закутку, який був глибокою провінцією щодо Європи і де найтемніші пережитки минулого особливо давалися взнаки. Франко був сином свого часу. Помилки сучасного йому покоління поділяв і він. Раціоналістичні ілюзії були властиві і йому. Йому був властивий, особливо замолоду, неглибокий підхід до релігії, яку він по-матеріалістичному зводив до антропоморфізму, і для нього був притаманний протест проти Церкви, яку він в цілому критикував на підставі дії її слабших представників і на підставі практики її в добах найбільшого занепаду.

Але в тому і сила духу Франка, що він спромігся пізніше навпомацки і самотужки відходити від модних матеріалістичних переконань, іти врозріз із часом і наближатися не раз до релігійного мислення та до правдивої оцінки ролі Церкви і церковних діячів, його критицизм до самих засад матеріалізму виразно виступає в поезії «Мамо природо!», написаній в 1900 р. Він залюбки перекладає поеми, притчі, надихані християнським етичним змістом («Бідний Гайнріх»), його образ священика в «Панських жартах» зворушливий, а настрої великодушної радості селян у цій же поемі перейнятий справді релігійним звучанням.

Треба підкреслити, що до соціалістичних поглядів Франко прийшов не стільки шляхом власного переконання, скільки був загнаний в нього обставинами. Ув'язнили його вперше тоді, коли він про соціалізм не мав уявлення. Далі тюрма, по тюрмі – голод, хвороба в голодній гарячці, зневага від суспільности, коли йому допомогти «не вміли й не хотіли»; і залишили самотнього «під плотом умирати». Це було те, що штовхнуло його на шлях скрайнього радикалізму. В обставинах найважчої життєвої скрути поет не зломився, видобув із себе ноти великого

героїчного напняття, що, попри певне ідеологічне нашарування, вражають своєю силою й чистотою чуття. Загалом у соціалізмі Франка не багато було доктринерства, більше було теплої людяности, молодечого оптимізму, рішучої твердості в боротьбі проти зла, тому багато його творів навіть першого періоду творчости знаходять відгук у нашого покоління, сприймаються як дорогоцінний спадок.

І що характеристичне – Франка на самім початку творчости не проковтнув інтернаціоналізм. У вірші «Наймит» він бачить соціальне й національне пригноблення українського народу і саме рідному народові обіцяє служити вірно. Дуже рано, на поч. 80-их рр., заманіфестував себе Франко як соборник:

Розвивався ти, високий дубе, весна красна буде!
Розпадуться пута віковії, прокинуться люди!
Розпадуться пута віковії – тяжкії кайдани,
Не побіджена злими ворогами Україна встане.
Встане славна мати Україна, щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки одна неподільна.

Соборництво для тих умов, по довгих часах українського політичного занепаду, було явищем свіжим, молодим, і декларація його у збірці «З вершин і низин» робить честь Франковому генієві.

Аналізуючи Франкову діяльність, не сміємо ігнорувати історичного підходу. Нинішня зріла політична думка українства не була ще такою в часах Франка, і власне Франко був одним із найбільших форматорів нашого політичного мислення. І історичною конечністю було те, що через блукання в п'їтмі, через спотикання і падіння, через болючі помилки, здобувалося тверде, мов граніт, переконання в тих основних істинах, основних визвольних ідеях, які керують українським самостійницьким табором тепер.

Страхополохи й реакціонери сіяли навколо Франка атмосферу ворожости, просто ненависти. Його виключено з «Просвіти» як «соціаліста», заборонено йому вступ до клубу «Касино». Коли хто хотів з ним бачитися, то волів робити це таємно. Отак виклятий власним суспільством і переслідуваний властями, Франко не знаходив місця для прикладення своєї енергії. Навіть по кількох роках по його першім арешті, коли він щораз ширше виявляв свою непересічну талановитість і безграничну працездатність, стіна упередження навколо нього залишилася міцною. 1883 р. його запросили до редакції «Зорі», але там на кожному кроці цензурували його українські «опікуни». Складалося так, що він мав стати редактором «Зорі», але ворожість до його переконань і тут стала вирішальною перешкодою. Вибитий з усіх позицій українського

життя, Франко звернувся до журналістичної діяльності в польській пресі. Він жив надією, що інтернаціональна солідарність робітничих інтересів стане для нього містком між польською демократією та українським робітництвом і селянством. Цим пояснюється його десятирічна інтенсивна праця в польській журналістиці. Гіркий досвід пізніше переконав Франка, що цей його шлях був хибним. Цей період сам поет назвав – «в наймах у сусідів». Закінчився цей період викиненням Франка з усіх польських періодиків і твердим висновком поета: «від поляків для української справи нема що ждати помочі... тільки сіючи на власній ниві, можна добитися власного хліба».

А в 1906 році Франко писав ще рішучіше: «Ми маємо чим раз виразніше, що против нас стоїть уся польська нація, всі її верстви від шляхти-магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату. Ця солідарність доходить до того, що не тільки в чисто національних справах поляки всіх верств ідуть проти русинів, але і в соціальних справах репрезентанти польського демосу або явно підпирають, або приймають без протесту та противдїлання такі шляхетські заходи, що хоч можуть вийти на шкоду й польському мужикові та робітникові, але в більшій мірі можуть докучити та пошкодити русинам».

Під впливом Драгоманова Франко в молодих роках захоплювався російською літературою і не лише багато читав з російського письменства, але чимало й написав про багатьох діячів російської культури, як-от: про Салтикова-Щедріна, Успенського, Толстого та інших. Російська література проти інших європейських літератур у зацікавленнях молодого Франка займала непомірно більше місця, як вона заслуговує з огляду на свою питому вагу у світовому письменстві. Переїнявши на якийсь час підходами Драгоманова, Франко штучно надавав великої ваги розмежуванню російської культури на дві, з його погляду, осібні парості культури: з одного боку, офіційно-цареславної, з другого, опозиційно-революційної; щодо цієї останньої наш поет мав замилювання. Цей поділ російської культури, що, з погляду росіянина може мати певну рацію, не є так істотний для стороннього світу, який бачить спільні риси національної натури, що поєднують ці табори. Франко спочатку недобачав, що російські революціонери й реакціонери великою мірою були з'єднані в своїй ментальності великодержавників-імперіалістів.

У 70-их, почасти 80-их рр. Франко помітно ідеалізував усе «російсько-прогресивне», і ця ідеалізація в деяких моментах негативно позначилася на його ідейних обрях. Російське народництво спрощувало життєві реакції нашого поета, доводило його іноді до матеріялістичних засад етики, іноді й до голої тенденційности в літературі тощо.

Однак в міру творчого зростання й духової змужнілості Франко все більше поширював коло своїх зацікавлень, своєї лектури, і серед того все меншою ставала частка його зацікавлень російщиною. І ставлення до російської культури вироблялося у нього критичніше. Так, напр., колишній його ідеал, російський критик Добролюбов, наприкінці 90-их рр. загубив уже для нього свою привабу, Франко вже відзначає примітивізм добролюбовської критичної методи.

Духовне змужніння приводило Франка і до відмови від соціалістичних утопій та викликало у нього цілковите заперечення припущенності соціалістичної революції. У 1898 році в передмові до «Мого Ізмарагду» Франко писав: «Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що не довго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основу на догмах ненависти та клясової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії...»

Своїм глибоким інтелектом Франко відчував, що соціалізм не лише плекає скрайності марксизму, але формує далі щось нове і глибоко антилюдяне. І на початку нового століття він з тривогою і пророцькою передбачливістю писав, що коли марксизмові вдасться перемогти, то він запровадить таку касарняну регляментацію життя, якої ще не знала людська історія.

У статті «Поза межами можливого» робив Франко ніби підсумок кількадесятилітніх своїх шукань у ділянці соціологічної думки: «Варто взагалі звернути увагу, – писав він, – на характерну зміну, яка в кінці ХІХ в. знайшла в розумінні движучих сил історії людства. Особливо останнє десятиліття ХІХ в. можна назвати епохою реакції проти одностороннього марксієвського матеріалізму чи фаталізму. Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації, то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріяльних дїбр, мов літорослі з пня, виростали і соціяльні і політичні форми суспільности, і її уподобання, наукові поняття, етичні і всякі інші ідеали. В останніх роках обернено питання другим кінцем. Що гонить чоловіка до продукції, до витворювання економічних дїбр? Чи самі тільки потреби жолудка? Очевидно, що ні, а цілий комплекс його фізичних і духових потреб, який бажає собі заспокоєння. Продукція, невпинна і чим раз інтенсивніша культурна праця – це вплив потреб й ідеалів суспільности. Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чим раз вище, маємо й прогресивну і чим раз інтенсивнішу матеріяльну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби й конкуренції у сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застій. Коли ж ідеал – життя індивідуального – треба призна-

ти головним двигачем у сфері матеріальної продукції, тим, що попихає людей до відкриттів, пошукувань, надсильної праці, служби, спілок і т. д., то не менше, а ще більше значення має ідеал у сфері суспільного і політичного життя. А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не зв'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвсю нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідовання якихось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів. А поки що треба нам із чеським поетом стояти на тім:

У зорях небесних великий закон
Написаний, золотолитий,
Закон над законами! Свій рідний край
Над все ти повинен любити.

(Із «Космічних пісень» Яна Неруди)»

Протягом десятиліть ішов процес примирення між Франком і українською громадою. Франко перемагав свої скрайності молодечих років, виростав на великого мислителя, а українська громада вчилася цінувати поета. Вже роман «Захар Беркут» був високо оцінений і навіть дістав літературну премію на конкурсі «Зорі». Коли появилася 1887 року поема Франка «Панські жарти», то вона найшла гарячий відгук у суспільстві, дехто зіставляв Франка з Шевченком. Три жмути «Зів'ялого листя», написані Франком у 80-ріх рр., закріпили за ним славу першорядного поета, а «Мій ізмарагд» полонив глибокою людяністю. Вершиною ж стала поема «Мойсей», яка піднесла Франка на п'єдестал загально-національного пророка, духового проводиря, перед яким схилило голову все українство.

Нам хотілось би вказати на ті головні Франкові осяги, які роблять його постать великою на шляху нашої нації. Хочемо вказати лише на ті шпилі, якими поет височіє над поколіннями минулого, сучасного й майбутнього.

Франко був наділений надзвичайною пам'яттю (в дитинстві він міг майже слово в слово повторити щойно прослухану цілогодінну лекцію

вчителя). Протягом життя вивчив багато мов і перекладав з німецької, польської російської, сербської, болгарської, чеської, латинської, грецької, французької, італійської та інших мов, через посередництво цих мов сягнув у скарбницю давньоєврейських духових вартостей, в епос Ірану, Індії, Єгипту, звідусіль видобуваючи перлини, якими збагатив нашу літературу. Був універсальним діячем культури, писав романи й повісті, поезії й поеми, оповідання й п'єси, збирав народню творчість, був дослідником фолкльору, істориком літератури, писав студії з поетики, з історії соціальних і економічних відносин, був редактором, журналістом, політичним діячем, вічевим промовцем – трудно перелічити всі галузі діяльності, в яких він себе виявив. Самий лише перелік його творів за перші 25 років діяльності становить 127 сторінок вісімки, але, якби зібрати назви всіх речей, що Франко написав протягом цілого життя, то, як припускає знавець його творчости проф. Сімович, вийшла б книжка на добрих 500 сторінок самих лише назв творів, статей, книг, віршів, рецензій тощо.

У 20-их рр., коли під Советами ще існували відносні можливості для розвитку української культури, видавництва «Книго-спілка» і «Час» випустили 30 томів творів Франка; в це видання входили лише його мистецькі твори, та й то не всі, безбережне ж море публіцистичної, наукової тощо спадщини і далі лишилося лежати облогом у надрах численних українських і чужинецьких видань, як також і недруковане в рукописах. Не все писане Франком було однакової якості. Є і в тому речі, потрібні лише на злобу дня, але багато є речей високовартісних, подекуди геніальних.

У Франковій постаті нас найглибше вражає його працюovitість. Героїзм буденної праці був глибоко властивий його вдачі. В одній ранній своїй поезії він звертається до землі з благанням дати йому велику силу любови до людей, щоб «працювать, працювать, працювати – в праці сконать!» І рідний ґрунт наділив його цією безмежною силою любови! Вже в 25-ліття своєї діяльності, оглядаючися на пройдений пілях, міг він про себе сказати:

«Двадцять і п'ять літ я був пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсїгди стояв на тім, що наш народній розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадри, але як випаде, то і труск, і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може і знайдеться деякий твердий камінь, але, певно, найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари... Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; я

виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи...

Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання...»

Ідея невсипущої праці на користь власної нації була постійним провідним мотивом творчості Франка, й особливо яскравий вислів знайшла ця ідея з однієї з поезій збірки «Мій ізмарагд»:

Якби само великеє страждання
Могло тебе, Україно, відкупити, –
Було б твоє велике панування,
Нікому б ти не мусіла вступити.
Якби могучість, щастя і свобода
Відмірялись по морі крові й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа, –
То хто б з тобою супірицтво зніс?
О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби;
Лиш в кого праця потом скронь зросила,
На верх той виб'ється із темної юрби.
Та праці тої, мамо, в нас так мало!
Лежить облогом лан широкий твій,
А кілько нас всю силу спрацювало.
Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!

Ця Франкова постава особливо актуальна в наших часах, коли стільки у нас розплодилось бучної фрази, під якою ховається лінь, неробство. Франко і для нашого покоління залишається великим учителем працьовитості, скромної готовості виконувати і найчорнішу працю, повсякчасної наполегливості, яка єдино спроможна проломити перешкоди на нашій шляху.

У своїй багатющій літературній спадщині Франко залишив нам чимало образів твердих людей, що підуть певною стопою здобувців до своїх цілей. Його приваблюють сильні характери, які вміють перемагати труднощі і перешкоди на своїм шляху, люди великого чуття, тривалого пориву.

«Героями моїх творів, – говорив Франко, – майже ніколи не бувають люди темні і безпомічні, а коли ті твори будять симпатії для них у читачів, то певно не за їх терпіння, а за життєву енергію, розум і чуття, яке вони проявляють у життєвій боротьбі».

І це дійсно так. Ось, наприклад, «Історія моєї січкарні». Центральна постать цього твору – селянин, який інстинктивно тягнеться до винахідництва і через це стає в селі об'єктом насміху, дістає назвисько «дерев'яного філософа». Дуже симпатичний образ мужньої дівчини, що вміє обстояти свою людську гідність, вивів письменник в образі Целі в оповіданні «Маніпулянтка». Багато відданости ідеальним стремлінням бачимо в постаті Бенедя в повісті «Борислав сміється». Бенедьо невтомно шукає правди, а відчувши шлях до неї, стає організатором робітництва. У повісті «Перехресні стежки» головний герой адвокат Рафалович живе безмежною відданістю інтересам «хлопства», змагається за права селян проти визискувачів, що зазіхають на криваву працю мужика. Рафалович пробуджує селянство до політичної організованости і не зражається тим, що проти нього складають змову всі темні сили суспільства.

Є у Франка казка «Коваль Бассім», переробка з арабського. В ній Франко каже:

Треба нам людей хоробрих,
Смілих, гордих і палких.

Саме таких людей він і стремить виховати вже з дитинства своїми повними благородних поривів казками.

В поезії «Конкістадори» поетизування смілости, пробойовости звучить уже промовистим символом. Поет малює флоту морських здобувців-конкістадорів, які, перепливши бурливий океан, роблять наглий наскок на затишну ворожу пристань. Вони не знають вагань і не припускають можливости відвороту і тому палять за собою кораблі.

Що за нами, хай навіки
Вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або побіда.
Ось наш оклик бойовий,
До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!

Франко дуже різноманітний у змісті своєї творчости. І так майже як Золя своїми натуралістичними романами зобразив Францію часів Наполеона III в різних її соціальних і психологічних типах, так само і Франко своїми оповіданнями дав нам цілу енциклопедію соціального, історичного, психологічного буття всіх прошарків українського галицького суспільства останньої третини XIX століття: тут і капіталісти, велике

і дрібне панство, селяни, духівництво, інтелігенція, робітники різних професій, гешефтьярі, наймити, ремісники, школярі, військові тощо.

Франка можна назвати одним з найбільших майстрів опису суспільних явищ, і про це ми вже дещо сказали. Але він є також і тонким ліриком, який спромігся дати зразки найделікатнішого малюнку душевних глибин людини. Таким є його «Зів'яле листя», що зображує многогранну внутрішню драму чутливої душі, наділеної буйною фантазією. «Зів'яле листя» – це філігран.

Завершено працю над «Зів'ялим листям» 1896 року, в добу, коли на Заході вже виразно виявив себе т. зв. модернізм. І Франко скористав з тої вишуканости форми, яку приносить з собою модернізм.

Однак поетичним змістом «Зів'яле листя» виразно вирізняється серед модерної поезії. Ліричний герой цього Франкового циклю віршів є песимістом-занепадом. Душевна драма неподіленого кохання допроваджує його до самогубства. Але внутрішній світ цієї нещасної людини Франко виводить не на те, щоб милуватися цим, лише щоб показати перед суспільством образ того, до чого допроваджує самозаглиблений індивідуалізм людини, яка позбавлена глибших суспільних інтересів. І коли все ж таки ми відчуваємо Франкову ніжність до свого ліричного героя, то це тому, що цей песиміст все-таки наділений багатьма прекрасними властивостями душі. Його кохання глибоко ідеальне, надихане святим поривом до кращого, до поезії життя. В цьому коханні багато потягу до жертвенности. Вся широкогранна скаля народньо-пісенної чутливости відбилася в переживаннях закоханого.

Розум, критицизм безсильний перед чуттям – і Франко немов розправляється тут зі своїм колишнім надмірним раціоналізмом. Українська поезія після Шевченка ще не знала такої сили суб'єктивної лірики.

«Зів'ялим листям» Франко підноситься на вершини світової літератури, лише внесок його у світову поезію ще й досі не усвідомлений на Заході, де він мав би знайти собі гідних цінителів.

Особливо близький нашому дневі Франко своєю патріотичною поезією. Вона в нього розкинена в різних періодах життя, але більше її на схилі віку, коли поетові у всій повноті розкрилася перед очима істина, що соціальне є лише складовим елементом національного.

На цей період припадають такі його глибокі філософським підходом до наших національних нещастій поезії, як цілий цикль «Поклони», «Великі роковини», частина поезій з циклю «На старі теми» тощо. Але зенітною точкою його патріотичної поезії є, безперечно, «Мойсей». Сурмами майбутньої національної перемоги звучить його пролог до цієї поеми, а сама поема є найбільшим філософським згли-

бленням проблематики національного визволення загалом і української зокрема.

Франко в поемі розкриває величезну ролю провідної людини, до ідей якої не спроможна дорости маса. Поет показує, що ідея національного піднесення не може бути вичерпана мотивами матеріальних інтересів. Вимоги духу керують націями в їх історичному поході, і тільки велике духове прозріння, піднесення може призвести до національного подвигу. Велич нації вимірюється мірою її світового покликання, і лише нація, що таке покликання в собі відчуває, може стати великою. Нація стає гідною свого покликання тоді, коли сприймає заповіді свого вождя, що весь вік, увесь труд їй віддав.

Франковому «Мойсеєві» судилася особлива роля в бутті нашої нації. Став він для молодого покоління українців і заповітом національної моралі, і бойовим закликком, совоєрідним славнем нашої національній весні, нашою національно-революційною марсельєзою, із чаром звуків якої ще прийдемо в обітовану землю українського майбутнього ...

А тим, кого важко гризе зневіра і відчай за сьогоднішній день, слід звернутися до «Панських жартів» Франка. Там в епічно спокійному поетовому слові, спертому на історичний досвід, знайдуть вони розраду. Звідти звучить поетів голос спеціально для тих, що втомлені і зневірені безмежжям нинішнього гніту на батьківщині:

Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.
В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта
Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть і закута
Народня мисль мовчить німа,
Довкола найтемніша тьма,
Надії й просвітку нема, –
В той час якраз ви не теряйте
Надії й твердо теє знайте.
Що в груз розсиплеться тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте
І увільняйтеся з ярма.

ФРАНКО – ДОСЛІДНИК ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТИ

Юрій БОЙКО

Франко від ранніх юнацьких років до кінця своїх днів інтенсивно вчувався у світ Шевченкових образів і думок.

Як він сам свідчить, уже в дитинстві він знав напам'ять майже всього «Кобзаря».¹ У роках гімназійної науки дуже мало звертав уваги на тодішні українські галицькі журнали, де так всевладно панувала провінціальна тіснозорість. І єдине, що тоді притягало його увагу до цих періодиків, – це статті про Шевченка². Ось цей захоплений підхід до Шевченка зберігся у Франка також і на схилі віку. Згадуючи про останні роки життя автора «Мойсея», М. Мочульський пише: «Франко захоплювався його (Шевченковим. – Ю. Б.) генієм переді мною, кажучи при тім, що знає «Кобзаря» напам'ять та що дуже часто, читаючи його, не може поздержатися від сліз»³.

Ми недаремно кажемо, що Франко вчувався у творчість найбільшого поета України. Інтенсивність проникання у Шевченків світ була для Франка постійною школою, в якій інтимно формувалися його світогляд і естетика. І навпаки, в парі зі світоглядом та естетичним розвитком творця «Каменярів» мінявся та ускладнявся і його погляд на Шевченкову творчість.

Попри весь пієтизм до Шевченка, Франко ніколи не губив критичного підходу до його спадщини, і був навіть період, коли критицизм привів до несправедливих оцінок окремих творів Шевченка.

На переломі 70-80-их рр. Франко під впливом Драгоманова як автора праці «Шевченко, українофіли і соціалізм» перейнявся невинуватим негативізмом до Шевченкових «Гайдамаків»⁴, негативізмом, що межував із нігілістичним підходом. У статті, присвяченій «Гайдамакам» і вміщеній у журналі «Світ», Франко говорить про ідейну й мистецьку слабкість цієї поеми. Навіть Драгоманов знайшов застереження до цієї Франкової статті, з чим Франко відразу й погодився, пишучи Драгоманову: «Розбір „Гайдамаків” мусів бути слабкий, бо мені головно йшло о сокрушенъє Огоновського».

Однак і далі, пишучи вже свою дальшу працю «Темне царство», про поеми «Сон» і «Кавказ», Франко не стримується від свого хибного

¹ І. Франко. Твори. . – Х.: «Рух», 1924, стор. 175.

² Там же, стор. 177.

³ Мочульський. З останніх десятиліть життя Франка. 1896–1916. Спогади і причинки. Зб. «За сто літ», III, стор. 266.

⁴ М. Драгоманов. Шевченко, українофіли й соціалізм. – Л. 1906, стор. 53, 106–107.

підходу до «Гайдамаків». Перейнятий ідеологічним драгоманівським підходом, Франко в Гайдамаччині, такій, якою її змалював Шевченко, бачить вияв фанатизму та антиісторизм. Відхід Шевченка від ідей «Гайдамаків» і «Холодного Яру» як виявів, мовляв, вузькості світогляду, вважав Франко показником творчого росту Шевченка. Ще й кілька років пізніше, у статті «Т. Шевченко в освітленні п. Урсіна», не міг Франко позбутися свого негативного підходу до згаданої поеми:

«Не вважаю, – писав він, – поему „Гайдамаки“ за найвизначніший або хоч тільки визначний твір Шевченка. Поет не зміг достатньо опанувати предмет, не вмів пластично і послідовно змалювати головні постаті поеми, не вмів зробити їх для нас симпатичними»⁵.

Оці останні слова, що Шевченко не зміг головні постаті «зробити для нас симпатичними», розкриває красномовно саме ідеологічний підхід Франка до твору. Молодий Франко кожен політичну поему Шевченка хотів розглядати з погляду придатності її для політичної пропаганди в обставинах 80-их рр. Пізніше погляд на «Гайдамаки» у Франка рішуче змінився, як бачимо з його розвідки про «Наймичку».

Викликана Драгомановим зацікавленість до російської літератури й публіцистики призвела у Франка, між іншим, до захоплення творами Добролюбова і прищепила нашому письменникові в його перших літературних розвідках підхід публіцистично-ідеологічний, в якому мистецька специфіка твору майже зникала, а назверх виходили лише ідейні моменти літературних творів як привід для політичної проповіді-пропаганди. Слідом за Добролюбовим, Франко називає свою студію про «Сон» і «Кавказ» – «Темне царство». Істотно відмінні у своїй мистецькій природі «Сон» і «Кавказ» Франко розглядає разом, вважаючи різниці «досить поверховими». Розуміється, це можна було робити лише тому, що Франкові шлося про «настрої й погляди», а не про твори самі з себе. Повну безрадність виявив молодий дослідник перед композицією «Сна», що її він проголосив слабою і недосконалою⁶. «Сон», на його думку, менше вартісний, ніж «Кавказ», бо «Кавказ» – це «огниста інвектива» зі становища загальнолюдського, а «Сон» – національно-українського. Але обидва твори себе взаємно доповнюють. І це дає змогу Франкові на основі Шевченкових поем «відмалювати погань і неправду,

⁵ Стаття Франка під назвою «Т. Шевченко в освітленні п. Урсіна». Цит. за кн.: І. Франко. Твори в 20 томах. Том XVII. – К., 1955, стор. 11.

⁶ Тут знов-таки наслідування Драгоманова, який писав: «Сон» (1845 р.) і «Послання до земляків» можуть назватись примірами розтріпаності. Видно зараз, що Шевченко і мало-таки прикладав праці, щоб обробити свої писання, і мало знав добрі приміри артистичної роботи в інших письменників» (Драгоманов. Шевч., україноф. й соц., стор. 105).

що лежить переважно в політичній устрої російської держави, розуміється, не без екскурсій і на суспільне поле». Завдання розвідки Франко бачає в тому, щоб в'яснити: «Чи довго ще на сім світі катам панувати?»

На карб заслуг Франка треба зарахувати те, що він у цій своїй студії не пішов сліпо за Драгомановим. Всупереч мові професора-доктринера про нецтво Шевченка⁷, Франко пробує, хоч і однобічно, наświetлити те духово-культурне середовище, в якому виховався український геній⁸. І коли Драгоманов вважав, що поезія Шевченка вже перестарілася для нового покоління українців⁹, то цього підходу зовсім немає у Франка, навпаки, він, засуджуючи окремі сторони Шевченкового світогляду, підходить у цілому до поета з великим пієтизмом. І тут він зближається до розвідки Ф. Вовка (Сірка): «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» («Громада». – Женева, 1879 р., ч. 4).

У дусі Драгоманова і Сірка висловлює він свої осуди Шевченкового націоналізму як виявів вузькості й відсталості. Але треба підкреслити, що тут Франко непослідовний, він виривається з-під впливу женевських публіцистів. Сірко досить чітко провів у своїй праці думку, що духовий ріст Шевченка був зв'язаний з його відмовленням від ідей націоналізму, з переборенням націоналістичних, мовляв, впливів на його свідомість. У Франка, навпаки, цієї чіткості у підході до Шевченкового націоналізму немає, він і сам, всупереч поодиноким своїм твердженням, підпадає під сугестію Шевченка, як ось, наприклад:

«Бальмен погиб як жертва московської захланности та неситости, випив до дна з «московської чаші московську отруту», а проте смерть його не збудила в Шевченка ненависти до його вбивців – черкесів»¹⁰.

З патосом віддає Франко ті картини «Сна», де малюється образ Петра І і Катерини ІІ як ворогів українського народу та його катів.

Розвідка «Темне царство» справляє враження несущільної, суперечної. Можна простежити, як Франко, у значній мірі підпорядкований ще думкам тих, кого він вважав світочами радикалізму, пробує проте знайти і власне становище в аналізі Шевченка. І саме тому, що подекуди він

⁷ Драгоманов у своїй праці «Шевч., україноф. й соц.» багато разів наголошує мужицтво і неосвіченість Шевченка. На стор. 138-й він пише, що Шевченко «не мав європейської науки», на стор. 55 – що він «зоставсь позаду од передових громадських думок навіть і в Росії».

⁸ І. Франко. Темне царство. – Львів, 1914, стор. 5.

⁹ Драгоманов писав: «... „Кобзар» є вже річ пережита – ein überwundener Standpunkt, – як кажуть німці. Та мало того: „Кобзар» багато в чому є зерно, яке перележало в коморі й не служило як слід і в свій час, коли було свіже, а тепер уже мало навіщо й годиться» (Драгом., Шевченко, українф. й соц. стор. 114).

¹⁰ І. Франко. Темне царство. Твори в 20 томах. Том XVII. – К., 1955, стор. 26.

таке становище знаходить, його праця являє окремими думками інтерес літературознавчий і до сьогодні.

Звільняючись від добролюбівського публіцистичного методу, він застановляється над політичною поезією як особливим літературним жанром. І хоч він, у згоді зі своїм драгоманівським радикалізмом, передав куті меду в пов'язанні Шевченка з російським літературним оточенням, він все-таки вже всупер Драгоманову вказує на виключну перевагу творця «Сна» і «Кавказу» над російськими поетами, які на той час ще мало що створили в царині революційної політичної поезії, наголошує антиросійський, антицентралістичний та самостійницький характер Шевченкової творчості і це відзначає як властивості, що відрізняють автора «Кобзаря» від інших російських мистців слова. Уже тут Франко політичну поезію Шевченка бере на широкому європейському тлі:

«Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах. Адже „Німеччина“ Гайне писана в Парижі, 1844, „Бичування“ („Les chatiments“) Віктора Гюго писані в Брюсселі, 1853, постали – перша під впливом свобідного паризького повітря, а другі на вигнанні, у вільнім краю, коли поетам самим не грозило нічого з боку тих властей, на яких вони кидали свої громи»¹¹.

Це вже звучить як пряма відповідь Драгоманову, який зазначав: «Усе ж таки велика доля написаного Шевченком показувалась до 1847 р. тільки приятелям, а потім зовсім зіставалась схованою аж до 1876 р., коли вона навіть перележалась. Ми вже сказали й у II ч. «Громади», що не так робили поети-революціонери, як, напр., Віктор Гюго ...»¹².

У статті «Хуторна поезія» Куліша («Світ», 1882, ч. 3) Франко проводить паралелю між ідейним змістом Шевченкового «Послання» і Кулішевої «Хуторної поезії», рішуче підкреслюючи ширші Шевченкові ідейні обрії. Однак у цій темпераментній публіцистиці, поруч слушного викривання обскуратизму Кулішевого, досталося і Шевченкові, «Послання» якого Франко, заведений критеріями драгоманівського всесвітництва, в цей час ще не міг зрозуміти. Про «Послання» він висловлюється такими словами:

«Поет, безперечно, обдумав добре головну основу свого твору перед його написанням, але в порі самого творення до тої основи домішалися другі складники ... «Якби взялися так, як треба, – каже він, – то й мудрість би була своя». Скільки-то у нас наші некритичні читачі і критики навтішалися тою фразою і другою, рівносильною їй: „В своїй хаті своя правда, і сила і воля“, – а ніхто за блискучими словами не доглянув

¹¹ Там же, стор. 18-19.

¹² Драгоманов. Шевченко ... стор. 85.

того, що в тих ніби патріотичних і мудрих словах сидить порядна доля слов'янофільського (в душі московських слов'янофілів) містицизму і ретроградности. Що це за якась «своя» мудрість і «своя» правда? Правда, т. є. загальні закони природи і життя, є для всіх людей по цілім світі однака, і ділити її по народностям не можна (далі сам Франко в цій же статті забуває це своє твердження і з приводу поглядів Куліша про єдину правду висловлює думку, що існують відносні правди, якими люди практично керуються в житті – Ю.Б.). Можна міряти мудрість і національною мірою. Серед диких готентотів мудрий буде ворожбит, знаючий силу деяких трав і лічачий примовами, прихухуваннями і приплывуваннями, – але консиліум наших лікарів назве його шарлатаном і дураком»¹³.

Оце пристрасне осуджування основних ідей «Послання» було лише короткочасним виявом духової засліплености, виявом космополітичного фанатизму, керуючись яким Франко взявся наслідувати тон праці свого метра «Шевченко, українофіли і соціалізм»¹⁴. Ці зневажливі слова, сказані на адресу великого поета України, пекли пізніше Франкову свідомість німим докором. Уже в 1903 році вирішив він поквитатися зі своїми старими помилками щодо «Послання» і на Шевченковому святі в Стрию прочитав блискучу доповідь про цей твір. С. Єфремов, що був присутній на доповіді, такими словами малює цей епізод:

«Саме перед тим я прочитав одну з давніх статтів Франкових, ще з періоду журналу «Світ», а в тій статті молодий критик з молодечою задирливістю розправився з «Посланням», віднайшов у ньому всякі гріхи смертні й засудив як твір мало не реакційний. Що ж він скаже тепер? – увесь час було на думці, але спитатися якось я не зважився і нетерпляче дожидав самого відчиту. Слухаю – і дивуюся: тонкий аналіз громадського значення Шевченкового твору з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загонистости. Зовсім інше, навіть навпаки... По відчиті кажу Франкові про своє враження, як про гарну після тієї давньої статті несподіванку.

А, то пуста річ, – якось сором'язно перебив він мені мову. Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на речі дивилися. Драгоманов не любив «Послання» – ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд умисне виправити»¹⁵.

¹³ І. Франко. Твори в 20 т., стор. 178-179.

¹⁴ Фактично Франко тут достоту повторював Драгоманова не лише щодо змісту закидів, але й щодо публіцистичної нестриманости тону. Порівн. стор. 5 та 37 Драгоманова «Шевч., україноф. й соц.».

¹⁵ Акад. С. Єфремов. Зі спогадів про Ів. Франка та з його листування // «Література». Збірник перший (Всеукр. Акад. Наук. Комісія новітнього українського письменства). – К., 1928 р.

Очевидно, почуття невдоволення своїми першими нарисами про політичну поезію Шевченка штовхало Франка до дальшої праці над цією тематикою. І коли в 1888 р. він вирішив писати докторську дисертацію, то її темою вибрав спочатку політичну поезію Шевченка, зокрема «Сон», і лише під тиском проф. Огоновського, що мав розглядати дисертацію і, як вогню, боявся «політики», довелося Франкові відмовитися від вибраної теми. Але підготовчу працю до неї він розпочав¹⁶. Що ця праця йшла шляхом ревізії його молодечих поглядів, видно з його листа до Драгоманова від 22 лютого 1888 р.¹⁷, де він ставить женецькому вигнанцеві ряд запитань. Сенс запитань спрямований до того, щоб знайти документальні джерела, на підставі яких видно було б, як виростав Шевченко насамперед з української культурної стихії, яка його в Петербурзі оточувала та була його середовищем під час подорожів на Україну.

Фактично зі смертю журналу «Світ» у 1882 році закінчилися й поверхові екскурси Франка у сферу оцінок Шевченкової творчості, де критик змішував свій пієтизм до Шевченка в цілому із різким негативізмом до окремих Шевченкових творів та ідей.

Натомість прийшла для Франка пора, коли він чимраз більше стає на ґрунт вдумливого наукового дослідю.

1886 року він допомагає Драгоманову у підготові нового видання поезій Шевченка, даючи поради, які поезії треба відкинути, як не належні перові автора «Кобзаря»¹⁸; як літературознавець, він радіє з появи в друкованій поемі «Слепая», писаної російською мовою, та висловлює вдячність Бернштамові за те, що той російські рукописи Шевченка «позбирав і до ладу позводив»¹⁹. На 80-ті роки припадає праця «Шевченко героєм польської революційної легенди», якої Франко дав чотири близькі за змістом варіанти. Ця студія присвячена спростуванню легенди про агітацію Шевченка серед селян, під час якої нібито поет використовував зерна пшениці і жита для ілюстрації своїх революційних ідей. Дослідник показує, що ця легенда існувала вже перед першою половиною 40-их років, коли Шевченко відвідав Україну, і прикладалася до іншої особи, а й пізніше була знаряддям пропаганди в польських колах і приписувалася різним більше чи менше знаним особам. Уже цю розвідку

¹⁶ В архіві І. Франка у Львові зберігаються брульйони уривків праць, що їх Франко розпочав писати: «Політична поезія Шевченка» та «Сон» Т. Шевченка. У 1943 році нам пощастило бачити ці речі, першу під номером 152, ч. 7, другу під 152 ч. 4.

¹⁷ Листування І. Франка і М. Драгоманова (Матеріяли для культурної і громадської історії Західної України. Т. І.). – К., 1928, стор. 256–257.

¹⁸ Там же, стор. 201.

¹⁹ «Зоря», 1886, ч. 12.

позначає документальність, обережність і об'єктивний критицизм у підході²⁰.

Ці риси виявились також і в досліді, присвяченому поемі «Перебендя»²¹. Тут невеличкий твір Шевченка став предметом порівняно великої праці – коментаря, в якій широка літературознавчо-історична перспектива поєднана із насвітленнями та поясненнями навіть дрібних деталей твору, як-от коментується назви пісень, що їх має в своєму репертуарі Перебендя, і з тих коментарів робиться висновки, які поглиблюють розуміння ідейно-естетичного сенсу поеми. На аналізі «Перебенді» вже виявляється широка ерудиція дослідника. На прикладі конкретного твору показано стосунок Шевченка до народньої творчості, до російського, польського та європейського романтизму. Цікава праця і своєю методологічною різносторонністю.

Заслугою цієї розвідки Франка є те, що в ній уперше і всупереч усталеній вже на 80-ті роки традиції про «самобутню народність» Шевченка, насвітлено велику роль його літературної освіченості, показано зв'язок українського поета із широким струменем європейського романтизму. Зіставлення постаті співака Перебенді з Міцкевичевим Конрадом в «Імпровізаціях» дає змогу Франкові підійти близько як до визначення своєрідності образу Шевченкового героя, так і до своєрідності Шевченкового романтизму.

Оригінальність Шевченкової романтики у насвітленні Франка полягає в тому, що Шевченків романтичний індивідуалізм виявляє свою пов'язаність з літературними традиціями, але не вступає ні в яку колізію зі світом українських фольклорних традицій, бо ніде не виявляє індивідуалістичних скрайностей асуспільної етики, не переймається мрячною містиккою, навпаки, у згоді з народніми джерелами тримається реального кольориту. В цьому Шевченкова романтична своєрідність, у цьому перевага його образу Перебенді над образом Міцкевичевого Конрада (з «Імпровізацій»), який і собі переважає «Перебендю» Шевченка глибиною думки і грандіозністю фантазії.

Аналіза «Перебенді» викликала відгук на сторінках львівської «Правди». Анонімний автор закидав Франкові, що він недоцінює народності поезії Шевченка, і висловлював думку, що поки немає ще всеохопної праці на цілу творчість великого Кобзаря, то не прийшов час на студії окремих творів. На це вмістив Франко в «Правді» «Відповідь критикові Перебенді» – ядерну ввічливо-ущіпливу та разом з тим наскрізь

²⁰ І. Франко. Шевченко героєм польської революційної легенди. – Л., 1901.

²¹ Шевченко. Перебендя, з переднім словом Івана Франка. – Львів, 1889.

ділову відповідь²². Він доводить, що в аналізі «Перебенді» звернув належну увагу на народні джерела твору. Тут же обстоює потребу детального студіювання поодиноких творів. Лише на основі такого вивчення можна буде дати пізніше загальний огляд Шевченкової творчості, опертий на науковому ґрунті. Від загальних безпредметних спекуляцій до справжнього студіювання фактів – такий заклик ставить Франко, започатковуючи цим закликком і власним прикладом наукове шевченкознавство.

Продовженням праці цього роду є Франкова студія «Тополя Т. Шевченка», написана, мабуть, 1890 р., але опублікована щойно в 1941 р.²³

Є це порівняльна студія, в якій основні мотиви «Тополі», а власне джерела їх, вишукує Франко в народній українській поезії, у фольклорі інших народів, показує трактування теми чарівництва у світовій літературі. Цінність і цієї праці знов-таки в широті перспективи, з якої Франко бачить Шевченкову поему. Дослідникові вдалося показати, як глибоко сягає «Тополя» в народні вірування та уявлення. Вірний засадам порівняльної методи, автор, може, надто скрупульозно дошукується аналогії мотивів. Однак як цілком Шевченкову властивість відзначає Франко відсутність у всій творчості українського генія образу опиря. Немає його і в «Тополі», хоч споріднені з «Тополею» світові мандрівні сюжети постають опиря мають у собі, як мали її на кожному кроці й російські та польські твори романтичної школи. Відсутність образу опиря в «Тополі» Франко пов'язує зі стильовою тенденцією «Кобзаря», з нахилом до усунення властивих романтиці жажів, що їх поет підміняє сумом, елегічними настроями. Дуже пластично і з великою майстерністю проникнення в тканину Шевченкових образів малює Франко цю властивість «Тополі». Коли виклад розвідки про «Перебендю» був дещо сухий, то тут уже аналіза сполучається з мистецькою досконалістю критика, який увиразнює перед нами внутрішню природу Шевченкової майстерності і цим як критик-дослідник сягає тої вершини зрілості, яка небагатьом дається до опанування.

На думку Франка, яка впливає з цілості його аналізу, «Тополя» своїм людяним світовідчуттям вигідно відрізняється від балад Міцкевича і Бюргера, де ще досить є таких романтичних мотивів, за якими стоїть тьмаво-понура відчуження дійсності, з аскезою, спрямованою проти людини.

В кінці 80-их рр. – на початку 90-их Франко стає вимогливим, – коли йдеться про науковий підхід до Шевченка, хоч інколи робить і сам

²² І. Франко. Відповідь критикові «Перебенді», ж. «Правда», 1889, квітень, стор. 72–74.

²³ В журналі «Радянська література», К., 1941, ч. 3, стор. 181–194.

фактичні помилки через недостатність джерел. У листі до Драгоманова від 19.3.1888 р. він пише:

«Чи читаєте Ви біографію Шевченка в «Зорі»? Лупить бідний Огоновський всякі деталі, які знає, мішаючи важне з неважним десять раз гірше Чалого і не дбаючи про хронологічні несообразності в роді, н. пр., того, що в одній шпальті каже, буцімто Шевченко понаписував найкращі свої твори, як Гуса, Посланіє і т. і. під впливом ідей Кирило-Методіївського Братства (1846 р.), а недовго перед тим, за іншим жерелом, написав, що Гус написаний був 1844, перед знакомством з Костомаровим»²⁴.

Франко був у 80-их рр. піонером наукового шевченкознавства. Коли він став усвідомлювати наукові завдання і проблеми вивчення Шевченка, на той час уже вбився в колодочки і набрав неабиякої сили культ Шевченка. Культурний підхід панував і у тих, хто мав би вивчати літературну спадщину геніяльного поета. Культурність виключала критицизм і вимагала замикати очі на ті сторони творчого набутку Шевченка, які не вкладалися у виідеалізований, до народницького копита припасований образ «батька Тараса». В дусі культурної ідеалізації в тих обставинах був можливий невідомо фальшивий чи й несумлінний підхід до видання Шевченкових творів. Саме з цим зустрівся Франко, коли у Львові 1890 р. заходилися коло нового видання. У видавничому комітеті думки розійшлися. Проф. Огоновський наполягав на тому, щоб дати в «Кобзарі» також літературно-естетичну оцінку творів, Франко рішуче опирався цьому, бо знав, «як виглядає така оцінка під пером Ом. Ог.». Натомість він пропонував, щоб «праця комітету, крім критичного встановлення тексту, давала по зможності все потрібне для зрозуміння його генезиса і його самого, не вдаючись у ніякий осуд». І відразу ж скептично додавав: «Чи і на кілька се нам удасться, я не знаю, та не багато маю надії, вже хоч би для того, що у нас нема перших видань, по котрим би можна розпочати роботу, не кажучи вже про рукописи». Та на перешкоді до наукового видання «Кобзаря» став не лише брак першоджерел, але також і постава редакторів, проти яких Франкові кінець кінцем довелося публічно виступити на сторінках «Народу»:

«Як згори можна було догадуватися, – писав Франко, – Шевченко така риба, що не влазитья ні з хвостом, ні з головою в сак австро-рутенської угодовщини. Значить, повне та ще й критичне видання всіх українських творів Кобзаря явилося відразу ділом неполітичним. Ми маємо певну звістку про те, що на інтимній нараді народовців, при котрій не було деяких членів Шевченківського комітету редакційного, ухвалено... видати Шевченка обкраяного... Я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкраювання Шевченка руки не приложу».

²⁴ Листування І. Франка і М. Драг., стор. 260–261.

Натомість з великою прихильністю відгукнувся Франко на женеvське видання «Поезій Т. Г. Шевченка, заборонених у Росії», що вийшло у світ завдяки заходам М. Драгоманова 1890 року. Під свіжим враженням своєї сутички з народовцями щодо характеру львівського видання творів Шевченка Франко темпераментно висловив своє захоплення тими сторонами поезії «Кобзаря», які не «вклали в сак австро-рутенської угодовщини»: «се нове часткове видання, хоч і як скромно воно виступає, все-таки являється хоч невеличким причинком до пізнання музи Шевченкової. А що воно пожадане для широкої української громади, особливо тепер, коли... на нашу країну налягає душний та непрозорий туман реакції, цього й говорити не треба. Читаєш свобідні, огняні слова старого Кобзаря, писані перед 40 або 30 роками під гнетом царських чиновників і самодурів, і «серце одпочиває», душа якось ширшає і сльози на очі набігають. А при тім і дивуєшся, як же се у нас, у свобідній Галичині, не то що ніхто не відважиться написати щось подібного, але навіть перечитати, навіть прочитати сі рядки, ту красу і гордість нашої літератури люди бояться! «О, люди, люди небораки!» – повторяємо мимоволі Кобзареві слова».

Ось так, давши волю своїм почуттям, рецензент водночас кидає й кілька зауваг характеру текстологічного. І коли Драгоманов не урахував листовних застережень щодо творів «В альбом» і «Гарно твоя кобза грає», які Шевченкові не належали, то Франко в рецензії відзначає хибність уміщення їх серед поезій Шевченка.

Франко був не першим поборювачем безкритичного культу Шевченка. Ще перед ним це блискуче робив Драгоманов. Але розвінчування культу у Драгоманова разом з тим переходило і в заперечення цінности та ваги більшої частини творів великого поета. Ба більше, Драгоманов підносив думку про доцільність препарування творів Шевченка спеціально для вжитку соціалістичної пропаганди²⁵. Тим самим фрази про історико-критичний підхід до «Кобзаря» залишалися у Драгоманова самими лише фразами, і тільки Франко перший культовому підходові намагався протиставити підхід науково-об'єктивний, заснований на визнанні історичних і літературних заслуг Шевченка.

1891 року Франко написав статтю «Тарас Шевченко», що була спробою синтетично глянути на постать поета. Цю статтю він умістив того ж таки року в 5-му числі «Зорі», пізніше цю свою річ він повторив лише в частинно відмінних варіантах на сторінках «Kurjera Lwowskiego» (1893 р., ч. 62–64, 66–68), у віденському часописі «Die Zeit» (1914 р., ч. 4136) та надіслав до лондонського «Slavonic Review»,

²⁵ М. Драгоманов. Шевченко, українофіли й соц., стор. 109.

де вона з'явилася аж 1924 р. Виразними, енергійними штрихами окреслено тут життєвий і творчий шлях Шевченка. В самому викладі біографічних даних Франко допустився деяких помилок, що почасти зв'язане було з недослідженістю на ті часи біографії поета, та цінність цього викладу полягає в майстерній живості, в одушевленості загальної картини, в умінні схопити психологічну сторону життєвої драми українського генія, у влучних натяках на вагу саме ліричного струменю в його творчості. А найбільше цінним у цих нарисах є те, що постать Шевченка тут схоплено на тлі духової фізіономії доби, на тлі духового й літературного розвитку Європи Шевченкових часів. Франко простежує, як в європейській літературі чимраз далі, то більше виявлялися позначки реалістичного напрямку, потяг до змалювання правди життя в її непідфарбованій, зрівноваженій характеристичності. Реалізм, на думку Франка, аж там виступає в повній силі, де він переходить до глибшого, не епізодичного змалювання життя народніх мас, до зображення простолюддя. Такий перелам він слушно відносить на сорокові роки минулого століття, а за віхи того переламу бере твори Жорж Занд «La mare au diable», «Fransois le Champri», Б. Ауербаха «Schwarzwälder Dorfgeschichten», Крашевського «Ułana», «Jermola», Тургенева «Записки мисливця», Григоровича «Антін Бідолаха», Достоевського «Бідні люди». І в цьому потокові літературного переламу, в цій демократизації літератури через зміну об'єктів змалювання, що приносило з собою і поглиблення самого методу зображення, особливе місце приділяє Франко також первісткам нової української літератури, особливо ж Шевченкові.

І Франко правий, коли вважає, що в європейській літературі 40-их рр. ніхто так виразно не прокладав шляхів до реалізму, як Шевченко; принаймні, слід це визнати щодо поетичних жанрів. Франко блискуче намітив лише контури тої картини, на фоні якої виступає літературна велич Шевченка. Цим дано спрямування для шевченкознавчих студій, і в напрямку цієї окресленої Франком дослідної перспективи робимо лише перші кроки (див. мою працю «Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейської літератури», Мюнхен, 1956, де на це звернено увагу).

18 лютого 1895 р. Франко виголосив у Львівському університеті свій габілітаційний виклад на тему «Наймичка» Т. Шевченка, що його опубліковано в «Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка», кн. VI. Виклад цей присвячений зіставленню Шевченкової поеми й повісти «Наймичка». Це зіставлення дає Франкові змогу встановити розбіжності літературних мотивів обох творів і з констатації тих розбіжностей виводити висновки про вагу і мистецьке значення кожного мотиву зокрема. В часах Франка

ще не було встановлено, що всі повісті Шевченко написав на засланні. Сам Франко довірився Горленкові, першому видавцеві Шевченкових повістей, Горленко ж пішов безкритично за псевдодатами, що їх позначено на повістях. Вважаючи, що повість «Наймичка» написана раніше, як одноіменна поема, Франко виробив з цього й хибний аспект на творчий процес Шевченка, зв'язаний з темою обох згаданих творів. Та попри те, в розвідці все-таки багато цікавих спостережень. Франко слушно відзначає, що в порівнянні з повістю поема позбавлена льокального кольориту. За думкою габілітанта, це здебільшого виходить на користь поеми. І докладно зіставляючи зав'язку обох творів (дід і баба знаходять коло свого двору дитину), Франко каже:

«Поперед усього впадає в очі різниця тону: в повісті він гумористичний, жартівливий, в поемі поважний, подекуди глибоко ліричний. Хоч автор попропускав у поемі майже всі побутові подробиці, то все-таки спочатку глави кількома майстерними рисками змалював загальне тло сцени і zarazом зазначив настрої, який панує в цілій поемі, – сумішка ідилії і важких загадок життя. Дуже цікаво порівняти розмову старих перед найденням дитини в повісті і поемі. Поет тут і там снує ту саму провідну думку, та в поемі висказує її коротко, без усяких лишніх подробиць, але способом таким пластичним та ясним, і при тім у такім зв'язку з попередньою рефлексією, що тих кілька рядків робить далеко глибше і суцільне враження, ніж аналогічна сцена в повісті, де реалізм подробиць шкодить суцільності враження. Так і чуємо, порівнюючи ці і многи інші місця обох сих творів, що поет наш, свідомо чи несвідомо, держався тої думки, що поезія – то згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність»²⁶.

Отак метода зіставлення дає Франкові змогу справді збагнути мудру оцдадливність поетичного генія Шевченкового в поемі. Ці свої висновки ставить критик у зв'язок із системою естетичних поглядів автора «Наймички», про які справедливо каже, що на той час, коли писалася студія про «Наймичку», ці погляди ще не були досліджені, і самому Франкові доводиться тут робити найголовніші констатації, яким також з погляду нинішнього шевченкознавства не можна відмовити у слушності:

«Штука є для Шевченка чимсь божественним, вічним, чимсь таким, до чого треба приступати з побожним трепетом. Великі майстрі штуки – поети, малярі та різьбарі є для нього предметом культу, він бажає мати їх діла все при собі, в найтяжчих пригодах життя він поперед усього думає про них, тужить за ними, а тільки опісля думає про предмети щоденної потреби. Оце високе розуміння штуки кермувало рукою Шевченка і при

²⁶ І. Франко. Твори в 20 томах. Т. XVII, стор. 109-110.

писанню «Наймички», воно, мабуть, заставляло його очищувати вибрану тему від усіх лишніх подробиць, від усіх, так сказати, жужлів буденного життя, щоб тим способом піднести звичайний життєвий факт в ясну сферу ідей. В тім пункті реалізм лучився у Шевченка з ідеалізмом. Вірно заобсервований і вміло вхоплений факт живої дійсності він старався тим способом перетворити в тип, скристалізувати в символічний образ самої ідеї»²⁷.

Окреслення примату ідеалістично-естетичного підходу над буденщиною у житті і творчості Шевченка – це справді влучне спостереження, особливо актуальне для шевченкознавства тепер, коли воно так занечищене всілякими аналогізуваннями естетичної позиції Шевченка з Чернишевським та іншими «революційними демократами».

Шевченкознавство останніх десятиліть достатньо уgruntувало перевагу романтичних стильових властивостей у Шевченка. Та вірним є твердження, що літературні генії не раз височіють і над стилями. Це вірне і в стосунку до Шевченка, у якого сходилися різні стильові струмені. Очевидно, слід рішуче відкинути советське пласке трактування Шевченка як реаліста, коли реалізм розуміється за оклепаною формулою типових образів у типових обставинах. Свідомість наших реалістів минулого століття не зазнавала на собі тиску цієї налички і йшла широким шляхом шукання взаємовідносин між ідеєю та життєвою емпірією. Одну із форм цих взаємовідносин спостеріг Франко на прикладі своєрідності реалізму Шевченка в поемі «Наймичка». Для Франка важним є не лише те, що Шевченкове поетичне мистецтво є «згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність», він звертає увагу й на спосіб концентрації, на пластичність, ясність, стрункність форми, на тісну зв'язаність її з рефлексією. На те, що тип кристалізується в символічний образ самої ідеї, тобто взаємопроникнення форми й ідеї є наскрізь органічним, і місця для тенденції в такому творі немає. Крізь стрункність форми прозирає отой організуючий Шевченків естетичний ідеалізм, його лет у високості прекрасного.

Такою є логіка спостережень Франка над мистецьким плетивом поеми, повчальна, очевидно, для нього не лише, як для дослідника, але і як для письменника.

Але Франко на цьому не спиняється. Він хоче на прикладі «Наймички» розв'язати естетичну проблему загального і часткового, з чим зв'язана і проблема національного та універсального в мистецтві. Зацитувавши Каленика Шейковського, що в 1861 р. в «Опыте Южнорусского словаря» твердить про ненародність «Наймички», про вийнят-

²⁷ Там же, стор. 115.

ковість випадків підкидання дітей серед українського народу, Франко каже:

«Що Шевченко в своїй поемі і повісті розповідає про факт рідкий, се нічого не значить ... Цілий народ не підкидає своїх дітей чужим людям, так само, як не вбиває Полонія за тапетовою стіною, не скаче до гробу Офелії, не під'юджує Отелла до скаженої заздрости, не викликає духа землі, як Фавст, не пристає до мандруючих акторів, як Вільгельм Майстер, ані не мститься за смерть Патрокла так, як Ахілл. Поети все і всюди показують нам одиничні факти, а носителями їх являються незвичайні, виїмкові люди... Та проте є й зерно правди в помилці д. Шейковського. Справді, всі великі поети, хоч виводять перед нами незвичайних людей, оповідають незвичайні факти, та все-таки дають знаменитий матеріал до характеристики того народу, серед котрого живуть, і того часу, в котрім і для котрого працюють. Адже ж чуття, змагання, хід думок, обсяг виображень їх поетичних персонажів мусять обертатися в рамках чуття, змагань, думок і виображень того народу і того часу, в котрім живуть автори, не можуть вискакувати поза ті рамки, як ніхто не може вискочити зі своєї власної шкіри. Чим вище розвинений, чим геніяльніший поет, тим ясніше в його творах з-поза шкаралущі случайних форм, часових і місцевих подробиць, виступає загальнолюдський безсмертний зміст чуття, змагань і ідеалів, спільних усім людям, що живуть у кожній живій душі коли не повно, то хоч у зв'язку. Се вияснює нам ту загадку, для чого ті твори, хоч оповідають про факти далекі та виїмкові, хоч малюють людей видуманих і незвичайних, проте раз у раз хапають нас за душу, ворущать у ній глибші чуття, здобувають собі наше неослабне вподобання. Вони ясно, пластично, сильно висказують те, що в нашій душі ворущиться неясно і слабо, вони, так сказати, розширюють обсяг нашого духовного життя, збільшують скарб нашого досвіду в сфері найкоштовнішій, у сфері чуття.

Та, дивлячись із сеї точки на «Наймичку» Шевченка, ми мусимо сказати, що вона вповні підходить під вимоги такого перворядного, безсмертного твору поетичного. Те місцеве і часове, котре ми назвали шкаралущеною, в ній зведене до мінімум, та щиролюдський зміст її є разом вповні український. Всі оті люди, що живуть у поемі і котрим однаково спочувати мусить чи поляк, чи німець, чи француз, – вони українці, думають і чують по-українськи. Се й є великий тріумф штуки – в партикулярному, частковому, случайному вказувати загальне, вічне і безсмертне»²⁸.

Ось так вказав Франко на поему «Наймичка» як на твір світової літератури, що вносить вартості українського духу в скарбницю всесві-

²⁸ Там же, стор. 117-118.

ту. Коли раніше у студії «Темне царство» давалося найбільшу перевагу «вселюдським ідеалам», то тепер уже вартість Шевченка наш Каменяр пізнає в поєднанні суто національного із загальнолюдським. Це стало можливим завдяки духовому змужінню поета, завдяки визволенню його із пут раціоналістичного схематизму, завдяки проникненню у світ психології свідомого і підсвідомого, завдяки збагненню того факту, що не ідея сама по собі є найвищим багатством людини, а пов'язаність ідеї з душевним світом людини, з усім комплексом її чуттів.

У досліді про «Наймичку» на допомогу аналітикові-вченому приходять ще й серцезнавець-письменник, який починає розкривати «секрети поетичної творчості» та секрети людської душі, що стоять за ними. Франко застановляється над можливостями запозичення сюжету «Наймички» з інших літератур і не знаходить ніякої близької паралелі та стверджує оригінальність сюжету. Це надає, на його погляд, особливої цінності поемі. Він цілком відкидає твердження М. І. Петрова про вплив романсу Пушкіна «Под вечер осени ненастной». На початку своєї розвідки він закидає Петрову російські націоналістичні мотиви у його зближеннях творів української літератури до російської. Взагалі у Франка вже вичувається куди обережніший підхід до констатування літературних впливів, аніж у статті про «Тополю». Франко виріс і вже переступив через крайності драгоманівського компаративізму, за яким надто багато явищ духового життя пояснювалося «запозиченнями».

Коли в жовтневому числі журналу «Киевская Старина» за 1897 р. проф. М. Стороженко видрукував вірш «Слов'янам» як «невиданий твір Шевченка», то Франко в 23 числі «Зорі» за 1897 р. енергійно і переконливо заперечив це, вказуючи на неможливість для Шевченка ідеології такого характеру, як у цьому віршеві, розкриваючи мовні особливості цієї поезії, не властиві Шевченкові, та наводячи текстуальні збіжності у знайденому вірші з віршем Костомарова «Надобраніч». Принагідно дає тут Франко і влучну характеристику Шевченка слов'янофільства. У цьому слов'янофільстві він категорично заперечує прихильність будь-яких елементів расовости чи конфесійної ненависти, не бачить у ньому також месіанізму з якимись світовими засягами, заперечує наявність містики та цілковито виключає можливість цареславія чи імперських ідеалів. У Франковому розумінні ідеологія Шевченка була принципово відмінна від ідеології братчиків, а сам Шевченко до Кирило-Методіївського братства не належав. Такий підхід значною мірою став вихідним для Франкових наступників, що досліджували проблему кирило-методіївців (проф. Багалій, Гуревич тощо).

Але друга сторона Франкових підкреслень ще не підхоплена дослідниками в такій мірі, як це треба було б зробити: Франко по суті відмежовує Шевченкове слов'янофільство від сучасного йому російського. Та зроблено це лише начорно, кількома загальними натяками.

До числа праць, де найглибше проникнув Франко у творчу лябораторію автора «Кобзаря», слід зарахувати працю «Із секретів поетичної творчості», яка в 1898–99 рр. з'явилася на сторінках «Літературно-Наукового Вісника». Тут Франко остаточно скинув з рахунку найменші симпатії до т. зв. «реальної критики» Добролюбова. Наш дослідник тепер вважає, що підхід Добролюбова, в якому життєва дійсність ідентифікується з дійсністю мистецькою, викривлює завдання літературознавства, відводить останнє від своїх власних цілей, зводить критика на манівці нефахового соціологізування. Соціологічний підхід до літературного твору також можливий, але тоді це не літературнознавчий дослід. Підставою літературознавства тепер Франко вважає дослідження специфіки мистецьких творів. Лише вивчення її насамперед у згоді з осягами новітньої психології вбереже критика від суб'єктивізму. Франко вважає, що окреслені Вундтом закони психологічних сприйнять відкривають квартиру в святая святих мистця, у внутрішній процес його творчості, та дають змогу збагнути причини могутнього впливу тих чи тих мистецьких творів на душу читача.

Говорячи про особливості художнього слова, ставлячи в теоретичному пляні проблеми специфіки вірша, Франко основним матеріалом для своїх узагальнень бере поезії з «Кобзаря». Для Франка Шевченко – ідеальний образ поета щодо універсального характеру його поетичного генія. Основні психологічні закони, які, згідно з засадами сучасної йому психологічної науки, Франко вбачав у поезії, він ілюструє прикладами з Шевченкової творчості. При цьому влучно схоплює мистецькі властивості «Причинної», «Заповіту», «Хустини», «Чуми», «Гайдамаків», «І небо невмите» та інші.

Характеризуючи роль дотикових змислів у поезії, Франко цитує:

Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху і розбили
Моє малеє та убоге
Те серце, праведне колись.

І коментує: «тут майже що слово, то образ із дотикового змислу, а всі ті образи, взяті разом, чинять сцену, повну руху і трагічної сили, і ми почуваєм і тяжкість каменя, доторкаємося ногами шляху, почуваємо об'єм того малого серця, разом з ним перемірюємо довгу, просту дорогу і разом з ним почуваємо біль, коли його б'ють об камінь. Інтересно, –

продовжує Франко далі, – як не раз поет якесь велике зорове або слухове враження розбирає на дрібні дотикові враження і при їх помочі силкується викликати в нашій душі образ зовсім відмінний від тих складників. Щоб змалювати понурий пейзаж над Аралом, він показує нам

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть
Неначе п'яний очерет
Без вітру гнеться –

як бачимо, чотири образи первісно дотикові! Се процедура аналогічна до процедури тих новочасних малярів поентилістів, що, щоб викликати в нашій душі враження інтенсивної зеленої барви, кладуть на полотні обік себе точки синьої і самої жовтої фарби, значить, викликають бажаний ефект при помочі елементів іншої категорії»²⁹.

Ознайомлений з досвідом літературної техніки модернізму, Франко спромагається схопити такі «секрети» Шевченкової поезики, які нікому з його попередників не впадали в око. Перед Франком, зачарованим у музичних нюансах витонченої лірики Поля Верлена, розкриваються нові глибини музичного звучання Шевченкової поезії автор «Зів'ялого листя» поширює обсяг чуттєвого сприйняття музики «Кобзаря», дає змогу читачеві збагнути розкіш поезії Шевченка свідомо; те, що раніше сприймалося лише інтуїтивно, тепер усвідомлюється і цим загострюється. Так із досвідченістю поета звертає увагу Франко на Шевченкове вміння творити музичний контраст, показує, що саме завдяки такому контрастові початку та кінця «Причинної» ця поема становить неперевершену досконалість у своїй композиційній структурі. Майстерно відзначає наш аналітик уміння Шевченка створювати комбінацією поетичних образів враження тиші, а також неясного душевного стану. Подив і захоплення викликає у Франка так само і Шевченкова здібність творити ступневу градацію образів в одній поезії, повільне зведення картини з широкими просторами до одної пуанти (як-от у вірші «Хустина» – поворот війська з походу і хустина, на якій запеклася кров убитого козака).

Сама по собі аналіза психологічних законів творчости, переведена за Вундтом у цій розвідці, може вже вважатися частинно застарілою, але спостереження щодо елементів поезики Шевченка залишаються незмінно цікавими. Ці спостереження можуть мати вартість для сучасного шевченкознавця як схоплення тих формальних і психологічних моментів, які б іще слід було докладніше простудіювати.

²⁹ І. Франко. Із секретів поетичної творчости. «Літературно-Наук. Вістник», 1899, т. VI, стор. 8.

Стежачи за еволюцією Франкових поглядів на Шевченка, ми бачимо, як ці погляди, в основному завжди позитивні, повільно мінялися, як переносився поволі наголос з бажання використати спадщину поета пропагандивно-гаслово до поцінування великого поета як учителя життя, як майстра, крізь мистецтво якого прозирають великі багатства українського духу універсального значення. Щораз більше росте перед Франковими очима постать Кобзаря, вона немов стає якимось сфінксом, який ще треба розгадати, криницею, з якої доведеться безконечно черпати. І Франко з загостреним осудом виступає проти всякого поверхового підходу до Шевченка, проти нефаховости («Містифікація чи ідіотизм?») – рецензія на показник Комарова «Шевченко в искусстве и литературе»), проти дзвінкої хвалебної фрази «національному пророкові», яка затемнює дійсний зміст величі поета (відгук в ЛНВ у 1904 р. про виступ Щурата, який на Шевченковому вечорі у Відні провів антиісторичну напушену паралель між Шевченком і біблійним пророком Єремією). Епігонське наслідування Шевченка сучасними поетами сприймає Франко як зворотню сторону культурової ідеалізації та канонізування його під «батька Тараса». У статті «М. П. Старицький»³⁰ Франко до епігонів зараховує П. Куліша, що весь час був у зачарованому колі Шевченкових понять і хоч кінець кінцем визволився з-під влади Шевченкової форми, та не спромігся для себе розв'язати тої проблематики, яка легко давалася Шевченкові. Зовсім неглибоким епігоном, аперсональним поетом, наслідувачем Шевченкової форми в її найпростіших зразках був Руданський, хоч і дав ряд цікавих самих по собі співомовок. О. Кониський був послідовником, що ніяк не доростав до ідейної глибини Шевченкової поезії. А далі йшли інші, як, прим., Афанасьєв-Чужбинський, ще більше безбарвні. І головне завдання української поезії на переламі століття – перемогти сліпий епігонізм. Саме насамперед за розрив з епігонством цінує Франко поезію молоді Лесі Українки³¹.

Замість наслідування – глибинне проникнення у світ «Кобзаря» і творче критичне продовжування ідейних та мистецьких заповітів Шевченка – такого шляху бажав Франко українській літературі і таким намагався він іти й сам. На цьому шляху вже віддавна, ще з початку 90-их рр., наш поет, перекладаючи Шевченкові вірші на німецьку мову («Кавказ», «Перебендя», «Заповіт», «І небо невмите», «Світе ясний», «Костомарову», «І день іде», «О люди, люди»), вчувався в кожную деталь мистецького слова Великого Вчителя. Тоді ж таки і багато пізніше, вже на початку нового століття, розгляд чужих перекладів «Кобзаря» давав лише привід для нищівної критики перекладачів.

³⁰ І. Франко. Михайло П. Старицький. ЛНВ, 1902, кн. V, VI, VII.

³¹ І. Франко. Л. Українка. ЛНВ, 1898, т. III, стор. 19.

Праця над перекладом – це праця деталічна, це схоплення цілоти і нюансів. З цією працею мистця є близька праця науковця-текстолога. У Франка текстологічні інтереси до Шевченкової спадщини пробудилися ще у 80-их рр., але повністю їх задовольнити він зміг аж по 1905 р., коли постала можливість заходами Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові випустити критичне видання двотомного «Кобзаря». Текстологічна праця Франка над «Кобзарем» – це цікава проблема, розгляд якої є тут неможливий через обмежені рамки цієї статті. Слід лише зазначити, що, хоч під час цієї праці вже виявилися перші симптоми хвороби Франка, якими почасти і спричинені очевидні хиби його видання, все-таки праця в основному пророблена редактором у стані свідомості і серйозної застанови над матеріалом. І наслідків цієї праці майбутнім дослідникам не можна легковажити, на ній бо в багатьох моментах відбився багатолітній досвід Франка-шевченкознавця.

Чи не останнім виявом шевченкознавчих інтересів уже хворого поета була його студія про поему «Марія» (1913 рік)³². Ще в 1883 році Франко вважав «Марію» найгеніяльнішим з усього, що написав Тарас. Коли Драгоманов видав поему латинським шрифтом друковану, то Франко був тим, що поширював її серед простого люду. І от, незважаючи на постійний інтерес до цього твору, дослідник так і не спромігся на ширшу працю про «Марію». Те, що він написав на цю тему, не сягає найбільших вершин у його шевченкознавчих студіях. Та все-таки належить і ця розвідка до цінних причинків для зрозуміння Шевченкової поеми.

«Марію» трактує Франко як один із найкращих творів Кобзаря. Вважає її наш дослідник найціннішою варіацією Шевченкової теми жінки-матері. Відзначає, що в цій поемі виявилось посилення релігійних настроїв поета періоду по засланні. «Марія», на думку Франка, є доказом, що неволя не зломилася поета. Особливо ж цікавим є розгляд джерел «Марії», євангельських, апокрифічних, іконографічних.

Підсумовуючи все сказане, слід констатувати:

1. Франко як дослідник Шевченка перейшов значну еволюцію в напрямку поглиблення методів та всебічнішого розуміння творів найбільшого українського поета, хвороба обмежила дослідницький розмах Франка, але і в роках хвороби він ще спромігся дати нові внески в шевченкознавство; на кожному етапі Франкового життєвого шляху знаходяться більші чи менші здобутки з царини шевченкознавства.

³² І. Франко. Шевченкова «Марія». Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, том СХІХ-СХХ, Л. 1917, стор. 348-356.

2. Франко перший показав Шевченкову читаність, культурність і тим побічно заперечив тезу Драгоманова про мужицьку обмеженість поета, до деякої міри розкрив літературне міље поета і успішно пробував знайти почесне місце Шевченка в історії європейської літератури.

3. Кинув ряд влучних міркувань про своєрідність Шевченкового таланту, про формальні особливості його поезій, близько підійшов до окреслення специфіки Шевченкового реалізму, концентрував увагу на докладній аналізі окремих творів великого поета, деякі з них всебічно проаналізував («Перебендя», «Тополя»), а до багатьох дав цінні спостереження, які назавжди залишаться в активі шевченкознавства («Марія», «Наймичка», «Сон», «Кавказ» та ряд інших), поставив деякі текстологічні завдання і подекуди розв'язав їх.

4. Провадив боротьбу проти несумлінного, загальникового, культурного та епігонського підходу до Шевченка. Для Франка в Шевченковій творчості поставала низка проблем (політична поезія Шевченка, його слов'янофільство, поема «Марія» як вершина творчости тощо), над якими він багато думав, але які лише частково встиг опрацювати.

Раз у раз Франко робить помилки в насвітленні Шевченка, йому не вистарчає часу і можливостей доглянути деякі деталі, однак бачимо у нього здебільшого сягання в самі глибини Шевченкової творчости, наявність також і кропіткої наукової аналізи. В основному виступає він в історичній перспективі вже як основоположник наукового шевченкознавства.

Народники творили безкритично культ Шевченка. Антинародники-«хатяни» перед першою світовою війною і неоклясики по національній революції знецінювали Шевченка, знижували чи іноді й заперечували його значенність у духовім та літературнім українськім розвитку. Франко стоїть осібно від тих і тих. Він випередив тих і других. Він предтеча шевченкознавства, що почне розвиватися в працях ряду науковців аж по його смерті. Поява Франка-шевченкознавця ахронологічна (рівночасно з народниками – творцями культу і перед антинародниками – заперечниками Шевченка).

І в цьому один з виразів геніяльності Франка.

ЗМІСТ

Розділ I.

Літературознавство. Мовознавство

Володимир ГАЛИК (Дрогобич). Листи з Дрогобича до Івана Франка від освітян та громадсько-культурних діячів	4
Петро ІВАНИШИН (Дрогобич). Феномен держави в художньо-герменевтичному дискурсі Івана Франка	25
Ірина КАПАНАЙКО (Дрогобич). Іван Франко про статус української мови на шпальтах газети «Kurjer Lwowski»	36
Іван ПАСЕМКО (Київ). Словацька монографія про Івана Франка.....	43
Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ (Дрогобич). Мовно-інформаційні виклики перед Україною у часи Івана Франка і нині, в умовах її незалежності.....	55
Олена РОМАНЕНКО (Київ). Література – нація – графоманство: дискусія довкола проблем становлення національної літератури у спадщині Івана Франка.....	79
Ірина ФАРІОН (Львів). Мовна концепція Івана Вишенського в оцінці Івана Франка	88
Надія ЯНКОВА (Київ). Моделі національного характеру в повісті „Перехресні стежки” Івана Франка	103

Розділ II.

Українознавство. Культурологія. Націологія

Олексій ВЕРТІЙ (Суми). Іван Франко і національне самоусвідомлення українців	118
Ярослав ГАРАСИМ (Львів). Іван Франко: філософія національного поступу	163
Оксана ГОМОТЮК (Львів). Україна й українство як об’єкт наукових студій І.Франка	172
Галина ГРАБІВСЬКА (Дрогобич). Шевченкіана Івана Франка на сторінках часопису «Kurjer Lwowski»: до проблеми утвердження українськості серед чужинців	185
Михайло ЗУБРИЦЬКИЙ (Дрогобич). Наука і поступ у трактуванні Івана Франка.....	196
Любомир СЕНИК (Львів). Шукання лідера: Іван Франко про інтелігенцію в контексті національного визволення	209

Євгенія СОХАЦЬКА (Кам'янець-Подільський). Іван Франко на сторінках часопису митрополита Іларіона (Івана Огієнка) „Віра й культура” (1955-1957 рр.)	217
Іван ТЕПЛИЙ (Львів). Перекладацька діяльність Івана Франка: цивілізаційний і націєтворчий виміри	225

Розділ III.

Не втрачене

(Републікації Франкових творів)

Переклад з польської Ірини КАПАНАЙКО	249
--	-----

Розділ IV.

З історії франкознавства

Юрій БОЙКО . Основи творчого методу Івана Франка (Фрагменти із дисертації на ступінь канд. філолог, наук).....	262
Юрій БОЙКО . До проблеми Франкового романтизму (Про впливи Шаміссо і Гофмана на формування творчої методи Ів. Франка).....	293
Юрій БОЙКО . До століття Франкових уродин	300
Юрій БОЙКО . Франко – дослідник Шевченкової творчості	314

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ – 2010

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ІДЕЇ
ІВАНА ФРАНКА
ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД
УКРАЇНОЮ Й УКРАЇНСТВОМ**

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
Нагуєвичі, 28 серпня 2010 р.

Редактор

Марина Павелчак-Шуй

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 10.03.2011 р. Підписано до друку 07.08.2011 р.
Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк.29,53. Зам. № 760
Наклад 200 примірників

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «П'ОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.

E-mail: posvit_druk@mail.ru